सद्गुरु
२००१-२००२

गाई वासरांच्या गळ्यात किणकिणाऱ्या घंटा
टिपऱ्यांच्या तालावर रंगणारा रास आणि गरबा
कृष्णाच्या भूमीत रमाच्या नावाने
जाळली जातायतं बायका आणि मुलं
साबरमतीच्या काठावर
महात्म्याचा पुन्हा होतो खून
निखळत नाही एकही अश्रू
हे राम .....

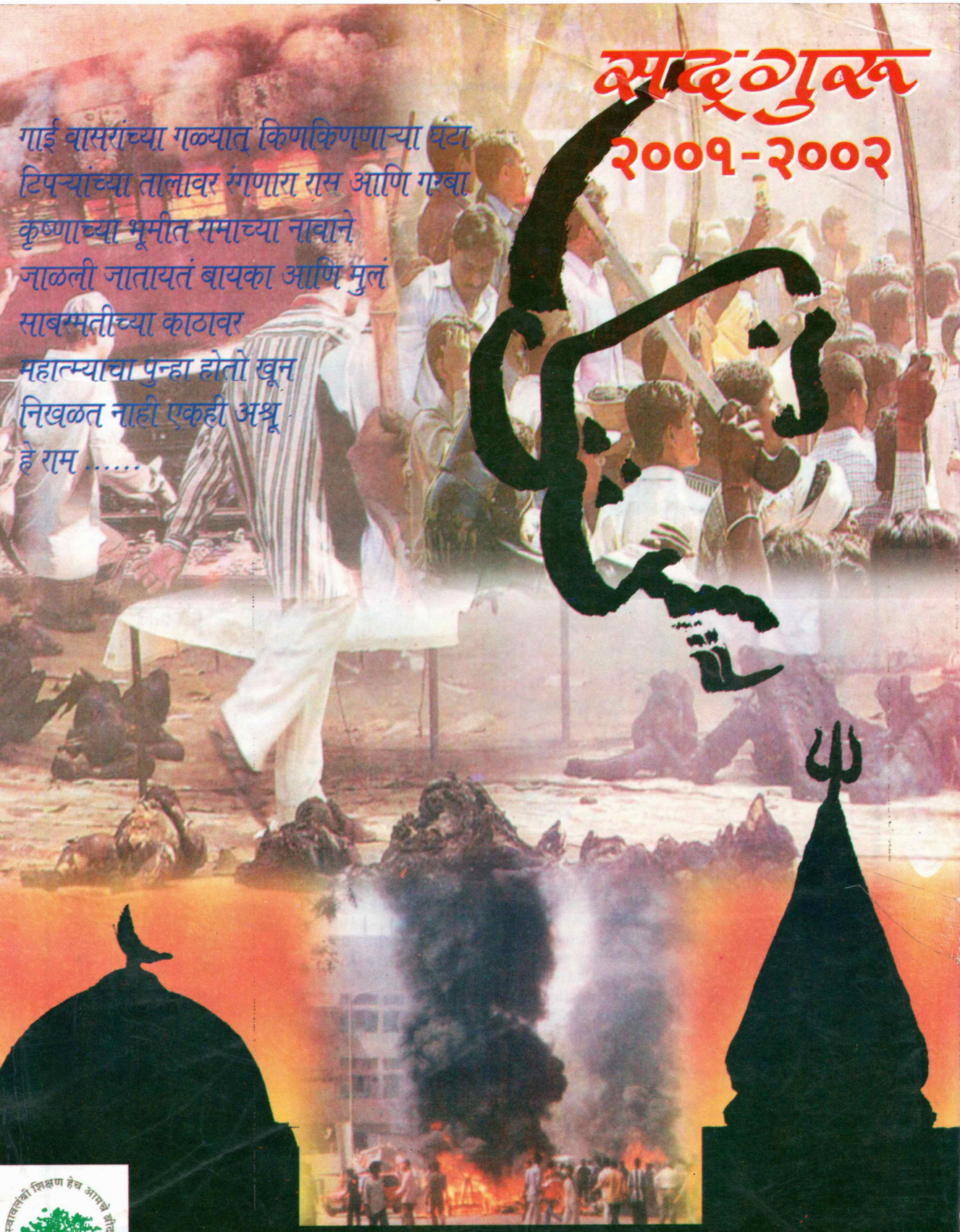

स्वावलंबी शिक्षण हेच आमचे ध्येय

रयत शिक्षण संस्थेचे

सद्गुरू गाडगे महाराज कॉलेज, कराड

स्थानिक सल्लागार समिती सदस्य
ॲड. रविंद्र पवार यांचे शुभहस्ते
सद्‌गुरू अंक २०००-२००१ चे प्रकाशन.

'सद्‌गुरू' संपादक मंडळ २००१-२००२

वाङ्मय मंडळ - विविध उपक्रम

उद्‌घाटनपर भाषण करताना प्रा. डॉ. विश्वनाथ शिंदे
माजी मराठी विभाग प्रमुख, शिवाजी विद्यापीठ.

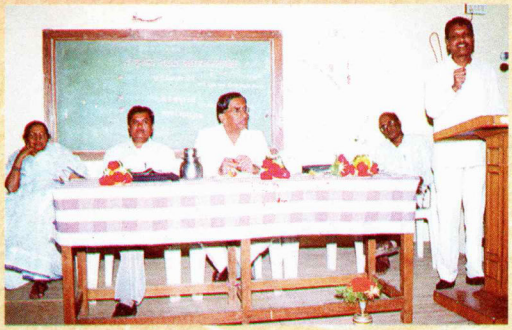

प्रा. डॉ. अच्युत माने, निपाणी
आपले विचार मांडताना.

'नरमेध सुरु नावावर देवांच्या'
कविवर्य नारायण सुमंत यांचे काव्यवाचन.

'आयुष्यच असते अमुचे कर्जाचे कोरीव लेणे कविता विषयक
कार्यशाळेत मार्गदर्शन करताना कवी प्रा. प्रदीप पाटील.

'स्वावलंबी शिक्षण हेच आमचे ब्रीद' - कर्मवीर

रयत शिक्षण संस्थेचे,

सद्गुरू गाडगे महाराज कॉलेज, कराड

सद्गुरू २००१-२००२

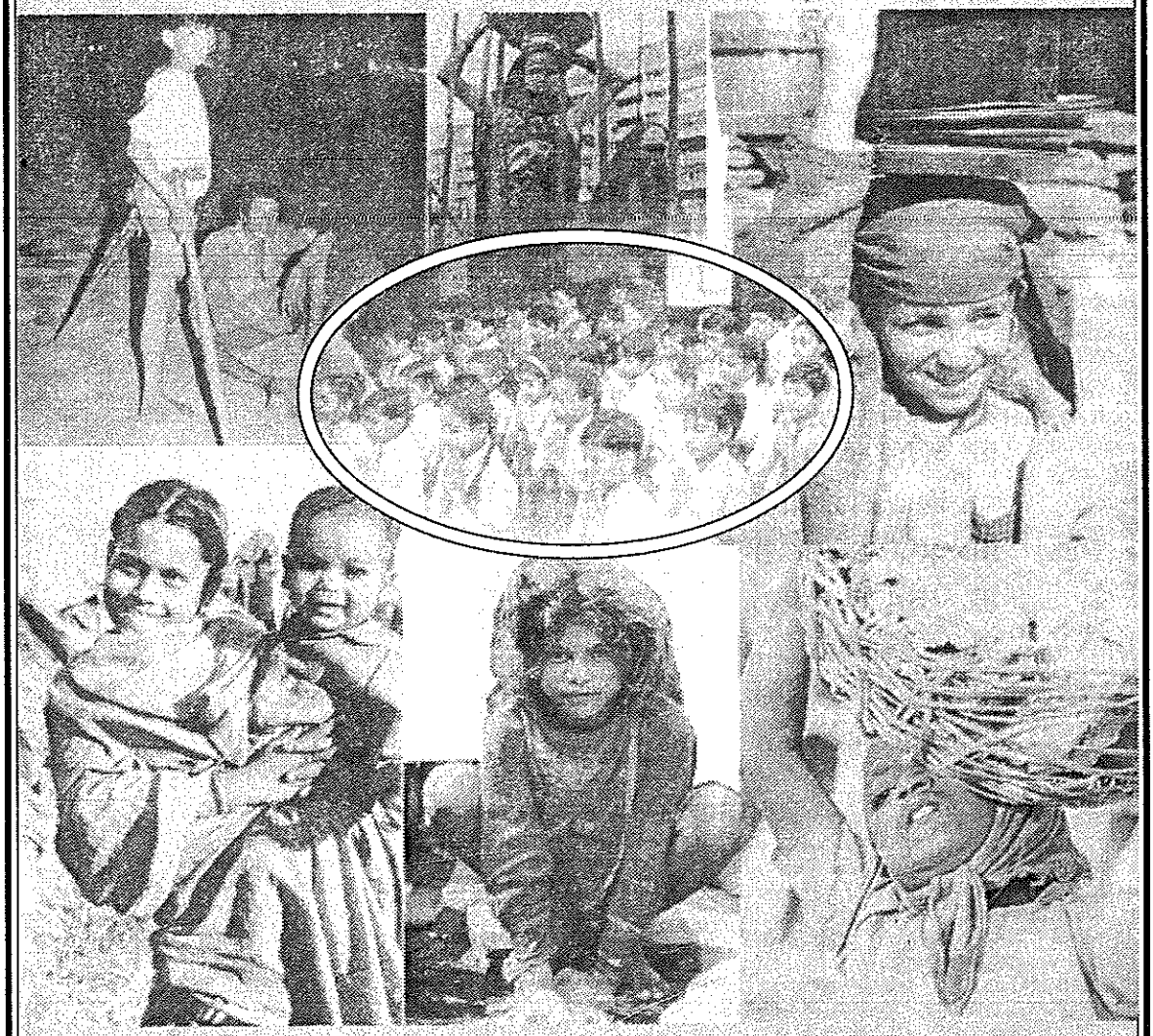

कर्मवीरांच्या विचारांचे पाईक म्हणून या परीघाबाहेरील मुलांशीही आमची बांधलकी आहे.

- अध्यक्ष -	- संपादक -
प्राचार्य डॉ. एस्.डी.जाधव	**प्रा.राजेंद्र कुंभार**

'स्वावलंबी शिक्षण हेच आमचे ब्रीद' - कर्मवीर

रयत शिक्षण संस्थेचे,

सद्गुरु गाडगे महाराज कॉलेज, कराड.

सद्गुरू २००१-२००२

❋ संपादक मंडळ ❋

प्राचार्य डॉ. सदानंद जाधव..... अध्यक्ष

प्रा. राजेंद्र कुंभार..... प्रमुख संपादक

❋ विभागीय संपादक ❋

प्रा. सौ. शोभना रैनाक.....सदस्य

प्रा. सौ. मानसी लाटकर.....सदस्य

प्रा. डॉ. खाशाबा माळी ..... सदस्य

प्रा. राजेंद्र इंगोले ..... सदस्य

प्रा. गिरीश कल्याणशेट्टी.....सदस्य

प्रा. वामनराव अवसरे ..... सदस्य

प्रा. वसंतराव निकम .....सदस्य

प्रा. राजेंद्र पाटील .....सदस्य

प्रा. विठ्ठलराव पाटील .....सदस्य

प्रा. भारत पाटील .....सदस्य

❋ छायाचित्र : संकल्पना व मांडणी ❋

प्रा. रामकृष्ण पानस्कर

प्रा. सौ. वंदना किशोर

प्रा. सौ. सुनिता यादव

❋ मुद्रण ❋

मिलिंद ऑफसेट

११, सोमवार पेठ, कराड

फोन : (०२१६४) २२३३८

❋ मुखपृष्ठ संकल्पना ❋

राजेंद्र कुंभार

'न त्वहं कामये राज्यं न स्वर्गं न पुनर्भवम्
कामये दुःखतप्तानां प्राणिनाम् आर्तिनाशनम्'

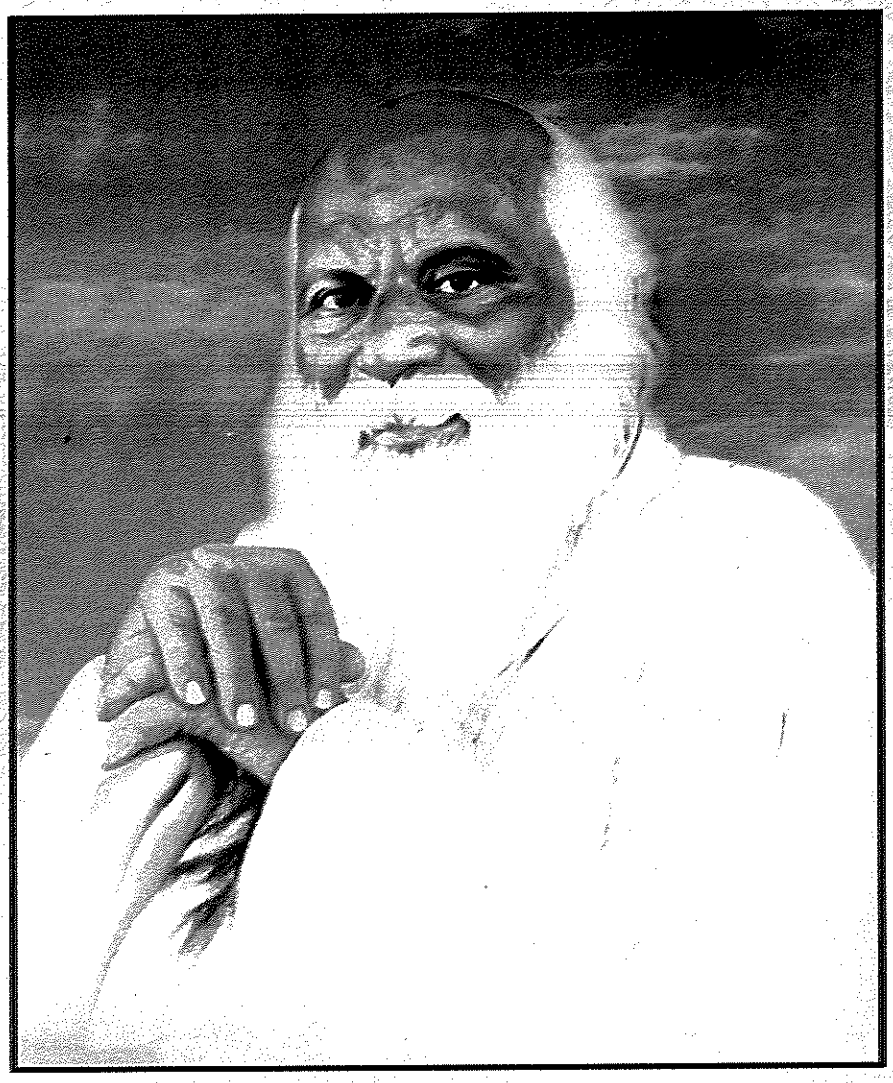

पद्मभूषण डॉ. कर्मवीर भाऊराव पाटील

"हल्लीची समाजाची आर्थिक व शैक्षणिक परिस्थिती पाहता विद्यार्थी पूर्ण स्वावलंबी बनून शिक्षण घेता झाला पाहिजे असे वाटू लागले आहे. ही योजना झाली नाही तर सामान्य जनतेच्या मुलांना दिवसेंदिवस शिक्षण घेता येणे कठीण आहे".

मा. कर्मवीरांनी ना. गणपतराव तपासे यांना पाठविलेल्या पत्रातून
दि. ३ ऑगस्ट ;१९५६

१५, ऑगष्ट : स्वातंत्र्यदिनानिमित्त आयोजित सांस्कृतिक कार्यक्रम

ध्वजारोहण

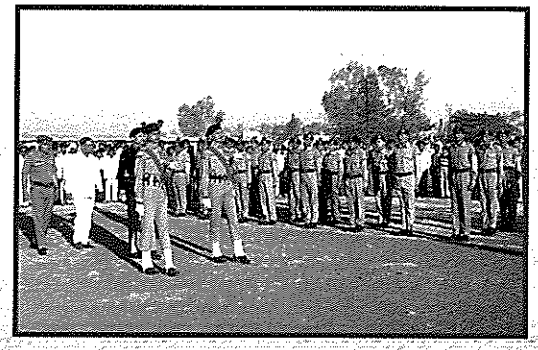

एन.सी.सी. मानवंदना स्विकारताना
मा. प्राचार्य व मेजर प्रा. एच्. डी. पाटील

देशभक्तीपर गीत सादर करतांना कलामंडळाचे
विद्यार्थी कलाकार

मूकनाट्य सादर करताना विद्यार्थी कलाकार

- युवक महोत्सवातील सादरीकरण -

पथनाट्य :
इतिहासाच्या
साक्षीदारांनो !

लघुनाटिका - 'स्वर्गातील निवडणूक
कलामंडळाचे कलाकार, प्रा. डॉ. बी. जे. पाटील
यांचे समवेत

करितो आदरे । सद्गुरू स्तवन
ज्यांनी सत्यज्ञान । वाढविले
सद्गुरूनी द्यावे । दासा एक दान
माझे दासपण । नष्ट होवो

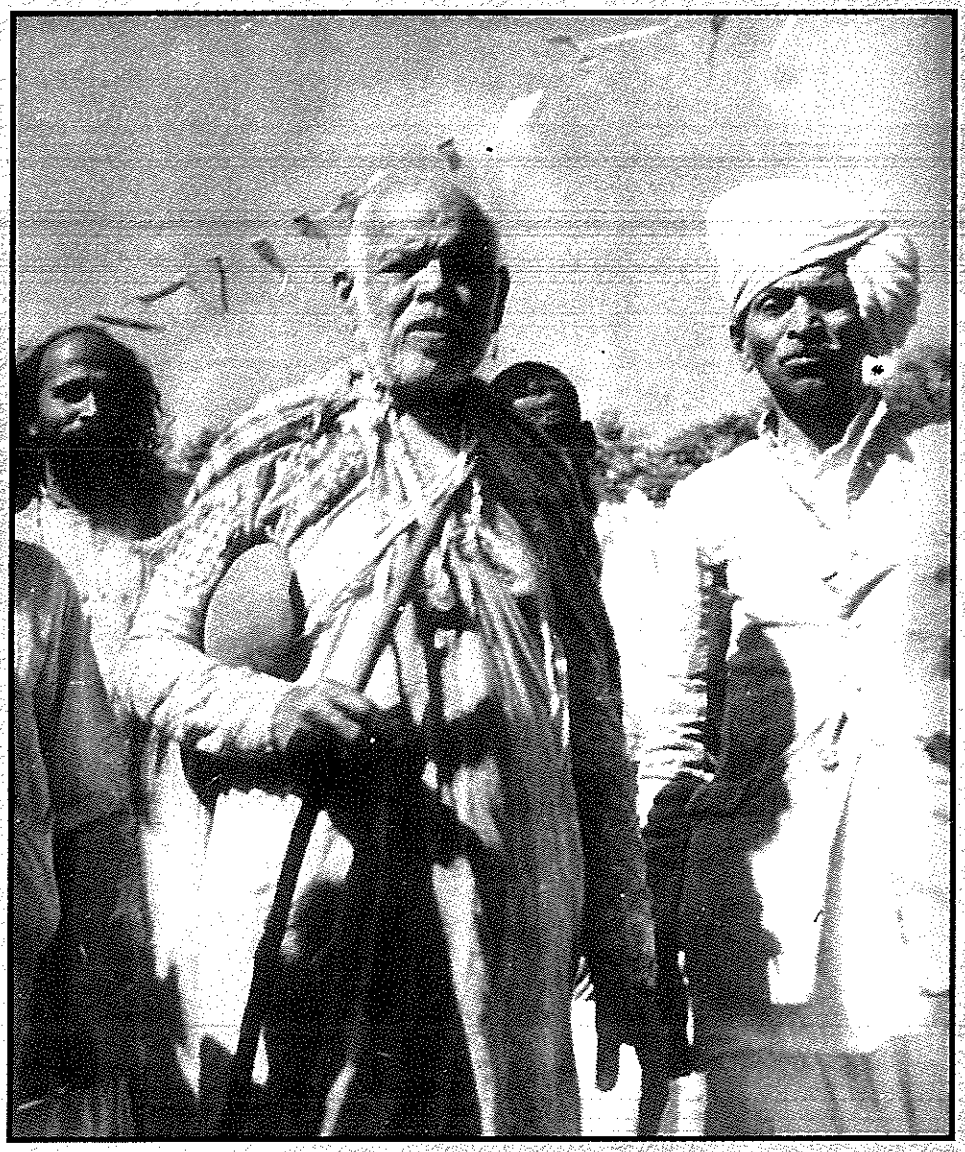

कृतीच्या खराट्याने माणूसकीवरील जळमटे झाडणारा महापुरुष - संत गाडगे महाराज

जिंकिली यश शिखरे जयांनी !

कु. सुजाता पाटील
एम.ए. हिंदी
विद्यापीठ प्रथम

कु. विनया उकिरडे
बी.एस्सी. २
प्राणीशास्त्र : विद्यापीठ प्रथम

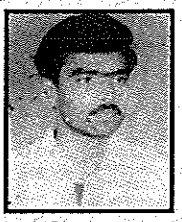

सचिन जाधव
बी.ए. ३
विद्यापीठ - तृतीय

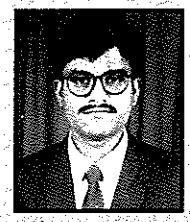

गणेश जाधव
विद्यापीठ युवक महोत्सव
कलाविभाग - प्रथम

शेखर लोखंडे
एम.ए. २ - 'सद्गुरू'
लघुकथा- विद्यापीठ तृतीय

शिवाजी विद्यापीठ मेरीट स्कॉलरशीप

जोतीराम कुराडे

कु. मीनल पाटील

कु. नूतन नांगरे

कु. स्वाती जाधव

कु. सारिका पाटील

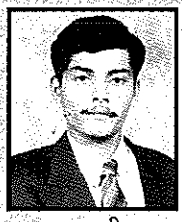

राहुल पाटील
बेस्टशूटर
शिवाजी विद्यापीठ

संतोष मोरे
एम.ए. २ - प्रथम

कु. स्नेहल संकपाळ
बी.एस्सी. ३ - प्रथम

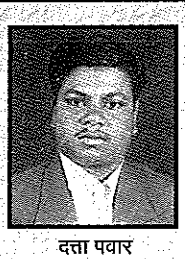

दत्ता पवार
बी.कॉम्. ३ - प्रथम

पूनम शेवाळे
प्रश्नमंजुषा स्पर्धा :
जिल्ह्यात - द्वितीय

कु. सीमा चव्हाण
बी.ए.२- प्रथम

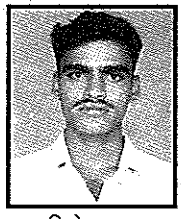

विनोद पवार,
M.R.E.D.A. - बोर्डात प्रथम

विशाल पाटील
१२ वी विज्ञान - प्रथम

राहुल कदम
१२ वी विज्ञान - प्रथम

कु. मंजुषा साबळे
१२ वी कला - प्रथम

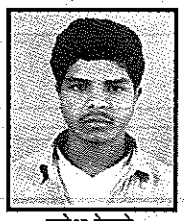

उमेश रेणूसे
१२ वी वाणिज्य - प्रथम

कु. ज्योती पाटील
११ वी विज्ञान - प्रथम

कु. वनिता चव्हाण
११ वी वाणिज्य - प्रथम

कु. सप्रिया जाधव
११ वी कला - प्रथम

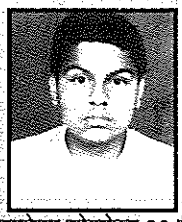

पुरुषोत्तम जोगळेकर ११ वी
व्यवसाय शिक्षण - प्रथम

संपादकीय...

सद्गुरू २००२ चे संपादकीय लिहिताना मी अत्यंत विषण्ण आहे. गुजरात मधील प्रचंड नरसंहार.... झोपेत जाळून मारलेली लहान मुले आणि स्त्रिया ! शांततेसाठी निर्माण झालेल्या धर्मांच्या नावावर माणूस एवढा क्रूर होऊ शकतो? २१ व्या शतकाच्या सकाळीच मानवी संस्कृती विवस्त्र झाली आहे. आणि या साऱ्या पार्श्वभूमीवर एकच प्रश्न आभाळभर विस्तारत रहातो... 'शिक्षणाने माणूस शहाणा होतो काय?' हाच प्रश्न ठळक होण्याचे कारण म्हणजे या कत्तली रानटी निरक्षर लुटारूंनी केल्या नाहीत तर त्या सुशिक्षित व घरीदारी सुस्थितीत असणाऱ्या मध्यमवर्गीयांनी केल्या आहेत व त्यांना तितक्याच शिक्षित असणाऱ्या राज्यकर्त्यांनी पाठिंबा दिलेला आहे. दीडशे वर्षांपूर्वी मा. जोतीराव फुल्यांनी ज्या शिक्षणाचा आग्रह धरला त्याचा परिणाम हाच होणार काय? जगभर होणाऱ्या ज्ञानाच्या व माहितीच्या अविरत स्फोटाखाली मानवी संवेदना चिरडून गेली आहे काय? व्यापारी मनोवृत्ती जोपासणाऱ्या व पैशाला केंद्रस्थानी ठेवणाऱ्या भोगवादी संस्कृतीतून माणसाचे माणूसपण नष्ट होत आहे काय? वाढत चाललेला बुद्ध्यांक भावनांकाचा शत्रू आहे काय?

"माणसे नुसती म्हातारी होत.....
अगर मरून जात नाहीत
– तर ती वठत जातात,
झाडांसारखी.....आणि.....
मिरवीत रहातात मृत धर्मांच्या
झेंड्यांची लचतरे आपल्या रखरखीत
अंगा-खांद्यावर....."

भौतिक विकास व प्रसार माध्यमांच्या बेसुमार वाढीबरोबर आपणही संवेदनाहीन होत चाललो आहोत. प्रसारमाध्यमे देत रहातात मृतांचे व जखमींचे आकडे पण बळी पडलेल्यांचा आक्रोश मात्र मनापर्यंत झिरपतच नाही. सकाळच्या वर्तमानपत्रात आलेली दंगलीची बातमी आपण पिऊन टाकतो चहाबरोबर थंडपणे.....

प्रश्न फक्त दंगलींचा नाही. अपुऱ्या कपड्यातील ललना, हेवे-दावे, व्यभिचार, हिंसा व खोट्या प्रेमकथांनी ओसंडून वहाणारे टी.व्ही.चे असंख्य चॅनेल्स् माझी दृष्टी अधू बनवून टाकतात आणि मग मला दिसत नाहीत, शाळा आणि बालपण हरवलेले बाल कामगार, कर्जबाजारी होऊन आत्महत्या करणारा शेतकरी आणि बारमधून व बंगल्यातून कोवळ्या वयातच मजुरी करणाऱ्या असाहाय्य मुली.

शिक्षणाने मला त्यांच्याबद्दल करुणा व सहानुभूती बाळगण्याचे संस्कार मिळत नसतील, तर मग शिक्षण कशासाठी? अल्बर्ट आईन्स्टाईनला एकदा विचारले, ''सारे ज्ञान पुस्तकात साठविले आहे आणि मुलांना वाचता येत असेल तर महाविद्यालयांची गरज काय?'' आईनस्टाईनने उत्तर दिले, ''पुस्तकातून माहिती मिळते परंतु महाविद्यालये विचार करावयास शिकवितात.'' विचारी माणूस बनविणे हे उच्च शिक्षणाचे प्रमुख उद्दिष्ट आहे आणि इतर कोणाचेही नसले तरी महात्मा फुले व कर्मवीर भाऊराव पाटलांच्या विचारांचा वारसा सांगणाऱ्या रयत शिक्षण संस्थेच्या महाविद्यालयाचे हे कर्तव्य आहे. गुजराथमधील मरणारे व मारणारे एकवेळ सोडले तरीही या साऱ्या प्रकाराबद्दल महाविद्यालयीन विद्यार्थी व प्राध्यापक बोलत अगर लिहीत नाहीत ही आपली पौरुषहीनता जास्त गंभीर व उदास बनविणारी गोष्ट आहे. माणसाला माणसाच्या दु:खाबद्दल कळवळा वाटणार नसेल तर. सारेच निरर्थक होईल. मर्ढेकरांच्या कवितेसारखे -

इथे कोण ना कुणाचा
बाप भाऊ मामा भाचा
मग अर्थ काय बेंबीचा
विश्वचक्री

आमच्या बेंबीची नाळ ही फुले, शाहू, आंबेडकर व कर्मवीरांशी जोडलेली आहे. म्हणूनच आमची जबाबदारी अधिक वाढते. महाविद्यालयाचे नियतकालिक हा केवळ कालबद्ध उपचार नसून तो एक संस्कार, एक संधी असते युवक घडविण्याची. घडणे आणि बिघडणे याच्या अरुंद सीमारेषेवर चालणारं वय घेऊन येणारे हजारो युवक इथे येतात. त्यांना विचार करायला लावणं, त्यांची नाळ थेट सामाजिक प्रश्नांशी जोडून देणं व त्यातून एक संवेदनशील नागरिक घडवणे हा आमच्या मते नियतकालिकाचा मुख्य हेतू आहे. प्रथम लिहिणारे सारेच जण उत्कृष्ट लेखक असतात असे नाही. पण यशापयशाशी झपूर्झा खेळूनच कलावंत घडत रहातात. त्यात प्राध्यापक असतो एक साक्षीभावाने सहाय्य करणारा (कॅटॅलिस्ट). संवेदनशील वयात लाभलेला प्राध्यापकाचा एक आश्वासक स्पर्श विद्यार्थ्यांच्या आयुष्याचं सोनं करु शकतो. स्व. मीनाकुमारी म्हणतात -

जिंदगी आँखसे टपका एक बेरंग कतरा
तेरी आँचल की पनाह पाता तो आँसू होता.

'सद्गुरू' चा अंक सर्वोत्कृष्ट नसेलही पण सर्वांपेक्षा वेगळा निश्चितच आहे. कारण यातील प्रत्येक गोष्ट हृदयाच्या तळातून व जाणीवपूर्वक आलेली आहे. लेखक, कलावंत, कवी, विचारवंत व संशोधक घडविण्याचा गांभीर्याने केलेला हा एक प्रयत्न आहे. यासाठी कथा, कविता व समीक्षा लेखनावर खास कार्यशाळा आयोजित केल्या. त्यात कवीवर्य प्रदीप पाटील, नारायण सुमंत, कथाकार नामदेव माळी व महाविद्यालयातील अनेक सहकाऱ्यांनी मन:पूर्वक योगदान दिले. शेतकऱ्यांचे प्रश्न मुळातून समजावून घेण्यासाठी प्रा. डॉ. बी. जे. पाटील, प्रा. एस्. टी. पवार, प्रा. बी. एच्. पाटील इ. नी मुलांना संशोधन विषय देऊन अत्यंत

दर्जेदार निबंध तयार करण्यास प्रवृत्त केले. नियतकालिकाच्या शोध विभागात लिहिणाऱ्या विद्यार्थ्यांत मला उद्याचे अमर्त्यसेन, बोस, माशेलकर, अभय बंग दिसतात.

'मला महाविद्यालयाची नियतकालिके पाहू द्या. मी सांगतो त्या समाजाचे भवितव्य काय आहे?' मुलांच्या डोक्यातील विचार, ओठावरची गाणी आणि लेखणीतून उतरणारे शब्दच उद्याचा देश कसा असेल ते ठरवितात. या अंकातील कविता, कथा, वैचारिक लेख या साऱ्या गोष्टी अत्यंत गांभीर्याने व श्रमपूर्वक लिहिलेल्या आहेत म्हणूनच वाङ्मय चौर्यासारखी गोष्ट येथे संभवत नाही.

या नियतकालिकाच्या निर्मितीमध्ये सर्वात मोठा वाटा मा.प्राचार्य डॉ. सदानंद जाधव यांचा आहे. कारण काम करण्याचे स्वातंत्र्य व केलेल्या कष्टाचे प्रोत्साहन ह्या दोन गोष्टी त्यांच्याकडून मुक्तपणे प्राप्त झाल्या. मळवाटा सोडून नव्या वाटा पाडताना वरिष्ठांचा विरोध ही एक सर्वसाधारण गोष्ट असते परंतु जाणीवपूर्वक नव्या वाटांचा आग्रह धरणारे व तरुणांवर विश्वास टाकणारे प्राचार्य लाभल्यामुळेच हा वेगळा अंक आपणासमोर ठेवता येत आहे. या वर्षाचे संपादक मंडळ वयोमानाने अत्यंत तरुण आहे पण महाविद्यालयातील सर्व अनुभवी व ज्ञानवृद्ध प्राध्यापकांचे मार्गदर्शन व स्नेह यामुळेच हे शिवधनुष्य पेलता आले आहे. पोरामध्ये बापाचे असंख्य अनुवंशिक गुण असावेत त्याप्रमाणे या नियतकालिकातही मला गुरुस्थानी असणाऱ्या अनेक प्राध्यापकांच्या पाऊलखुणा पदोपदी आढळतील.

प्रमादरहित कृती ही तर्कशास्त्राच्या नियमानुसार असंभाव्य घटना आहे. त्यामुळे या अंकातही अनेक चुका आढळतील त्या चुकांकडे विचक्षण वाचक व समीक्षक सहानुभूतीने पाहतील अशी अपेक्षा आहे. माझ्या सहकाऱ्यांनी अत्यंत कष्टपूर्वक सिद्ध केलेल्या या अंकातील चुका या माझ्या आहेत असे मी मानतो. पांढऱ्यावर काळे करणे हे साऱ्याच लेखकांचे काम असते पण या अंकात परिस्थितीच्या काळोखात काही उज्ज्वल, प्रकाशमय आढळावे असाच आमचा प्रयत्न आहे. कविवर्य मर्ढेकरांच्या भाषेमध्ये -

लोभ जीभेचा जळू दे
दे थिजूं विद्वेष सारा
द्रौपदीचे सत्व माझ्या
लाभू दे भाषा शरीरा
काळ्या वरती जरा पांढरे
या पाप्याच्या हातून व्हावे
फक्त तेथवा : आणि एरवही
हेच पांढऱ्यावरती काळे.

- राजेंद्र कुंभार

वसंतो शिशिर पर्यंतायां....

वाटचाल २००१-२००२

संपणाऱ्या प्रत्येक वर्षागणिक
मेंदूवर वाढत जाते एकेक सुरकुती
यशाची, शहाणपणाची
सोसलेल्या व शोभलेल्या
क्षणांची .....

वरिष्ठ महाविद्यालयाचे ७४, कनिष्ठ महाविद्यालयाचे ५० व व्यावसायिक शिक्षणाचे १३ प्राध्यापक, ६५ प्रशासकीय सेवकांच्या सहाय्याने ५४०० हून अधिक विद्यार्थी असणारे हे प्रचंड शैक्षणिक गलबत प्राचार्य डॉ.सदानंद जाधव यांच्या कुशल व आश्वासक नेतृत्वाखाली यशस्वीपणे हाकारले जात आहे.

जिमखाना, छात्रसेना, कलामंडळ, वाङ्मय मंडळ, राष्ट्रीय सेवा योजना, अशा विविध माध्यमातून विद्यार्थ्यांच्या अष्टपैलू व्यक्तिमत्त्वाला आकार देण्याचे काम महाविद्यालय करीत असते.

अनंत आमुची ध्येयासक्ती
अनंत अन् आशा
किनारा तुला पामराला

लागोपाठ दोन वर्षे महाराष्ट्रातील सर्वोच्च 'शिवछत्रपती क्रीडा पुरस्कार मिळविणारे हे एकमेव महाविद्यालय आहे. बोर्ड ऑफ स्पोर्टस् ॲवार्ड मिळविणारा अतुल पाटील, सीमा लाड, शुभांगी कारंडे हे आमचे मानबिंदू आहेत. कबड्डी पासून बॉस्केटबॉलपर्यंत अनेक खेळात आमच्या विद्यार्थ्यांनी अक्षरश: शेकडो पारितोषिके मिळविली आहेत. शुभस्वा शिखरे, मेघा पवार, लक्ष्मण जगधने, सीमा सूर्यवंशी, शीला शिंदे, परवीन मुजावर, वैशाली जगदाळे, प्रीतम पवार, वंदना पेठकर या सर्वांनी राज्यस्तरीय व राष्ट्रीय स्पर्धांमध्ये महाविद्यालयाचे नाव उज्ज्वल केले आहे. प्रा.दत्ता रैनाक व त्यांच्या सहकाऱ्यांनी या विद्यार्थ्यांची शारीरिक व मानसिक जडणघडण करण्यासाठी जीवाचे रान केले आहे.

शिस्तबद्ध जीवन व सामाजिक कार्याशी बांधिलकी या दोन सूत्रात बांधलेला 'महिला व पुरुष छात्रसेना विभाग कॅ.सौ.मंगला पवार, मेजर एच्.डी.पाटील यांच्या कुशल नेतृत्वाखाली काम करीत आहे. प्रजासत्ताक दिन परेड, शिवाजी थलसैनिक कॅम्प, नेमबाजी स्पर्धा, राष्ट्रीय एकात्मता कॅम्प यामध्ये आमच्या छात्रसैनिकांनी उज्ज्वल कामगिरी केली आहे. सविता लोकरे, शिवांगी दबडे यांनी ६ जिल्ह्यातील ७ कॅम्पमधून यशस्वी वाटचाल करून थलसैनिक कॅम्पसाठी

पात्रता मिळविली. विद्यापीठीय नेमबाजी स्पर्धेत आमच्या महाविद्यालयाचा प्रथम क्रमांक आला आहे. पल्स पोलिओ, रक्तदान, ग्रामस्वच्छता अभियान, विजय दिवस समारोह, व्यसनमुक्ती दिंडी, ग्रंथदिंडी अशा अनेक सामाजिक उपक्रमांमधून आमचे छात्रसैनिक हिरिरीने सहभागी होतात.

तरुणांच्या ओठांवरील गाणी समजली तर त्या देशाचे भवितव्य सांगता येते. सुसंस्कृत व कलासक्त युवक घडविणे हे महाविद्यालयाचे प्रमुख उद्दिष्ट आहे. त्यासाठी महाविद्यालयात वाङ्मय मंडळ, कलामंडळ, भित्तीपत्रक इ. उपक्रम चालविले जातात. वाङ्मय मंडळाने वर्षभरात विद्यार्थ्यांसाठी वक्तृत्व व निबंध स्पर्धा आयोजित केल्या. कथा, कविता व समीक्षा यांच्या संदर्भात कार्यशाळाही आयोजित केल्या. 'आस्वाद' हा विद्यार्थ्यांच्या काव्यवाचनाचा कार्यक्रम तसेच साहित्य अभिरुची वाढविण्यासाठी 'वाचा' हे भित्तीपत्रक ही या मंडळाचे वैशिष्ट्यपूर्ण कामगिरी होय. या मंडळातर्फे वर्षभरात डॉ.विश्वनाथ शिंदे, डॉ.अच्युत माने, प्रा.प्रदीप पाटील, श्री.नामदेव माळी, श्री.संपत कांबळे, कवी नारायण सुमंत यांचे कार्यक्रम आयोजित करण्यात आले. प्रा.सौ.मानसी लाटकर यांच्या नेतृत्वाखाली प्रा.गिरीश कल्याणशेट्टी, प्रा.आर.बी.इंगोले, इ. प्राध्यापकांनी या विभागास सहकार्य केले. प्रा.सौ.एस्.ई.निकम यांच्या मार्गदर्शनाखाली 'दिशा' या भित्तीपत्रकाचे स्वातंत्र्यदिन, शिक्षकदिन, हिंदी दिन, कर्मवीर जयंती, गाडगे महाराज कीर्तन व सावित्रीबाई फुले जयंती विशेषांक प्रकाशित करण्यात आले.

'समाजाच्या शैक्षणिक उन्नयनासाठी महाविद्यालय' या घोषणेप्रमाणे महाराष्ट्र राज्य विज्ञान संस्था, नागपूरच्या सहकार्याने जिल्ह्यातील ९ वी मध्ये शिकणाऱ्या निवडक हुशार विद्यार्थ्यांसाठी 'विज्ञानमंच' कार्यक्रम चालविला जातो. या विद्यार्थ्यांची निवड शिक्षण विभागातर्फे स्पर्धा परीक्षा घेऊन केली जाते. प्रा.व्ही.डी.थोरात यांच्या नेतृत्वाखालील समितीने दि. १८-११-२००१ ते २५.११.२००१ दरम्यान शिबिर आयोजित करून विद्यार्थ्यांसाठी व्याख्याने, प्रात्यक्षिके, सहल व ग्रंथालय यांचा लाभ विद्यार्थ्यांना करुन दिला. या शिबीरात जिल्ह्यातील ३७ विद्यालयातून ५१ विद्यार्थ्यांनी भाग घेतला.

प्रा.सौ.शोभना रैनाक यांच्या समृद्ध मार्गदर्शनाखाली महाविद्यालयातील अनेक समारंभानी मूर्त स्वरुप घेतले. 'कर्मवीर जयंती' चा देखणा कार्यक्रम मा.ना.डॉ.पतंगराव कदम व मा.पृथ्वीराज चव्हाण यांच्या मार्गदर्शनामुळे व समारंभ समितीच्या नेटक्या व्यवस्थापन कौशल्यामुळे चिरकाल स्मरणात राहील असा झाला. व्यसनमुक्ती कार्यक्रम, हिंदी दिन, पालक मेळावा, विज्ञान मंडळ, जिमखाना डे इ. सारेच कार्यक्रम समारंभ समितीच्या मार्गदर्शनाखाली नेटकेपणाने पार पडले.

प्राचार्यांचा नवीन कक्ष व त्यांच्या शेजारील प्रा.डॉ.संकपाळ यांच्या कल्पनेतून साकार झालेले 'जम्पींग लॉन' आणि प्रगतीपथावर असलेले अभिजीत पतंगराव कदम क्रीडासंकुल यांचा उल्लेख मुद्दामहून करावा लागेल.

'माणूस हा कला निर्माण करणारा प्राणी आहे.' महाविद्यालयाच्या कलामंडळाची धुरा प्रा.डॉ.बी.जे.पाटील यांनी समर्थपणे पेलली. स्वातंत्र्यदिन व कर्मवीर जयंतीनिमित्त

सांस्कृतिक कार्यक्रमांची निर्मिती व सादरीकरण कलामंडळाने यशस्वीपणे केले. शिवाजी विद्यापीठातील युवा महोत्सवात आणि नागपूर येथील पश्चिम विभागीय युवा महोत्सवात आमच्या कलाकारांनी विशेष चमक दाखविली. रोहित चव्हाण, गणेश जाधव व त्यांच्या सहकाऱ्यांनी विविध कलाक्षेत्रात महाविद्यालयाचे नाव गाजवत ठेवले. कराडच्या परिसरातील खेड्यांमध्ये प्रा.बी.जे.पाटील आणि विद्यार्थ्यांनी केलेले प्रबोधनात्मक सांस्कृतिक कार्यक्रम हे या वर्षाचे वैशिष्ट्य होय.

'आधी दुसऱ्याचा विचार करा' या ध्येयाने प्रेरीत होवून महाविद्यालयाची राष्ट्रीय सेवा योजना प्रा.के.बी.नांगरे, प्रा.व्ही.डी.अवसरे, प्रा.टी.बी.चोरगे आणि प्रा.जे.एस्.रोकडे यांच्या नेतृत्वाखाली वरिष्ठ व कनिष्ठ या दोन्ही स्तरावर काम करीत आहेत. या विभागाच्या वतीने विविध राष्ट्रीय सण व दिन उत्साहाने साजरे केले जातात. रक्तदान शिबीर, एडस् जनजागृती दिंडी, प्रदर्शने, परिसर स्वच्छता असे असे विविध कार्यक्रम या विभागाने यशस्वीपणे पार पाडले. वरिष्ठ महाविद्यालयाचे वार्षिक शिबिर नांदगाव येथे तर कनिष्ठ महाविद्यालयाचे शिबिर येणके येथे आयोजित करण्यात आले होते. सदर शिबीरात विद्यार्थ्यांनी श्रमसंस्कार व प्रबोधन या दोन्ही पातळीवर लक्षणीय काम केले.

'स्पर्धा परीक्षा मार्गदर्शन विभाग' हा आमच्या अभिमानाचा विषय आहे. यंदा या विभागातर्फे श्री.सतीश कदम या विद्यार्थ्याची नायब तहसीलदार पदी निवड झाली. या विभागात महाविद्यालयातील व बाहेरील ५० विद्यार्थ्यांनी प्रवेश घेतला. या केंद्राचे वर्ग प्रा.राजेंद्र पाटील यांच्या मार्गदर्शनाखाली दर्जेदारपणे चालविले जातात व त्यांना महाविद्यालयातील १२ निष्णात प्राध्यापक मदत करतात. पुढील वर्षी या विभागातून आणखी काही विद्यार्थ्यांची राजपत्रित अधिकारी म्हणून निवड होईल अशी आशा वाटते.

अहवाल काळात अनेक कसोटीच्या क्षणांनाही सामोरे जावे लागले. अनेक विचारवंत नेते या काळात कालवश झाले. लोकसभेचे सभापती श्री.जी.एम्.सी. बालयोगी रयत शिक्षण संस्थेचे जुने कार्यकर्ते व शिक्षणतज्ज्ञ मा.बा.म.ठोके, माजी सचिव मा.गोविदभाई गुजर, मा.माधवराव शिंदे इ. मान्यवर काळाच्या पडद्याआड गेले. त्यांना महाविद्यालयातर्फे भावपूर्ण श्रद्धांजली अर्पण करु या ! गुजरात, काश्मीर आसाम येथील दंगलीत व दहशतवादी हल्ल्यात ठार झालेले अनेक निष्पाप नागरिक हे संवेदनहीनतेचे व मानवी क्रौर्याचे शिकार ठरलेले आहेत. त्या बाबतीत नुसती श्रद्धांजली अर्पण करून चालणार नाही तर अशा घटनांची पुनरावृत्ती रोखणारा युवक घडविण्याची प्रतिज्ञा करून नवीन वर्षाला आपण सामोरे जाऊ या.

जय कर्मवीर !

- संपादक

सद्गुरु गाडगे महाराज कॉलेज, कराड.

स्थानिक व्यवस्थापन समिती

- मा.डॉ.पतंगरावजी कदम.....अध्यक्ष
- मा.सचिव रयत शिक्षण संस्था, सातारा.....सभासद
- मा.ॲड.रवींद्र केशवराव पवार.....सभासद
- मा.विठ्ठलराव रघुनाथराव जाधव.....सभासद
- मा.जितेंद्रसिंग संतोखसिंग गडोख.....सभासद
- मा.प्रा.एस्.एम्.जगताप (प्राध्यापक प्रतिनिधी).....सभासद
- मा.प्रा.सौ.एम्.एस्.पवार (प्राध्यापक प्रतिनिधी).....सभासद
- मा.प्रा.एस्.एस्.रणखांबे (प्राध्यापक प्रतिनिधी).....सभासद
- मा.श्री.ए.आर.यादव (शिक्षकेतर प्रतिनिधी).....सभासद
- मा.प्राचार्य, स.गा.म.कॉलेज, कराड.....सेक्रेटरी

स्कूल कमिटी (ज्युनिअर कॉलेज)

१. मा.इन्स्पेक्टर, र.शि.संस्था, मध्यविभाग, सातारा.....चेअरमन
२. मा.ॲड.रवींद्र केशवराव पवार.....सभासद
३. मा.विलासराव गोविंदराव पाटील.....सभासद
४. मा.ॲड.एस्.एन्.चिंगळे.....सभासद
५. मा.बी.टी.जाधव (शिक्षक प्रतिनिधी).....सभासद
६. मा.ए.एस्.पाटील (शिक्षकेतर सेवक प्रतिनिधी).....सभासद
७. मा.शाखा प्रमुख, सद्गुरु गाडगे महाराज कॉलेज, कराड.....सेक्रेटरी

महाविद्यालयातील वैशिष्ट्ये

- विद्यार्थ्यांसाठी खास सोयी व सवलती, शास्त्रशाखेसाठी अद्ययावत सुसज्ज प्रयोगशाळा.
- विद्यार्थी-विद्यार्थीनींसाठी स्वतंत्र वसतिगृहे, अनुभवी व निष्णात प्राध्यापकांचे बहुमोल मार्गदर्शन.
- भव्य व समृद्ध ग्रंथालये आणि बुक बँकेची व अभ्यासिकेची सोय.
- विद्यार्थ्यांना स्पर्धा परीक्षासंबंधी मार्गदर्शन. 'कमवा व शिका' योजनेचा लाभ.
- हुशार परंतु गरीब विद्यार्थ्यांना सढळ आर्थिक मदत. सर्व विद्यार्थ्यांना निरनिराळ्या सरकारी शिष्यवृत्त्या व भरपूर सवलती.
- खेळामध्ये प्राविण्य दाखविणाऱ्या खेळाडूंना प्रोत्साहन. विविध मंडळामार्फत विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण गुणांची जोपासना.
- राष्ट्रीय सेवा योजनेतर्फे विद्यार्थ्यांना प्रशिक्षण (ज्युनि. व सिनि.)
- विद्यार्थ्यांसाठी शिक्षक-पालक योजनेची सोय, बारावी (विज्ञान व इंग्रजी) विद्यार्थ्यांसाठी खास मार्गदर्शनाची व्यवस्था. यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ केंद्र. गरजूंना शिक्षण.
- पीएचडी. साठी मार्गदर्शन (मराठी, हिंदी, इंग्रजी इ. विषय)
- १२ वी विज्ञान शाखेतील विद्यार्थ्यांसाठी उन्हाळी सुट्टीतील वर्गांची सोय.
- वैद्यकीय प्रवेश पूर्व परीक्षेच्या मार्गदर्शन वर्गांची सोय.
- अभिजीत क्रीडा-संकुलनाच्या उभारणीतून खेळाडूंची खास सोय.
- विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण विकासासाठी लघु औद्योगिक कोर्सेस

तक्ता नं. ४ (नियम ८)

प्रकाशन स्थळ	:	सद्गुरू गाडगे महाराज कॉलेज कराड, जि.सातारा.
प्रकाशन काल	:	वार्षिक
प्रकाशक	:	प्राचार्य डॉ.एस्.डी.जाधव
राष्ट्रीयत्त्व	:	भारतीय
पत्ता	:	सद्गुरू गाडगे महाराज कॉलेज, कराड. फोन नं. ऑफीस : ७१३४६, निवास : ७१७९४
प्रमुख संपादक	:	प्रा.राजेंद्र कुंभार
मुद्रकाचे नाव	:	सुनिल दि. कुलकर्णी
राष्ट्रीयत्व	:	भारतीय
पत्ता	:	मिलिंद ऑफसेट, ११, सोमवार पेठ, कराड. फोन - (०२१६४) २२३३८.
मालकी	:	सद्गुरू गाडगे महाराज कॉलेज, कराड.

मी प्राचार्य, डॉ.एस्.डी.जाधव जाहीर करतो की वर दिलेली माहिती माझ्या माहितीप्रमाणे व समजुतीप्रमाणे खरी आहे.

(फक्त खाजगी वितरणासाठी)

- डॉ.एस्.डी.जाधव

प्राचार्य

(या अंकातील मतांशी प्रकाशक व संपादक सहमत असतीलच असे नाही.)

संस्थेचे - आधारस्तंभ

मा. शरदरावजी पवार
अध्यक्ष, रयत शिक्षण संस्था.

मा. डॉ. एन. डी. पाटील
चेअरमन,
रयत शिक्षण संस्था.

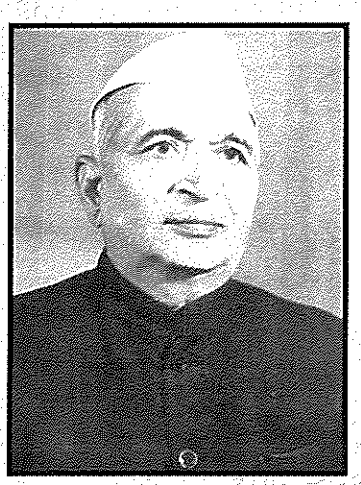

मा. आप्पासाहेब पाटील
संघटक, रयत शिक्षण संस्था.

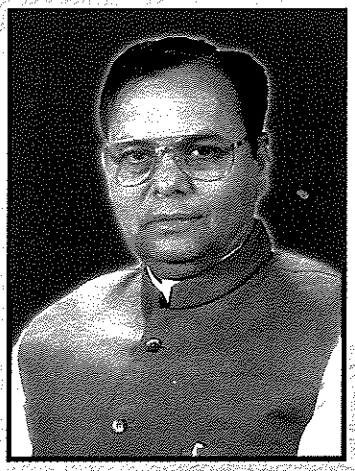

मा. डॉ. पतंगरावजी कदम
(उद्योगमंत्री, महाराष्ट्र राज्य)
अध्यक्ष, स्थानिक सल्लागार समिती

कर्मवीर जयंती सोहळा

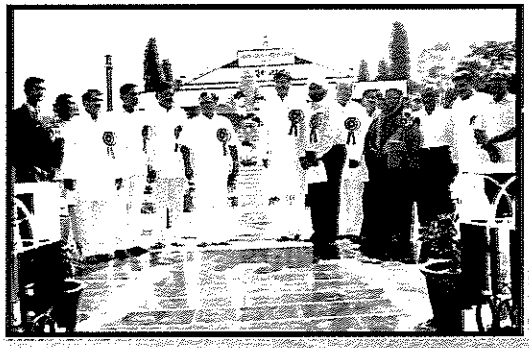

कर्मवीरांना मान्यवरांचे विनम्र अभिवादन

प्राचार्य कार्यालयाचे उद्‌घाटन प्रसंगी
मा. डॉ. पतंगरावजी कदम व मा. पृथ्वीराजजी चव्हाण

मा. प्राचार्य डॉ. सदानंद जाधव
प्रमुख पाहुण्यांचे स्वागत करताना

प्रमुख पाहुणे मा. डॉ. पतंगरावजी कदम
उद्योग मंत्री, महाराष्ट्र राज्य

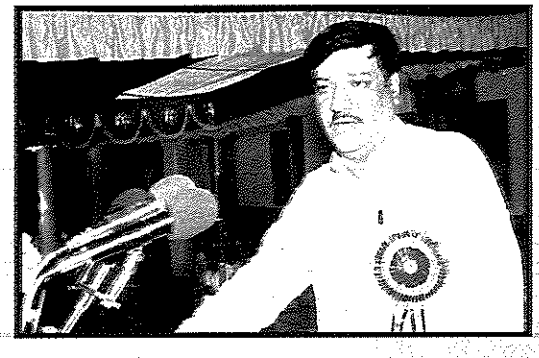

अध्यक्ष मा. पृथ्वीराजजी चव्हाण

'दिशा' भित्ती-पत्रक : कर्मवीर विशेषांकाचे प्रकाशन

प्रमुख पाहुण्यांच्या शुभहस्ते सत्कार -

१. मा. श्री. रणजितसिंगजी गडोख - प्रांगणातील रस्त्यांचे डांबरीकरण केल्याबद्दल गौरव.
२. प्रा. सुमंत जगताप - शिवाजी विद्यापीठ पाठ्यपुस्तक निर्मितीत सहभाग.
३. प्रा. राजेंद्र कुंभार - महाराष्ट्र शासन जिल्हा गॅझेटियर समिती - संपादक सदस्य म्हणून निवड.
४. स्पर्धा परीक्षा मार्गदर्शक केंद्राचा विद्यार्थी श्री. सतीश कदम यांची एम्.पी.एस्.सी. मार्फत नायब तहसिलदारपदी निवड.

अध्यक्षांच्या शुभहस्ते सत्कार -

१. प्रा. डॉ. प्रताप माने - शिवाजी विद्यापीठ टास्क फोर्सवर निवड.
२. प्रा. वामनराव अवसरे - शिवाजी विद्यापीठ संस्कृत अभ्यासमंडळ व फॅकल्टी ऑफ आर्टस् चे सदस्य म्हणून निवड.
३. प्रा. डॉ. नरहर पंडित - डॉक्टरेट पदवी संपादन.
४. प्रा. उत्तमराव वाघमारे - राज्यस्तरीय अधिवेशन - शोधनिबंध सादर.
५. प्रा. राजाराम पवार - शिवाजी विद्यापीठ समाजशास्त्र अभ्यासमंडळ निवड.

अहवाल वाचन : समारंभ समिती प्रमुख
प्रा. सौ. शोभना रैनाक

पारितोषिक नामावली वाचन :
प्रा. सौ. वंदना किशोर

कार्यक्रमाचा समारोप :
प्रा. सौ. पुष्पा पाटील-पानस्कर

जय जवान ! जय किसान !! जय विज्ञान !!!

'विज्ञान-मंच' अ व ब गट शिबीर उद्घाटन प्रसंगी
मा. प्राचार्य डिसुझा, मा. उपशिक्षणाधिकारी,
मा. विठ्ठलराव जाधव व मा. प्राचार्य डॉ. एस.डी. जाधव

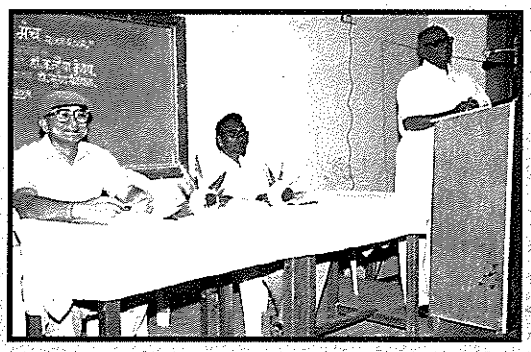

विज्ञान-मंच शिबीर समारोप - मा. डॉ. कन्हेय्या कुंदप,
मा. डॉ. सुरेश संकपाळ व विज्ञान-मंच समन्वयक
प्रा. व्ही. डी. थोरात

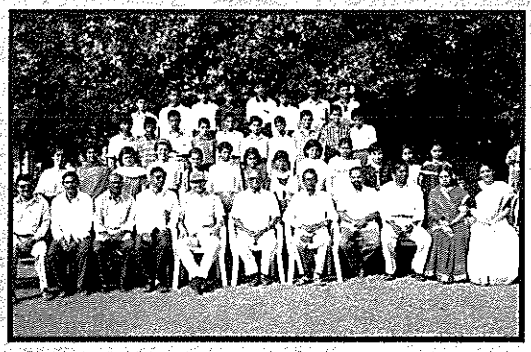

विज्ञान मंच 'अ' गट

विज्ञान मंच 'ब' गट

शिबिरास उपस्थित असलेले प्रज्ञावान विद्यार्थी, समन्वयक
प्रा. व्ही. डी. थोरात, प्रा. डॉ. कन्हैय्या कुंदप व इतर प्राध्यापक

वैज्ञानिक घडती असे ।
सायन्स असोसिएशनच्या वतीने आयोजित विज्ञान
प्रदर्शनाचे वेळी प्रा. राजेंद्र पाटील व मा. उपप्राचार्य

विज्ञान दिनानिमित्त आयोजित विज्ञान प्रदर्शन
पाहताना मा. प्राचार्य डॉ. जाधव व प्राध्यापक वर्ग

रयत शिक्षण संस्थेचे उपक्रम.....

अ) कर्मवीर स्मृतीभवन :

कर्मवीर भाऊराव पाटील यांनी शैक्षणिक व सामाजिक क्षेत्रात केलेल्या अमूल्य कार्याचे स्फूर्तिदायी स्मरण भविष्यकालीन पिढ्यांना अखंडपणे रहावे या हेतूने कर्मवीर स्मृतीभवनाची उभारणी करण्यात आलेली आहे. कर्मवीर भाऊरावांच्या जीवन कार्याचे मूर्तिमंत स्मारक म्हणजे हे स्मृतीभवन. या स्मृतीभवनात कर्मवर आण्णांच्या रोजच्या वापरातील त्यांचे कपडे, खुर्ची, काठी, कपबशी, पेन घोंगडी व त्यांच्या विद्यार्थ्यांनी भेट म्हणून दिलेली मोटार इत्यादी वस्तू ठेवण्यात आलेल्या आहेत. तसेच त्यांच्या जीवन कार्याची, त्यांच्या सामाजिक कालखंडाची तपशील व बारकावे टिपणारी असंख्य छायाचित्रेही या भव्य देखण्या वास्तूत प्रदर्शित करण्यात आलेली आहेत.

ब) १) निकाल सुधार उपक्रम :

माध्यमिक शालांत प्रमाणपत्र परीक्षांचा निकाल उत्कृष्ट लागावा यासाठी संस्थेच्या शाखातील विद्यार्थी गुणवत्ता यादीत यावेत या हेतूने मुख्याध्यापकांची चर्चासत्रे आयोजित केली जातात. तसेच उद्बोधन वर्ग इंग्रजी व गणित या विषयांच्या सराव परीक्षा, मुलांसाठी रात्र अभ्यासिका व मुलींसाठी प्रात: अभ्यासिका, जादा तास, साप्ताहिक चाचण्या व व्याख्यानमाला घेतल्या जातात.

२) कार्यालयीन संगणकीकरण :

संस्थेच्या प्रशासनाचा व्याप व काळाजी गरज लक्षात घेऊन संस्थेच्या प्रशासकीय कार्यालयात व अनेक शाखांत संगणकीकरण करण्यात आलेले आहे. अहवाल सालात अनेक शाखा इंटरनेट, ई-मेल द्वारे संस्थेच्या प्रशासकीय कार्यालयांना जोडण्यात आलेल्या आहेत.

३) आश्रमशाळा :

रयत शिक्षण संस्था आदिवासींच्या शिक्षणासाठी एकूण ८ आश्रमशाळा चालविते. मुख्यत: अतिशय दुर्गम ठिकाणी आश्रमशाळा सुरु केलेल्या आहेत.

क) १. गुरुकुल प्रकल्प -

जून १९९५ पासून ग्रामीण भागातील गुणवत्ताधारक विद्यार्थ्यांना एकत्र करुन इ.८ वी पासून महाराजा सयाजीराव विद्यालयात रयत शिक्षण संस्था, मध्य विभागामार्फत एक स्वतंत्र निवासी वर्ग चालू करण्यात आला. या विद्यार्थ्यांचा सर्वांगीण विकास करण्यासाठी ''गुरुकुल पद्धतीने'' शिक्षण देण्यात येते. प्रात: अभ्यासिका, रात्र अभ्यासिका, स्वयं अध्ययन, व्यक्तिगत मार्गदर्शन यामुळे अध्यापकांच्या संपर्कात विद्यार्थी सतत असतो. याच पद्धतीने ११ वी १२ वी साठी यशवंतराव चव्हाण इन्स्टि.ऑफ सायन्स, सातारा येथे गुरुकुल प्रकल्प कार्यरत आहे.

२. अनिवासी विद्यार्थी गुणवत्ता वाढ प्रकल्प :

जून १९९८ पासून महाराजा सयाजीराव विद्यालयातील शहरातील पालकांच्या मागणीवरून अनिवासी विद्यार्थ्यांसाठी इ. ५ वी ते इ. ८ वी च्या वेगळ्या तुकड्या सुरु करण्यात आलेल्या आहेत. विद्यालयाच्या वेळापत्रकाशिवाय सकाळी दोन तास व संध्याकाळी एक तास मार्गदर्शन केले जाते.

ड) १. रयत प्रिंटीग प्रेस :

१९८२ साली सातारा येथे ''रयत प्रिंटींग प्रेस'' करण्यात आला अहमदनगर येथेही प्रिंटींग प्रेस सुरु केला आहे. या प्रेसमार्फत रयत शिक्षण संस्थेच्या कार्यालयांना व शाखांना लागणारे विविध प्रकारचे छापील स्टेशनरी साहित्य पुरविले जाते. तसेच संस्थेची नियतकालिकेही छापून दिली जातात.

२. शैक्षणिक साहित्य उत्पादन केंद्र :

संस्थेच्या शाखांना दर्जेदार व टिकावू फर्निचर कमीत कमी किंमतीत मिळावे, यासाठी सातारा व नगर येथे शैक्षणिक साहित्य उत्पादन केंद्रे सुरु करण्यात आलेली आहेत. या वर्कशॉपमध्ये शाखांच्या मागणीनुसार ड्युएल डेस्क, कपाटे खुर्च्या, टेबल इत्यादी साहित्य पुरविले जाते.

३. वही निर्मिती :

संस्थेच्या विद्यार्थ्यांसाठी संस्थेने इ. ५ वी ते इ. १० वी पर्यंत प्रयोग वह्या, स्वाध्याय वह्या, समाजसेवा वह्या, भूगोल आराखडे वह्या इत्यादींची दर्जेदार निर्मिती संस्थेच्या शिक्षकांकडून केली आहे.

४. रयत सेवा को-ऑप. स्टोअर्स लि. :

या स्टोअर्समार्फत महाविद्यालयांना लागणारे दर्जेदार खेळ साहित्य केमिकल्स्, जर्नल्स, स्टेशनरी कमीत कमी किंमतीत पुरविण्यात येते. तसेच माध्यमिक विद्यालयांना लागणारे दर्जेदार खेळ - साहित्य ही पुरविण्यात येते.

इ. १) रयत सेवक कुटुंब कल्याण योजना :

रयत शिक्षण संस्थेतर्फे सेवकांच्यासाठी सेवकांचे निधन झाले तर कुटुंब कल्याण योजनेनुसार सेवकांच्या कुटुंबियास २५,०००/- रुपये दिले जातात.

२. विद्यार्थी व सेवक विमा योजना :

वाढते अपघात, सर्पदंश, हिंस्त्र श्वापदांचा हल्ला, वादळ, भूकंप इ. कारणामुळे होणारा मृत्यू, येणारे अपंगत्व यापासून संरक्षण मिळण्यासाठी रयत शिक्षण संस्थेने सन १९९३-९४ पासून विद्यार्थी व सेवक सुरक्षा विमा योजना सुरु केली आहे.

३. दि. रयत सेवक को-ऑप. बँक लि., :

सेवकांच्या पाल्यांच्या शिक्षणासाठी, घरबांधणी, औषधोपचार इत्यादीसाठी संस्थेच्या रयत सेवक बँकेमार्फत कर्ज पुरवठा केला जातो.

४. लक्ष्मीबाई भाऊराव पाटील शिक्षणोत्तेजक सहकारी पतपेढी :

सन १९८३ सालापासून सभासदांच्या मुला-मुलींचे उच्च शिक्षणासाठी कर्ज देण्यासाठी लक्ष्मीबाई भाऊराव पाटील शिक्षणोत्तेजक सहकारी पतपेढीची सुरुवात केली. त्यामुळे अनेकांना आपले शिक्षण पूर्ण करण्यासाठी आर्थिक मदत पतपेढीने केली आहे.

५. रयत शिक्षण संस्था, सेवक वेल्फेअर फंड :

रयत शिक्षण संस्था सेवक वेल्फेअर फंडाची स्थापन सन १९६० मध्ये करण्यात आलेली आहे. सेवक किंवा सेवकावर अवलंबून असणारी कुटुंबातील व्यक्ती आजारी पडल्यास त्यास फार मोठा खर्च करावा लागतो अशा वेळी त्यास आर्थिक मदतीची गरज असते. त्यांना मानवता दृष्टीने मदत करण्याच्या उद्देशाने या फंडाची स्थापना करण्यात आलेली आहे.

ई) १. दुर्बल शाखा विकास निधी :

संस्थेच्या दुर्बल शाखांना आवश्यक त्या भौतिक सुविधा उपलब्ध करून देण्यासाठी किमान १ कोटी रुपयाचा ''दुर्बल शाखा विकास निधी'' उभारण्याचा संकल्प संस्थेचे चेअरमन मा.प्रा.डॉ.एन्.डी.पाटील यांनी केलेला होता. त्यानुसार मार्च अखेर रु. १,३६,४७,४६३=२५ चा निधी उभारण्यात आलेला आहे. या निधीवर मिळणाऱ्या व्याजाच्या ७५ रक्कम शाखांना मदत म्हणून देण्यात आलेली अहे.

२. बिनव्याजी कर्ज योजना :

संस्थेच्या ज्या शाखेचे ७० ते ८० इमारत बांधकाम पूर्ण झालेले आहे. परंतु पैशाअभावी ज्यांचे पुढील बांधकाम बंद आहे, अशा शाखांना उर्वरित बांधकाम पूर्ण करण्यासाठी संस्थेमार्फत बिनव्याजी कर्ज देण्यात येते.

३. विनाअनुदान शाखा मदत :

संस्थेमार्फत अनेक विना-अनुदान तत्वावर माध्यमिक शाखा सुरु आहेत. अनुदान मिळण्यासाठी शासनाचे काही नियम पाळावे लागतात. चालू वर्षी खर्च केल्यास पुढील वर्षी त्या खर्चावर नॉन सॅलरी ग्रँट मिळते एकंदर विना-अनुदान शाळांची परिस्थिती पाहता त्यांना हा खर्च करणे शक्य होत नाही. त्यामुळे या शाखा अनुदानास अपात्र ठरतात. हे लक्षात घेऊन संस्थेने सर्व शाखांना ५,०००/- रुपयांचे विशेष अनुदान साहित्यरूपाने देण्यात येते.

फ) १. नापासांची शाळा :

दरवर्षी एस्.एस्.सी.बोर्डामध्ये जवळ जवळ निम्मे विद्यार्थी नापास झालेले दिसून येतात. नापासांचे हे प्रमाण विशेषत: इंग्रजी, गणित या विषयात जास्त दिसून येते. या विद्यार्थ्यांना शाळेमधूनही योग्य मार्गदर्शन उपलब्ध न झाल्याने खाजगी क्लासवर अवलंबून राहावे लागते. यासाठी संस्थेने स्वतंत्र स्टाफ उपलब्ध करून दिला असून त्या तज्ञ शिक्षकामार्फत त्यांची तयारी करून घेतली जाते.

ग) १. परीक्षा :

स्कॉलरशिप, आर.टी.एस्., एम्.पी.एस्.सी. सारख्या विविध स्पर्धा परीक्षांची पूर्व तयारी होण्यास मदत व्हावी, या हेतूने प्रबोधिनीच्या परीक्षांचे अभ्यासक्रम तयार करण्यात आले असून विशेषत: सामान्यज्ञान (जनरल स्टडीज) परीक्षांची विशेष तयारी करून घेण्याचे प्रयत्न सुरु आहेत.

२. स्पर्धा :

विद्यार्थ्यांच्या विविध कलागुणांचा विकास व्हावा, या हेतूने प्रबोधिनीमार्फत दरवर्षी वक्तृत्व, निबंध, चित्रकला, हस्तलिखीत, प्रश्नमंजूषा इत्यादी स्पर्धा घेतल्या जातात.

३. लक्ष्मीबाई भाऊराव पाटील शिष्यवृत्ती व रयत टॅलेंट सर्च योजना (आर.टी.एल्.) :

या योजनेअंतर्गत संस्थेमध्ये शिक्षण घेत असलेल्या इ. ७ वी च्या विद्यार्थ्यांसाठी २०० गुणांची परीक्षा घेण्यात येते. पहिला पेपर इ. ७ वी तील विषय अभ्यासक्रमावर तर दुसरा सामान्यज्ञान या विषयावर घेतला जातो. या परीक्षेत निवड झालेल्या विद्यार्थ्यांची मुलाखात घेतली जाते. त्यातून ५०० विद्यार्थ्यांची निवड करून त्यातील पहिल्या १०० विद्यार्थ्यांना वार्षिक रु. ५००/- ची ''लक्ष्मीबाई भाऊराव पाटील'' शिष्यवृत्ती तीन वर्षासाठी देण्यात येते. ही शिष्यवृत्ती संस्थेने ठेवलेल्या रु. १० लाखांच्या निधीतून येणाऱ्या व्याजातून दिली जाते. तसेच ५०० विद्यार्थ्यांना उन्हाळी/हिवाळी वर्ग विभागवार आयोजित करून व पत्राद्वारे मार्गदर्शन करण्यात येते.

४. स्पर्धा मार्गदर्शन केंद्र :

आजच्या काळात स्पर्धा परीक्षांना असलेले महत्व ध्यानात घेवून हा उपक्रम प्रभावीपणे संस्थेच्या महाविद्यालयात राबविण्यासाठी संस्थेचे विशेष प्रयत्न सुरु आहेत. सध्या सहा महाविद्यालयात हे वर्ग घेतले जात आहेत. त्यासाठी तज्ञ प्राध्यापकामार्फत तयारी करून घेतली जाते. तसेच त्यासाठी वेगवेगळ्या शासकीय अधिकाऱ्यांची विशेष तज्ञांची व अधिकारी वर्गाची व्याख्याने आयोजित केली जातात.

५. संगणक शिक्षण :

एकविसाव्या शतकात संगणकाला असलेले महत्व ध्यानात घेता रयत शिक्षण संस्थेने सन १९९६-९७ पासून शालेय स्तरापासून संगणक शिक्षणाला प्रकल्प सुरु केला आहे. ग्रामीण भागातील मुलांना अत्यंत कमी खर्चात संगणकाचे प्रशिक्षण मिळावे व काही गरीब मुलांना मोफत स्वरुपात संगणकाचे प्रशिक्षण देण्याचे काम संगणक एजन्सीच्या सहाय्याने सुरु आहे. सध्या विद्यालयात संगणक शिक्षण चालू आहे.

६. ओरिएंट लॉंगमन :

यावर्षी सामान्यज्ञान विषयाची दोन दर्जेदार पुस्तके संस्थेतील शिक्षकांनी तयार करून संस्थेमार्फत प्रकाशित केली.

७. मॅकमिलन :

इ. ५ वी ते इ. १० वी साठी इंग्रजी विषयाच्या सहा पॉकेट डिक्शनरीज संस्थेतील शिक्षकांनी तयार केल्या. या प्रकाशनास अभुतपूर्व असा प्रतिसाद मिळाला असून सर्व राज्यभर या शब्दकोषाचे लाखो प्रतींचे वितरण झाले आहे.

इ. ११ वी व इ. १२ वी साठी ''इंग्लिश ग्रामर अँड रिटन कॉम्युनिकेशन'' हे पुस्तक मॅकमिलन इंडिया लि., व रयत शिक्षण संस्था यांच्या संयुक्त विद्यमाने प्रसिद्ध करण्यात आले. या पुस्तकाला ही विद्यार्थ्यांचा उत्तम प्रतिसाद मिळत आहे.

८. रिसर्च जर्नल :

संस्थेतील व संस्थेबाहेरील प्राध्यापकांचे विविध विषयावरील संशोधनपर लेख प्रसिद्ध करण्याच्या दृष्टीने दर सहामाहीस संस्थेमार्फत रिसर्च जर्नल प्रसिद्ध केले जाते. यासाठी एक स्वतंत्र संपादक मंडळ असून त्यामार्फत या जर्नलचे कामकाज केले जाते. आजपर्यंत १५ अंक प्रसिद्ध झाले आहेत.

९. रयत शिक्षण पत्रिका :

संस्थेच्या कर्मवीर विद्याप्रबोधिनीमार्फत त्रैमासिक स्वरूपात प्रकाशित करण्यात येते. संस्थेच्या घडणाऱ्या विविध घटनांची माहिती तसे निरनिराळ्या अधिकार मंडळांचे निर्णय शाखांनी घेतलेले उपक्रम इ. माहिती सेवक, जनरल बॉडी सदस्य, कार्यकर्ते व हितचिंतक यांच्यापर्यंत पत्रिकेद्वारे पाठविली जाते.

१०. ज्ञानदीप :

इ. १० वी मधील विद्यार्थ्यांना इंग्रजी व गणित विषयांची वार्षिक परीक्षेच्या दृष्टीने योग्य ती तयारी व्हावी यासाठी संस्थेमार्फत इंग्रजी, गणित विषयाचा ''रयत ज्ञानदीप'' हा प्रश्नपत्रिका विशेषांक प्रसिद्ध केला जातो. यावर्षी इ. १० वी इग्रजी व गणित व इ. १२ वी इंग्रजीसाठी उपयुक्त प्रश्नसंच (रयत ज्ञानदीप) प्रसिद्ध करण्यात आला.

११. व्यवसाय मार्गदर्शन :

इ. १० वी व १२ वी नंतर कोणते कोर्सेस आहेत याची मार्गदर्शनपर निश्चित स्वरूपाची उपयुक्त माहिती विद्यार्थ्यांना उपलब्ध होण्यासाठी संस्थेने व्यवसाय मार्गदर्शन पुस्तिका प्रसिद्ध करण्यास सुरुवात केली.

१२. मूल्यशिक्षण :

मूल्यशिक्षणाची गरज लक्षात घेऊन शासनाने सध्या प्रचलित अभ्यासक्रमात मूल्यशिक्षण विषयाचा समावेश केलेला आहे. मूल्यशिक्षणाबाबत योग्य ते मार्गदर्शन होण्यासाठी शासकीय अभ्यासक्रम ध्यानात घेऊन परंतु व्यवहारिक जीवनाशी निगडीत असलेले मूल्यशिक्षणाचे दर्जेदार पुस्तक 'शिदोरी' तयार केलेले आहे.

१३. कॅसेट निर्मिती :

इंग्रजी विषयाची चांगली तयारी होण्यासाठी संस्थेमार्फत दृकश्राव्य क्षेत्रातील नामांकित इ. एम्. आर. सी. संस्थेच्या सहाय्याने इंग्रजी ग्रामर कंपोझिशनची व्हीडीओ कॅसेटस् तयार केलेल्या आहेत. संस्थेचा दृकश्राव्य हा स्वतंत्र विभाग निश्चित केला असून शालेय क्रमिक विषयांच्या अभ्यासक्रमांच्या तसेच इतर उपयुक्त विषयावरील कॅसेटस् तयार केल्या जाणार आहेत.

कार्याचा विस्तार ३१.०३.२०००

विभाग	जिल्हे	शाखा संख्या
मध्य विभाग	सातारा, सोलापूर	२१८
दक्षिण विभाग	सांगली, कोल्हापूर, बेळगाव, रत्नागिरी, सिंधुदुर्ग	१२८
उत्तर विभाग	अहमदनगर, नाशिक, बीड	१९२
पश्चिम विभाग	पुणे	९९
रायगड विभाग	रायगड, बृहन्मुंबई, ठाणे	५६
एकूण शाखा		**६९६**

शाखा प्रकार	शाखा संख्या
महाविद्यालये (महिलांसाठी ४) (पैकी २१ मध्ये ज्युनिअर कॉलेजचे वर्ग)	४०
माध्यमिक विद्यालये	४३२
या ४३२ माध्यमिक विद्यालयापैकी फक्त मुलींची विद्यालये	२८
उच्च माध्यमिक विद्यालये	१५६
शेती विद्यालये	१७
टेक्निकल विद्यालये	२१
इंग्रजी माध्यमाचे	०२
अध्यापक विद्यालये (पैकी स्त्रियांसाठी १)	०८
प्राथमिक शाळा (मुलींसाठी १) (इंग्रजी माध्यमाच्या ५)	२६
पूर्वप्राथमिक शाळा	३४
वसतिगृहे (पैकी मुलींची १२)	७३
प्रशासन कार्यालये	०७
आश्रमशाळा	०८
औद्योगिक प्रशिक्षण संस्था (आय.टी.आय.)	०६
इतर शाखा (महिलांसाठी शिवणकला विद्यालये ६)	५९
एकूण शाखा	**६९३**

शाखा प्रकार	विद्यार्थी संख्या
महाविद्यालये सीनियर विभाग (पैकी ज्युनि.कॉलेजमधील २५,४१३)	६६,५२९
माध्यमिक विद्यालये (पैकी उच्च माध्यमिकची ४०,०४८)	३,५०,१६९
अध्यापक विद्यालये	७४०
शिवणकला विद्यालये	३१
प्राथमिक विद्यालये	११,२६०
पूर्वप्राथमिक विद्यालये	३,४६१
आश्रमशाळा	२,०४५
औद्योगिक प्रशिक्षण संस्था	२६७
एकूण विद्यार्थी	**४,३४,५०२**

शाखा प्रकार	सेवक संख्या
महाविद्यालये (सिनियर विभाग)	२,५४०
ज्युनिअर कॉलेजेस्	८३१
माध्यमिक महाविद्यालये (पैकी उच्च माध्यमिक १,८२१)	१३,८३४
अध्यापक विद्यालये	१०२
प्राथमिक विद्यालये	२५६
पूर्वप्राथमिक विद्यालये	१२२
वसतिगृहे	४९
प्रशासन कार्यालये	१८२
आश्रमशाळा	१११
औद्योगिक प्रशिक्षण संस्था	३६
इतर शाखा	३
एकूण सेवक	**१८,०६६**

सद्गुरु गाडगे महाराज कॉलेज, कराड.

प्राचार्य डॉ. एस्.डी.जाधव

प्रा.एस्.एस्.फिस्के
उपप्राचार्य (कला विभाग)

प्रा.डॉ.एस्.डी.संकपाळ
उपप्राचार्य (विज्ञान विभाग)

प्रा.जी.एम्.तारु
उपप्राचार्य (वाणिज्य विभाग)

प्राध्यापक वर्ग : वरिष्ठ महाविद्यालय

इंग्रजी
एस्. एम्. जगताप.....विभागप्रमुख
सौ. आय. एस्. शिंदे
एम्. जी. कदम
जी. बी. कल्याणशेट्टी
ए. यु. हिप्परकर
एस्. एस्. बागवडे

मराठी
डॉ.श्रीमती एस्.आर.पाटील...वि.प्रमुख
सौ. एस्. डी. रैनाक
सौ. एस्. ई. निकम
सौ. एम्. व्ही. लाटकर

हिंदी
डॉ. के. पी. माळी.....विभागप्रमुख
आर. बी. इंगोले
पी. एन्. आवटे
आर. बी. पाटील

संस्कृत
व्ही. डी. अवसरे.....विभागप्रमुख

अर्धमागधी
एस्. एस्. फिस्के.....विभागप्रमुख

अर्थशास्त्र
सौ. एम्. एस्. पवार.....विभागप्रमुख
व्ही. टी. जाधव
एस्. एस्. मदने

राज्यशास्त्र
डॉ. ए. बी. जगदाळे.....विभागप्रमुख
पी. आर. डांगे

इतिहास
आर. एम्. जाधव.....विभागप्रमुख
एन्. डी. पाटील
एस्. एम्. जाधव
ए. आर. मोकाशी
डी. एस्. थोरात

समाजशास्त्र
एस्. एल्. मोहिते.....विभागप्रमुख
एम्. डी. सकटे
कु. एस्. एस्. शिवशरण

शिक्षणशास्त्र
एम्. एस्. पोंधे.....विभागप्रमुख

तत्त्वज्ञान व मानसशास्त्र
के. बी. नांगरे.....विभागप्रमुख
एस्. एस्. जुन्नरकर

भूगोल
पी. ए. जाधव.....विभागप्रमुख
बी. जे. काळे
एम्. डी. कदम

पदार्थ विज्ञान
व्ही. के. निकम.....विभागप्रमुख
एच्. डी. पाटील
आर. के. कवर
कु. व्ही. टी. जाधव

इलेक्ट्रॉनिक्स्
एस्. टी. पवार.....विभागप्रमुख
एन्. एल्. गाडेकर
आर. एस्. देशमुख
डी. जे. पाटील

रसायनशास्त्र
व्ही. डी. थोरात.....विभागप्रमुख
व्ही. जे. पाटील
आर. पी. राजमाने
एस्. एस्. रणखांबे
आर. आर. कुंभार
राजेंद्र बी. पाटील
आर. पी. गड्डे
आर. व्ही. जगताप
ए. एन्. यादव
सौ. ए. एस्. साळुंखे

वनस्पतीशास्त्र व पीक संरक्षणशास्त्र
डॉ. एस्.डी.संकपाळ.... विभागप्रमुख
डॉ. एस्. एन्. पवार
डॉ. बी. डी. पाटील
डॉ. एम्. एम्. पाटील
डॉ. बी. जे. पाटील
सौ. व्ही. एम्. किशोर
डॉ. सौ. एम्. आर. मोटे

प्राणीशास्त्र
प्राचार्य डॉ. एस्. डी. जाधव
डॉ. पी. एस्. माने.....विभागप्रमुख
एस्. ए. कदम
डॉ. आर. एन्. पाटील
सौ. यु. एस्. मदनाईक
पी. एस्. साळुंखे
कु. एस्. जे. बिडारी

सूक्ष्मजीवशास्त्र
एम्. ई. किशोर.....विभागप्रमुख
व्ही. एम्. घोरपडे
एस्. बी. पाटील

गणित
डी. व्ही. पाटील.....विभागप्रमुख
डॉ. एस्. पी. थोरात

संख्याशास्त्र
पी. एस्. चौगुले.....विभागप्रमुख
एम्. आर. भोसले

वाणिज्य विभाग
जी. एम्. तारु.....विभागप्रमुख
डॉ. एन्. एस्. पंडित
के. एल्. सावंत
एस्. डी. शिंदे

शारीरिक शिक्षण
डी. बी. रैनाक.....विभागप्रमुख

ग्रंथपाल
एस्. एन्. भोसले...विभागप्रमुख

प्राध्यापक वर्ग : कनिष्ठ महाविद्यालय

बी. टी. जाधव
उपप्राचार्य

डी. डी. नलवडे
पर्यवेक्षक

इंग्रजी
डी. डी. नलवडे
एस. बी. ढबू
सौ. बी. एन्. खराडे
एस्. ए. सावंत
सौ. व्ही. व्ही. कुलकर्णी

मराठी
एस्. बी. शेवाळे
सौ. एल्. बी. पाटील
सौ. के. एस्. भोसले
सौ. व्ही. एस्. थोरात
कु. एन्. ए. थोरात

हिंदी
व्ही. सी. काळे

अर्धमागधी
सौ. ए. ए. पाटील

अर्थशास्त्र
ए. एम्. नाईक
जे. एस्. रोकडे

संस्कृत
सौ. एस्. व्ही. होनराव

राज्यशास्त्र
बी. आर. भारती

इतिहास
ए. व्ही. महाडीक

समाजशास्त्र
यु. एस्. वाघमारे
आर. टी. पवार

मानसशास्त्र
आर. डी. पानस्कर

तत्वज्ञान
आर. ए. तहाखे

भूगोल
बी. डी. लोंढे
टी. बी. चोरगे

पदार्थ विज्ञान
एस्. बी. पानस्कर
जे. आर. यादव
बी. टी. अदलिंगे
पी. डी. कोडगुले
एम्. डी. शिंदे
सौ. के. आर. कांबळे
सौ. पी. डी. डोंबाळे

रसायनशास्त्र
व्ही. एम्. थोरात
सौ. व्ही. एम्. पाटील
सौ. ए. एस्. पाटील
पी. पी. भिवरे
डी. जी. कदम
कु. व्ही. डी. जगताप
सौ. एस्. एस्. जाधव

जीवशास्त्र
सौ. बी. व्ही. थोरात
सौ. ए. व्ही. पाटील
सौ. पी. के. पाटील-पानस्कर
सौ. यू. व्ही. जगदाळे
सौ. जे. एस्. पाटील

गणित
बी. टी. जाधव
पी. वाय्. भोसले
आर. पी. माळी

वाणिज्य
यू. एन्. शिंदे
व्ही. पी. पाटील
एस्. एम्. पाटील

शारीरिक शिक्षण
टी. एम्. जाधव
जे. के. गुजर

प्राध्यापक वर्ग : व्यवसाय शिक्षण विभाग

डी. डी. मोहिते
डी. के. खोत
एम्. आर. शिंदे
एन्. व्ही. कांबळे
एन्. व्ही. कांबळे
ए. एस्. पवार
बी. एच्. पाटील
एच्. बी. पवार
डी. एल्. बनकर
एस्. डी. मोहिते
ए. आर. पाटील
सौ. एस्. आर. यादव
श्रीमती व्ही. टी. रैनाक
डी. व्ही. पाटील

प्रशासकीय सेवक वर्ग

अधीक्षक
ए. एम्. फासे

लेखापाल
व्ही. एस्. निकम

वरिष्ठ लिपिक
एस्. आर. जाधव
जे. ए. धुमाळ
आर. वाय्. गायकवाड

लघुलेखक
व्ही. डी. भोज

कनिष्ठ लिपिक
बी. एम्. वाघ
एस्. के. सुतार
बी. व्ही. पाटील
एल्. ए. लोमटे
ए. एस्. पाटील
बी. ए. पवार
अर्जुन एस्. पाटील
एस्. आर. पाटील (ज्यु.क्लार्क)

सहाय्यक ग्रंथपाल
ए. जी. केदार

ग्रंथालय क्लार्क
आर. टी. गरुड

ग्रंथालय परिचर
एम्. के. जाधव
एन्. बी. कांवळे
के. एस्. पवार
एस्. व्ही. जाधव
के. बी. माळी
एल्. के. पवार
के. आर. सुतार
आर. वाय्. कदम
पी. एस्. कोळी

प्रयोगशाळा सहाय्यक
व्ही. एस्. पवार
ए. आर. यादव
एस्. के. पाटील
आर. जी. साळुंखे
पी. बी. शेडगे
आर. सी. माने

प्रयोगशाळा परिचर
ए. व्ही. बुधे
एल्. एन्. मोहिते
एस्. एन्. येडगे
एस्. बी. कुंभार
एल्. जी. सावंत
व्ही. बी. चव्हाण
बी. एन्. पाटील
पी. व्ही. इनामदार
ए. के. जाधव
बी. आर. पाटील
एम्. डी. काकडे
आर. बी. कांबळे
वाय्. के. चव्हाण
एम्. डी. जमाले
यु. एच्. मगरे
के. एम्. गुरखा
व्ही. एम्. मुळे
ए. एम्. ऐवळे
एस्. डी. खरात
के. ए. बागवान
टी. बी. पाटील
यु. आर. काकडे
व्ही. के. थोरात
एस्. वाय्. माळी
डी. एस्. पाटील
एन्. एन्. पाटील
के. डी. चव्हाण
ए. जी. पाटील
एम्. आर. यादव
डी. एम्. धुमाळ

शिपाई
बी. एस्. पवार
ए. जी. जाधव
पी. एस्. पवार
पी. बी. जाधव
ए. टी. शिंदे

***

आमची विद्यार्थी संसद

विद्यापीठ प्रतिनिधी

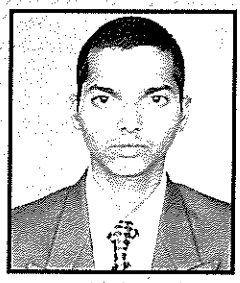

श्री. सचिन जाधव
बी.एस्सी. भाग ३

कु. नूतन नांगरे
बी.ए. भाग २

कु. दिपाली कुलकर्णी
बी.ए. भाग ३

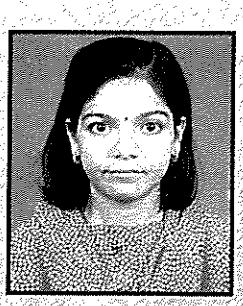

कु. अपर्णा काळभोर
एम्. ए. भाग १

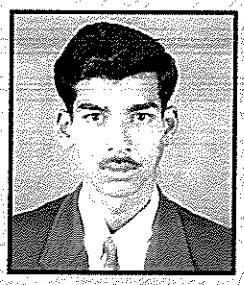

श्री. गोविंद पवार
एम.ए. भाग २

कु. सुहासिनी जामदार
बी.कॉम्. भाग २

कु. योगिता घुटे
बी.कॉम्. भाग २

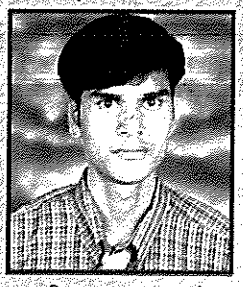

श्री. प्रशांत वाघमारे
बी.कॉम्. भाग ३

कु. मीनल पाटील
बी.एस्सी. भाग १

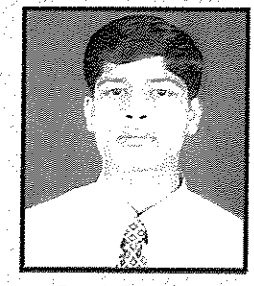

श्री. जोतीराम कुराडे
बी.एस्सी. भाग २

कु. सुप्रिया पाटील
बी.एस्सी भाग ३

कु. सीमा सुर्यवंशी
क्रीडा प्रतिनिधी

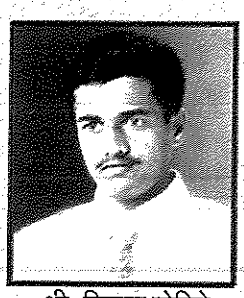

श्री. विकास मोहिते
राष्ट्रीय सेवा योजना प्रतिनिधी

श्री. व्यंकटेश पवार
सांस्कृतिक विभाग प्रतिनिधी

कु. अजंली भागवत

कु. सुनिता माळी
प्राचार्य नियुक्त विद्यार्थिनी प्रतिनिधी

नसे राऊळी वा नसे मंदिरी । जिथे राबती हात तेथे हरि ।।

आमच्या महाविद्यालयाची राष्ट्रीय सेवा योजना (एन.एस्.एस्.)

- वरिष्ठ महाविद्यालय -

नांदगाव येथील श्रमसंस्कार शिबीर

रक्तदान शिबीर - डॉ. माधुरी गुजर यांचे उपस्थितीत

- कनिष्ठ महाविद्यालय -

श्रमसंस्कार शिबीर येणके सरपंच मा. नथुराम कुंभार यांना धन्यवाद देताना मा. प्राचार्य

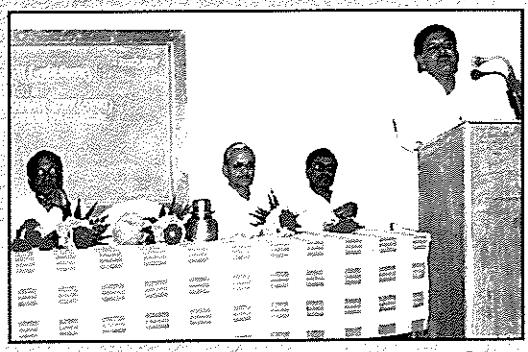

मार्गदर्शन करताना मा. विठ्ठलराव जाधव (तात्या) व्यासपीठावर मा. एस्.एस्. फिस्के, प्रा. बी.टी. जाधव, प्रा. डी. डी. नलवडे, व एन्. एस्. एस्. प्रमुख प्रा. जे. एस्. रोकडे

"Character is our destiny"
असा संदेश विद्यार्थ्यांना देताना उद्योजक मा. गुणवंतराव जाधव सोबत व्यवसाय विभाग प्रमुख प्रा. अंकुश पवार

सौ. सुमतिबाई पांडुरंग पाटील विद्यार्थिनी वसतिगृहाचा 'होस्टेल डे' सोहळा, प्रमुख पाहुणे - न्यायमूर्ती मा. चावरे समवेत रेक्टर प्रा. इंगोले व नियोजन मंडळाच्या विद्यार्थिनी

असे समारंभ ! अशा भेटी !!

शिवाजी विद्यापीठ : प्राणीशास्त्र शिक्षकांचे अधिवेशन

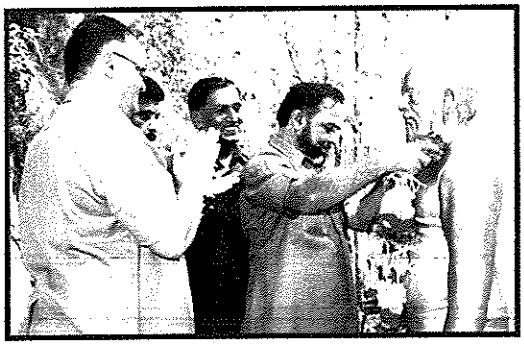

आदरणीय मुकादम तात्यांच्या पुतळ्यास पुष्पहार अर्पण

प्राणीशास्त्र प्राध्यापक वृंदास मार्गदर्शन करताना शिवाजी विद्यापीठाचे प्रकुलगुरु मा. डॉ. व्ही. एम्. चव्हाण

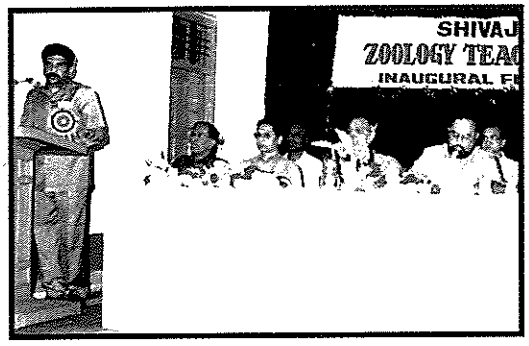

विशेष अतिथी रयत शिक्षण संस्थेचे सचिव मा. डॉ. पी.एन्. माने आपल्या अपेक्षा व्यक्त करताना

मा. विजय कुलकर्णी शिक्षण सहसंचालक उच्चशिक्षण विभाग, कोल्हापूर आपले विचार मांडताना

नगराध्यक्षा, मा. सौ. शारदा जाधव यांची महाविद्यालयास सदिच्छा भेट

मा. सौ. विजयमाला पतंगराव कदम व चि. विश्वजित यांची महाविद्यालयास सदिच्छा भेट

कलादालन

आमच्या महाविद्यालयातील विद्यार्थ्यांनी टिपलेली काही अविस्मरणीय प्रकाशचित्रे

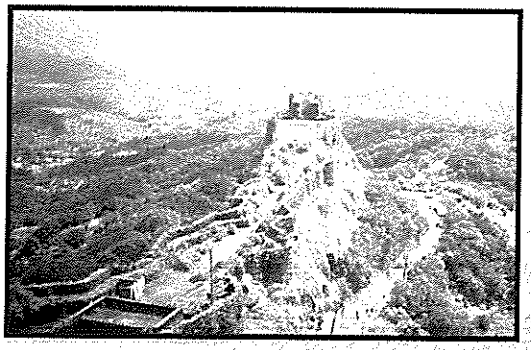

अजिंक्य हा महाराष्ट्र अन्
अजिंक्य त्याचे कडे ।
सुहास भोसले (१२ वी विज्ञान)

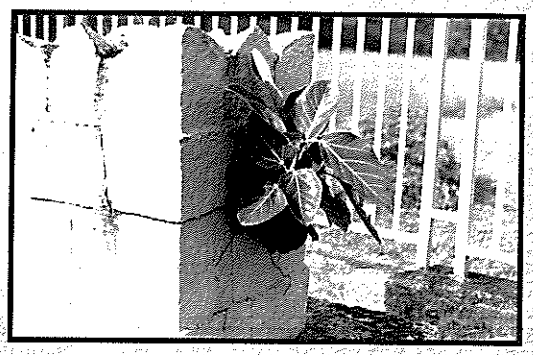

जगण्याची इच्छा तीव्र
वड दगडात रुजला ।
कु. सुप्रिया पाटील - बी.एस्सी. भाग ३

कार्तिक खालकर - बी.ए. भाग ३

जितेंद्र मगरे - बी.ए. भाग ३

रवि कदम - बी.ए. भाग ३

चढता सुरज धीरे धीरे ढलता है, ढल जाएगा ।

मराठी विभाग

माझ्या कवितेला यावा
शेता मातिचा दर्वळ
तिने करावी जतन
काट्या कुट्यात हिर्वळ ।

माझ्या कवितेने बोल
काळजाला बोलावा
उन्हाळ्यात खापराला
जसा असतो ओलावा ।

माझ्या कवितेचा हात
असो ओबडधोबड
नांगरल्या मातीवानी
व्हावं काळीज उघडं ।

खारी आंबट तुरट
माझ्या कवितेची चव
उर फोडुनिया माझा
तिनं पोटातून यावं ।

- इंद्रजित भालेराव (पीकपाणी)

- विभागीय संपादक -

सौ. मानसी लाटकर **सौ. शोभना रैनाक**

अनुक्रमणिका

ललित

१.	कथा कार्यशाळा वृतांत	प्रा.सौ.मानसी लाटकर		३
२.	का.....?	गणेश साळुंखे/इम्रान मुलाणी	बी.ए.भाग ३	४
३.	कविता कार्यशाळा वृत्तांत.....	प्रा.सौ.वंदना किशोर		६

पद्य विभाग

१.	नोकरी	निलेश शेळके		९
२.	उपाशी	निलेश शेळके		९
३.	नोकरीच्या शोधात असणाऱ्या माझ्या उपेक्षित तरुण बेकार मित्रासं	डी.एन्.शिरसाट		१०
४.	जगणं	अनिल पवार	बी.एस्सी.भाग २	१२
५.	काव्यजीवन	कु.जयमाला गायकवाड	बी.ए.भाग २	१२
६.	स्वार्थ	कु.कोमल पोतदार	बी.ए.भाग २	१३
७.	प्रेम म्हणजे	कु.अमिता रणभिसे	बी.ए.भाग २	१३
८.	जीवनाच्या वाटेवर....	धनाजीराव गडाळे	बी.ए.भाग ३	१३
९.	पाऊस	भाऊसाहेब माने	बी.ए.भाग ३	१४
१०.	कॅक्टस्	केदार जोशी	एम्.ए.भाग १	१४
११.	तुझ्याविना	कु.मनिषा पाटील	एम्.ए.भाग २	१५
१२.	कधीतरी	निलेश संकपाळ	बी.ए.भाग २	१५
१३.	कर्माची ती फळे	दीपक चौगुले	बी.एस्सी.भाग ३	१६
१४.	जीवन	गणेश साळुंखे	बी.ए.भाग ३	१६
१५.	स्वप्न	दीपक कालेकर	बी.ए.भाग २	१६
१६.	पहाट	संजय पुजारी	बी.ए.भाग १	१७
१७.	नातं तंबाखूचं	शेखर लोखंडे	एम्.ए.भाग २	१७
१८.	कट्टा			१८
१९.	श्रद्धांजली	मारुती गोरड	बी.ए.भाग ३	१८
२०.	कॉलेजकुमार	रुपेश बजुगडे		१८
२१.	दु:खाचे झरे			१९
२२.	प्राणसखी	बापू पुजारी	बी.ए.भाग ३	१९
२३.	असे जगावे	जावेद भालदार	बी.ए.भाग २	२०
२४.	मैत्री	सुनिल पवार	बी.ए.भाग २	२०

गद्य विभाग

१.	शिक्षणाचा मूलभूत अधिकार - ९३ वी घटनादुरुस्ती	देवेंद्र शेवाळे	बी.ए.भाग १	२१
२.	भ्रष्टाचार : राष्ट्राचा महाविकार	ज्ञानेश्वर दुंडे	बी.एस्सी.भाग ३	२३
३.	दहशतवादाची पाळेमुळे	सचीन पाटील	बी.एस्सी.भाग १	२६
४.	महिला सशक्तीकरण	कु.कविता पाटील	बी.ए.भाग २	३०
५.	हवा आहे नकाराचा अधिकार !	कु.प्रतिज्ञा पाटील	एम्.ए.भाग २	३३
६.	पदोपदी पसरुनी निखारे आपुल्याच हाती	गजानन वेळापुरे	बी,ए.भाग २	३५
७.	खरंच, प्रेम म्हणजे.....	गणेश जाधव	बी.एस्सी.भाग ३	३७
८.	मैत्री	राजू गायकवाड	बी.ए.भाग २	४०
९.	असे घडतात अधिकारी....मुलाखत	महेश साबळे	बी.ए.भाग १	४२

'कथा' कार्यशाळा वृत्तांत.....

'सद्‌गुरु' नियतकालिकाच्या पूर्वतयारीचा एक भाग म्हणून सद्‌गुरु गाडगे महाराज कॉलेजमध्ये दि.१२.१.२००२ रोजी 'कथा' या विषयावर एक कार्यशाळा आयोजित करण्यात आली. प्रसिद्ध कथाकार श्री.नामदेव माळी या उपक्रमास प्रमुख पाहुणे म्हणून उपस्थित होते. अध्यक्षस्थानी उपप्राचार्य प्रा.एस्.एस्.फिस्के हे होते.

कार्यशाळेच्या सुरुवातीला कु.अवंती पानस्कर हिचे कथाकथन झाले. शंकर पाटील यांची 'मिटिंग' ही कथा तिने सांगितली.

प्रास्ताविक प्रा.मानसी लाटकर यांनी केले. कथा या वाङ्मयप्रकाराची वैशिष्ट्ये व कथेचा विकासक्रम त्यांनी स्पष्ट केला. पाहुण्यांचा परिचय प्रा.राजेंद्र कुंभार यांनी करून दिला.

आपल्या मार्गदर्शनपर भाषणात श्री.नामदेव माळी यांनी सुरुवातीला आपली 'लाटा' ही कथा सांगितली कथेची निर्मितीप्रक्रिया सांगताना त्यांनी या कथेचा विषय असलेले सुशिक्षितांच्या बेकारीचे भीषण वास्तव स्पष्ट केले. यानंतर या कथेवर खुली चर्चा झाली. कथेवर अनेकांनी आपल्या भिन्न भिन्न प्रतिक्रिया नोंदविल्या.

प्रा.राजेंद्र कुंभार यांनी या एकाच कथेवर अनेकांना समीक्षात्मक लेखन करण्यास सुचविले. सुशिक्षित बेकारांच्या वास्तव स्थितीवर आधारित या कथेचा शेवट शोकांत केला आहे. प्रा.वंदना किशोर यांनी असा मुद्दा मांडला. की वाचकांना हा शेवट फारसा आवडत नाही. तो सुखान्त शेवट असता, तर बरे झाले असते. इतरही अनेकांनी ही प्रतिक्रिया नोंदवली. तेव्हा श्री.माळी यांनी कथेच्या नायकाशी झालेल्या तादात्म्यामध्ये व भावनांच्या उदात्तीकरणामुळे असे वाचकांना वाटते असे उत्तर दिले. हे बलस्थान आहे असे काही जणांनी सांगितले.

प्रा.पानस्कर यांनी या कथेमधील भाषा व वापरलेल्या उपमा समर्पक असल्याचे मत मांडले. कथेतील नायकाची असहाय्य अवस्था वर्णन करण्यासाठी लेखकाने दिलेली उताण्या पडलेल्या झुरळाची वापरलेली उपमा त्यांनी चर्चेला घेतली. काहींना ती अत्यंत वास्तवदर्शी व चपखल बसणारी वाटली तर काहींना ती कथेतील वातावरणाला विसंगत वाटली.

कु.अर्चना पाटील या विद्यार्थिनीने या कथेतील नायक हा परिस्थितीविरुद्ध बंड करताना दिसत नाही, अशी टीका केली यावर प्रा.राजेंद्र कुंभार यांनी सांगितले की, ही अगतिकता हीच या कथेची नायिका आहे. कलात्मक संयम हा या कथेचा एक लक्षणीय विशेष असल्याचे प्रा.सौ.लाटकर यांनी सांगितले.

विद्यार्थ्यांपैकी व्यंकटेश पवार या विद्यार्थ्याने आपल्या बालकामगाराच्या जीवनावर आधारित कथेचा आशय थोडक्यात स्पष्ट केला.

या कार्यशाळेसाठी महाविद्यालयातील साहित्यप्रेमी प्राध्यापक वर्ग, विद्यार्थी-विद्यार्थीनी व काही माजी विद्यार्थी हजर होते.

विद्यार्थ्यांना कथा या वाङ्मय प्रकाराचा सविस्तर परिचय व्हावा, आपल्या अनुभवांवर आधारित कथा लिहिण्यात प्रवृत्त करावे, इतरांच्या कथांचे वाङ्मयीन परिक्षण करण्याची दृष्टी त्यांना प्राप्त व्हावी, ही या कार्यशाळेची उद्दिष्टये या उपक्रमाद्वारे समाधानकारकरीत्या साध्य झाली आहेत, असा विश्वास वाटतो.

- प्रा.सौ.मानसी लाटकर

का.....?

- गणेश साळुंखे
- इम्रान मुलाणी
बी.ए.भाग ३

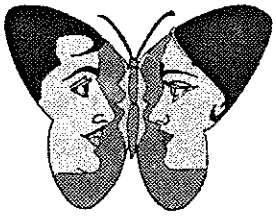

मयूरच्या २५ व्या वाढदिवसानिमित्त आम्ही सर्व कॉलेज मित्र नेहमीच्या ठिकाणी एकत्र जमलो आणि तेव्हा एक कल्पना सुचली की या वाढदिवसानिमित्त छोटासा कार्यक्रम घ्यावा. आणि सर्वानुमते कृष्णा हॉस्पिटलमध्ये जाऊन रुग्णांना फळे वाटप करावे असे निश्चित केले.

झाले. सर्व काही ठिक झाले. हॉस्पिटलच्या एका जनरल वॉर्डमध्ये आम्ही सर्वजण गेलो आणि फळे वाटता वाटता आम्हा सर्वांना दु:खद धक्का. शॉकच बसला आणि सर्वांच्या मुखातून एकच शब्द बाहेर पडला.... अरेरे हा तर आमचा अमोल अरे हे काय....? असे कसे झाले... आमच्या पायाखालची जमीनच सरकली...

कारण आमचा सख्खा मित्र त्या कॉटवर रुग्ण म्हणून पडलेला. त्याच्या तोंडून वारंवार एकच गीत येत होते.

''भातुकलीच्या खेळामधली,
राजा आणि राणी
अर्ध्यावरती डाव मोडीला
अधूरी प्रेम कहानी ।''

..... कारण तो विमनस्क झाला होता. त्याने आपले मानसिक संतुलन गमावले होते.....

आणि आम्ही फ्लॅश बॅक मध्ये गेलो पिरियड संपल्याची बेल झाली आणि आम्ही सर्व नेहमीप्रमाणे आमच्या ठरलेल्या ठिकाणी जमलो. आमचा ग्रुप नेहमी नवीन विषयावर चर्चा करावयास उत्सुक असतो. अशीच आमची चची चालू असताना अचानक अमोल आला. नेहमी शांत असणारा अमोल आज Extra Khooosh ! होता. अगदी Typical हिंदी चित्रपटातील हीरोसारखा तो वावरत होता. आम्ही त्याच्या या Extra Khooshi चे कारण विचारले, यावर 'अमोल' ने गालातल्या गालात स्मित हास्य करत, आम्हाला हिंदी चित्रपटातील एक गाणे ऐकवू लागला,

'जबसे तुमको देखा है सनम,
क्या करे कितने हैं बैचेन !

या गाण्याचे बोल ऐकून We Guess that Something happen with "Amol', And he is Fall in love. अमोलला आम्ही इतका खुश कधीच पाहिला नव्हता. अमोल हा एक साधा, सभ्य आणि अतिशय हळवा व इतर युवकाप्रमाणेच तोसुद्धा....

'जगात आपलसुद्धा कोणीतरी असावं' ही भावना ठेवणारा त्याला आजपर्यंत आपलंसं अस कोणी भेटलं नव्हतं. असा अमोल चक्क कोणाच्या तरी प्रेमात पडला होता.

मध्येच अचानक विकास म्हणाला, (विकास हे आमच्या ग्रुपमधील असा एक Character जो बोलताना कधीच Pick-up घेत नाही.)... ''काऽऽ यऽऽ ल्येऽऽऽ काऽऽ अमऽल्याऽऽऽ आम्हाऽऽला तरीऽऽ दाऽऽ वऽऽ कीऽ कोणऽऽ आऽऽहे तीऽ'' यावर अभिजित खेकसला ''अरे विक्याऽऽऽ Pick-up घे Pick-up ! आता अभिजित म्हणाल तर एक असं Typical Character आहे. जे खर्चाच्या बाबतीत अतिशय 'चिक्कू-मारवाडी' आहे. उदा. रुपयाच्या चहापासून ते स्वत:च्या कपड्याच्या खरेदीपर्यंत अर्ध्याच खर्चासाठी तयार, अगदी आठवडाभर कॉलेजला गेला तर बसचे तिकीट एकदाच काढणार. अशा

या चिक्कू अभि आणि Slowpick-up 'विक्या' या दोघांच्यात जुंपणार असे दिसताच आम्ही मुख्य विषयाला हात घातला. यावर अमोल म्हणाला, '' अरे यार भांडताय काय तुम्ही? जरा माझा Problem Solve करा'. यावर आमच्या ग्रुपमधील '००७ 'इम्या' याच्यावर तिचा पत्ता काढण्याची जबाबदारी सोपवून आम्ही सर्वजण आपापल्या घरी परतलो.

दुसऱ्या दिवशी Daily Routine प्रमाणे आम्ही सर्वजण कॉलेज कटट्यावर '००७' ची वाट पहात बसलो होतो. '००७'च्या अनुपस्थितीत आमची सर्वांची एखाद्या डाऊन झालेल्या बॅटरीप्रमाणे अवस्था झाली होती. इतक्यात ००७ च्या बाईकचा टिंगSS टीडींगSS टीडींगSS हार्नचा आवाज ऐकताच आम्ही सर्वजण Full charge झालो. तो (००७) कॉलेज गेटमध्ये बाईक पार्क न करता Direct कट्ट्यापाशी बाईक घेऊन आला आणि बाईकवरून उतरत अमोलकडे बघत स्मित हास्य करत बोलला, ""Oh ! My God, What a Beautiful choice Amol you are. you are very lucky. आणि ००७ ने 'तिच्या' बद्दलची सर्व माहिती अमोलला सांगितली. 'ती' Dimond house मध्ये रहात होती. येथूनच्या अमोलच्या love Story ला प्रारंभ झाला.

पुढे अमोल आमच्या ग्रुपमध्ये दिसेनासा झाला. कारण त्याचे ते मजनूसारखे तिच्या मागे फिरणे, तिच्याकडे चोरून कटाक्ष टाकणे, तिच्या येण्या-जाण्याच्या मार्गावर तासन्-तास तिची वाट पाहणे. असा हा अमोल आमच्यापासून प्रेमामुळे दुरावला.

तोपर्यंत नवीन साल उजडले.... या सालातील पहिलाच दिवस १ जानेवारी. कॉलेजमध्ये सर्वजण एकमेकांना नवीन वर्षाच्या शुभेच्छा देत होते. आमचा ग्रुपसुद्धा नेहमीच्या ठिकाणी एकत्र जमला होता. फक्त अमोलचीच कमतरता भासत होती. अमोल आम्हाला भेटला नाही याला जवळ-जवळ ४-५ महिने उलटले होते.

''खरंच का प्रेमात एवढी शक्ती असते?
प्रेम माणसाला कुठून कुठे घेऊन जाते.''

आमच्या ग्रुपमधील कवी नितीन याने अमोलच्या प्रेमावर एक छोटी कविता ऐकवली.

''प्रिये म्हणू का सखे म्हणू तुज,
काही कळेना आज आता मज,
करुनी ऐशा समस्येवर मात,
देशी का तू जन्माची साथ !''

ही कविता संपते न संपते तोच प्रेमवीर (मजनू) अमोल ने Entry केली. अमोलच्या Expressions वरून असे वाटत होते की तो Tensions मध्ये आहे. त्यानंतर आमच्या ग्रुपमधील संदीपने 'अमोलला विचारले'' काय अमोल कुठे होतास इतके दिवस? तुझ्या प्रेमाचे काय झाले?....

यावर अमोल म्हणाला, ''सर्व काही मनासारखे झाले आहे. आम्ही एकमेकांच्या प्रेमबंधनात अडकलो आहोत. आम्ही दोघेही एकमेकांशिवाय जगूच शकत नाही, म्हणून आम्ही दोघांनी घरच्यांच्या विरोधास न जुमानता येत्या मंगळवारी लग्न करण्याचे ठरविले आहे. मी तिची सोमवारी (आदल्या दिवशी) संध्याकाळी रेल्वे स्टेशनवर वाट पहात बसणार आहे. त्यानंतर आम्ही दोघेही आमचे स्वप्न सत्यात उतरण्यास जाणार आहोत.'' एवढं सांगून अमोल तिथून निघून गेला. तो त्या दिवसापासून आम्हाला दिसलाच नाही.

तो दिसला-भेटला तो अशा विमनस्क अवस्थेत, कारण ती त्याची प्रेयसी त्याच्याकडे आलीच नाही. म्हणून आज क्षणिक प्रेमाच्या सुखात सुखावलेल्या मित्रांपासून फारच दूर गेलेल्या आमच्या मित्राची ही अवस्था पाहून वाटते...

''कोण होतास तू कायं झालास तू,
अरे ! वेड्या कसा वाया गेलास तू''

'कविता' कार्यशाळा वृत्तांत.....

सये चालून चालून,
नवा रस्ता मळवावा.....
शब्द ओतून ओतून,
तसा कवी घडवावा.....

'सद्गुरु' नियतकालिक व वाङ्मय मंडळ यांच्या संयुक्त विद्यमाने शुक्रवार दि. १४ डिसेंबर २००१ रोजी मा.उपप्राचार्य श्री.फिस्के एस्.एस्. यांच्या अध्यक्षतेखाली कविताविषयक कार्यशाळा आयोजित करण्यात आली. या कार्यशाळेला कविता लिहिणाऱ्या व लिहू इच्छिणाऱ्या विद्यार्थी विद्यार्थिनींचा उत्तम प्रतिसाद मिळाला. या कार्यशाळेस मार्गदर्शन करण्यासाठी विशाखा पुरस्कार, राज्य पुरस्कार, सुधांशु पुरस्कार तसेच उत्कृष्ट साहित्य निर्मितीचा साहित्य संस्कृती महामंडळाने ठेवलेला पुरस्कार हे प्रतिष्ठेचे पुरस्कार मिळालेले आघाडीचे तरुण कवी प्रा.श्री.प्रदीप पाटील, इस्लामपूर. सद्गुरु गाडगे महाराज महाविद्यालयातील रसायनशास्त्र विषयाचे प्राध्यापक प्रा.श्री.राजेंद्र कुंभार व मराठीच्या प्राध्यापिका प्रा.सौ.मानसी लाटकर यांना आमंत्रित करण्यात आले होते. याप्रसंगी काव्यप्रेमी, काव्यगायनाचे अनेक कार्यक्रम गाजवलेले श्री. संपत कांबळे, बोरगांव यांचे 'आई' या विषयावरील अन्य कवींच्या कवितांचे गायन आयोजित करण्यात आले होते.

कार्यशाळेच्या सुरवातीला प्रा.सौ.वंदना किशोर यांनी प्रास्ताविक केले. यामध्ये त्यांनी कार्यशाळेचा उद्देश स्पष्ट केला. प्रा.श्री.रामकृष्ण पानस्कर यांनी पाहुण्यांचे स्वागत केले व पाहुण्यांचा परिचय करून दिला.

कवी संपत कांबळे यांनी आपल्या काव्य गायनामध्ये कवी श्री.सुरेंद्र नाईक, प्रा.प्रशांत मोरे, श्री.बाबासो चंदनशिवे इत्यादींच्या 'आई' या विषयावरील कवितांचे सुश्राव्य गायन सादर केले. त्यांनी आपल्या खड्या, दमदार, पहाडी आवाजात 'आई' या भूमिकेतील ग्रामीण स्त्री मूर्तिमंत उभी केली. त्यांनी गायलेल्या कवितांपैकी प्रतिकूल परिस्थितीमध्येही संसाराचा गाडा धीराने ओढणाऱ्या आईचे चित्र रेखाटणाऱ्या श्री.सुरेंद्र नाईक यांची पुढील कविता श्रोत्यांच्या मनाला चटका लावून गेली-

'जात्यामध्ये दाणे नाही तरीही माय वडायची
डोळ्यामध्ये पाणी नाही तरीही माय रडायची'

तसेच श्री.अशोक कारगुडे... यांच्या कवितेतील –

'मह्या मायपुढे थिटे सारे देऊन राऊळ
तिच्या पायाच्या चिऱ्यात माझे अजंठा वेरुळ'

ही कविता श्रोत्यांची दाद मिळवून गेली.

यानंतर प्रा.सौ.मानसी लाटकर यांनी मार्गदर्शन केले. त्यांनी कविता या वाङ्मय प्रकाराची वैशिष्ट्ये स्पष्ट केली व कविता हा जीवनाचा मुलभूत, प्रभावी आणि गंभीर आविष्कार आहे असे सांगितले काव्यक्षेत्रातील आजची स्थिती सांगताना त्या म्हणाल्या कांही सन्माननीय अपवाद वगळता सामान्य दर्जाची, नि:सत्व कविता विपुल प्रमाणात निर्माण होत आहे. या गदारोळामध्ये उत्तम कवितेची पारख होण्यासाठी खरा कवी आणि खरी कविता यांची वैशिष्ट्ये आपण माहीत करून घेतली पाहिजे. संवेदनशीलता, अनुभूतीशी प्रामाणिकपणा, कलात्मक अलिप्तता आणि भाषेवर प्रभूत्व या गुणांनी खरा कवी आणि खरी कविता निर्माण होते. सामाजिक बांधिलकी हा आजच्या कवीचा गुणधर्म आहे व नवोदित कवींनी त्याचा स्वीकार करावा असा संदेश त्यांनी दिला.

यानंतर महाविद्यालयातील काही विद्यार्थी-विद्यार्थिनींचे स्वरचित कविता वाचन झाले. यामध्ये श्री.केदार जोशी, शेखर लोखंडे, पवन पवार, राजेंद्र माने, पल्लवी आचार्य इत्यादींचा सहभाग होता.

आपल्या मार्गदर्शनपर भाषणात कवी श्री. प्रदीप पाटील यांनी काही काव्यविषयक प्रश्नांची चर्चा केली. कविता म्हणजे काय? हे सांगत असताना कवीचं जळणं हीच त्याची कविता, आपल्या पलीकडे जान पहाणे ही कविता, जीवनातल्या अटळ असुरक्षिततेतून मार्ग काढण्याचा प्रयत्न म्हणजे कविता अशा कांही व्याख्या स्पष्ट केल्या.

कविता हा सहज आणि उत्स्फूर्त आविष्कार असतो, कवीच्या अवस्थतेतून कविता निर्माण होते असे ते म्हणाले. रोजच्या जगण्यातला संघर्ष, यात होणारी घुसमट स्पष्ट करताना त्यांनी एका कवीच्या कवितेतील -

'ज्ञानेश्वरांनी भिंत चालवली हे सगळे सांगतात पण मी चार भिंतींचं घर चालवतो हे कुणीच सांगत नाही.'' या ओळी सांगितल्या.

कवीला सामाजिक वास्तवाचे भान असावे, आसपासची माणसं आणि समाज यांच्याशी असलेली त्याची नाळ तुटता कामा नये, जगण्याचा व कवितेचा अतूट संबंध आहे असे ते म्हणाले. आपल्या स्वत:च्या काही कविता या मार्गदर्शनपर भाषणात त्यांनी सादर केल्या. त्यातील काही पुढीलप्रमाणे -

त्यांच्या कवितेत कोसळणारा पाऊस आणि जाग्या होणाऱ्या आठवणी यांचे चित्रण आले आहे.

''पाऊस अचानक कसा कोठूनी आला
अन् घाट मनाचा ओला....ओला झाला
हा पाऊस की या प्रियेच्या आठवणी
एवढे खरे की मनात पाणी पाणी'

सामाजिक जाणिवेतून तयार झालेली ही कविता -

'ह्या टिचभर पोटासाठी जगण्याने भलते छळले
दररोज नव्या प्रश्नांची शंभरदा मेलो आम्ही

त्यांच्या कवितेतून येणारे दैन्यही मनाला स्पर्शून जाते-

"आयुष्यच असते अमुचे
कर्जाचे कोरीव लेणे
मेल्यावर सरणाचेही
डोक्यावर असते देणे.

प्रा.राजेंद्र कुंभार यांनी आपल्या मार्गदर्शनकर भाषणात कवितेचे सामर्थ्य, त्याच्या सर्व शक्यतांसह आजमावण्याचा प्रयत्न केला. सुरवातीस लिहिणारे कवी व बोलणारे कवी असे कवींचे वर्गीकरण केले. आपल्याला निव्वळ व्यासपीठ गाजवणारे कवी तयार करायचे नसून जीवनानुभूतीशी प्रामाणिक असणारे खरे कवी निर्माण करायचे आहेत, असा विचार त्यांनी मांडला.

महाविद्यालयीन नियतकालिकातून प्रेमकवितांचे प्राबल्य दिसून येते, ही वस्तुस्थिती निदर्शनाला आणून देत त्यांनी प्रेमभावनेबरोबरच जीवनाच्या अनेक अंगांना स्पर्श करणाऱ्या कवितेची निर्मिती करण्याचे कवींना आवाहन केले. त्यावेळी त्यांनी ग्रेस यांच्या पुढील ओळी श्रोत्यासमोर मांडल्या.

क्षितीज जसे दिसते तशी म्हणावी गाणी
देहावरची त्वचा आंधळी छिलून घ्यावी कोणी
गाय जशी हंबरते तसेच व्याकुळ व्हावे
बुडता बुडता सांजप्रवाही अलगद भरून यावे...

कवितेने जगायला शिकवावे आणि जगण्यासाठी बळ द्यावे हा मुदा स्पष्ट करण्यासाठी त्यांनी प्रसिद्ध कवी रघुवीर सहाय यांची 'आत्महत्या का पर्याय है कविता लिखना' ही अर्थपूर्ण ओळ उद्धृत केली.

कविता ही सामाजिक अभिसरणासाठी व समाजपरिवर्तनासाठी आवश्यक असते. कवितेशिवाय कोणतीही सामाजिक चळवळ संभवत नाही. ज्या देशातले तरुण कविता करत नाहीत त्या देशाच्या भवितव्याची चिंता व्यक्त करुन त्यांनी देशाच्या अभ्युदयासाठी कवींची गरज असते असे प्रतिपादन केले.

आपल्या अध्यक्षीय भाषणात महाविद्यालयाचे कला विभागाचे उपप्राचार्य प्रा.श्री.फिस्के एस्.एस्. यांनी विद्यार्थ्यांना मार्गदर्शन केले. स्वानुभुतीच्या आधारे परिसरातील मनाला भावणाऱ्या गोष्टींच्याबाबत उरातून फुटलेले विचार म्हणजे कविता अशी कवितेची व्याख्या त्यांनी केली. नवोदित कवींना निरीक्षण, अनुभव, वाचन, आदर्श कवींच्या काव्याचे मनन हे पायाभूत ज्ञान म्हणून आवश्यक असते. भावभावना काव्यनिर्माण होईपर्यंत व्यक्तीगत स्वरुपाच्या असतात. त्यांचे काव्य गुंफल्यानंतर त्या जनतेच्या होतात. काळ, परिस्थिती, संस्कृती यांचे भान ठेवून नवोदित कवींनी काव्यनिर्मिती करावी असे आवाहन त्यांनी केले

अखेरीस प्रा.सौ.वंदना किशोर यांनी सर्वांचे आभार मानले.

- प्रा.सौ.वंदना किशोर

नोकरी

काळ्या आईच्या सेवेत
उभा जलम झिजला
काम करता करता
घाम मातीत रुजला....!

मातीतल्या घामातनं
पोरा शिवार फुललं
शिवार फुलतानां
सारं आभाळ पेललं ।

काळी आई पीक दिना
सार आभाळ फाटलं
सार आभाळ फाटून
माझ्या जीवाला चाटलं ।

माझं कुणबट काळीज
कसं तीळतीळ तुटलं
हाताचं घट्ट आता
काळजाला घटलं ।

गरिबीचं गाणं माझ्या
रक्तान आटलं
ताठ मानेन जगणं
माझं चोरांनी लुटलं ।

साऱ्या जगण्याचा हुंदका
माझ्या गळ्यात दाटला
कर्जाचा सारा रेटा
म्या छातीनं रेटला

आसं आम्ही दिस
हालाखित काढलं
पर शिक्षण तुझं पोरा
नाही कुठे तोडलं ।

आता सांगतो ऐक
माझं सपान राह्यलं
झालं शिक्षण पुर तुझं
कवा नौकरी लागं ।

- निलेश शेळके

उपाशी

रोज मुलाखत पेपरात
येते मोठ्या शेतकऱ्याची
शेती करतो तो
धरणाच्या पाण्याची ।

घरापुढे त्याचा ट्रॅक्टर
उभा असतो कामाला
एक बैल सांभाळायची
पंचायत पडते आम्हाला ।

मेला कुणबी आमचा
नुसता लाईट बिलानं
गळ्या लावला फास
तरी इचारते कोण?

माझा बाप इथं
दिसभर तो राबतो
तरी सांजला तो
उपाशीच निजतो ।

- निलेश शेळके

नोकरीच्या शोधात असणाऱ्या माझ्या उपेक्षित तरुण बेकार मित्रांस

तू आणि तुझ्यासारख्याच प्रत्येकांच्या कहाणीची सुरुवात इथूनच,
आणि शेवट मात्र एकसारखाच (की नियतीन ठरवलेला).
तुझ्या वैयक्तिक की तुझ्या पिढीच्या प्रश्नांना सामोर जाताना,
फुटपाथवरील एखादी रिकामी बिअर कॅन ठेपालत,
आणि मनात काळजी चिंता, अस्वस्थता उद्याची.

औपचारिकतेचे इंटरव्यूव्ह आटोपून दार लोटल्यावर
तू असतोस दोषी स्वत:साठीच.
आणि अपराधी, तुझ्यासाठी साखरेच्या डब्यात
पैसे चोरून ठेवणाऱ्या आईचा.
अन् थर्डशिफ्टवरून पतरणाऱ्या तुझ्या बापाचा.

त्यांची तुझा सुखी संसार बघण्याची स्वप्नं,
आणि प्रेयसीच्या अपेक्षा,
तुझ्यासाठी बनतात केवळ अशक्य,
मग तू आणखीनच असह्य अस्वस्थ.

रात्र रात्र मग तू बाहेर असतोस,
'कॉन्ट्रीब्युशन'च्या ओल्या पार्टीत समवयस्क मित्रांसोबत.
पहाटे दारावर थाप देवून
खाली मान घालून उभा राहिल्यावर दारात,
घरातल्यांच्या संशयीत नजरांना
तुझ्या मौनाद्वारे तू देतोस उत्तरे

तुझ्या अध:पतनाचे पुरावे,
तुझी इच्छा नसताना सादर केले जातात घराघरातून
तू अनुभवतोस मग पारतंत्र्य घरात तुझ्या स्वत:च्या,
आणि तुझ्यावर पहारा असतो मग समाजाचा
सारे संकेत तू धुडकावून देतोस
आणि प्रतिनिधित्व करतोस 'वाया गेलेल्या पिढीचं'

तू शरण जातोस परिस्थितीला
आणि उभा राहतोस एखाद्या लोकल दादासमोर
त्याची जळजळीत नजर कित्येक संसाराना होरपळणारी
तू परीक्षा होतोस पास अन् तुझी निवड होते,
एका अशा पोस्टवर ज्यासाठी आवश्यक नसते 'कवालिफिकेशन'
आणि लटकत नसतो बोर्ड बाहेर 'नो-व्हॅकेन्सीचा'

तुझ्या नावापाठीमाग मग बिरुद येत 'आईचं'
जे सतत तू मिरवतोस अगदीच निरिच्छेन
बटर, पावडर, चिकना नी देढफुट्या
यांच्यासोमत तुझी निरुपयोगी आणि निरुपद्रवी डिग्री
कामाला येते मग 'खंडणी' आणि 'सुपारी'साठी

एखाद्याचा गेंम वाजवल्यावर
पेटीच्या मोबदल्यात,
सांडणाऱ्या प्रत्येक रक्ताच्या थेंबासारखा
तू आतून टपटपत असतोस.

तुझ्या नावाची फाईल ओपन झाल्यावर
'क्राइम ब्रँचमध्ये'
तू वाँटेड म्हणवून घेतोस स्वत:ला
पेपरच्या फ्रंड पेजवर, रस्तोरस्ती.

याच पेपरात,
प्रत्युत्तरादाखल केलेल्या पोलिसी चकमकीत
नाहीतर प्रतिस्पर्धी शार्पशूटरच्या
गोळीने तुझा भेजा थंड झाल्याची सुन्न
(गोली गोली पे लिखा है मरनेवाले का नाम)

तुझ्या मृत्यूनंतर
धर्माच्या पारंपारिक विधीलिखिताप्रमाणं
तुझी रवानगी होते तू आजपर्यंत ऐकलेल्या
स्वर्गात नरकात की जन्नत-जहन्नुममध्ये

वारसा हक्कात तू ठेवून जातोस तुझ्या पिढीसाठी
प्रचंड निराशा, दु:ख आणि वैफल्य
आणि पुन्हा एकदा एखादा बेकार
फुटपाथवरची रिकामी बिअर कॅन ठेपालतो.

- डी.एन्.शिरसाट

जगणं

जन्मल्यापासून जिवंत असूनसुद्धा,
मेल्यासारखं जगतोय.....
कारण आजच्या युगात जो तो भ्रष्टाचार करतोय.....
पोलिस अराणारा गरिबाला थोबडतोय,
आणि गुंडाला सॅल्यूट मारतोय.
पुढाऱ्याच्या मुलीच्या लग्नाला,
दोन दिवस आधीच व्यवस्था करतोय.
सामान्य माणसावर अत्याचार झाल्यावर,
त्याची दोन दिवसांनी चौकशी करतोय.
पण काय करू? किती दिवस झाले,
जिवंत असूनसुद्धा मेल्यासारखं जगतोय.

आजच्या युगात मुलगा वडिलांच्या अंगावर धावून जातोय
गाईचा छंद करणारा मारुती कार मधून फिरतोय
मुलींना वेशाबाजारात विकणारा त्यांची दलाली करणारा
''भाई'' या नावाने ओळखला जातोय
कारण काय सांगू? किती दिवस झाले
जिवंत असूनसुद्धा मेल्यासारखं जगतोय.

पण काळाचा पडदा लोटला गेला आहे ।
आता माझा आत्मा पेटला गेला आहे ।
कारण भारतातील थोरांच्या चरित्र्याचा आस्वाद
माझ्याकडून घेतला गेला आहे

या युगातील छत्रपती शिवाजी महाराजांची वाट बघून मी थकलो आहे
म्हणून माझा मीच छत्रपती झालो आहे.
माझा मीच या युगातील अन्यायांशी लढणार आहे.
भारत देश भारतच राखणार आहे.
नीती, मूल्य तसेच संस्कृतीचा खजिना बनविणार आहे.
कारण या देशात मिसळलेले अनीतीचे गुणधर्म उधळून लावणार आहे.

- अनिल पवार
बी.एस्सी.भाग २

काव्यजीवन

खूप अनुभवल खूप भोगलं
कवित्व कधी रुजलंच नाही
खूप वाचलं खूप लिहिलं
कविता कधी कळलीच नाही
काना-मात्रा-वेलांटी-उकार
जोडल्याने होतो शब्द तयार
अर्थांची मग गोळाबेरीज
उमजली वाटे ओळींची रीत
ऊन-सावल्यांचा मग खेळ
चमक जुळवण्यात गेला वेळ
उपमा बनली मनराणी
कविता गेली शिकवून
आकाशी जितके ग्रहतारे
सुख-दु:खाचे सूर जुळे
जीवन म्हणती सत्यच खरे
जेथुनी अवघे काव्य स्फुरे

- कु.जयमाला गायकवाड
बी.ए.भाग २

स्वार्थ

अशाच एका अंधाऱ्या खोलीत बसले होते,
स्वत:चं अस्तित्व पहात होते,
काय असतात ही नाती-गोती?
काय असतं जिव्हाळ्याचं प्रेम?
काय असतो हा विश्वास !
जीवनात असं आहेतरी काय खास?
इथे खरं तर कोणी-कोणाचं नसतं
म्हणून ह्या ईश्वरमयी जगाच्या जाळ्यात
मनुष्य जीवन फसतं
उदाहरण आहे बीरबलाचं
माकडीण व तीच्या पिल्लाचं
कितीही असले एकमेकांवर प्रेम
तरी ते असते व्यर्थ
कारण इथे प्रत्येकाचा असतो स्वार्थ

- कु.कोमल पोतदार
बी.ए.भाग २

प्रेम म्हणजे

प्रेम म्हणजे होकाराचा हट्ट नसतो
चाकूचा मारा नसतो
ॲसिडचा फवारा नसतो
श्रावणात फुललेला
मन मोराचा पिसारा असतो
प्रेम म्हणजे भक्ती असते
प्रेम म्हणजे शक्ती असते
कुणी कुणावर करायची
प्रेम म्हणजे सक्ती नसते.

- कु.अमिता रणभिसे
बी.ए.भाग २

जीवनाच्या वाटेवर...

जीवनाच्या वाटेवर
बालपण जेव्हा येते
भूतकाळ माहीत नसतो
भविष्याची चिंता नसते
बालपण जगण्यासाठी वर्तमानच पुरेसे असते

जीवनाच्या वाटेवर
तारुण्य जेव्हा येते
भाववेड्या मनाला
कल्पनांची पालवी येते
कर्तृत्व दाखविण्यासाठी भविष्याची गरज असते

जीवनाच्या वाटेवर
वृद्धत्व जेव्हा येते
आयुष्यात तेथे
थोडेसेच शिल्लक असते
आठवणींवर जगण्यासाठी भूतकाळात जावे लागते

जीवनाची वाट अखेर
अशी थांबते जिथे
धगधगत्या चितेतसुद्धा
शरीर आपले विसावते
जीवनाची वाट अशी पहावीच लागते.

- धनाजीराव गडाळे
बी.ए.भाग ३

पाऊस

तुझ्या आठवणींचा पाऊस
दररोज पडतो
रिम-झिम रिमझिम
अगदी हळूवारपणे
दरवळून टाकतो माती,
कस्तुरीच्या सुगंधावाणी
मीही झेलतो ते थेंब
अलगद ओंजळीमधुनी
पण
कधी कधी
हाच तुझ्या आठवणींचा पाऊस
बनतो आक्रमक
विचित्र
दण-दण दणदण
सगळीकडे पाणीच पाणी करणारा
ओथंबून,
नदी नाल्यांतून वहाणारा
तेव्हा,
मलाही व्हावे लागते
पावसाबरोबर भिजून ओलचिंब
खळाळतं पाणी
आणि
वहावं लागतं
त्याच्याबरोबर नदी नाल्यांतून
अगदी अविरतपणे
कारण
तेव्हाच ते पाणी पाझरतं
व फुलतं नंदनवन
तुझ्या प्रेमाचं
हृदयात माझ्या

- भाऊसाहेब माने
बी.ए.भाग ३

कॅक्टस्

आज अनेक दिवसांनी ती दिसली
एखाद्या पर्णहीन चाफ्यासारखी, सहास्य
आणि त्याच्या मनातल्या कॅक्टसनं
धुळीचं मळभ झाडून पाहिलं
त्याला वाटलं दिवस संपतात
तसेच संपतात शरीराचे उत्सव
अन् येते प्राचीन सौंदर्याला
मृत्युलेण्याची अवकळा.

तो म्हणाला : देह चालेल तोवर साहेल
तुझ्या स्वप्नांचं आभाळपण
ती म्हणाली : शब्दांच्या शिळ्या फुलांना हुंगू नकोस
फुलपंखांतही लपलाहे वृश्चिकाचा डंख
नकोच विचारू हरवलेले प्रश्न
अन् गवसलेली शेवाळी दु:खे
तो म्हणाला : लक्षात ठेवा,
जिप्सीचा घराला नाही छप्पर
नाहीत भिंती बांधणाऱ्या
नाहीत घाट, नाहीत वाटा
दिशांना तुझ्या साधणाऱ्या
ती म्हणाली : ''दर्द का हदसे बढ जाना
है दवा बन जाना''
ती अश्रूत निघून गेली

- केदार जोशी
एम्.ए.भाग १

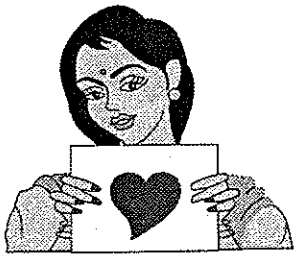

तुझ्याविना

तुझ्याविना सुख सारे आज मज बोचरे भासते
वेदनेच्या सागरात मी बिंब तुझेच पाहते.
मजसाठी सुखाच्या आज वाटाच सर्व खुंटल्या
तुझ्याविना त्या गर्द काळोखात विरल्या
न कळे सुख दु:खाची व्याख्या मज का भासे उलटी
प्रिया तुझ्याविना आज माझी वेदनाही एकटी

अंतरीचे भाव सारे शब्दावीन गोठले
नयनात आज परि ते अश्रुरुपी दाटले
दाटलेल्या आसवांना मी मुक्त करु पहाते,
वेदनेच्या सागरात मी बिंब तुझेच पाहते.

चालता वाटेवरी जुन्या पाऊलखुणा मी न्याहाळते
तुझ्याविना कालच्या आठवणींचे मयुरपंख काट्यापरी वाटते
भेटशील पुन्हा त्याच वळणावर,

जगत आहे आजही या वेड्या आशेवर
अजून न उमगे का धुक्यात विरल्या आपुल्या रेशिमगाठी
प्रिया तुझ्याविना आज माझी वेदनाही एकटी
प्रिया तुझ्याविना आज माझी वेदनाही एकटी

- कु.मनिषा पाटील
एम्.ए.भाग २

कधीतरी

कधीना कधीतरी या क्षणाला यायचंच होतं ।
जीवात माझ्या काहूर असं पेटवायचंच होतं ।
आस माझी मुकेपणाची धुळीने उडवली
उरल्या सुरल्या आठवणींनी भूक ही बुडवली
कधीना कधीतरी हसत-हसत रडायचंच होतं
जीवनात माझ्या काहूर असं पेटायचंच होतं
असण्याने केली आज नसण्याची चहाडी
कधी ना कळली फसव्या या शब्दांची लबाडी
कधीना कधीतरी स्वप्नांना या जळायचंच होतं
जीवनात माझ्या काहूर असं पेटायचंच होतं
प्रेमाची आसवांनी माझ्या थट्टा आज केली
वाटामधुनी साऱ्या माझी वाट वेगळी झाली
कधीना कधीतरी पेटता-पेटता विझायचंच होत.
जीवनात माझ्या काहूर कसं पेटायचंच होत
दुभंगल्या भावनातून येते वेदनेची ललकारी
तरी हृदय गात्रामधुनी हाक एक तिला मारी
कधीना कधीतरी नको त्यात गुंतायचंच होतं
जीवनात माझ्या काहूर असं पेटायचंच होतं.

- निलेश संकपाळ
बी.ए.भाग २

कर्माची ती फळे

केला आघात वर्ल्ड ट्रेड सेंटरवरती
क्षणात ढासळल्या इमारती जमिनीवरती
बघत राहिली नुसती अमेरिका
ये काम है ओस्मा बीन लादेन का
निर्माण केला स्वत:च भस्मासूर दहशतवादाचा
बंदच करून टाकली त्याने अमेरिकेची वाचा
भोगत आहेत आता त्यांच्या कर्मांची फळे
म्हणतात आता काढू खोदून दहशतवादांची पाळेमुळे
वल्गना केली पकडण्याची दोन दिवसांत
नाही सापडला लादेन या सतरा दिवसांत
केले घातकी बॉम्बहल्ले अफगाणिस्तानात
पत आपली सावरण्याच्या प्रयत्नात
हतबल झाली अमेरिका या लपंडावामुळे
वेठीस धरीले जग या समरामुळे
सुटेल का तिसऱ्या महायुद्धाचा हा पीळ
ठरवील तो आगामी काळ

- दीपक चौगुले
बी.एस्सी.भाग ३

जीवन

क्षणभर थांबुनी जीवनमार्गी
करा विचार हरएक क्षणांचा,
सावरा तोलं आपुल्या मनाचा
मार्ग शोधा नव्या जीवनाचा.
दिशादिशातूनी स्वर उमटले
हृदयस्पर्शी भावनांना
विचार नवे पटले,
सुखी जीवनाला आधार नवा हवा,
हे जीवन एका क्षणात उडणाऱ्या पक्षांचा थवा !

- श्री.गणेश साळुंखे
बी.ए.भाग ३

स्वप्न

समजून घेऊ आपण आपले माणसातले नाते
तिच्या अंगणी रोजच फुलवू क्रांतीची गीते
वेचावयास लागले तरी काटे वेंचत चला
तेंव्हाच मग होईल खरा सार्थ जन्म आपला
पेरत जावू शब्दामधुनी खड्गांची पाती
सूर्य तळपतील खड्गांचे त्या संपतील राती
सुकतील आपले ओठ तरी उधळीतच जाऊ रंग
गुंफू आपण आपुलकीचे लक्ष-लक्ष बंध
पिऊनी घोट या अंधाराचे निजुया खडकावरती
कैक अरुण मग उगवतील पूर्वेच्या क्षितिजावरती
चला साठवू डोळ्यामध्ये विजांचे या पूर
कोण फाकडा भिडवेल मग नजरेल्या आपल्या नजर
उठा आता या आक्रमणाची फुंकुया तुतारी
विजयाचे ते आभाळ आता आम्हा हाक मारी
भिकेत द्यावे प्रेम आम्हाला नकोच दुसरे काही
जोडत माणूस माणसाशी चालली प्रवाही
स्वप्नामधले जगणे आमचे होते दुभंगलेले
वास्तवात परतून आलो सापडले गेलेले.

- दीपक कालेकर
बी.ए.भाग २

पहाट

गारवा पहाटेतला
एक मंजुळ वाऱ्याची
गोऱ्या तिच्या हातामध्ये
खणखण हिरव्या चुड्याची
आकाशात पसरलेली
धुंद लाट ताऱ्याची
स्वप्नामधली साखरझोप
गाढ निजल्या पोरांची
वेलीवरती कुजबुज कोवळी
हळुवार उमलणाऱ्या कळ्यांची
झोपमोड होते मग
गार गहीऱ्या तळ्याची
भुईवर नितळुन येते
शुभ्र काया चंद्राची
तहान शांत होते तेंव्हा
उधाणलेल्या सागराची
अरुणोदयाला वेळ असतो
पण चाहुल येते किरणांची
वाट पाहते अधीर होऊन
पहाट ही त्या क्षणांची

– ***संजय पुजारी***
बी.ए.भाग १

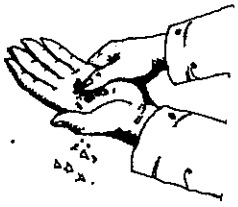

नातं तंबाखूचं

राम राम पाव्हणं म्हणून जवळ आला।
तंबाखूचं लाडकं नातं जोडून गेला।
चिमूटभर आरासाठी केल्या नाना खुणा।
लाडीगोडी लावूनी त्याने काढला चुना।
चोळून मोळून थाप टाकली हातावरी।
दोन बोटांची चिमट ठेवली ओठावरी।
अमृताची चव आली जिभेवरी।
पिचकारी फवारा मारलास रस्त्यावरी।
चुना डबी घालतो खिशामध्ये।
साथीदारीण ही जीवनाची केलीस।
आयुष्यभराची इस्टेट तिलाच दिलीस।
रक्ताच्या नात्यापरास तुला तंबाखूच श्रेष्ठ।
सांग बरं मला!
तंबाखू खावूंन होशील का धष्टपुष्ट।
अरे वेड्या!
सुखी संसारासाठी अपार कर कष्ट।
व्यसन करण्यास मात्र नकार दे स्पष्ट।
जीवनाच्या गाडीला लावलीस व्यसनांची चाके।
तंबाखूचा तर लावलास एअर ब्रेक।
चुना बघ दावतो सदा सफेद दिवा।
विचार कर तू आता रे नवा।
नको रे हा व्यसनांचा निष्फळ ठेवा।
सांभाळ तू आधी आरोग्याचा ठेवा।
मगच सर्वांना वाटेल तुझाच हेवा।

– ***शेखर लोखंडे***
एम्.ए.भाग २

कट्टा

असा एक असतो गावात कट्टा
जिथे भरतो मूर्खांचा बाजार
ज्ञान नसते कवडीचे
गंजलेली बुद्धी हाच त्यांचा आजार ।

करतात थट्टा लहान-थोरांच्या
फुशारकी मारतात फार
पालन-पोषणात त्यांच्या
आई-वडील कर्ज बाजार ।

दारू पिऊन पाहतात स्वप्ने
सीमेवर लढण्याची
गुटख्याने सडलेल्या शरीरात
नसते कुवत उंदीर मारण्याची ।

अभद्र शब्द बोलून
काढतात छेडी पोरींच्या
बदनामीचे खापर फोडतात
डोक्यावर आई-वडिलांच्या ।

स्वत:ला खूप शहाणे समजून
निरर्थक बडबड करतात
स्वत:चे कर्तव्य विसरून
निर्लज्जासारखे वागतात.

अशी ही कट्ट्यावरील भुते
असतात राक्षस वंशाची
मानव त्यांना म्हणण्यास
नाहीत ती लायकीची ।

श्रद्धांजली

कालच,
माझ्या एकतर्फी प्रेमाने,
आत्महत्या केली,
आणि तुझ्या आठवणींना,
मूठमाती दिली.
बरोबर एक वर्षानं,
त्याचं श्राद्ध घालेन
निदान त्यासाठी तरी,
दोन मिनिटं स्तब्ध राहून
श्रद्धांजली वाहशील?

- मारुती गोरड
बी.ए.भाग ३

कॉलेजकुमार

जेव्हा मुले चढतात कॉलेजची पायरी
तेव्हा असते अभ्यासाची पूर्ण तयारी
जेव्हा सुरु होतो कॉलेजचा तास
तेव्हा वर्गातील मुली दिसतात खास-खास
मुलांना लागलेला असतो मुलींचा ध्यास
आणि होतात कॉपी करून पास
जेव्हा होतात कॉलेजनंतर बेकार
तेव्हा मात्र नोकऱ्यांना मिळतो नकार
त्यातच संबोधले आहे कॉलेज
जिथे नको ते मिळते नॉलेज
प्रत्येकाला वाटते करावे तेव्हा मॅरेज
शेवटी मात्र टाकतो मोटारीचे गॅरेज
मित्रांच्या जोडीने फसणाऱ्या नशेत
कंगव्याच्या जोडीला गायछाप खिशात
प्रेमाचा आवाज राहिला घशात
कुणास ठाऊक त्यांचे भवितव्य कशात

- रुपेश बुजुगडे

दु:खाचे झरे

नको नको म्हटलं,
तरी ते माझ्याकडेच येत राहिलं
नाही नाही म्हणत त्याने मलाच घेरलं.
नंतर तर माझ्यातच घरटं केलं.
ते घरटं कसलं,
न कोसळणारं घरच झालं
म्हणून मीच
त्याचं संगोपन केलं
पण शेवटी मात्र
मलाच घेऊन गेलं
असं हे माझं दु:ख मलाच
घेऊन गेलं
असं हे माझं दु:ख
मलाच कवटाळून गेलं
धाडस होत नव्हतं
त्याला दूर लोटायचं
ते मात्र माझ्या रक्ताचा
एक एक थेंब गोठायचं
असं माझ्यासारखं दु:ख
दुसऱ्याला नाहीना भेटायचं?

प्राणसखी

शोधू तुला कुठे-कुठे
अशी का रागवतेस
अन् मजला सोडून जातेस

तुझ्याविना व्यर्थ सारे
गगनातील चंद्र-तारे
पण वियोगातच प्रेम खरे

तुजविना सर्वच इथे नडे
मनात वेगळेच काही घडे
कुठे असशील तू वेडे?

देतेस नेहमी मनाला स्फूर्ती
गोड शब्द ओठातून उमलती
म्हणूनच मिळते मला किर्ती

असशील कशी माझे राणी
हुर-हूर लागली खूप मनी
देशील कधी तुझी प्रीत गाणी?

शब्द तुझे असे थोर
जशी तलवारीची धार
भल्या-भल्यांची तेथे हार

अशी माझी ही राणी
मधुरतिची वाणी
हरवलेली माझी लेखणी

- बापू पुजारी
बी.ए.भाग ३

असे जगावे

असे जगावे मनी जगाच्या विराजमान व्हावे।
मरावे पण ते ही असे की मरुनही उरावे।
घेऊन दु:खे कवेत सारी सुखेच वाटत जावे।
घेणाऱ्याला आपले सारे झोळीसकट द्यावे।
दुसऱ्यांच्या पथातील काटे ओंजळीत वेचावे।
आनंदाचे दान घेऊनी दु:ख एकटे सोसावे ।
त्यांच्यावरचे घाव आपल्या छातीवर झेलावे।
काट्यामधुनी काढीत वाटा पुढे पुढे चालावे।
येतील जी संकटे त्यांना पायदळी तुडवावे।
घुसल्या जरी हृदयात कट्यारी अश्रू तरी अडवावे।
सुल्या फुलातून चैतन्याची फुलवावी गाणी।
शब्दातून पेटेल आग अशी असावी वाणी।
कविता आपल्या हिरव्या हिरव्या झंकाराव्या रानी।
झऱ्यातून या नवक्रांतीचे खळखळावे पाणी।
आसवांच्या स्पर्शाने विषही अमृत बनावे।
भरभरुन जातील हे गीत असे गावे।

- जावेद भालदार
बी.ए.भाग २

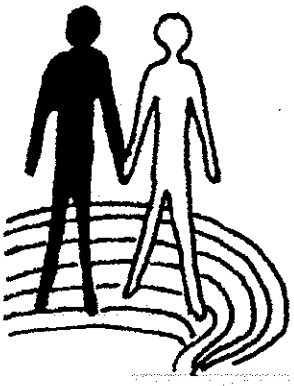

मैत्री

मैत्री म्हणजे काय असते
शब्दांचा खेळ नसून मनांचा मेळ असते
मैत्रीचा अर्थ कसा
कोणी जीव लावावा जसा
मैत्रीचे वैशिष्ट्य कोणतं
निखळ मनाचे झरेच ते
मैत्री म्हणजे काय असते
दोन विचारांचे साम्य असते
मैत्रीचा अर्थ कसा जाणावा
हळूवार मनाने फुले वेचावा असा
मैत्रीची ओळख कशी पटते
ती स्वच्छ डोळ्यातून झळकते
मैत्रीला फांद्या कधी फुटतात
जेव्हा गैरसमजाचे वारे सुटतात
मैत्रीची भाषा कोणती
क्षणात उमजते ती
मैत्री कोणासी करावी
आपलं म्हणणाऱ्याशी करावी.

- सुनिल पवार
बी.ए.भाग २

शिक्षणाचा मुलभूत अधिकार - ९३ वी घटनादुरुस्ती

- देवेंद्र शेवाळे
बी.ए.भाग १

प्राचीन काळापासून शिक्षणाचे महत्त्व जाणले गेले आहे. प्लेटो या विचारवंतानेदेखील सक्तीच्या आणि मोफत शिक्षणाचा आग्रह धरला होता. आधुनिक शिक्षणात तर शिक्षणाचे महत्त्व अनन्यसाधारण आहे. सामाजिक, आर्थिक, राजकीय आणि सांस्कृतिक परिवर्तनाचे शिक्षण हे एक प्रमुख आणि प्रभावी माध्यम असल्यामुळे भारतातील सार्वत्रिक किमान शिक्षणाचा प्रश्न सर्वार्थांनी एक महत्त्वाचा प्रश्न आहे.

२८ नोव्हेंबर २००१ रोजी संसदेने ९३ वी घटनादुरुस्ती संमत केली. या दुरुस्तीमुळे ६ ते १४ वर्षे वयोगटातील लहान मुलामुलींना शिक्षणाचा मुलभूत अधिकार मिळालेला आहे. पण ही घटनादुरुस्ती अनेक कारणांनी वादग्रस्त बनली.

लहान मुलांना शिक्षणाचा मुलभूत अधिकार असावा याबद्दलचा मतप्रवाह तसा फार जुना आहे. सुरुवातीला जरी शिक्षणाचा अधिकार हा मुलभूत अधिकार नव्हता, तरी त्याद्दष्टीने शासनाने प्रयत्न करावेत असे घटनेच्या मार्गदर्शक तत्त्वांमध्ये स्पष्टपणे नमूद केल्याचे आढळते. म्हणून 'शिक्षणाचा मुलभूत अधिकार' ही संकल्पना जुनी आहे असे म्हटल्यास वावगे ठरणार नाही.

सध्या केंद्रात सत्तेवर असलेल्या भाजपाप्रणित एलोआ सरकारने ९३ वी घटनादुरुस्ती घडवून आणली असली तरी याच प्रकारची घटनादुरुस्ती आणण्याचे श्रेय त्या काळी सत्तारुढ असलेल्या संयुक्त आघाडी सरकारला द्यावे लागेल. पंतप्रधानपदी इंद्रकुमार गुजराल असताना १९९७ साली संयुक्त आघाडी सरकारने १४ वर्षे वयापर्यंत मुलामुलींना शिक्षणाचा मुलभूत अधिकार प्रदान करणारी ८३ वी घटनादुरुस्ती आणली होती; मात्र संसदेत यावर चर्चा होऊन मतदान होऊन जाहीर होण्याअगोदरच संयुक्त आघाडी सरकार कोसळले. त्यानंतर २००१ साली एलोआ सरकारने त्याच प्रकारची ९३ वी घटनादुरुस्ती करून घेतली.

वय वर्षे १४ पर्यंतच्या मुला-मुलींना शिक्षणाचा मुलभूत अधिकार आहे, ही भूमिका गेल्या काही वर्षांपासून सर्वोच्च न्यायालयाने मान्य केली. १९९३ साली ''जे.पी.उन्नीकृष्णन विरुद्ध आंध्रप्रदेश सरकार'' या खटल्यात सर्वोच्च न्यायालयाच्या पाच न्यायमूर्तींच्या खंडपीठाने दिलेल्या निर्णयानुसार शिक्षणाचा अधिकार मुलभूत अधिकाराचा भाग असल्याचे म्हटले. या खटल्यात न्यायालयाने मान्य केले की, कलम २१ मध्ये जो जीवनाचा हक्क दिलेला आहे, त्याआधारे शिक्षणाचा हक्क मुलभूत असल्यामुळे मोफत शिक्षणाचा हक्क आपोआपच मुलभूत हक्क असतो. सर्वोच्च न्यायालयाने दिलेल्या निवाड्यात १४ वर्षेपर्यंतच्या प्रत्येक मुला-मुलीला मोफत शिक्षण मिळालेच पाहिजे, असे नमूद केले होते.

९३ व्या घटना दुरुस्तीने मोफत शिक्षणाचा अधिकार फक्त ६ ते १४ वर्षे वयोगटातील मुलामुलींनाच प्रदान केला असल्याने या घटनादुरुस्तीला झालेला विरोध सहाजिक आहे. ० ते ६ वर्षे वयोगटातील मुले यात न आल्याने 'प्राथमिक शिक्षणाचे सार्वत्रीकरण' या धोरणाला धक्का बसतो. हा वयोगट शिक्षणाच्या मुलभूत अधिकाराच्या कक्षेबाहेर ठेवल्याने या गटातील

मुलामुलींच्या शिक्षणाची जबाबदारी पालकांवर येते. थोडक्यात पालकांनीच या वयोगटातील मुलामुलींना 'शिक्षणाच्या संधी' उपलब्ध करुन द्याव्यात असे येथे अभिप्रेत आहे. म्हणूनच या घटनादुरुस्तीला झालेला विरोध अनाकलनीय वाटत नाही. या विरोधाची कारणीमीमांसा खालील मुद्द्यांच्या आधारे केली जाऊ शकते.

९३ व्या घटनादुरुस्तीवरील महत्त्वाचे आक्षेप :

१. या घटनादुरुस्तीत केवळ शिक्षणाचा उल्लेख आहे, दर्जेदार शिक्षणाचा नाही. त्यामुळे हा अधिकार म्हणजे अहवाल भरतीचे आणखी एक काम असा दृष्टिकोन निर्माण होण्याचा संभव आहे.

२. यात आर्थिक तरतुदींबाबत उल्लेख नाहीत, व जे आहेत ते मोघम स्वरुपाचे आहेत. आर्थिक निधीबाबत स्पष्ट उल्लेख नसल्याने प्राथमिक शिक्षणाचा हा अहवाल कागदोपत्रीच राहण्याची शक्यता आहे.

३. ० ते ६ वर्षे वयोगटातील मुलांसाठी 'शिक्षणाच्या संधी' पालकांनी उपलब्ध करून द्याव्यात अशी जी तरतूद आहे, तिचा गैरवापर होण्याची शक्यता आहे; कारण घटनादुरुस्ती व प्राथमिक शिक्षण सक्तीचे करणाऱ्या कायद्याच्या आधारे यापुढे पोलीस ० ते ६ वर्षे वयाची मुले असलेल्या गरीब पालकांना त्रास देऊ शकतील.

४. भारतात असलेल्या २० कोटी मुलांच्या शिक्षणाच्या दृष्टीने ९३ वी घटना दुरुस्ती फारशी उपयोगी ठरणार नाही; कारण यापैकी जवळजवळ ७ कोटी मुले शाळेतच जात नाहीत.

५. शिक्षण फी माफ केली तरीही पुस्तके, कपडे इ.चा खर्च विचारात घेता गरीब आई-वडीलांना हा खर्च न पेलवणारा असतो. म्हणून प्राथ. शिक्षण सक्तीचे व मोफत केले तरीही प्रत्यक्षात त्याचा उपयोग होणार नाही.

भारतासारख्या गरीब राष्ट्रात आर्थिक परिस्थितीमुळे गरीब कुटुंबातील मुले प्राथ. शिक्षणापासून वंचित राहतात. ० ते ६ वर्षे वयोगटातील मुलांची संख्या चिंताजनक आहे. त्याच्या मुळाच्या शोध घेतल्यानंतर हा प्रश्न आर्थिक आणि सामाजिकदृष्ट्या मागासलेल्या जनतेचाच प्रामुख्याने आहे हे लक्षात येते. भारतीय राज्यघटनेच्या प्रस्तावनेमध्ये जो सामाजिक न्यायाचा मुद्दा आहे तो सर्वांवर बंधनकारक आहे. ९३ व्या घटनादुरुस्तीच्या निमित्ताने मूळ कलमात जो बदल केला जात आहे तो घटनेच्या मूळ तत्त्वावरच घाला घालणारा आहे.

केंद्र सरकार ९३ वी घटना दुरुस्ती करून सहा वर्षापर्यंतची जबाबदारी राज्य सरकारवर टाकून बाजूला होत आहे. याबाबतीचे राज्य सरकारचे धोरणदेखील टोलवाटोलवीचेच आहे. केंद्र सरकारच्या धोरणानुसार इयत्ता पाचवी पर्यंतच्या शाळा एक कि.मी. अंतराच्या आत व इयत्ता आठवी अखेर पर्यंतच्या शाळा तीन कि.मी. अंतराच्या आत असल्या पाहिजेत. आपल्या राज्यातील प्राथमिक शाळांत इयत्ता ४ थी पर्यंतचे शिक्षण दिले जाते. अशा रीतीने राज्य शासनाने येथे एक वर्षाची जबाबदारी झटकली. तसेच आपल्या राज्यात निम्न माध्य. शिक्षण ७ वी अखेर दिले जाते. येथे देखील एक वर्षाची जबाबदारी झटकली आहे. एकंदरीत महाराष्ट्र राज्य सरकारने दोन वर्षाच्या शिक्षणाची जबाबदारी सोयिस्करपणे टाळली आहे.

तात्पर्य, ० ते ६ वर्षे हा वयोगट अतिशय महत्त्वाचा असतो. या काळातील बालकांच्या संगोपनाचा व संस्कारांचा प्रश्न महत्त्वाचा असतो. हा प्रश्न जोपर्यंत सोडवला जात नाही, तोपर्यंत शिक्षणाच्या सार्वत्रिकीकरणास यश येणार नाही.

भ्रष्टाचार : राष्ट्राचा महाविकार

- श्री. ज्ञानेश्वर दुंडे
बी.एस्सी. भाग ३

अरेरे.... किती हे घोटाळे, जिथे ऐकावे तिथे घोटाळेच घोटाळे ! चारा घोटाळा, बँक घोटाळा, शेअर घोटाळा, संरक्षण घोटाळा, सगळे घोटाळेच घोटाळे ! व या सर्व घोटाळ्यामध्ये घोटाळलेला आपला भारत देश. भ्रष्टाचार हा समाजाला वा आपल्या देशाला जडलेला एक रोग आहे. अर्थातच हा नवा रोग नाही. प्रशासन व्यवस्थेच्या निर्मितीपासूनच त्याचा उद्‌भव झाला. जिथे सत्ता आहे, तिथे भ्रष्टाचारसारख्या महारोगाला खतपाणी मिळते. अनादिकाळापासून आजपर्यंत नेमके हेच घडत आले आहे. प्रत्येकजण मोठ-मोठी विकासाची आश्वासने देऊन सत्ता मिळवतात व नंतर सत्तेवर येऊन विकास करतात तो फक्त भ्रष्टाचाराचा. सर्वजण हपापलेले आहेत. सत्तेसाठी व नंतर सत्तेवर येऊन खाण्यासाठी. म्हणूनच या महारोगाला वेळीच रोखले पाहिजे. आज त्याचे स्वरूप सर्वव्यापी झाले आहे. ही खरी चिंतेची गोष्ट आहे. भ्रष्टाचारासारख्या भ्रष्ट आचरणाची सुरुवात झाली ती प्राचीन रुढी व अज्ञानीपणामुळे. जेव्हा दान देणे ही पुण्याची गोष्ट आहे. दान दिल्याने धन वाढते. सुख समृद्धी वृद्धिंगत होते. या प्राचीन रूढीपासूनच भ्रष्टाचारासारख्या वाईट गोष्टीची सुरुवात झाली.

पूर्वी राजवाड्यात सीमित असलेला भ्रष्टाचार लोकशाहीच्या विकेंद्रीकरणाबरोबरच थेट खेड्यापर्यंत विकेंद्रित झाला. लोकशाहीत सत्ता ही जनतेची असते. त्यामुळे अधिक भ्रष्टाचार लोकशाही व्यवस्थेत असतो. अर्थात हे विधान खरे असले तरी लोकशाहीचा उपमर्द करण्याचा त्यात हेतू नाही. समाज हा व्यक्तींनी बनतो. व्यक्ती-व्यक्तीत आचार-विचारात भिन्नता असू शकते. परंतु सत्तास्पर्धेत सहभागी झालेल्या व्यक्ती महत्त्वाकांक्षी आणि स्वार्थी असतात. आपले नेतृत्व तयार करणे, वाढवणे व टिकवणे हेच त्याचे ध्येय असते. त्यासाठी जे-ते मार्ग अनुसरतात त्यातून भ्रष्टाचाराला उत्तेजन मिळत राहते.

भ्रष्टाचारामुळे आज सर्व क्षेत्रात हाहाकार माजला आहे. सामान्य माणसाची त्यात होरपळ चालू आहे. काही वर्षापूर्वी आपल्याच शहरातील एक बँक अशाच एक शेअर घोटाळ्याची शिकार झाली आणि त्यामुळे कितीतरी सामान्य माणसांची घरे बसली. कितीतरी तरुणींचे विवाह त्यामुळे थांबले. सामान्य माणसांचा संपूर्ण विकास त्यामुळे थांबला व यात सर्वजण होरपळून गेली. एका बाजूने भ्रष्टाचाराला लोकमान्यता देण्याचाही प्रयत्न पर्याय नसल्याने होत आहे. राजसत्तेचे बळही भ्रष्टाचाराला संरक्षण देताना दिसत आहे. सामान्य माणसाला हे कळेनासे झाले आहे की या विरुद्ध लढायचे की शरणागतीचाच मार्ग सुरक्षित मानायचा. त्यामुळे याविरुद्ध लढणारी माणसे वेडी ठरत आहेत. भ्रष्टाचार हे समाजाचे शोषण करणारे आचरण असल्याने त्याचे समर्थन करणे कुणालाही शक्य नाही. अगदी ते करणारालाही नाही. भ्रष्टाचाराची उगमस्थाने व बलस्थाने लक्षात घेतली म्हणजे भ्रष्टाचार रोखता येईल हे संभवत नाही. भ्रष्टाचाराचे निर्मूलन करण्यासाठी त्याच्या मुलापर्यंत जाऊन समाजाच्या नव्या गरजांचा अभ्यास करुन त्या पद्धतीने व्यवस्था निर्माण करू इच्छिणाऱ्या राजकीय इच्छा शक्तीची आज खरी गरज आहे. त्यात विशेषत: संस्कारशील, सृजनशील, प्रामाणिक व राष्ट्राच्या विकासाची तळमळ असणाऱ्या तरुण तडफदार व्यक्तींची गरज आहे. आजची अर्थव्यवस्था भ्रष्टाचाराला उत्तेजन देते असे म्हटले तर वावगे होणार नाही. जोपर्यंत आपण रुपयाचे किंवा पैशाचे मूल्य स्थिर ठेवू शकत नाही.

लोकांच्या गरजा भागवणेसाठी वाटेल ते मार्ग स्विकारण्याची गरज नाही हे पटवून देवू शकत नाही तोपर्यंत लोकांची भ्रष्टाचाराशी असलेली नाळ तोडता येणार नाही. या सोप्या गोष्टीचा विचार करावा लागेल.

लोकशाहीची गरज असली तरी प्रत्येक ठिकाणी लोकांच्या सत्तेत सहभाग असला पाहिजे. ही अनिष्ट प्रवृत्ती घातक ठरल्याशिवाय राहणार नाही. लोक प्रतिनिधी राज्यव्यवस्थेला केवळ दिशानिर्देशन करतील आणि सत्तेत सहभागी न होता राज्यसत्तेवर अंकुश ठेवतील. तर राज्यसत्तेला भ्रष्टाचार रोखता येईल. कारण लोकप्रतिनिधी कशातही मिंधे असणार नाहीत. त्याचे लोककल्याणकारी कार्यक्रम आखणे आणि त्यांची भ्रष्टाचारमुक्त व्यवस्थेतून अंमलबजावणी करून घेणे. हे जेव्हा होईल तेव्हा साऱ्याच व्यवस्थेचे शुद्धीकरण होईल व खऱ्या अर्थाने देशाचा सर्वांगीण विकास होईल. आजचे आपले राज्यकर्ते स्वत:स गांधीवादी समजतात खरे परंतु त्यांचे विचार गांधीजीच्या विचारापासून शेकडो प्रकाशवर्षे दूर आहेत. खरे तर आम्हांला गांधीजींच्या विचारांचे मोल समजलेले नाही. सृजनशील विचार आणि व्यक्तिगत आचरणाचे महत्त्व याकडे आम्ही दुर्लक्ष केले. त्यामुळे समाजापुढील आदर्श गमावले. सर्वजण सुखी जीवनासाठी एकच सूत्र अवलंबीत आहेत. ते म्हणजे प्रत्येक गोष्ट खरेदी करून मिळवायची आणि खरेदीसाठी आपणच विकावू बनायचे ही विकृती भ्रष्टाचाराचे मूळ आहे. देशातील शिपायापासून ते उच्चवर्गीय अधिकाऱ्यापर्यंत. तसेच ग्रामसेवकांपासून ते पंतप्रधानांपर्यंत सर्वजण कमी वेळेत स्वत:चा सर्वांगीण विकास करू इच्छितात. खरे तर प्रत्येक व्यक्तीच्या अन्न, वस्त्र व निवारा या मुलभूत व मर्यादित गरजा आहेत. व त्यांच्या पूर्तीसाठी त्यांना योग्य ते वेतन वा मोबदला मिळत असताना भ्रष्टाचारासारख्या वाईट आचार-विचारांची अंगिकार कशासाठी?

स्वातंत्र्यपूर्वकाळात समाजासाठी, देशासाठी, तन, मन, धन देणाऱ्या माणसांचा सार्वजनिक जीवनात. वावर मोठ्या प्रमाणात होता. मात्र सध्याच्या काळात एखाद्या राज्यावर भूकंप, दुष्काळ यासारख्या नैसर्गिक आपत्तींचा प्रसंग उद्भवतो त्यावेळेस त्यांच्या जीवावरील संकट दूर करण्यासाठी त्यांना मदतीचा हात द्यावयाचा सोडून त्यांच्याच धनसंपत्तीवर वाईट आशा ठेवणे व त्यांच्या मदतीसाठी आलेल्या विविध प्रकारच्या मदत साधनामध्येदेखील आपला हिस्सा काढून घेऊन उरलेले खाली म्हणजे गरजूपर्यंत पाठवायचे म्हणजे जेव्हा एक किलोची मदत आपल्या राजकर्त्यांकडे सपूर्द केली जाते, तेव्हा ती या भ्रष्टाचारासारख्या साखळीतून येताना गरजूपर्यंत ती फक्त काही ग्रॅममध्ये मिळते. हे असे का? हीच का सध्याची तन, मन, धन देण्याची वृत्ती? हेच का तुमचे बंधुप्रेम? हीच का तुमची समाजसेवा? खरे तर समाजाची सेवा करण्यासाठी जी वेळ द्यायची आहे. जे कष्ट सोसायचे आहेत त्याची किंमत माणसं अधिकृतरीत्या वसूल करु लागली आहेत. मग असा प्रश्न पडतो. हे जर अशा पद्धतीने होणार असेल तर लोक प्रतिनिधित्वाच्या कल्पनांचे अधिष्ठान कोठे राहिले?

भ्रष्टाचाराला रोखायचे असेल तर सर्वसामान्यां-पासून नेत्यांनी आपल्या गरजा मर्यादित करण्याकडे विशेष लक्ष दिले पाहिजे. भोगवादी चंगळवादी संस्कृतीविरुद्ध उभे ठाकले पाहिजे. खरे बघायचे झाले तर अडाणी लोकांपेक्षा शिकले सवरलेलेच लोक भ्रष्टाचार करतात. लोकांमध्ये असलेल्या अज्ञानपणाचे ते पूरेपूर फायदा उठवतात. तेंव्हा लोकांमधील असलेले अज्ञान दूर केले पाहिजे. त्या प्रत्येक गोष्टीतील पुरेसे ज्ञान दिले पाहिजे. तसेच किमान मूलभूत गरजा सर्वसामान्यांकरीता उपलब्ध कशा होतील याचा विचार केला पाहिजे. सर्व समाज-घटकांना अन्न, वस्त्र, निवारा या प्राथमिक गरजांविषयी ठोस आश्वासन जोपर्यंत आपली राज्यव्यवस्था देऊ शकत नाही. तोपर्यंत भ्रष्टाचारापुढे लोटांगण घालण्याची आजवर चालत आलेली परंपरा यापुढच्या काळातही अधिक गतीने आणि व्यापक बनून वाटचाल करील त्याच्या गंभीर परिणामाचे आपल्याला काही वाटत नाही. कारण अशा परिस्थितीच्या उभारणीतले आपणही वाटेकरी आहोत. पण चिंता वाटते ती आपल्या भावी पिढीची, ज्या देशात संरक्षण विषयक क्षेत्रातदेखील भ्रष्टाचार घडतात, तो देश आपल्या देशवासियांच्या संरक्षणाची जबाबदारी कशी पार पाडेल? आजवर परकियांच्या सत्ता का आल्या

यांचा शोध घेतला तर त्यामागे भ्रष्टाचार होता हेच आपल्याला दिसेल, झपाट्याने आपले होत असलेले अध:पतन आपण जर रोखू शकला नाही. तर आपला देश हा जगातला मोठा रुग्ण देश ठरेल.

यासाठी समाजातल्या विशेषत: युवा पिढीचे हे कर्तव्य ठरते की भ्रष्टाचाराविरुद्ध चाललेले अभियान अधिक परिणामकारक करण्यासाठी आपल्या लोकशाही तत्त्वाचा म्हणजे आपल्या मतदान हक्काचा शस्त्र म्हणून वापर केला पाहिजे. तसेच भ्रष्टाचाराचे पायमूळ म्हणजे. राष्ट्रीय चारित्र्याचा अभाव तसेच राज्यकर्ते व समाजातील वरिष्ठ वर्गामध्ये असणारा संस्कारा या अभाव, नोकरशाही व राज्यकर्ते यांच्या अभद्र युतीतून भ्रष्टाचारासारख्या किडीला वाव मिळतो तसेच आपल्या भारत देशांमध्ये हजारो पक्षांची चेंगरा-चेंगरी ही मुख्य कारण आहे. याच सर्वपक्षीय सत्ता म्हणजे ममता, समता, जयललिता यांच्या एकत्रीकरणातून भ्रष्टाचारासारख्या वाईट प्रवृत्तीला चालना मिळते व सत्ता टिकून ठेवण्याच्या वाईट लालसेने भ्रष्टाचारासारख्या विषयावर पांघरुण घातले जाते. तेंव्हा आपल्या कायदा सुव्यवस्थेत आमूलाग्र बदल करणे गरजेचे आहे. कायद्याने आमूलाग्र बदल करणे गरजेचे आहे. कायद्याने पक्ष ही पद्धत नष्ट केली पाहिजे. व जे पक्ष आपल्या जाहीरनाम्यात एकमेकांवर टीका करतात व राज्यसत्तेच्या लालसेने पुन्हा एकत्र येतात. यातूनच भ्रष्टाचाराची निर्मिती होती. तेव्हां कायद्याने त्यांना एकत्रित येण्यास बंदी घातली पाहिजे. तसेच आपल्या लोकशाही पद्धतीत मतदान करण्याची जी पद्धती आहे. म्हणजे आपण जेव्हां एखाद्या भिकाऱ्यास दान देतो तेंव्हा त्याच्याकडून कोणत्याही कामाची अपेक्षा ठेवू शकत नाही. तेव्हा आपण राज्यकर्त्यांना मतदान केल्यानंतर त्यांच्याकडून विकास व सुधारणांची अपेक्षा ठेवू शकत नाही. आपले राज्यकर्ते चारित्र्यशील संस्कारशील असले पाहिजे त्यांना सर्व कायदे सुव्यवस्था व सर्व क्षेत्रातील प्राथमिक ज्ञान व माहिती अंगिकृत असणे गरजेचे आहे. आपला देश ही एक शाळा समजून शाळेतील शिक्षणातील मूलभूत बदल व शाळेबाहेरील मूलभूत शिक्षणातील बदल करणे गरजेचे आहे. लोकांना ज्ञान देणे तसे मूलभूत ज्ञानाचे आवरण दूर करून रिव्हेन्यू पोलीस राजकीय व्यवस्थेचे नियम भारतीय कायदे व नियम याचे ज्ञान सर्व लोकांपर्यंत पोहचवले पाहिजे व सामान्य जनतेला त्यांच्या अफाट शक्तीचे ज्ञान अवगत करून लोकशाही या शब्दाचा पुरेपूर अर्थ समजावून दिला पाहिजे. सध्याची आपली लोकशाही व्यवस्था मेंढरांची व लांडग्यांची आहे. तेव्हां जनतेला अशा भ्रष्ट अकार्यक्षमशील राज्यकर्त्यांना पाठीमागे ओढण्याचे मूलभूत अधिकार दिले पाहिजे. आपल्या भारत देशाचा जवान आपल्या मायभूमीसाठी प्राण पणाला लावून लढतो तेंव्हा त्याच्या शवपेटी खरेदीतही आपले संरक्षणमंत्री भ्रष्टाचार करतात. व एवढे करूनदेखील ते संरक्षणमंत्री पदावर राहून आपल्या राष्ट्रीय ध्वजाला मानवंदना देऊ शकतात यासारखी अपमानास्पद गोष्ट कोणती? व गृहमंत्री म्हणजे कायदा सुव्यवस्थेचा पाठिराखा म्हणजे बाबरी मशीदसारख्या वादग्रस्त कारणावरून दहा हजार निष्पाप लोकांचे बळी घेऊन गृहमंत्री पदावर राहतो. व या दोघांच्या गुन्ह्यांना पाठीशी घालून त्यांच्या स्वच्छ चारित्र्याची कबुली देऊन पंतप्रधान या भ्रष्टाचाराचा पाठीराखा बनतो. न या सर्वांपेक्षाही भ्रष्ट म्हणजे ही जनता, की जी आपल्या देशाची राज्यसूत्रे यांच्या हाती सोपवतात. इंग्रजीमध्ये म्हण आहे, "People get the Goverment they deserve."

तेव्हां प्रथमत: सामान्य जनतेची नैतिक पातळी सुधारली पाहिजे व त्यांना संस्कार, ज्ञान दिले पाहिजे. आपल्याला बरेच लोक जपानचा आदर्श सांगतात. खरे पहायचे झाले तर जपानमधील सर्व पंतप्रधान भ्रष्टाचाराच्या आरोपावरून खाली आलेले आहेत. तेंव्हा खऱ्या अर्थाने भ्रष्टाचार दूर करायचा झाला तर ग्रामस्वराज्य व्यवस्था बळकट केली पाहिजे. सामान्य जनतेला त्यांच्या अफाट शक्तीची ओळख करून देऊन राज्यसत्ता ही सामान्य माणसाच्या हातात दिली पाहिजे व सामान्य जनतेने तिचा वापर जबाबदारीने केला पाहिजे. तेव्हांच आपल्या देशाच्या विकासाला लागलेली कीड मरून आपला देश सुखी, समृद्ध, संपन्न व महान बनेल.

दहशतवादाची पाळेमुळे

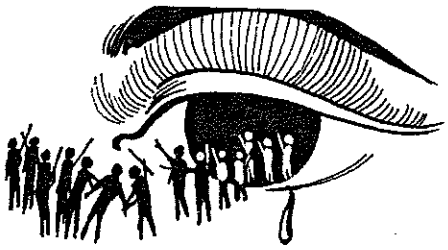

- श्री. सचिन पाटील
बी.एस्सी.भाग १

दहशतवाद ही एक मोठी समस्या आज भारतापुढे ताण मांडून बसली आहे. गेली २५ वर्षे भारतीय जनता निरंतर दहशतवादाचा धुमाकूळ सहन करत आहे.

परंतु दहशतवादाचा विचार करताना दहशतवाद म्हणजे काय? What is Terrorism. हे लक्षात घेणे गरजेचे आहे. ''एकाला मारून दहा हजारांना भयभीत करणे किंवा दहशत निर्माण करणे म्हणजे दहशतवाद होय.''

'दहशतवाद निपटून काढू' किंवा 'दहशतवादाचं समूळ उच्चाटन करू' ही गाळून गुळगुळीत झालेली वाक्ये आता राजकारण्यांइतकीच बोथट आणि संवेदनाहीन बनलेली आहेत. आता नुसती पोपटपंची करून चालणार नाही तर ठोस निर्णय घेणे व ध्येयधोरण ठरविणे गरजेचे आहे. परंतु असे करताना दहशतवाद कुणी पेरला आणि कुणी पोसला हे जाणून घेणे गरजेचे आहे.

दुसऱ्या महायुद्धानंतर रशिया व अमेरिका या दोन महासत्ता उदयास आल्या युद्धात दोन म्हणून लढलेले हे दोन देश युद्धानंतर एकमेकांचे शत्रू बनले. त्यामुळे रशियाच्या प्रत्येक चालीला शह देण्यास अमेरिकेने सुरुवात केली. १९४५ नंतर जे जे संघर्ष झाले, युद्ध झाली, यादव्या माजल्या दहशतवाद फोफावला त्यामागे प्रत्यक्ष व अप्रत्यक्षारित्या या दोन महाशक्तींचाच हात आहे.

खरे तर दहशतवाद फोफावण्यास अमेरिकाच कारणीभूत आहे. १९८० च्या दशकात अमेरिकेने सद्दाम हुसेन यांना इराणच्या विरोधात बळकट केले तर नंतर याच सद्दाम हुसेनने कुवेतचा कब्जा घेतल्यावर अमेरिका त्याच्या विरोधात उभी ठाकली.

सोमालिया, अल्जेरिया आदि मुस्लिम राष्ट्रांमध्ये अमेरिकेचा हस्तक्षेप आणि इस्त्राईल पॅलेस्टाईन संघर्षात इस्त्राईलला पाठीशी घालण्याची भूमिका यामुळे इस्लामी देशामध्ये अमेरिकेविरुद्ध असंतोष निर्माण झाला. या असंतोषातूनच ओसामा बिन लादेनसारखे दहशतवादी आणि त्याच्य अल-कायदासारख्या संघटना जन्मास आल्या.

रशियाला शह देण्यासाठी अमेरिकेकडून लादेनचा दहशतवाद पोसण्यात आला. अफगाणमधील रशियन फौजा हटविण्यासाठी अमेरिकेने पाकची मदत घेऊन तालिबानची निर्मिती केली. त्यांना शस्त्रास्त्रे पुरविली. अमेरिकेने त्यावेळी कोट्यावधी डॉलर्स व शस्त्रास्त्रे पाकला दिली होती. पाकने त्याचा उपयोग करूनच I.S.I. त्या बळकट केले. की जी I.S.I. आज भारताची डोकेदुखी ठरली आहे.

ज्यावेळी काही देश आर्थिक दुर्बलतेच्या अंध:कारामध्ये चाचपडत होते. त्यावेळी अमेरिकेने दहशतवादाचे बांडगूळ निर्माण करून स्वत:चा दहशतवादाचे बांडगूळ निर्माण करून स्वत:चा स्वार्थ साधला. आणि स्वत:ला जगातील एकमेव आर्थिक महासत्ता म्हणून मिरवू लागली. परंतु त्यांनीच निर्माण केलेली बांडगूळे ज्यावेळी त्यांच्याच मानेवर बसतात त्यावेळी काय होते हे आपल्याला ११ सप्टेंबरच्या हल्ल्यातून दिसून आले.

दहशतवादामुळे काही देशावर युद्धे लादली गेली त्यामुळे ते देश आर्थिक विकासाच्या दृष्टीने पन्नास वर्ष मागे गेलेले आहेत. तिकडे तामिळी उग्रवाद्यांनी श्रीलंकेची झोप उडविली आहे. तर माओवाद्यांनी नेपाळमध्ये उच्छाद मांडलाय, तर बोडो आणि उल्फा दहशतवाद्यांच्या घूसखोरीमुळे आसाम सरकार त्रस्त आहे. आणि बांग्लादेशही कट्टरपंथियांच्या दहशतवादाने ग्रासलाय. तर इकडे भारत गेली कित्येक वर्ष दहशतवादाची झळ सोसतोय. भारतात जम्मू-काश्मीर, पंजाब, आसाम, तामिळनाडू, बिहार, महाराष्ट्र, मध्यप्रदेश इ. अनेक राज्यात दहशतवादी कृष्णकृत्ये राजरोसपणे घडत आहेत.

भारतात दि. ३१.१०.१९८४ ला पंतप्रधान इंदिरा गांधी यांची हत्या खलिस्तानवाद्यांकडून झाली. दि. २३-६-१९८५ रोजी एअर इंडियाचे जंबोजेट कनिष्क हे विमान खलिस्तानवादी अतिरेक्यांनी बॉम्बस्फोटाद्वारे अटलांटिक महासागरात पाडले. त्यात ३२९ जणांचा मृत्यू झाला. नंतर २९-५-९१ ला राजीव गांधी यांची श्रीपेरांबुदूर येथे लिबरेशन टायगर्स ऑफ तामिळ ईलम या संघटनेच्या महिला मानवी बॉंबने हत्या केली.

दि. १२-३-१९९३ ला मुंबई बॉम्बस्फोटांची मालिका घडवून आणण्यात आली त्यात २०६ ठार तर ११०० जखमी झाले. तर दि. २५-१२-१९९९ ला काठमांडू विमान अपहरण झाले नंतर २२-१२-२००० ला लष्कर-ए-तोयबाच्या अतिरेक्यांनी लाल किल्यावरील लष्करी तळावर हल्ला केला तर अलीकडे १-११-२००१ ला काश्मीर विधानसभेवर हल्ला झाला तर १३-१२-२००१ भारताच्या सार्वभौमतेवर म्हणजे भारताच्या संसदेवर हल्ला झाला.

काश्मीरमध्ये सध्या लष्कर-ए-तोयबा, जैश-ए-मोहम्मद, हरकत -उल-मुजाहिद्दीन, हिज्बुल मुजाहिद्दीन यासारख्या संघटना दहशतवादाचा धुमाकूळ घालत आहेत. काश्मीरमध्ये हजारो निरपराध मारले जातात, लोकांना किड्या-मुंग्यांचे जीवन जगावे लागते, ही खरी भारताची समस्या आहे. दहशतवादाने काश्मीरसारख्या नंदनवनाची स्मशानभूमी केलेली आहे. आजपर्यंत ५०००० पेक्षा जास्त लोक बॉंब व बंदुकांचे बळी ठरलेले आहेत, लाखो लोक विस्थापित झालेले आहेत आणि तिथे राहिलेल्या लोकांच्या मानेवर कायम टांगती तलवार असते. असा दहशतवादाचा धुमाकूळ चालू असताना भारताने मवाळ राष्ट्राची भूमिका घेऊन चालणार नाही. काश्मीरमधील दहशतवाद पाकिस्तानने पोसलेला असला तरी काश्मीरमधील तरुण दहशतवादी का बनतो हे जाणून घेणे गरजेचे आहे. गेल्या बारा-पंधरा वर्षांतील हिंसाचाराने तरुणांच्या समोर अस्थिरता उभी राहिली आहे. तेथील शिक्षण क्षेत्र विस्कटून गेले आहे. गेली बारा वर्षे तेथील मुलांना उघडपणे शिकता येत नाही. नवी पिढी तर शिक्षणापासून वंचित राहिलेली आहे. अतिरेक्यांच्या हल्ल्यात अनेक शाळा जळून खाक झाल्या आहेत. अनेक ठिकाणी मुलांना उघड्यावरच शिकावे लागते. शिक्षकही मिळणे अवघड असते. अनेक गावात प्राथमिक शाळाच नाहीत. वीस-तीस मैल मुलांना पायी चालत जावे लागते. काश्मीरमध्ये साक्षरतेचे प्रमाण २६ आहे. महिलांमध्ये हे प्रमाण १२ आहे. केंद्र अथवा राज्य सरकारकडून यासाठी काहीच ठोस पावले उचलली जात नाहीत. पूर्ण काश्मीरमध्ये सध्या ५-६ च महाविद्यालये आहेत. अशी शिक्षणाची अवस्था असल्यामुळे काश्मिरी तरुण धार्मिक शिक्षणाकडे वळतात आणि कट्टरवादी बनतात.

काश्मीरमध्ये बोटावर मोजण्याइतकेसुद्धा मोठे उद्योगधंदे नाहीत. त्यामुळे इतक्या बिकट अवस्थेतून शिक्षण घेतलेले लोकसुद्धा बेकार राहतात. तिथे पदवीधर तरुण-तरुणींना दरमहा २०० ते ३०० रुपये पगाराची नोकरीही मोठ्या मुष्किलीने मिळते. शिकून-सवरूनही नोकरी न मिळणारे तरुण मग बंदुकीकडे वळतात आणि दहशतवादी बनतात. कारण जैश-ए-मोहम्मदसारख्या संघटनेत त्याचा प्रमुख अझहर मसूद याने त्याच्या संघटनेत सामील होणाऱ्यास महीना ५००० रु. वेतन तर मरणोपरांत त्याच्या कुटुंबास ५०,००० रू भरपाई

देण्याचे जाहीर केले आहे. त्यामुळे मग पोटाची खळगी भरण्यासाठी मुले यासारख्या अमिषाला बळी पडतात आणि दहशतवादी होतात.

काश्मीरमध्ये संध्याकाळी पाचनंतर अघोषित संचारबंदी असते. त्यामुळे सगळे व्यवहार ठप्प होऊन जातात. जीवनावश्यक वस्तू तर सोडाच पण आरोग्यसेवाही मिळत नाही. डॉक्टर एखाद्या गावात गेलाच तर थोडक्यावेळातच त्याला परतावे लागते. त्यामुळे आजारी वृद्ध आणि महिला यांची यामुळे कमालीची गैरसोय होते. काश्मीरमधील ९२ महिला घरातच बाळंत होतात. त्याचे जुन्या पद्धतीने कोंदट आणि लहानशा जागेत बाळंतपण उरकले जाते.

कधी-कधी सैनिकांकडून जबरदस्तीने घराची झडती घेतली जाते. काही एक संबंध नसताना घरातले सामान विस्कटले जाते. गुन्हेगारांसारखी वागणूक मिळते. घरातील पुरुषांना बाहेर काढले जाते. घरातील महिलांची, मुलींची छेड काढली जाते. कधी-कधी अतिप्रसंगही होतो. हे सर्व प्रकार 'क्रॅक डाऊन' या कारवाईच्या नावाखाली होतात. काश्मिरी लोकांवरच्या अन्यायातूनच तिथल्या तरुणांनी बंदूक हाती घेतली आहे. आतापर्यंतच्या सर्व सरकारांना काश्मिरी लोकांच्या अपेक्षा पूर्ण करण्यात अपयश आले. त्यामुळेच तिथे दहशतवाद रुजला आणि फोफावला.

भारताने आतापर्यंत फक्त काश्मीर टिकविण्यासाठी दरवर्षी सरासरी ५५ ते ६० अब्ज रुपये खर्च केलेले आहेत. आणि तरीसुद्धा निम्म्यापेक्षा जास्त काश्मीर पाकिस्तानच्या व चीनच्या अधिपत्याखाली आहे. एवढा पैसा जर काश्मीरच्या विकासासाठी खर्च गेला असता तर कदाचित काश्मीरमध्ये बेकारी फैलावली नसती आणि दहशतवादही उफाळला नसता. तिथले सरकार कुचकामी ठरलेले आहे. लंडनमध्ये राहून काश्मीरमधील लोकांच्या समस्या जाणून घेता येत नाहीत हे फारुक अब्दुलांना कान धरून सांगितले पाहिजे.

काश्मीरमधील लोकांच्या जमिनीपेक्षा तेथील लोकांची मने जिकणे गरजेचे आहे. त्यामुळे जरी आगामी काळात काश्मीरमध्ये जनमत कौल (ब्लॅबिसाइट-रेफरेन्डम) घेतला गेला तरी भारत त्यात जिंकेल.

त्यासाठी आता काश्मीर-प्रश्न सोडविण्यासाठी भारत सरकारने त्याला नुसता स्पेशल राज्याचा दर्जा देवून चालणार नाही. तर मनापासून प्रयत्न केले पाहिजेत. तेथील लोकांच्या समस्या जाणून घेणे गरजेचे आहे. व त्या सोडविणे गरजेचे आहे. बेरोजगारीचे निर्मूलन केले पाहिजे. मोठे उद्योगधंदे निर्माण करून बेकारी हटविली पाहिजे. तसेच तेथील मुलांना चांगल्या उच्च शिक्षणाच्या सोयी उपलब्ध करणे गरजेचे आहे. तेथे कार्यरत असलेल्या लष्कराच्या सोयी पुरविण्याची कामे जरी काश्मिरी मुलांना दिली तरी बेरोजगारी कमी होईल. उदा. लष्कराचे कपडे, लष्कराचे बूट, लष्कराला लागणारा अन्न पुरवठा इत्यादी तेथील लोकांचा प्राब्लेम् बेकारीचा आहे. लोक चांगला कामधंद्याला लागले तर दहशतवाद आपोआप कमी होईल.

परंतु काश्मीर व्यतिरिक्तही अनेक ठिकाणी अतिरेकी वाढत आहेत. नागालँड, मिझोराम, मणिपूर, आंध्रप्रदेश, बिहार, महाराष्ट्र अशा सर्व ठिकाणी नागा, बोडो, उल्फा अतिरेक्यांनी व नक्षलवाद्यांनी दहशतवादाचा धुमाकूळ घातलाय. बुद्धिमान तरुण दहशतवादी का बनतो याचेही कारण काहीसे काश्मीर प्रमाणेच आहे. अजूनही काही लोकांच्यापर्यंत विकास प्रक्रिया पोहोचलेली नाही. दहशतवादी प्रवृत्ती निर्माण का होते, याचेच एक उदाहरण महाराष्ट्रातलेही देता येईल आजघडीला १२-१४ लाख ऊसतोड कामगार विविध साखर कारखान्यात ऊसतोडीचे काम करीत आहेत. आणि जीवन कंठीत आहेत परंतु आता ऑस्ट्रेलियातील ऊस तोडणी यंत्राकडे साखर कारखानदार आकर्षिले जावू लागलेत. आणि ती यंत्रे जर आणली गेली तर हे सर्व १२-१४ लाख ऊस तोडणी कामगार बेरोजगार होतील. आणि त्यांच्यापुढे पोटाचा

प्रश्न निर्माण होईल. कारण त्याच्याकडे जीवन जगण्याचे दुसरे साधनच उरणार नाही आणि त्यावेळी पोटाचा प्रश्न निर्माण होतो. त्यावेळी लोक भरकटले जातात. म्हणून ते मग जीवन जगण्यासाठी चोरी करतील, दरोडे टाकतील. त्यांच्या हातात जर कोणी हत्यारे दिली तर ते हत्यारे घेतील आणि दहशतवादी बनतील. यासाठी दहशतवाद संपवायचा असेल तर बेरोजगारी हटविणे गरजेचे आहे.

पुढाऱ्यांनी सतत भ्रष्टाचारच करावा, नोकरशाहीने जनतेवर अन्याय करावा, निवडणुकात गैरप्रकार राजरोसपणे चालावेत, भांडवलदारांनी क्रूर शोषण करावे आणि तरुणांनी हे सारे निमूटपणे पहावे ही अपेक्षा अत्यंत चुकीची आहे. तशी अपेक्षा ठेवणे म्हणजे तरुणांना संवेदनाशून्य मानण्यासारखे आहे. यासाठी तरुणांची मते जाणून घेऊन त्यांचे प्रश्न सोडविणे गरजेचे आहे.

दहशतवाद नेस्तनाबूत केलाच पाहिजे. तो शांततेच्या मार्गाने असो किंवा सशस्त्र लढ्याच्या मार्गाने असो. ज्या दहशतवादी संघटनांना शांततेची भाषा समजते त्यांच्याबरोबर चर्चा करण्यास काहीच हरकत नाही पण ज्यांच्यासाठी दहशतवाद हेच उत्तर आणि ज्यांना शांततेची भाषा समजत नाही त्यांना मुँह तोड जवाब दिलाच पाहिजे. भारतात १९९८ पासून जून २००० पर्यंत सुमारे ४५,५०० दहशतवादी घटना घडल्या आहेत. त्यात सुमारे १०,५०० घरे, १५०० सरकारी इमारती ३५० पूल व ७९२ शाळा उद्‌वस्त झाल्या आहेत.

दहशतवादाचे इतके विदारक चित्र समोर असताना भारताने गप्प बसून चालणार नाही. ज्याप्रमाणे भारताने पंजाबमधील धुमसता दहशतवाद नष्ट केला त्याप्रमाणे या दहशतवादाचा बिमोड करणे गरजेचे आहे.

महिला सशक्तीकरण

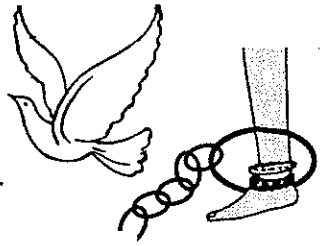

- कु. कविता पाटील
बी.ए.भाग २

स्त्री ! परमेश्वरानं निर्माण केलेली सर्वोत्तम कलाकृती ! त्यानं स्त्रीमध्ये सौंदर्य आणि असामान्य गुणांचा सुंदर मिलाफ घडविला आहे. स्त्रीची तशी अनेक रुपं आहेत, पण मनाला चटकन भावतं. तें एकच रुप-मातेंच ! समुद्राची शाई आणि आकाशाचा कागद केला, तरी मातेच्या गुणांची, कर्तृत्वाची आणि त्यागाची महती सांगायला जागा अपुरी पडेल. आज असं कोणतंही क्षेत्र उरलेलं नाही, जिथं स्त्रीनं नुसता प्रवेशच केलेला नाही, तर आपलं असामान्य कर्तृत्वही दाखवलं आहे. अगदी महासागरापासून जमिनीपर्यंत आणि जमिनीपासून अंतरिक्षापर्यंत हे क्षेत्र विस्तारलेलं आहे. भारताला इंदिरा गांधींच्या रुपानं मुत्सद्दी, धाडशी व निर्णयक्षम नेतृत्व लाभलं होतं. मार्गी, मैत्रेयी, झाशीची राणी, सावित्रीबाई फुले, किरण बेदी, कल्पना चावला, कल्वल विल्कु, मदर तेरेसा, मेधा पाटकर यांच्यासारखे कित्येक स्त्री अविष्कार आपल्याला पाहायला मिळतात.

समाज घडविण्याची योग्यता स्त्रीमध्येच आहे आणि ही जबाबदारी तीच समर्थपणे पेलू शकते. या कामात तिला बऱ्याचदा पुरुषाच्या मदतीचीही गरज असते. त्यामुळेच स्त्रियांच्या उन्नतीमध्ये पुरुषांचा सहभागही मोलाचा ठरला आहे. महात्मा फुल्यांच्या पाठिंब्यामुळेच सावित्रीबाई शिक्षणक्षेत्रात एवढं मोठं कार्य करु शकल्या. त्याचबरोबर भारतातील पहिली डॉक्टर बनण्याचा बहुमान आनंदीबाई जोशींना त्यांचे पती गोपाळरावांनीच मिळवून दिला. सतीबंदी, बालविवाह बंदी, विधवाविवाह यांसारख्या सुधारणांमध्ये म. फुले, कर्वे, न्या.रानडे, आगरकर, ईश्वरचंद्र विद्यासागर या पुरुषांनीच पुढाकार घेतला. तसेच प्रत्येक कर्तृत्ववान पुरुषापाठीमागे स्त्री-पत्नीच्या किंवा आईच्या रूपात उभी असते, हेही खरं आहे. मग जिजाबाईंच्या संस्काराच्या मुशीतून तयार जालेले छ.शिवाजी महाराज असोत किंवा दैदीप्यमान कर्तृत्वाने सर्व समाजाला व जगाला नवी दिशा व चालना देणारे महामानव असोत.

आज समाजातील मूठभर स्त्रिया पुढे आल्या असल्या तरी तळागाळातून सर्व स्त्रियांची स्थिती सुधारलेली आहे का, हा खरा प्रश्न सबलीकरणामध्ये उपस्थित होतो. आज समाजामध्ये स्वत:ची पत्नी स्वत:पेक्षा जास्त शिकली म्हणून किंवा सरंजामशाहीचे अवशेष म्हणून म्हणा; स्त्रीने नोकरी करणे म्हणजे कमीपणा अथवा अपमान समजला जातो. केवळ या अहंपोटी अनेक कर्तबगार स्त्रियांना घरी बसावं लागल्याची उदाहरणे पुष्कळ आहे. या स्त्रियांच्या स्वत:कडून असलेल्या अपेक्षा आणि घरच्यांच्या अपेक्षा यात त्या स्त्रीचा बळी जातो. यातून सुरु होते फक्त तिची घुसमट. जरी तिनं नाईलाजानं परिस्थिती स्वीकारली, तरी हळूहळू तिचा आत्मविश्वास कमी व्हायला लागतो. उरतं ते फक्त कुटुंबातील प्रत्येकाकडून तिला 'गृहीत धरणं' ती कुणाची मुलगी असते, कुणाची सून असते, कुणाची पत्नी असते तर कुणाची आई असते. या जबाबदाऱ्या ती समर्थपणे पेलत असते. पण मग तिची 'ती' कुठं उरते? तिचं अस्तित्व कधी, कुठं हरवलेलं असतं, तिलाच कळत नाही.

ही अवस्था घर सांभाळणाऱ्या स्त्रियांची आणि नोकरी करणाऱ्यांची अवस्था तर याहून वाईट असते.

आठ तास बाहेर काम करून पुन्हा घर सांभाळण्याची, आवरण्याची जबाबदारी तिचीच. मुलांचं संगोपन हे तर स्त्रीचं आद्य कर्तव्य ! या सर्व जबाबदाऱ्यांमुळे पुरुषापेक्षा स्त्रीला जास्त कष्ट करावे लागतात. विशेषत: विकसनशील देशातील स्त्रियांना शारीरिक कष्टाची कामे जास्त असतात. नेपाळमध्ये स्त्री आठवड्यात पुरुषापेक्षा २१ तास जास्त काम करते. केनयामध्ये ८ तास तर भारतात १२ तास जास्त काम करते. ती नोकरी करून पुरुषाला हातभार लावत असेल तर तिच्या इतर जबाबदाऱ्यासुद्धा पुरुषाने वाटून घ्यायला नकोत का? नोकरी करणाऱ्या स्त्रीच्या पतीनं जर स्वयंपाक केला तर त्यात बिघडलं कुठं? अशा स्त्रियांना शारीरिक त्रासाबरोबरच मानसिक त्रासालाही सामोरं जावं लागतं. घराबाहेर पडलेली स्त्री कधीही सुरक्षित नसते. कामाच्या ठिकाणीही बऱ्याच स्त्रियांना लैगिक छळवादाला सामोरे जावे लागते. हा छळ थांबविण्याच्या दृष्टीने शासनाने कडक कायदे करण्याची आवश्यकता आहे. त्याबरोबर स्त्रियांनीही या विरोधात आवाज उठविणे गरजेचे आहे. एक स्त्री अध्यक्षा असलेल्या पक्षातील वरिष्ठ नेतेच जर पक्षातील स्त्री कार्यकर्त्यांचा लैगिंक छळ करत असतील तर अशा देशातील स्त्री सुरक्षित राहणे कसे शक्य आहे?

बऱ्याचदा स्त्री हीच स्त्रीची शत्रू बनते. कारण पेटणारी आणि पेटवणारीही स्त्रीच असते. पेटणारी सून तर पेटवणारी सासू असते. आजही सासू-सूनेचं, नणंद-भावजयीचं नातं तितकंसं निकोप नाही या समस्या विशेषत: हुंडा पद्धतीतूनच निर्माण होतात. सासूने सुनेला मुलीप्रमाणं आणि सुनेनंही सासूला आईप्रमाणं वागविण्याची गरज आहे. स्त्रीनं स्त्रीचा द्वेष करणं थांबविलं पाहिजे. तरच ती पुढं येऊ शकेल.

स्त्री संरक्षणाचे कायदे अनेक आहेत परंतु जोपर्यंत स्त्रिया साक्षर व स्वावलंबी होत नाहीत तोपर्यंत कोणताही कायदा त्यांची मदत करू शकणार नाही. तसेच स्त्रियांच्या अशिक्षितपणाचे प्रमाण खूप आहे. विशेषत: गरीब कुटुंबामध्ये मुलींना शिक्षणापासून वंचित राहावे लागते. या अशिक्षितपणामुळे अज्ञान वाढते आणि अज्ञानामुळे लोकसंख्या वाढते. स्त्री जर शिकली तर कुटुंब आणि पर्यायानं समाज शिक्षित, सुसंस्कृत व सभ्य बनू शकेल. आज आपल्या देशापुढील लोकसंख्यावाढीच्या गहन समस्येवर स्त्रीशिक्षण हाच उपाय ठरु शकेल.

२००१ च्या जनगणनेनुसार स्त्रियांचं प्रमाण १९८१ च्या हजारी ९६२ वरुन ९२७ वर घटलेलं आहे. प्रा. अमर्त्य सेन यांनी या लिंग असमानतेची पुढीलप्रमाणे कारणे विषद केलेली आहेत.

मृत्यूदरातील विषमता व जन्मदरातील विषमता यामुळे एकूण लोकसंख्येत स्त्रियांचे प्रमाण पुरुषांपेक्षा कमी आहे. मुलभूत सुविधेच्या असमानतेत स्त्रियांना शैक्षणिक सुविधा तसेच त्यांच्या नैसर्गिक गुणसंवर्धनास व सामाजिक क्षेत्रातील सहभागास पुरेशी संधी मिळत नाही. उच्च शिक्षणाबाबत लिंग असमानता सार्वत्रिक दिसते. व्यावसायिक असमानतेमध्ये रोजगार आणि वरच्या पदावरील पदोन्नतीसंदर्भात स्त्रियांना अविरत झगडावे लागते. जपानसारख्या लिंग समानतेत अग्रेसर देशातही उच्चपदस्थ स्त्रियांचे प्रमाण कमी आहे. मालकी हक्क असमानतेमध्ये मालमत्तेचे मालकी हक्क स्त्रियांना न मिळाल्याने त्या आर्थिक, व्यापारी व सामाजिक क्षेत्रात पुढे येऊ शकत नाहीत.

प्रा. सेन यांच्या मते, सर्वांत महत्वाची म्हणजे कौटुंबिक असमानता कुटुंबात स्त्रीचे स्थान दुय्यम असून आरोग्य सुविधा, सकस आहार यांच्या अभावामुळे त्यांचा मृत्यूदर जास्त आहे. जगात प्रत्येक १०० पुरुषांमागे ९८ स्त्रिया आहेत. तर भारत व पाकिस्तानमध्ये ९३ स्त्रिया प्रत्येक १०० पुरुषांमागे आहेत. या असमानतेमधून प्रा. सेन यांनी 'हरवलेल्या स्त्रिया' ही कल्पना स्पष्ट केली आहे. १९८६ मध्ये भारतात ३ कोटी ७० लाख स्त्रिया 'हरवलेल्या' होत्या. भारत व दक्षिण आशियातून ५ लाख स्त्रियांचा व्यापार होतो. हा व्यापार ७ अब्ज डॉलरचा म्हणजेच जगाच्या संपूर्ण व्यापाराच्या ८% इतका आहे. हरवलेल्या स्त्रियांच्या सिद्धांताच्या आधारे प्रा. सेन मुलींचे कुपोषण,

मातेचे कुपोषण, अशक्त मुलांचा जन्म व हृदयरोगाचे वाढते प्रमाण या बाबी स्पष्ट करतात. मुली व मातांच्या कुपोषणामुळे अशक्त मुलांचा जन्म होऊन पुढच्या पिढीत हृदयरोगाचे प्रमाण वाढते. प्रा.सेन यांचे हे संशोधन, समाजाचे डोळे उघडणारे आहे. स्त्रियांच्या आरोग्यासंदर्भात पक्षपात केल्यास त्याचे गंभीर परिणाम पुढच्या पिढीला समाजाला भोगावे लागणार आहेत.

याच सबलीकरणाच्या वर्षात काठेवाडीसारख्या खेड्यात महिलांवर सामूहिक बलात्कार होतो, चवीने त्याच्या चर्चा चघळल्या जातात आणि नेहमीप्रमाणे गुन्हेगारांचा शोध न लावता, त्यांना शिक्षा न होता सर्व वातावरण शांत होतं. हे सगळं बदलायला हवंय. जोपर्यंत स्त्री प्रतिकारास सज्ज होत नाही, तोपर्यंत प्रत्यक्ष परमेश्वरही तिच्यावरचा अन्याय थांबवू शकणार नाही. नुसते कायदे करून काय उपयोग? कायद्याच्या अंमलबजावणीचाही प्रश्न असतो. त्यासाठी प्रत्येक स्त्रीने स्वसंरक्षणार्थ सज्ज असणं गरजेचं आहे. त्यादृष्टीने तिनं कराटेसारखं प्रशिक्षण घेणंही अपरिहार्य झालं आहे.

स्त्री सबलीकरणाचा महत्त्वाचा पाया म्हणजे ती आर्थिक व शैक्षणिक दृष्ट्या सक्षम करणे होय. त्यादृष्टीने शासनानेही विविध पावले उचलली आहेत. ७३ व्या घटनादुरुस्तीनुसार एप्रिल १९९३ पासून सरकारी क्षेत्रांत १/३ जागा स्त्रियांसाठी राखीव ठेवल्या आहेत. यामुळे स्त्रियांच्यातील आत्मविश्वास वाढला व त्यांनी महत्त्वाच्या सामाजिक समस्यांकडे लक्ष देण्यास सुरुवात केली आहे. प्रशासनाचे काम स्त्रियाच अधिक जबाबदारीने करु शकतात. वाढत्या भ्रष्टाचाराला आळा घालण्यासाठी प्रशासनात स्त्रियांचा सहभाग वाढवला जातोय. सध्या पदाधिकारी सर्व स्त्रिया शिक्षित नसल्यामुळे त्यांची सत्ता पुरुषांच्या सल्ल्याने वापरली जाते असा प्रवाद आहे. त्यात तथ्यही आहे. पण शिक्षित स्त्रियांच्या सहभागानंतर हळूहळू चित्र पालटेल व स्त्री स्वयंपूर्ण रित्या निर्णय घेईल.

दुरुस्तीनंतरही हिंदू कायद्यात 'स्त्रीकडून' वारसा व पुरुषाकडून वारसा यात तफावत आहे. स्त्री मिळवती असल्यास तिने मिळवलेल्या संपत्तीत तिच्या बहिणींना व भावांना तिच्या पतीच्या भावा-बहिणींऐवजी नैसर्गिक वारसा हक्क मिळायला हवा. लैंगिक असमानता दूर करण्यासाठी 'ख्रिश्चन, पारशी कायद्यांमध्ये दुरुस्त्या होत आहेत. परंतु मुस्लिम महिलांना कोणत्याही सुधारणांचा लाभ मिळत नाही. ही स्थिती बदलायला हवी.

स्त्रीनेदेखील आपल्या हक्कांबरोबर कर्तव्याची जाणीव ठेवली पाहिजे. आधुनिकीकरणाच्या नावाखाली पाश्चात्यांचं अंधानुकरण करणं स्त्रीनंच थांबविलं पाहिजे. स्त्रीचं सौंदर्य तिच्या शालीनतेमध्येच असतं. स्वत:च्या देहाचं प्रदर्शन करुन सौंदर्यस्पर्धा जिंकणाऱ्या कोणत्याही विश्वसुंदरीजवळ ते नाही. सौंदर्यस्पर्धा या देहप्रदर्शन स्पर्धाच झाल्या आहेत. भारतासारख्या सुसंस्कृत देशात एकाएकी विश्वसुंदरी, जगतसुंदरी किताब मिळण्याचे पेव फुटले आहे. १ अब्ज लोकसंख्या असणाऱ्या या देशातील ग्राहकांना आकर्षित करण्यासाठीं त्यांच्यातील स्त्रीला सौंदर्यवतीचा किताब देऊन आर्थिक पिळवणुक व गुलामगिरी करण्याचा विकसित देशांचा डाव आहे. या सौंदर्य स्पर्धांचे गल्लीबोळापर्यंत पसरणारं लोण थांबायला हवंय. आजचे चित्रपटसुद्धा स्त्रीची प्रतिमा अधिकाधिक मलिन करण्यामागे हात धुवून लागलेले दिसतात. त्यामध्ये पैशासाठी मॉडेलिंग करणाऱ्या स्त्रियांनी अखिल स्त्रीजातीचा विचार करायला हवा. प्रसारमाध्यमे विशेषत: सिनेमा व दूरचित्रवाणी यांनी देशाच्या सामाजिक, राजकीय व आर्थिक विकासात मोलाची कामगिरी करणाऱ्या स्त्रियांबद्दल माहिती देऊन त्यांच्या सकारात्मक कार्याला बळकटी द्यायला हवी. स्त्रियांच्या साक्षरतेला महत्त्व देऊन त्यांच्यामध्ये सकारात्मक भूमिका, आशावादी दृष्टिकोन व उत्साह निर्माण होईल अशा तऱ्हेने प्रसारमाध्यमांनी कार्य करायला हवे.

स्त्री ही केवळ शोभेची बाहुली किंवा एखादं खेळणं नाही; तर ती एक माणूस आहे. हे आजच्या स्त्रीने जाणून घेतलं पाहिजे.

हवा आहे नकाराचा अधिकार !

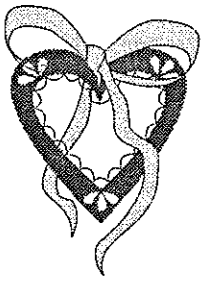

- कु.प्रतिज्ञा पाटील
एम्.ए.भाग २

उल्हासनगरच्या रिंकू पाटील प्रकरणाने सारा महाराष्ट्र हादरला. हे प्रकरण संपते न संपते, तोच सांगलीत अमृता देशपांडे हिची हत्या परत त्याच एकतर्फी प्रेमातून झाली व त्या वर्षभर चाललेल्या खटल्याच्या निकालाने एका प्रमुख दैनिकाने पूर्ण अंक भरगच्च केला आणि त्या निकालाची शाई वाळते न वाळते तोच महाराष्ट्राची सांस्कृतिक राजधानी म्हणून मानल्या जाणाऱ्या शहरात नीता हेंद्रेचा सतीश भावबंदे याने खून केला. एका पाठोपाठच्या या चिंताजनक व समाजाची झोप उडविणाऱ्या घटनांची मालिका थांबलीच पाहिजे.

लहानपणी एक गोष्ट असायची... परिकथेतला राजकुमार व राजकुमारी एकमेकांवर प्रेम....! मग राजकुमारीला राक्षस पळवून न्यायचा.... अन् तेंव्हा ऐकणाऱ्या साऱ्यांनाच वाटायचं, राजकुमारी राजकुमारालाच मिळावी, मिळायलाच हवी... नव्हे मिळालीच पाहिजे....! मग हवा तसा शेवट.... राजकुमार राक्षसाला मारायचा..... अन् राजकुमारीला मिळवायचा.... पण हळूहळू राजकुमारीला मिळविण्यासाठी राजकुमाराचं राक्षसात कधी रुपांतर झालं ते कळलंच नाही... ! ते आता कळतंय... नव्या तरुणांचे पराक्रम कानोकानी अन् वर्तमानपत्रांच्या पानोपानी ऐकायला अन् पहायला मिळाल्यावर .....!

उल्हासनगरच्या रिंकू पाटील प्रकरणामुळे प्रकाशात आलेले हे राजकुमारच्या रूपातले राक्षस अमृता देशपांडेच्या प्रकरणाने आणखी प्रकाशझोपात झाले अन् खटल्याच्या निकालाची शाई वाळते न वाळते तोच पुणे, मुंबई आणि इतर काही ठिकाणी घडलेल्या अशाच प्रकाराने चांगलेच प्रसिद्ध झाले....! या प्रकाराची व्याप्ती वाढलेली आहे हे जाणवू लागले. हे कशामुळे....? कशासाठी.....? कारण काय.....? असं का घडतंय.....?

समाज नव्या स्थित्यंतरातून जात आहे. या स्थित्यंतरांचा प्रवास... या प्रवासातील वळणे... वळणातले खाच-खळगे अन् या खाचखळग्यामुळे जाणवणारा परिणाम आता कुठे समोर येऊ पाहतो आहे. प्रेम या संकल्पनेशी अनभिज्ञ, अनोळखी असणारा व्यक्ती पहायला मिळणं या काळात अशक्यच. ''प्रेम म्हणजे प्रेम असतं, तुमचं आमचं सेम असतं....'' ही समानतेची भावना निदान इथं तरी चांगलीच फोफावली आहे. पण काही दशकापूर्वी हा शब्द कानावर पडत नव्हता. उघड्यावर कोणी बोलत नव्हता, चार चौघासमोर येईल असे कोणी करत नव्हतं..... झालीच तर चार भिंतीआड चोरट्या शब्दांची चाललेली कुजबुज..... एवढंच याच स्वरूप असायचं. पण 'एक दूजे के लिए' या चित्रपटानं क्रांती करून गल्ला गोळा केलाच, पण तिकिटाच्या पैशात एक सल्लाही दिला आणि 'एक दूजे के लिए' म्हणत प्रेमवीरांनी देहत्याग करून स्वर्ग गाठायला सुरुवात केली. आत्महत्त्या करून आत्म्यांचं तरी मिलन घडवण्यासाठी तरुणाईने असे मार्ग शोधले, परंपरा अबाधित राहिली. मात्र त्यातही वेगळेपण आलं आपण मरण्यापेक्षा दुसऱ्याला मारण्यात येऊ लागले. प्रेमाचा अर्थ मर्यादेबाहेर व्यापक झाला.

''प्रेम म्हणजे जंगल होऊन जळत जाण
प्रेम म्हणजे वणवा होऊन जाळत जाणं...''

कुसुमाग्रजांच्या कवितेतील प्रेमाच्या उदात्त भावनेला तडा गेला. पवित्र प्रेमाला तिलांजली देऊन 'जाळत जाणं' एवढंच स्मरणात राहिलं. अन् सरणावर जायला कित्येक वर्षे शिल्लक असतानाही या अभागी जीवांना भर रस्त्यात पेटावं लागलं. सर्वांवर प्रेम करा या शिकवणीबरोबर अहिंसेचा मार्ग सांगणाऱ्या या गांधींच्या देशात प्रेमासाठी नवी पिढी एवढी क्रूर आणि हिंसक बनावी यासारखा विरोधाभास कोणता? साहजिकच हे पटत नाही. या प्रेमवीरांना नुसतं प्रेम हवंय? प्रेमाच्या व्याख्या इतक्या सरळ राहिल्यात? त्यातही आता जमीन अस्मानचा फरक पडला आहे. नाहीतर प्रेम करणं म्हणजे ज्या व्यक्तीवर आपण प्रेम करतो त्या व्यक्तीचं सुख कशात आहे हे पाहून तिला ते सुखी करणं.... या व्याखेत नसणारा प्रकार घडला असता. भर रस्त्यात चाकूने सपासप वार करून किंवा अंगावर रॉकेल ओतून पेटवून देऊन किंवा चेहऱ्यावर ॲसिड ऐकून चेहरा विद्रूप करून आपलं जगावेगळं प्रेम व्यक्त करणारी ही जमात निपजली नसती.

या प्रवृत्तीला वेळीच ठेचायला हवं, ही साऱ्यांची धगधगती प्रतिक्रिया....! अमृता देशपांडे खूप प्रकरणी अशाच प्रतिक्रिया.....! अमृता देशपांडे खून प्रकरणी अशाच प्रतिक्रिया उमटल्या. अशा आरोपींना कडक शासन व्हावं.... जेणे करून पुन्हा असलं कृत्य करायचं कुणी धाडस करणार नाही, यात किती तथ्यांश आहे. यांना असं ठेचून काढल्यावर हे प्रकार बंद होतील का? तसं होणार असतं तर अमृता देशपांडे प्रकरणात जन्मठेपेची शिक्षा मिळून आपल्या कृत्याचे परिणाम भोगतील. पण त्यातून एकवेळ शिक्षा परवडली.... पण ही जिवंत राहता कामा नये अशी मानसिकता उद्भवत आहे. ही मानसिंकता उद्भवत आहे. ही मानसिकता उद्भवण्याची कारणे कोणती? जिवंत जाळण्याएवढं किंवा भर रस्त्यांत तिच्यावर चाकूने वार करण्याएवढं धैर्य यांच्यात येतं कुठून...? नेमके कुणाच्या मार्गदर्शनाखाली ही पावलं उचलली जातात. माणूस आपलं विश्व कुठल्याही आदर्शाच्या पावलावर पावलं ठेवून पार करत असतो. झाडामाग पळणं.... म्हणजे प्रेम ! हातात हात घालून फिरणं म्हणजे प्रेम....! या प्रेमाच्या कल्पना दाखवून प्रेमाच्या कल्पनेला इतक्या खालच्या पातळीवर आणून स्वस्त करण्याच्या चित्रपट क्षेत्रात हेच आदर्श घालून दिले आहेत.

आपल्या कायद्यासाठी समाजातील काही व्यक्तीनी पाळलेले काही भुरटे दादा.... त्या संपर्कात असलेले काही उसळत्या रक्ताचे तरुण त्यांचा पाठिंबा अनेकांना मग अशी कित्येक प्रकरणे आपल्या वजनानं दाखवून देतात. त्यातूनच मग त्यांची आमचं कुणी वाकडं करू शकत नाही. ही बोकाळलेली भावना... मग उडव त्याला.... पेटवं हिला... भर दिवसा मार त्याला..... दगडफेक कर..... खंडणी उकळ..... बलात्कार करा.....! चालू द्या ! आम्ही पाहतोय तोंड बंद करून उघड्या डोळ्यांनी.... जगणं महाग होत चाललंय.....! स्वस्त करणार कोण...?

आम्ही नाकासमोर चालणारी माणसं.... चाला.... पण कुठपर्यंत? तुमच्यासाठी हा रस्ता मोकळा राहिला आहे का? एक दिवस त्याच रस्त्यावर वेळ येईल...त्या आईवडिलांची अवस्था तुम्हाला जाणवेल...? त्यांचा आक्रोश काय असतो हे समजेल....? अशा आणखी किती मरु देणार आहांत....? अशा प्रकरणांनी समाजावर विघातक परिणाम होतो.... अमृता प्रकरणा-नंतर किती जणांना चीड आली अन् त्यांनी काय केलं....? त्यांच्याकडून त्यावेळी काही झालं असतं तर त्यानंतरची ही प्रकरण घडली नसती. हे टाळायला हवं.... जागं व्हायला हवं..... निदान पुढच्या काळात तरी असं घडू नये.... म्हणून !

पदोपदी पसरुनी निखारे आपुल्याच हाती

- गजानन वेळापुरे
बी.ए.भाग २

ज्यावेळी आम्ही देशादेशांमध्ये सीमेचं कुंपण उभं केलं, त्याचवेळी त्याचं संरक्षण करण्याची जबाबदारी आपणांवर आली. सिनेमा थिएटरमध्ये भाजलेले शेंगदाणे तोंडात टाकत आम्ही बॉर्डर चित्रपट पाहतो. त्यातील जीवघेणे प्रसंग आम्ही करमणूक म्हणून पाहतो त्यातील जीवघेणे प्रसंग आम्ही करमणूक म्हणून पाहतो पण बॉर्डरवर लढणाऱ्यांपैकी एखाद्याकडून खरेखुरे अनुभव ऐकायला मिळतात, तेव्हां आमच्यामध्ये देशप्रेम उफाळून येते. आपल्या कॉलेजचा एक माजी विद्यार्थी किरण जाधव हा असाच बॉर्डरवर लढणारा एक शूर शिपाई. त्याची मुलाखत घेतली आहे. गजानन गोविंदराव येळापुरे याने.

गजानन : किरण, तुमचा आणि या कॉलेजचा संबंध कधी आला?

किरण : मी मायणी ता. खटाव इथे पदवीपर्यंतच शिक्षण पूर्ण केल्यावर पदव्युत्तर शिक्षणासाठी सन २०००-२००१ यावर्षी या कॉलेजला आलो.

गजानन : तुमचं मूळ गांव?

किरण : माझं मूळ गांव खटाव जवळील पंढरपूर रस्त्यावरील 'कानकात्रे'.

गजानन : शिक्षण कुठे झालं?

किरण : प्राथमिक शिक्षण गावातच तर बी.ए. पर्यंतचं मायणीत.

गजानन : तुमचा इथल्या कॉलेजचा अनुभव?

किरण : मी एम्.ए. इतिहास विषयाला ॲडमिशन घेतले. मला मुळातच नाट्यक्षेत्र, कला, गाणी यात खूप आवड आहे. हे ज्यावेळी प्रा.शिवाजीराव जाधव यांच्या लक्षात आले. त्यावेळी त्यांनी मला लगेचच कला मंडळाचे चेअरमन प्रा.डॉ.बी.जे .पाटील यांच्याकडे नेले.

गजानन : तिथला काय अनुभव?

किरण : कलेच्या आवडीमुळे माझे आणि पाटीलसरांचे लगेच सूर जुळले. त्यांनी मला कलाक्षेत्रात खूप संधी दिली.

गजानन : मग तुम्ही बी.एस्.एफ्.मध्ये कसे गेलात?

किरण : तो एक योगायोगच. आजपर्यंत मिल्ट्रीत असणाऱ्या माझ्या मित्राकडून मिल्ट्रीविषयी खूप ऐकलं होतं. सातारला बी.एस्.एफ्. (बॉर्डर सिक्युरिटी फोर्स)ची भरती होती. सहज म्हणून भरतीला गेलो आणि माझी निवड झाली.

गजानन : पुढं काय झालं?

किरण : पुढं काय.... पुढचा प्रवास सुरु झाला ट्रेनिंग झालं.

गजानन : ट्रेनिंगचा काय अनुभव.

किरण : पश्चिम बंगालमध्ये ट्रेनिंग सुरु झालं. आणि मित्रांकडून ऐकत आलेलो व मिल्ट्रीविषयी मनात असलेल्या कल्पना पार धुळीला मिळाल्या. पहाटे तीन पासून आमचा दिवस सुरु व्हायचा. घरी पहाटे आठ वाजता उठायची सवय.सात वाजता फक्त नाष्टा नंतर लगेच आठ ते दुपारी एकपर्यंत ग्राउंडवरती ट्रेनिंग..... खूप त्रास व्हायचा..... वाटायचं सगळं सोडून निघून जावं.... हळूहळू ट्रेनिंग संपलं आणि माझी भारत-बांग्लादेशाच्या बॉर्डरवर बी. एस्. एफ्. मध्ये सबइन्पेक्टर म्हणून नियुक्ती झाली.

गजानन : तेथील काय अनुभव?

किरण : ज्या घटना चहाचा आस्वाद घेता-घेता वर्तमान पेपरमधून वाचायचो अशा घटनांना स्वत:ला सामोरं जावं लागलं.

अशीच एक रात्र... रात्रीचे एक-दीडची वेळ असावी. मी आणि आणखी काही मित्र कोतवरती ड्युटी करत होतो. कोतमध्ये आम्ही आणि साब असे मिळून चौदाजण होतो. कोतमध्ये शस्त्रास्त्र होती. सभोवतालचा सारा परिसर आसामच्या जंगलाने वेढला होता. टाईमपास म्हणून घरुन आलेली पत्रं मी व्हरांड्यात मर्क्युरीच्या उजेडानं वाचत होतो. सर्वत्र भीषण शांतता होती. मधूनच हत्तीचा चित्कार ऐकू यायचा. अन् शांतता लोप पावायची. त्यावेळी कोतच्या डावीकडे 'धडाम' आवाज झाला. सर्वांच्या काळजात धस्स झालं. ताबडतोब वळसा मारुन आम्ही धाव घेतली. जाऊन पाहतो तर एका गुरखा जवानाचा छिन्न-विछिन्न देह. आम्ही सर्व नवीन.... जीवनातील हा पहिलाच प्रसंग. ग्रॅनेड बॉंबचा स्फोट झाला होता. मेजर साहेबांकडून आम्हांला सतर्कतेचा इशारा मिळाला आणि अचानक समोरुनच असंख्य चिंगाऱ्या आमच्या दिशेने फेकल्या गेल्या. लगेचच लेटकर पोजीशन ऑर्डर मिळाली. आम्ही व्हरांड्यातच पालथे झालो पण दुदैवाने एस्.एल्.आरची एक गोळी मेजरच्या मांडीतून आरपार गेली होती. सेनापती धारातीर्थी पडल्यावर काय होते, हे आम्ही पानीपतच्या रणसंग्राम प्रसंगात पुस्तकातून वाचले होते. वरती लाईट चालूच होती. त्यामुळे शत्रूला आम्ही स्पष्टच दिसत होतो. पण आम्हाला समोर झाडांशिवाय काहीच दिसत नव्हतं. गोळ्यांचा पाऊस पडत होता. आम्ही अंदाजानेच हवेत फायरिग करू लागलो. मेजरनं लाईटचं बटन ऑफ करण्याची ऑर्डर दिली. तसा आमचा एक जवान उठला अन्.... क्षणात त्याच्या देहाची चाळण झाली. आणि तो माझ्या अंगावर पडला. समोरून फायरिंग चालू होते. धडाधड आमचे जवान कोसळत होते. मलाही माझं मरण दिसत होतं. पण मरणाविषयी विचार करायला वेळच नव्हता. नक्की कोणत्या गोळीवर माझं नाव लिहिलंय याचा विचार मनात आला पण क्षणात सूSSS करून एक गोळी माझ्या कानाजवळून गेली नि पाठीमागे भिंतीवरती आदळली. एवढ्यात शर्मा साहेबांनी सरळ मक्युरीवरच कार्बन चालवली नी अंधार पसरला. मी संपूर्ण राऊंडखाली केला नी संरक्षणासाठी एका जवानाचं जवळच पडलेलं प्रेत अंगावरती घेतलं कारण त्यावेळी तेच माझं सुरक्षा कवच होतं. एका मृत जवानानं माझं संरक्षण केलं. वीस मिनिटे फायरींग चालू होती. एवढ्यात युनिटवरून सहाशे जवानांची तुकडी हजर झाली ती आरोळ्या देतच. फायरिग बंद झाली. धोका संपल्याची खात्री झाली. सहा जवानांना तिथे वीरमरण आले. मेजरचा पाय काढावा लागला. तर दुष्मनची फक्त एकच डेडबॉडी मिळाली. यावरून समजलं की आतंकवाद्यांचा हा हमला होता.

गजानन : म्हणजे तुम्हांला चोवीस तास सतर्क राहावं लागत असेल.

किरण : होय. अगदी चोवीस तास खडा पहारा द्यावा लागतो. मृत्यू नेहमीच जवळपास भटकत असतो. आम्ही अगदीच तारेच्या कुंपणाजवळ असतो व नंतर आतमध्ये सैनिक असतात. त्यामुळे हल्ला झाला तर प्रथम आम्हांला सामोरं जावं लागतं.

गजानन : मला सांगा या सर्व धामधुमीत काही विरंगुळ्याचे क्षण?

किरण : कधी थोडी उसंत मिळाली तर मला कला-मंडळाची, पाटील सरांची आणि कलामंडळात सादर केलेल्या कलागुणांची आठवण येते आणि क्षणभर विरंगुळा मिळतो. पण हे क्षणिकच.

गजानन : विद्यार्थ्यांसाठी काही संदेश?

किरण : कॉलेजच्या बाहेर पडल्यावरच खरं जग दिसतं. कोणत्याही प्रसंगाला सामोरं जाण्याची हिम्मत विद्यार्थ्यांत असायला हवी.... बघं

गजानन : आज तुम्ही इथे येऊन आपला वेळ दिलात त्याबद्दल मी कॉलेजच्या वतीनं तुमचा आभारी आहे.

खरंच प्रेम म्हणजे.....

- गणेश जाधव
बी.एस्सी.भाग ३

माधव ज्युलियन यांनी म्हटलेले खरे आहे की,

''प्रेम लाभे प्रेमळाला,
त्याग ही त्याची कसोटी.''

आपल्यावर कोणीतरी प्रेम करते ही कल्पनाच मुळात किती आनंददायी आहे, हो ना? काहींना हा आनंद मिळतो. तर काही योग्यता असतानासुद्धा या आनंदापासून वंचित राहतात.

आजवर अनेकांनी प्रेमाच्या अनेक व्याख्या केल्या आहेत. मला कोणी 'प्रेम म्हणजे काय?' असे विचारले असता मी हेच म्हणतो की, प्रेम हे पांढऱ्या शुभ्र रंगाप्रमाणे आहे. कारण पांढरा रंग शांतीचे प्रतिक आहे, तसेच प्रेमसुद्धा शांतीचे प्रतिक आहे. ज्याप्रमाणे सर्व मूळरंग एकत्र केल्यानंतर पांढरा रंग तयार होतो म्हणजेच पांढऱ्यारंगामध्ये जसे न दिसणारे वेगवेगळे रंग असतात तसेच प्रेमाचे देखील अनेक रंग असतात. प्रेम हे कधी केले जात नाही किंवा करवून घेतले जात नाही, तर कळत-नकळत होत असतं.

प्रेम ही नैसर्गिक भावना आहे. प्रत्येकाला प्रेमाची ओढ असणं स्वाभाविक आहे. त्या ओढीत एक अनामिक हूरहूर असते. प्रेमासाठी काय वाट्टेल ते करायची जिद्द असते. म्हणून काही लोक प्रेमात स्वत:ला एकदम झोकून देतात. त्यात आपले सर्वस्व अर्पण करतात. त्याला आपली सगळी सुखं देऊन आपल्या पदरी मात्र त्याची सर्व दु:ख घेतात. खरंच, किती विलक्षण आहे ना हे प्रेम? म्हणून प्रत्येकाने आयुष्यात एकदा तरी प्रेम करावं, सगळं काही झोकून देण्यात किती मिळत जातं व सगळं हरण्यातही काय काय गवसतं, हे प्रेमातच कळतं.

प्रेमाची अशी त्याग, उदात्त भावनांनी भरलेली रुपं आज कुठं पाहायला मिळतात? आज प्रेमाची व्याख्याच बदलून गेलीय. आजचं प्रेम हे दोन जीवांचं मिलन नाही, तर त्याला व्यावहारिकता प्राप्त झाली आहे. जशी मागणी तसा पुरवठा. या व्यावहारिक जगात प्रेमसुद्धा व्यवहार ठरवून केलं जातं. त्या व्यक्तीचे गुण, आचरण न बघता बँक बॅलन्स, नोकरी, हुद्दा, गाडी, बंगला, इस्टेट आहे का ते बघतात. यात फक्त व्यवहार, सौदा, पैशासाठी केलेली एक तडजोड असते. आपल्या सोयीनुसार प्रेमाची व्याख्या बदलणारे असे प्रेमवीर इथं पावला पावलावर सापडतील.

काही लोक सर्व योग्यता असताना प्रेमामध्ये अयशस्वी होतात याचे कारण त्याच व्यक्तीला माहीत असते ज्याच्यावर ते प्रेम करतात. सौंदर्यावर किंवा संपत्तीवर भाळणे म्हणजे प्रेम नव्हे, तर खऱ्या प्रेमाची परिणती सुख व समाधानात होत असते. देखणेपणा, सौंदर्य, पैसा या गोष्टी टिकाऊ नसतात. पैसा जात असतो तसाच येत असतो. म्हणूनच प्रेम करावं तर गुणांवर, कर्तृत्वावर, मनावर प्रेम करणे ही एक उदात्त भावना आहे, ती नैसर्गिक असल्यामुळे, प्रेम ही गोष्ट वाचून शिकविता येत नाही.

खरंच, प्रेम करवून घेता येत नाही, प्रेम हे दुतर्फी असो वा एकतर्फी, प्रेम ते प्रेमं. आपण ज्या व्यक्तीवर एकतर्फी प्रेम केलं, त्या प्रेमाचा पाया शारीरिक आकर्षण नसावा तर त्या व्यक्तीच्या गुणांवर, कर्तृत्वावर, मनावर असावा. त्या व्यक्तीचं नेहमी चांगलेच व्हावं ही भावना मनात असणे म्हणजे खरे प्रेम. त्या व्यक्तीच्या सुखात सुख व दु:खात दु:ख मानणे हे खरे प्रेम. त्या त्या

व्यक्तीच्या डोळ्यांत अश्रू दिसल्यावर आपल्या डोळ्यांच्या कडा पाणावल्या तर ते खरे प्रेम. अशा एकतर्फी प्रेमातही ताकद असते.

राधाने जसे श्रीकृष्णावर प्रेम केले तसे प्रेम हवे. त्या प्रेमाने राधेला श्रीकृष्णाच्या समीप नेले. राधा-कृष्ण ही जोडी अमर झाली, पूजनीय झाली आपण ज्या व्यक्तीवर प्रेम करतो तिचे आपल्यावर प्रेम असलेच पाहिजे असे नाही प्रेम करू म्हटल्याने करता येत नाही व करवून घेऊ म्हटल्याने करवून घेता येत नाही. प्रेम ही एक ईश्वरीय देणगी आहे. मग ते एकतर्फी प्रेम असले तरी शेवटी ते प्रेमचं. त्याचा अपमान करु नका. कारण प्रेम ही देणगी परमेश्वर सगळ्यांनाच देतो असे नाही. परंतु ही गोष्ट काही लोकांना कळतच नाही, हे दुदैव.

कवी कुसुमाग्रज प्रेम करणाऱ्यांना उपदेश देतात की प्रेम करावे तर मोरासारखे छाती काढून स्वाभिमानाने प्रेम करावे, प्रेम करावे तर भिल्लासारखे करावे. अशा प्रकारे प्रेम करायचे असल्यास, मैत्री करायची असल्यास मोकळ्या मनाने, मनात काही शंका न ठेवता प्रेम करावे. माणूस प्रेमासाठी आयुष्यभर धावत असतो. वणवण भटकत असतो. प्रेमासाठी किंवा आपल्यावर कोणीतरी मनापासून प्रेम करावं यासाठी आपल्या आयुष्याला किंवा आपल्या करिअरला सजवत असतो. जरी त्याला प्रेम नाही मिळालं तरी आपल्या प्रेमाची नुसती जाणीवच त्याला जगण्यासाठी प्रोत्साहित करीत असते, किंवा आपलं करिअर वा ध्येय साध्य करण्यासाठी साथ देत असतं. खऱ्या प्रियकराला आपल्या प्रेयसीकडून याच्यापलीकडे काय हवे असते? तिची ती प्रोत्साहन रुपी साथ, दिलासाच त्याला यशाकडे घेवून जाते. खऱ्या प्रेमामध्ये बंधने हा प्रकार नसतो. प्रेम आणि हक्काची भावना यात नेमका हाच फरक आहे. ज्या व्यक्तीवर आपले प्रेम असेल ती व्यक्ती आपली झाली नाही तर आपल्या मनात क्लेश निर्माण न होणे म्हणजे प्रेम. ती व्यक्ती जिथं असेल तिथं सुखात, आनंदात राहो ही त्याची इच्छा म्हणजे प्रेम.

आपण ज्या व्यक्तीवर प्रेम करतो त्या व्यक्तीतील सर्व प्रकारचे गुण किंवा दोष स्वीकारण्याची तयारी म्हंणजे प्रेम. एकमेकांविषयी आदर म्हणजे प्रेम. एकमेकांच्या भावनांची कदर म्हणजे प्रेम. त्याग, आपुलकी, विश्वास ज्यात एकवटलेले असते, तेच खरे प्रेम. प्रेमाची खरी लक्षणं बघायला गेलं तर, ओढ, सुसंवाद, कल्याणाची आस, आत्मीयता, त्याग, क्षमतांचा विकास, सहकार्य, सामंजस्य अशा सर्व प्रकारच्या सद्भावना. पण 'प्रेम आहे' असं वाटणं आणि 'प्रेम असणं' या दोन्ही गोष्टीत फार अंतर आहे. कित्येक मुलांना कित्येक मुलींविषयी असे क्षणिक आकर्षण वाटत असते. परंतु ते प्रेम नसते. तरीदेखील जग म्हणत की, ''प्रत्येकाला आयुष्यात एकदातरी खरे प्रेम होतेच.'' हे खरं आहे कारण एखादी व्यक्ती आवडणे आणि एखाद्या व्यक्तीच्या प्रेमात पडणे या दोन वेगवेगळ्या गोष्टी आहेत.

प्रेमात जर तुम्ही मुखवटे धारण करीत असाल तर ते प्रेम नाही. तुम्ही जसे आहात तसे एकमेकांना दाखवणं आणि तरीही एकमेकांविषयी चांगलंच वाटत राहणं हे प्रेम समजावं. दुसरी व्यक्ती जशी आहे तशी स्वीकारणं हे प्रेमाचे प्रमुख लक्षण. खऱ्या प्रेमात दुसऱ्याला आनंद व्हावा म्हणून एखादा माणूस स्वत:मध्ये काही बदल स्वखुषीने करतो. पण ते करण्याची सक्ती जर त्याच्यावर केली गेली तर ती हिंसाच ठरेल.

समर्पणाशिवाय प्रीती असून शकत नाही. सर्वस्व-समर्पण हाच तर प्रीतीचा साक्षात्कार. प्रेमात विश्वासही असायला हवा. या विश्वासावरच प्रेमात सर्वस्व अर्पण करण्यास कोणी मागं-पुढं पाहत नाही. मग त्यात विजयातही आनंद असतो आणि पराजयातही आनंद असतो. प्रेमातही आकडेमोड, बेरीज, वजाबाकी होतच असते. मग हाती शून्य आलं, तरी त्याची खंत न करता नुसत्या प्रेमाच्या अनमोल क्षणावरच सारं आयुष्य झेलायला कोणीही तयार होतं.

प्रेम मनाला आधार देतं, विसावा देतं. झाडाच्या सावलीसारखं प्रेमाचा थोडा तरी शिडकावा मनाचं सर्व

दु:खं दूर करतो. निरपेक्ष प्रेम माणसाला आयुष्यात कीर्ती, यश, सुख, संपत्ती मिळविताना केलेली पराकाष्ठा, झालेली मानहानी, अपयश, दु:ख, जखमा विसरायला लावतं. प्रेमाच्या एका हळुवार फुंकरीमुळेच तो सर्व दु:ख पचवू शकतो. कसलीही अपेक्षा न बाळगणारं असं निरपेक्ष प्रेम फारच थोड्यांच्या वाट्याला येतं.

जीवन व ध्येय जशा एकमेकांशी निगडित आहेत, तसेच जीवन व प्रेम यांचं नातं आहे. किंबहुना ध्येयप्राप्ती ही पुष्कळदा प्रेमावर अवलंबून असते. 'प्रेम' या शब्दातच सारे विश्व सामावले आहे. ते करावं लागत नाही आपोआपचं घडतं. पण, मित्रांनो प्रेमात जशी आपण होकाराची अपेक्षा ठेवतो. तसेच नकारालाही सामोरे जा. ज्या व्यक्तीवर आपण प्रेम करत असतो त्या व्यक्तीच्या नकारातसुद्धा आपण सकारात्मक विचार केला पाहिजे. म्हणजे ज्या अर्थी, ''त्या मुलीने आपल्याला नकार दिला म्हणजे आपल्यात काही तरी कमी आहे'' असे विचार करा. ती कमतरता सुधारण्याचा प्रयत्न करा. जो खरं प्रेम करतो तोच ही गोष्ट करू शकतो.

मला ती आवडते म्हणून तिला मी पसंत पडलो पाहिजे असे नाही, त्याला प्रेम म्हणत नाहीत. त्याला म्हणतात मनाची अहंकारवृत्ती. जिच्यामुळे मानवी जीवनाचा, परिणामी ध्येयाचा लोप होतो. प्रेम हे वेळीच व्यक्त करा, नाहीतर वेळ निघून गेल्यावर त्या प्रेमालाही अर्थ राहत नाही आणि जर अपयशी झालात तर अब्राहम लिंकन यांनी कोणत्याही अपयशासंबंधी केलेले हे वाक्य लक्षात ठेवा,

''तुम्ही अयशस्वी झालात म्हणून
मला चिंता वाटत नाही; पण
अपयशात तुम्ही समाधान मानता
की काय, याबद्दल चिंता वाटते.''

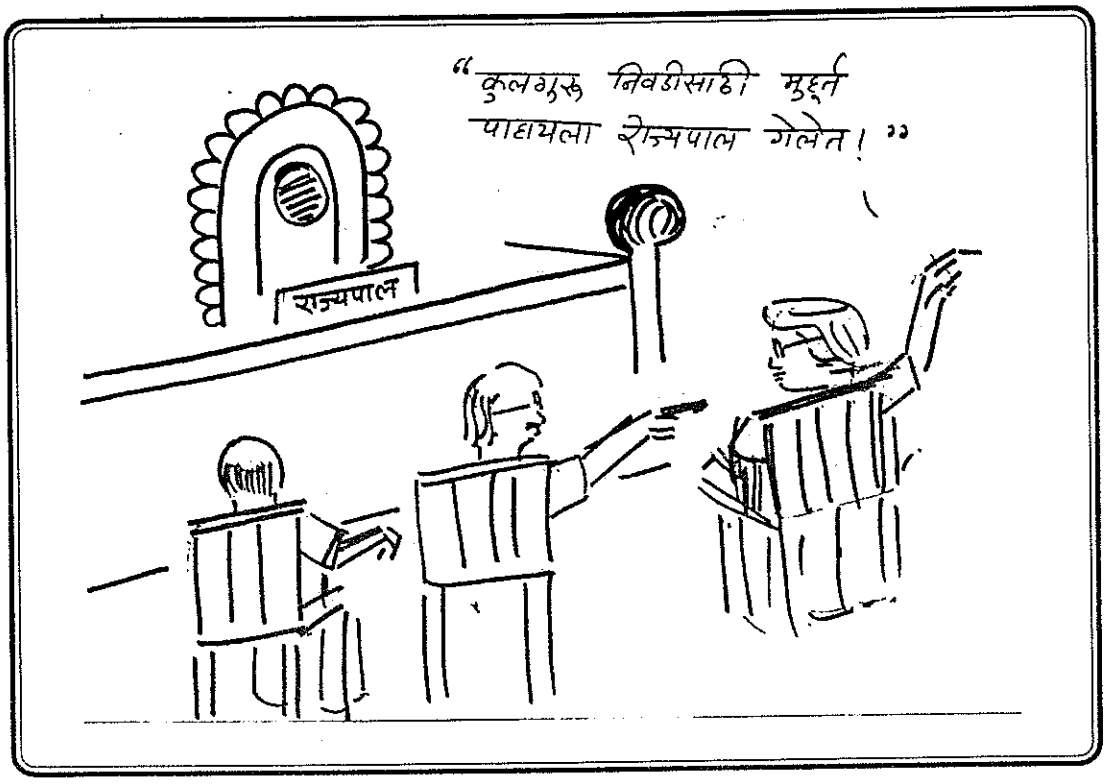

मैत्री

- राजू गायकवाड
बी.ए.भाग २

''मैत्री असते, फुलणाऱ्या गुलाबासारखी.
मैत्री असते, सदा सुगंध देणाऱ्या रातराणीसारखी.
मैत्री असते, सतत झिजणाऱ्या
नि:स्वार्थी चंदनासारखी''

अशी असते ही मैत्री. 'मैत्री' हा परमेश्वराकडून मिळालेला सर्वात अनमोल आशीर्वाद आहे. आयुष्यात आपण एकच नातं स्वत: निर्माणं करतो, ते म्हणजे मैत्री. बाकीची सर्व नाती म्हणजे आई, वडील, बहीण, भाऊ आणि इतर नातेवाईक ही परमेश्वरानं अगोदरच निर्माण करून ठेवलेली नाती आहेत. मैत्री घडवून घडत नाही, तर ती स्वत:हून होत असते. ती जाणून-बुजून करता येत नाही, तर ती अचानक काही कारणाने होते. अशी ही मैत्री मानव कधीच विसरु शकत नाही. तो क्षण, ती आठवण, ते ठिकाण कायमस्वरुपी मनामध्ये घर करून बसते. या आठवणी कधीच पुसल्या जावू शकत नाही. मैत्री या शब्दातच अपार प्रेम लपलं आहे. ज्याला जीवनात खऱ्या मैत्रीचा अनुभव आला आहे. हे फक्त त्यालाच कळतं.

''मैत्री असते प्रकाशासारखी,
मनाचा आसमंत उजळणारी,
मैत्री असते विश्वासाची,
प्रगतीचे शिखर गाठणारी,

मैत्री ही निखळ, खळखळत्या पाण्याप्रमाणे असते की, ज्याच्या मंजूळ आवाजामध्ये मैत्रीचे स्वरसंगीत वाजत असते. मैत्री ही त्या चंदनाप्रमाणे असते, जो आपल्या सानिध्यात येणाऱ्या प्रत्येक गोष्टीला सुगंधित करतो. मैत्री ही त्या विशाल वृक्षाप्रमाणे असते, ज्याच्या छायेखाली मनाला विसावा मिळत असतो. मैत्री ही त्या मऊ मखमली गालिच्याप्रमाणे असते, ज्याच्यावर सर्व आयुष्य व्यतीत करावे वाटते. मैत्री ही कोमल, मृदू स्पर्शासारखी असते. जी अंतरंगाला हेलावून मंत्रमुग्ध करते. मैत्री ही आरशाप्रमाणे आपले प्रतिबिंब दाखवून आपल्या गुण दोषांचे दर्शन घडविणारी असते. हीच मैत्री हसता हसता रडवते आणि रडता रडता हसवते.

मैत्री ही फक्त दोन मित्रांच्यात असू शकत नाही. तर ती एका मुलाची दुसऱ्या मुलाशी किंवा एका मुलीची दुसऱ्या मुलीशी किंवा एका मुलाची दुसऱ्या मुलीशी असू शकते. मैत्री शिक्षकाची विद्यार्थ्यांशी असू शकते. कलाकाराची त्याच्या कलेशी असते, आई-वडिलांची त्यांच्या मुलांशी असेल, फुलाची सुगंधाशी असेल किंवा चित्रकाराची रंगाशी असेल. मैत्रीत विविधता आढळते. चांगली मैत्री ही मित्रावर अवलंबून असते. जेवढा मित्र चांगला तेवढीच मैत्री ही चांगली.

उत्सवे व्यसने चैव दुर्भिक्षे राष्ट्रविप्लवे ।
राजद्वारे श्मशाने च यस्तिष्ठति सह सखा ॥

''आनंदाच्या, उत्सवाच्या प्रसंगी, संकटाच्या प्रसंगी, त्याचप्रमाणे दुष्काळाच्या काळी, राष्ट्राच्या, देशाच्या नाशकाळी, राजद्वारी आणि स्मशानात जो उभा राहतो-हात देतो तोच खरा मित्र होय.'' चांगल्या मित्रासाठी प्राण देणे अवघड नाही. पण प्राण देण्याइतपत चांगला मित्र मिळवणे अवघड आहे. चांगला मित्र सूर्यासारखा तेजस्वी असतो. तो आपले अंधारमय जीवन त्याच्या किरणांनी उजळून टाकतो. तो आपले पडते पाऊल सावरतो. पण चांगला मित्र ओळखावा कसा?

शुचित्वं त्यागिता शौर्य सामान्य सुखदु:खयो: ।
दाक्षिण्यं चानुरक्तिश्च सत्यता च सद्दगुणा: ॥

शुद्ध वर्तन, मित्राकरिता स्वार्थत्याग, शौर्य, सुखदु:खात समन्वयबुद्धी सरळपणा, प्रेमळपणा आणि खरेपणा हे चांगल्या मित्राचे स्वाभाविक गुण होत. हे सद्गुण ज्याच्या अंगी असतील तोच चांगला मित्र होण्याच्या योग्यतेचा असतो.

Friendship is lamp which is burnt by oil of love.

मैत्रीत सगळं काही असतं पण महत्त्वाचा असतो तो विश्वास. आपल्या मित्रावर आणि मैत्रीवरही. जरी एखाद्याने आपल्या मित्राबद्दल एखादी वाईट गोष्ट सांगितली तरी त्या गोष्टीबद्दल शहानिशा केल्याशिवाय आपल्या मित्राची चूक आहे हे मानणं चुकीचं आहे. कारण रक्ताच्या नात्यापेक्षा मैत्रीच्या नात्यात मधुरता, आपुलकी, मान, आत्मीयता मोठ्या प्रमाणात असते. वास्तवात पाहता या आत्मीयतेमध्येच मित्रता पहायला मिळते. आणि अशी नाजूक नाती सांभाळण्यासाठी अधिक संयमाची व समजुतीची गरज असते. अगदी लहान कारणांवरूनही नाती तुटतात व ती पुन्हा जोडण्यासाठी खूप त्रास सहन करावा लागतो. म्हणून नाती टिकवता आली पाहिजेत. मैत्री टिकविण्यासाठी खूप त्रास सहन करावा लागतो. मैत्रीत दुसरा काही स्वार्थ नसतो. फक्त आपल्या मित्राने आपण चुकत असल्यास आपल्याला समजावून सांगून आपली चूक सुधारावी. एवढीच इच्छा असते. मौजमस्ती करण्यासाठी हजारो मित्र कमी पडतात. पण मैत्री निभावण्यासाठी एकच मित्र पुरेसा असतो. मैत्रीचा सर्वात मोठा शत्रू म्हणजे गैरसमज. आपल्या मित्राविषयी मनात कधीच गैरसमज ठेवू नये. एखाद्या वेळी आपला मित्र आपल्याबरोबर न बोलता निघून गेला तर त्यांच्यावर न रागावता तो मित्र किंवा मैत्रीण आपल्याबरोबर असं का वागला याच कारण त्याला भेटून विचारलं पाहिजे आणि गैरसमज दूर केला पाहिजे. मैत्री ही मनाने जुळते ती लहान-सहान कारणाने तुटणारी नसावी. मैत्रीत जात, धर्म, गरीब, श्रीमंत असा भेदभाव असू नये. 'कृष्ण-सुदामा' हे सुंदर मैत्रीचे फार मोठे उदाहरण आहे. जी व्यक्ती आपल्या हिताची इच्छा करणाऱ्या मित्राचे बोलणे, म्हणणे ऐकत नाही, त्या व्यक्तीच्या संकट नजीक असते. आणि ती व्यक्ती शत्रूला संकट देणारी होते.

मैत्री शेवटपर्यंत टिकविणे हे दोघांच्या हातात असते पण आजच्या माहिती तंत्रज्ञानाच्या युगात सर्वजण आपापल्या कामामध्ये मग्न आहेत. त्यांना मित्र म्हणून मानवाची आवश्यकता नसून मानवानेच तयार केलेल्या संगणकासारख्या मशीनची आवश्यकता भासत आहे. आज मानव आपला जास्तीत जास्त वेळ नवनवीन मशीनबरोबर घालवणे पसंत करत आहे. पण मैत्रीच्या अभावाने आजचा मानव स्वार्थी, घमंडी होत आहे. तो फक्त स्वत:चाच विचार करत आहे. सुंदर आणि शांत जीवनासाठी त्याला चांगल्या मित्राची आवश्यकता आहे. एक चांगला मित्र जवळ असण्यापेक्षा आपल्याजवळ मोबाईल आहे त्याचा त्याच्या मनाला आनंद होत असतो. परंतु मानवानेच तयार केलेली ही नवनवीन यंत्रे आज त्याचाच घात करत आहेत. पण मैत्रीत असा घात नसतो. मैत्री वाढवल्याने आणखी वाढते. ती जीवनाला वेगळेच वळण देत असते. जीवनात प्रत्येकाला मैत्रीची गरज असते. त्यांच्याजवळ चांगले मित्र आहेत, असा तो ऐश्वर्यसंपन्न असतो. पण जो मैत्री करत नाही त्याची अवस्था फाटके कपडे परिधान केलेल्या दरिद्र्याप्रमाणे असते.

A Friend is a Universal truth that doesn't change with place to place and time to time.

मैत्रीबद्दल जेवढं लिहावं तेवढं कमीच आहे. शेवटी मी एवढंच म्हणेन, मैत्री करणे ही एक कला आहे. ही कला ज्याला जमते. त्याचे जीवन रंगमय आणि फुलासारखे फुलून आनंदमय होते. प्रत्येकाला चांगला, नि:स्वार्थी, प्रेमळ आणि सद्गुणी मित्र लाभावा एवढीच ईश्वरचरणी प्रार्थना.

Friend is our Life and life is only friend.

असे घडतात अधिकारी ...मुलाखत

- *महेश साबळे*
बी.ए.भाग १

आगच्या महाविद्यालयात स्पर्धा परीक्षा मार्गदर्शन केंद्र गेली ४ वर्षे अत्यंत क्रियाशीलपणे चालविले जाते. यामार्फत P.S.I...S.T.I./Assist. पूर्व व मुख्य परीक्षा, M.P.S.C. पूर्व व मुख्य परीक्षा बँक लिपिक व बँक अधिकारी परीक्षा तसेच मुलाखती इत्यादींचे मार्गदर्शन केले जाते. या मार्गदर्शन केंद्राचे प्रमुख म्हणून प्रा.राजेंद्र पाटील हे समर्थपणे धुरा संभाळत आहेत. तसेच त्यांना सहयोग करणारे विषयतज्ञ प्राध्यापक तेवढ्याच दक्षतेने योगदान देत आहेत. या मार्गदर्शन केंद्राच्या एका विद्यार्थ्याची या वर्षी M.P.S.C. मार्फत घेण्यात आलेल्या परीक्षेमध्ये राजपत्रित अधिकारी वर्ग २ (नायब तहसिलदार) या पदासाठी निवड झाली. त्याची प्रेरणा विद्यार्थ्यांना मिळावी म्हणून ही मुलाखत -

निवड झालेल्या विद्यार्थ्याचे नाव - श्री.सतीश पांडुरंग कदम M.A.(Eco)1St Class

आपण M.P.S.C. २००१ या परीक्षेमध्ये उज्ज्वल यश मिळवून आपली निवड नायब तहसिलदार पदी झाली आहे. याबद्दल आपले हार्दिक अभिनंदन !

१. ग्रामीण भागातील असतानादेखील हे यश आपण मिळविले याबद्दल आपणास काय वाटते?

M.P.S.C. द्वारा राजपत्रित अधिकारी या पदासाठी निवड झाल्याबद्दल आनंद वाटतो. हे यश मिळविण्यासाठी आई-वडील यांचा आशीर्वाद, भाऊ-बहीण, मामा, काका, मित्रमंडळी यांचे सहकार्य व गुरुजनांचे मार्गदर्शन लाभले.

२. आपल्याविषयी थोडक्यात माहिती सांगा?

माझे वडील सांगली जिल्हा मध्यवर्ती बँकेत नोकरीस होते. आई घरी असते. माझे प्राथमिक शिक्षण कराड नगरपरिषद शाळेत झाले. माध्यमिक शिक्षण यशवंत हायस्कूल, कराड येथे झाले व महाविद्यालयीन शिक्षण वेणूताई चव्हाण कॉलेज, कराड व सद्गुरु गाडगे महाराज कॉलेज, कराड येथे झाले.

३. प्रशासन हे काटेरी मुकुटासारखे असते असे म्हणतात तरीही आपण M.P.S.C. परीक्षेकडे कसे वळलात?

जरी गुलाबास काटे असले तरी त्याला तोडण्याचे कोणी थांबत नाही. त्याचप्रमाणे प्रशासन जरी काटेरी मुकुटासारखे वाटत असले तरी या सेवेत रोज नवीन आव्हाने, जनतेची सेवा, सामाजिक प्रतिष्ठा, अधिकार, इत्यादी सर्व गोष्टी आहेत.

४. आपल्याला स्फूर्ती कोणाकडून मिळाली?

माझ्या मित्राचे भाऊजी श्री.नायकवडी हे पोलिस निरीक्षक आहेत. त्यांच्याशी माझा बऱ्याच वेळा संपर्क आला. त्यांना असणारी प्रतिष्ठा, अधिकार पाहून मलाही स्फूर्ती आली की आपण ही असे अधिकारी का होवू शकत नाही?

५. M.P.S.C. पूर्व परीक्षा तयारीविषयी थोडक्यात माहिती सांगू शकाल का?

M.P.S.C. ची पूर्व परीक्षा म्हणून चाळणी परीक्षा असते. या परीक्षेत लाखो मुलांतून काही ठराविक मुलांचीच निवड मुख्य परीक्षेसाठी केली जाते. या परीक्षेस कला घटक, वाणिज्य घटक, विज्ञान व अभियांत्रिकी घटक, कृषी घटक, चालू घडामोडी व बुद्धिमत्ता या सर्वांचा समावेश असतो. यापैकी बुद्धिमत्ता ५० मार्कांसाठी असते. या घटकांवर विशेष भर द्यावा लागतो. इतर घटकांच्या बाबतीत १० वी, १२ वी पर्यंतचे मूलभूत ज्ञान असणे गरजेचे असते. यावरील सर्व घटकांवर सरासरी ३० प्रश्न

असतात. अशा प्रकारे सर्व घटकांची मिळून २०० गुणांची २०० प्रश्नांची २ तासाची वस्तुनिष्ठ पूर्व परीक्षा असते. या पूर्व परीक्षेची तयारी करण्यासाठी इयत्ता १० वी पर्यंतची पाठ्यपुस्तके NCERT ची पुस्तके, बुद्धिमापनासाठी वा.ना.दांडेकर/नवनीत यांची स्कॉलरशिपसाठीची पुस्तके महाविद्यालयीन स्तरावरील काही पाठ्यपुस्तके, तसेच काही मासिके (पुढे यांचा उल्लेख आहे) इ. गोष्टींचा वापर करावा. स्पर्धा परीक्षा मार्गदर्शन केंद्राच्या सराव परीक्षांना बसणे उपयोगी ठरते.

६. M.P.S.C. मुख्य परीक्षेसाठी इंग्रजी व मराठी या आवश्यक विजयांची तयारी आपण कशी केलीत?

M.P.S.C. साठी मराठी व इंग्रजीचे स्टँडर्ड हे १२ वी पर्यंतचे आहे. पण या परीक्षेस बसणारे विद्यार्थी हे पदवीधर व पदव्युत्तर असतात. त्यामुळे ते त्यांच्या पात्रतेनुसार उत्तरे लिहितात. यासाठी काही मराठी व इंग्रजी भाषेचे तज्ञ असावे अशी काही गरज नाही. मराठी व इंग्रजीसाठी १२ वी पर्यंतचे व्याकरण, निबंध यांचा समावेश आहे. मला मराठी विषयाच्या तयारीसाठी प्रा.सौ.सूर्यमाला जाधव यांचे मार्गदर्शन लाभले. तर इंग्रजीसाठी प्रा.श्री.आत्तार यांचे मार्गदर्शन लाभले.

७. या परीक्षेमध्ये मराठी व इंग्रजी निबंध हा महत्त्वाचा भाग आहे. तरी निबंधाचा विषय कसा निवडावा?

निबंधाचा विषय निवडत असताना तो सामाजिक विषयाशी संबंधित असावा. कारण आपण सामान्य अध्ययनामध्ये सामाजिक विषयांचा अभ्यास करतो. त्या विषयाशी निगडित निबंधाचा विषय निवडला तर आपणास निबंधासाठी वेगळी तयारी करावी लागत नाही. तसेच सामाजिक विषय हा विविध दृष्टिकोनातून हाताळता येतो.

८. राज्यसेवा मुख्य परीक्षेसाठी सामान्य अध्ययन १ व २ विषयांची तयारी आपण कशी केलीत?

M.P.S.C. मुख्य परीक्षेतील सामान्य अध्ययन १ व २ हे विषय अत्यंत महत्त्वाचे आहेत. यासाठी नाथ पब्लिकेशन, विशाखा पब्लिकेशन यांची पुस्तके, वर्तमानपत्र पत्रातील अग्रलेख, योजना व लोकराज्य मासिके, संतोष दास्ताने यांचे महाराष्ट्र २०००, के. सागर इत्यादींचा अभ्यास करणे गरजेचे असते. सामान्य अध्ययन विषयांच्या प्रश्नांची उत्तरे लिहिताना त्या संदर्भातील अलीकडील घडामोडींचा त्या उत्तरात समावेश होणे गरजेचे आहे. या विषयाची तयारी करताना मी सर्व घटकांचा व्यवस्थित अभ्यास केला. त्यावरून मागील वर्षाच्या प्रश्नपत्रिका सोडविल्या. त्या प्रश्नपत्रिका प्रा.श्री.आर.बी.पाटील यांच्याकडून तपासून घेतल्या. त्यातील चुका दुरुस्त केल्या. प्रा.पाटील सरांच्या अचूक मार्गदर्शनामुळे मला सामान्य अध्ययनासारखा अवघड विषयही अत्यंत सोपा वाटू लागला.

९. मुख्य परीक्षेसाठी आपण कोणत्या वैकल्पिक विषयांची निवड केली? का?

एकूण २८ विषयांपैकी कोणतेही २ विषय हे वैकल्पिक विषय म्हणून M.P.S.C. मुख्य परीक्षेसाठी निवडावयचे असतात. मी M.P.S.C. च्या मुख्य परीक्षेसाठी अर्थशास्त्र व बँकिंग या वैकल्पिक विषयांची निवड केली. कारण माझी एम्.ए. ही पदवी अर्थशास्त्र या विषयात झाली. मला पहिल्यापासून अर्थशास्त्राची आवड होती. त्यात चांगले गुण मिळत होते. बॅकिंग हा अर्थशास्त्र विषयातील एक विषय आहे. म्हणून मी दोन्ही विषयांचा एकत्रित अभ्यास करण्यासाठी अर्थशास्त्र व बँकिंग हे दोन्ही विषय निवडले. त्याचप्रमाणे या विषयासाठी प्रा. श्री. एस्. बी. सवने यांचे योग्य प्रकारे मार्गदर्शन मला लाभले. त्यांच्या या मार्गदर्शनामुळे माझा वैकल्पिक विषयाचा अभ्यास कमी वेळात पूर्ण होवून मला इतर विषयांसाठी जास्त वेळ देता आला.

१०. वैकल्पिक विषय निवडताना कोणती काळजी घ्यावी असे आपणास वाटते?

वैकल्पिक विषयाची निवड करताना शक्यतो आपल्या पदवीचा विषय असावा, त्याची आपणास आवड असावी, त्याच्या मार्गदर्शनाची सोय असावी त्याचे मूलभूत ज्ञान आपणास असावे. तो विषय जास्त गुण देणारा असावा. जर पदवीचा किंवा माहितीचा विषय घेतला तर त्याच्या तयारीसाठी जास्त वेळ द्यावा लागत नाही. त्यातूनही प्रत्येकाची आवड निवड वेगवेगळी असते. विषय कोणता निवडावा हा ज्याचा त्याचा प्रश्न आहे.

११. विविध शाखातील विद्यार्थ्यांना अभ्यास करताना कोणत्या अडचणी येतात? त्या कशा सोडवाव्यात?

कोणताही माणूस परिपूर्ण नसतो. विज्ञान शाखेच्या व अभियांत्रिकी शाखेच्या विद्यार्थ्यांस कला घटक अवघड जातो. तर कलाशाखेच्या विद्यार्थ्यांना विज्ञान घटक अवघड जातो. तरी प्रत्येक विद्यार्थ्याने जो घटक आपणास अवघड वाटतो त्या घटकांची तयारी करण्यासाठी जास्त वेळ द्यावा. त्याच्यातील मुलभूत संकल्पना समजून घ्याव्या. या परीक्षेसाठी १२ वी पर्यंतचे सर्व विषयांचे मूलभूत ज्ञान असावेच लागते.

१२. आपण मुलाखत व व्यक्तिमत्त्व चाचणीसाठी तयारी कशी केली? कोणत्या विषयांवर भर दिला?

मला मुलाखतीसाठी सद्‌गुरु गाडगे महाराज कॉलेजमधील स्पर्धा परीक्षा मार्गदर्शन केंद्राचे संचालक प्रा.श्री.आर.बी.पाटील यांचे अनमोल मार्गदर्शन लाभले. केवळ त्यामुळेच मुलाखतीत यश मिळवणे सोपे गेले. ८-१० दिवस आम्ही दररोज ४-५ तास एकत्र बसून विविध विषयांवर सखोल चर्चा केली. त्यातूनच अपेक्षित प्रश्नावली तयार केली. त्यांची योग्य प्रकारची उत्तरे तयार केली, की ज्यामुळे माझा आत्मविश्वास वाढला. मुलाखतीची तयारी करताना आपली वैयक्तिक माहिती आपले शिक्षण, पदवीचा विषय, मुख्य परीक्षेचे वैकल्पिक विषय, चालू घडामोडी या घटकांवर भर दिला. या सर्व घटकांवर प्रश्न विचारण्याची शक्यता असते. तसेच मुलाखतीस अगदी शेवटपर्यंतच्या सर्व घडामोडी लक्षात घेणे आवश्यक असते. तसेच आपल्या वैकल्पिक विषयांवरही काही प्रश्न मुलाखतीत विचारले जातात.

१३. मुलाखत देताना अडचणी येतात का? आल्यास त्यातून सर्व मार्ग कसा काढावयाचा?

मुलाखत इंग्रजीतूनच द्यावी अशी काही सक्ती नाही. तथापि जर बोर्डाने इंग्रजीतून सुरुवात केली तर आपणही इंग्रजीतून सुरुवात करावी. पण आपली इंग्रजीतून बोलण्याची तयारी नसेल तर बोर्डाची परवानगी घेवून मराठीतून मुलाखत दिली तरी चालू शकते,इंग्रजी येत नाही म्हणून मुलाखतीस अडचण निर्माण होत नाही.

१४. आपण या परीक्षेत अयशस्वी झाला असता तर पुढे काय केले असते?

मी या परीक्षेत अयशस्वी झालो असतो तर माझ्यातील उणिवा शोधून त्या दूर करण्याची खबरदारी घेतली असती व पुन्हा जोमाने अभ्यास करून माझे ध्येय गाठण्यासाठी प्रयत्नशील राहिलो असतो.

१५. कराडमधील विद्यार्थ्यांमध्ये एवढी चांगली बौद्धिक क्षमता असताना प्रशासनाकडे वळण्याचा ओढा त्यांच्यामध्ये कमी असण्याचे कारण काय?

प्रशासकीय अधिकारी म्हणजे काय व त्याची निवड कशी होते, याची माहिती सर्व सामान्य विद्यार्थ्यांना व पदवीधरांनाही नसते. आणि ज्यावेळी माहीत होते. तोपर्यंत वय वाढत गेलेले असते. त्याचप्रमाणे अनेक कॉलेजमध्ये स्पर्धा परीक्षेसाठी विशिष्ट अशा मार्गदर्शनाची सोय नाही. त्यामुळे मुलांना योग्य वेळी योग्य मार्गदर्शन मिळत नाही.

१६. आपण कोणत्या केंद्राचे मार्गदर्शन घेतले? मार्गदर्शन केंद्राची आवश्यकता आहे का?

मी सद्‌गुरु गाडगे महाराज कॉलेजमधील स्पर्धा परीक्षा मार्गदर्शन केंद्राचे मार्गदर्शन घेतले. या परीक्षेचा अभ्यास करताना मार्गदर्शन केंद्राची गरज असते. कारण परीक्षेचा अभ्यास काय आहे व तो कसा करावा? प्रश्नपत्रिका कशी सोडवावी? याच्या मार्गदर्शनासाठी केंद्राची गरज असते. ३० ते ४०% केंद्र तयारी केंद्र करून होवू शकते, पण ६० ते ७०% तयारी विद्यार्थ्यांस स्वत: करावी लागते.

१७. स्पर्धा परीक्षा देणाऱ्या विद्यार्थ्यांना आपण काय संदेश द्याल?

या परीक्षेत प्रचंड भ्रष्टाचार चालतो, निवड केवळ पैशाच्या बळावर होते अशी लोकांची समजूत आहे. तथापि ही अफवा असून अनुत्तीर्ण विद्यार्थी ही अफवा पसरवतात. या अफवेवर विश्वास न ठेवता जिद्द, चिकाटी, प्रामाणिकपणा, आत्मविश्वासाने जर योग्य प्रयत्न केले तर यश नक्कीच आपल्या पदरी पडते.

केल्याने देशाटन .... मनुजा शहाणपण येतसे फार !

बी.एस्सी. भाग १ वनस्पतीशास्त्र
गुहेघर - महाबळेश्वर

बी.एस्सी. भाग १ प्राणीशास्त्र
रत्नागिरी, गणपतीपुळे

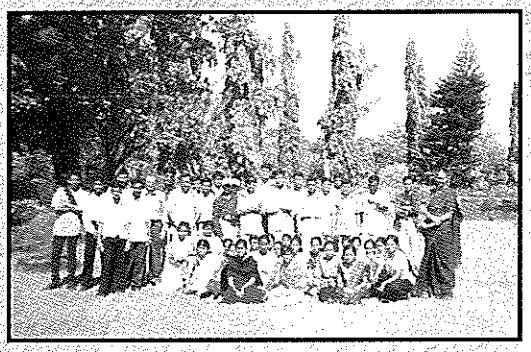

बी.एस्सी. भाग २ वनस्पतीशास्त्र
अंबोली, बोंदला फॉरेस्ट, गोवा

बी.एस्सी. भाग २ प्राणीशास्त्र
म्हैसूर, बेंगलोर, उटी

बी.एस्सी. भाग ३ वनस्पतीशास्त्र व पीक संरक्षण शास्त्र
अंबोली - मालवण

बी.एस्सी. भाग ३, प्राणीशास्त्र
कन्याकुमारी रामेश्वर

मैदान गाजविणारे खेळाडू

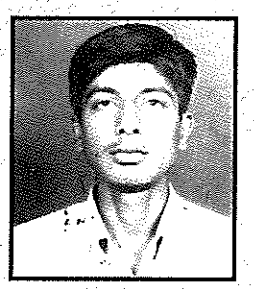

कुलदीप डुबल
राष्ट्रीय
व्हॉलीबॉल स्पर्धा - सुवर्णपदक

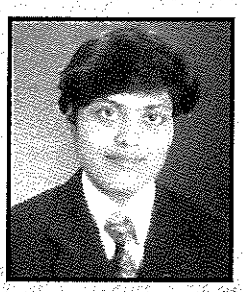

कु. सीमा लाड
शिवाजी विद्यापीठ
वजन उचलणे - द्वितीय क्रमांक

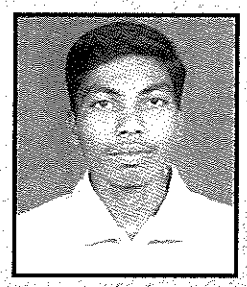

लक्ष्मण जगधने
अ.भा. विद्यापीठ क्रॉस कंट्री व
मैदानी स्पर्धा निवड

कु. शुभस्या शिखरे
अ.भा. आंतरविद्यापीठ
वजन उचलणे - स्पर्धा निवड

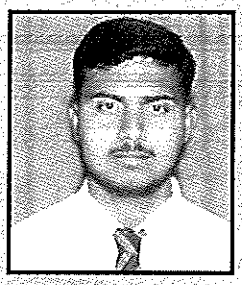

सुनिल आडके
अ.भा. आंतरविद्यापीठ
कबड्डी व मैदानी स्पर्धा निवड

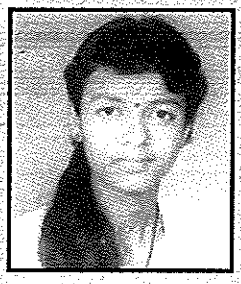

कु. कमल चव्हाण
राज्यस्तरीय शिवाजी विद्यापीठ
क्रॉसकंट्री स्पर्धा - तृतीय क्रमांक

कु. वंदना पेटकर
राष्ट्रीय शालेय
मैदानी स्पर्धा निवड

कु. किशोरी चव्हाण
राज्यस्तरीय
वजन उचलणे स्पर्धा - द्वितीय

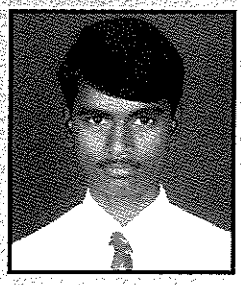

विठ्ठल पवार
राज्यस्तरीय
खो-खो स्पर्धा निवड

कु. रुपाली चव्हाण
राज्यस्तरीय
वजन उचलणे स्पर्धा निवड

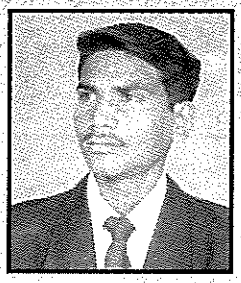

तात्यासो ओहाळ
राज्यस्तरीय
जलतरण स्पर्धा निवड

कु. शीला शिंदे
अ.भा. आंतरविद्यापीठ
कबड्डी स्पर्धा निवड

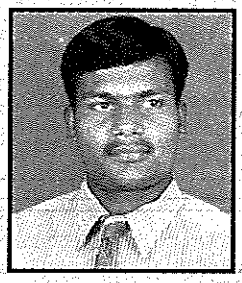

सुभाष चव्हाण
राज्यस्तरीय शासकीय स्पर्धा
भालाफेक - तृतीय

परवीन शेख
राज्यस्तरीय
व्हॉलीबॉल संघ निवड

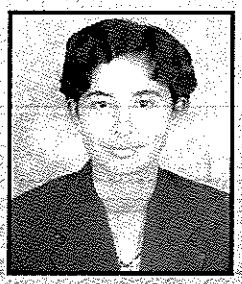

कु. सीमा सुर्यवंशी
शिवाजी विद्यापीठ
कबड्डी संघ निवड

कु. सुजाता चव्हाण
राज्यस्तरीय
मैदानी स्पर्धा निवड

मैदान गाजविणारे आमचे खेळाडू

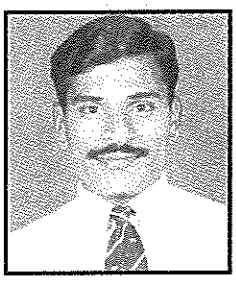

अतुल पाटील
अ.भा. क्रॉस-कंट्री स्पर्धा
सतत चार वर्षे निवड

कु. राणी रैनाक
आंतरविद्यापीठीय
मैदानी स्पर्धा निवड

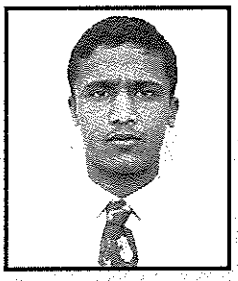

सिद्धार्थ पवार आंतरविभागीय
कुस्ती स्पर्धा निवड

कु. शुभांगी रैनाक
आंतरविभागीय
मैदानी स्पर्धा निवड

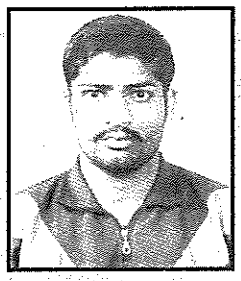

प्रदिप शेवाळे
आंतरविभागीय
कुस्ती स्पर्धा निवड

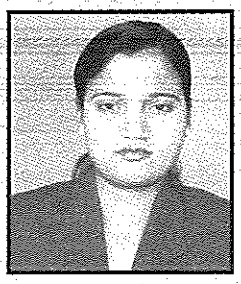

कु. परवीन मुजावर
अश्वमेध स्पर्धा निवड

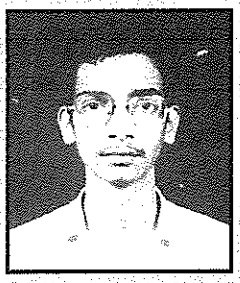

अभिषेक दुधगावकर
आंतरविभागीय
बुद्धिबळ स्पर्धा निवड

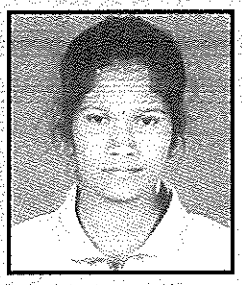

कु. वैशाली जगदाळे
शिवाजी विद्यापीठ
वजन उचलणे स्पर्धा - द्वितीय

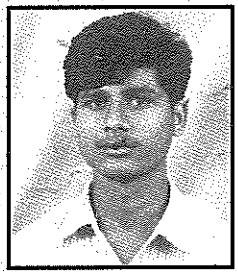

सचिन गावडे शिवाजी
विद्यापीठ आंतर विभागीय
मैदानी स्पर्धा - निवड

कु. माधुरी साबळे शिवाजी
विद्यापीठ आंतर विभागीय
क्रॉस कंट्री स्पर्धा - तृतीय

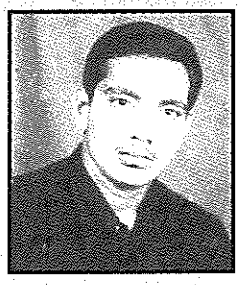

आवासो देशमुख शिवाजी
विद्यापीठ कुस्ती स्पर्धा -
तृतीय

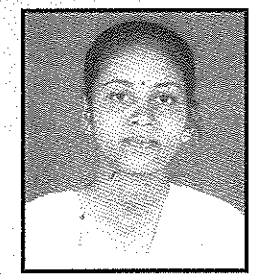

कु. मीनाक्षी भोसले
शिवाजी विद्यापीठ क्रॉस कंट्री/
कबड्डी संघ खेळाडू

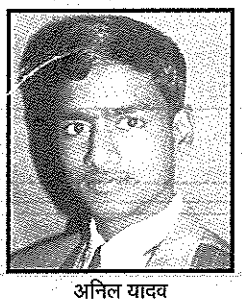

अनिल यादव
शिवाजी विद्यापीठ
आंतरविभागय मैदानी स्पर्धा निवड

कु. सुजाता जाधव
शिवाजी विद्यापीठ क्रॉसकंट्री
आणि कबड्डी संघ खेळाडू

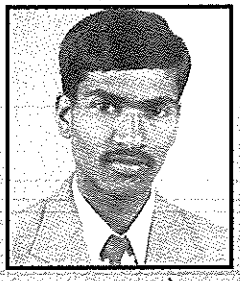

लक्ष्मण काकडे
कोल्हापूर विभाग
जलतरण स्पर्धा - तृतीय

कु. मुक्ता कुलकर्णी
राज्यस्तरीय
व्हॉलीबॉल स्पर्धा निवड

मैदान गाजविणारे आमचे खेळाडू

कु. सुप्रिया पाटील
कोल्हापूर विभागीय शालेय
मैदानी स्पर्धा निवड

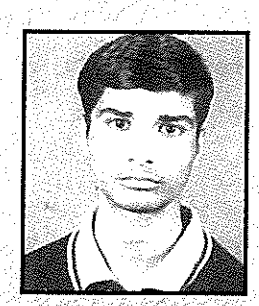

संजय पवार
जिल्हास्तरीय
कुस्ती स्पर्धा द्वितीय

कु. प्रीतम पवार
शिवाजी विद्यापीठ वजन
उचलणे तृतीय

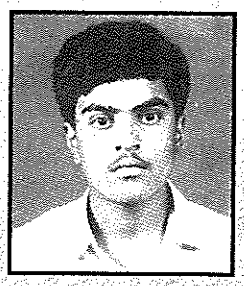

विजय पाटील
जिल्हास्तरीय वजन
उचलणे द्वितीय

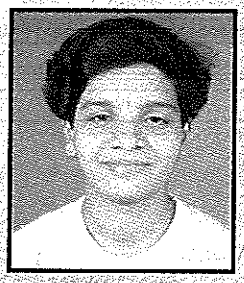

कु. क्रांती चव्हाण
कोल्हापूर विभागीय शालेय
मैदानी स्पर्धा निवड

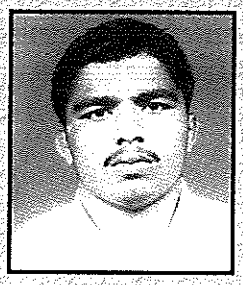

आनंदराव मुळिक
सातारा झोन
कुस्ती स्पर्धा तृतीय

कु. सुजाता थोरात
८०० मी धावणे जिल्हा स्तरीय
स्पर्धा तृतीय

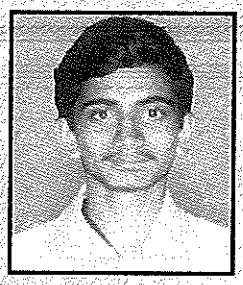

पांडुरंग बिळासकर
२०० मी धावणे जिल्हास्तरीय
स्पर्धा तृतीय

कु. मेधा पवार अखिल भारतीय आंतर विद्यापीठ
क्रॉस कंट्री व मैदानी स्पर्धा निवड

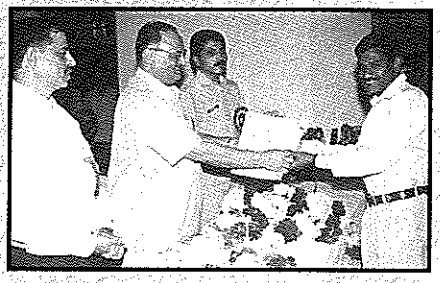

अतुल पाटील - रु. १०,०००/- ची स्पोर्टस् मेरिट
स्कॉलरशिप मिळाल्याबद्दल मान्यवरांच्या हस्ते सत्कार

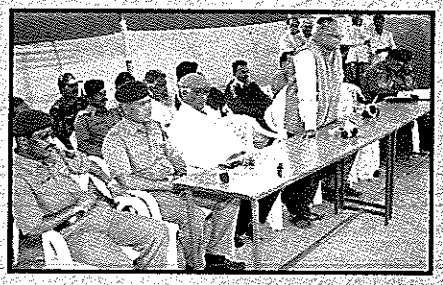

आंतरविभागीय नेमबाजी स्पर्धा : उद्घाटन
प्रमुख पाहुणे मा. गुणवंतराव जाधव

आंतरविभागीय नेमबाजी स्पर्धा : पारितोषिक वितरण :
कर्नल कुलकर्णी साहेब

'असा आहे आमचा जिमखाना'

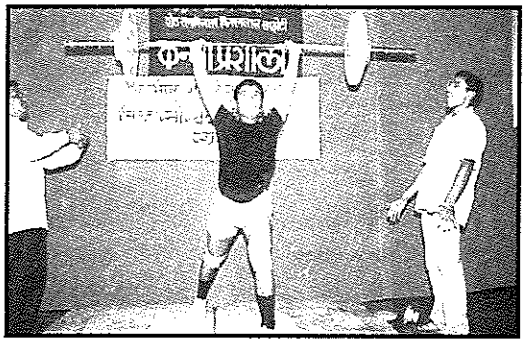

संजय धुमाळ कोल्हापूर विभागीय
शालेय वजन उचलणे स्पर्धा (६४ किलो गट)
रौप्यपदक

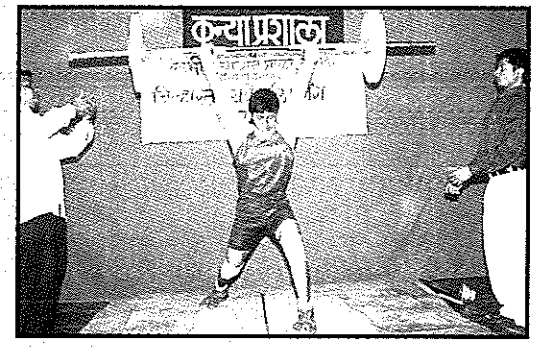

अक्षय पाटील
कोल्हापूर विभाग वजन उचलणे (५६ किलोगट)
स्पर्धा द्वितीय

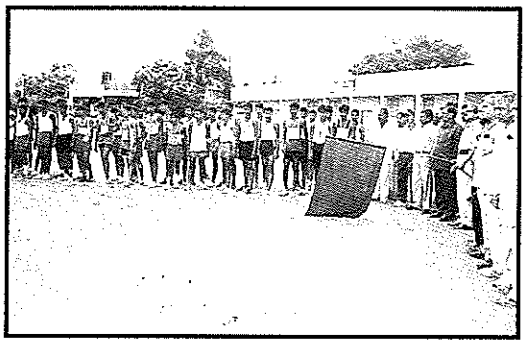

शिवाजी विद्यापीठ क्रॉस कंट्री स्पर्धा
झेंडा दाखवून प्रारंभ

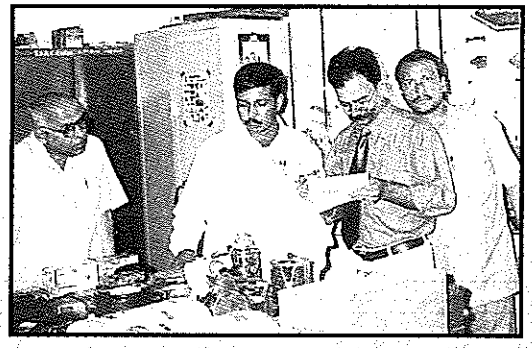

श्री. निर्मलकुमार जैन (भोपाळ) एक अभ्यासक : यांची व्यवसाय
शिक्षण विभागास सदिच्छा भेट
समवेत मा. प्राचार्य नलवडे, प्रा. एच. बी. पवार व श्री. संजय पाटील

असा आहे आमचा जिमखाना

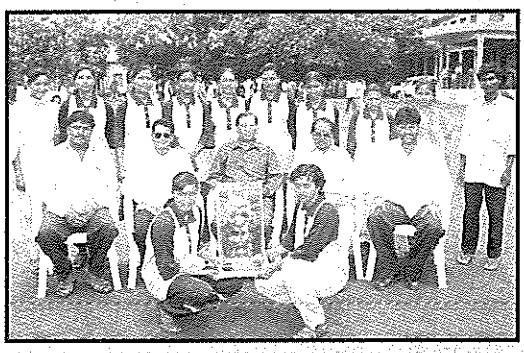

सातारा विभागीय महिला कबड्डी विजेता संघ
मा. प्राचार्य, डॉ. जाधव, मा. आयुब कच्छी,
मा. जितेंद्र पाटील, प्रा. दत्ता रैनाक यांचे समवेत.

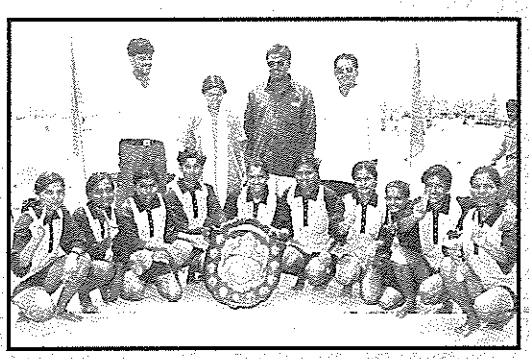

शिवाजी विद्यापीठ महिला कबड्डी विजेता संघ

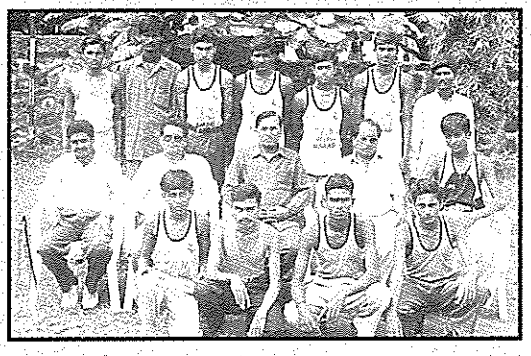

कोल्हापूर विभागीय शुटिंग व्हॉलीबॉल स्पर्धेतील विजेत्या
संघासमवेत मा. प्राचार्य, क्रीडाशिक्षक, प्रा. रैनाक,
प्रा. जाधव, प्रा. एम. डी. शिंदे

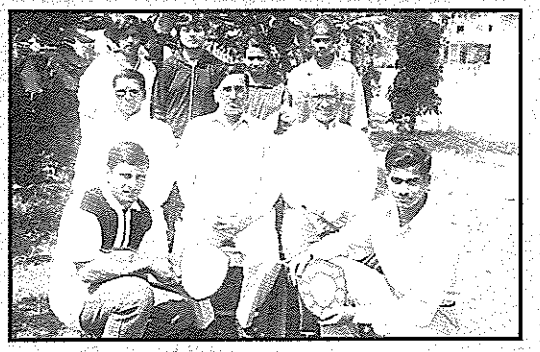

शिवाजी विद्यापीठाच्या आंतरविभागीय वजन उचलणे व
पॉवर लिफ्टिंग स्पर्धेतील विजयी खेळाडू

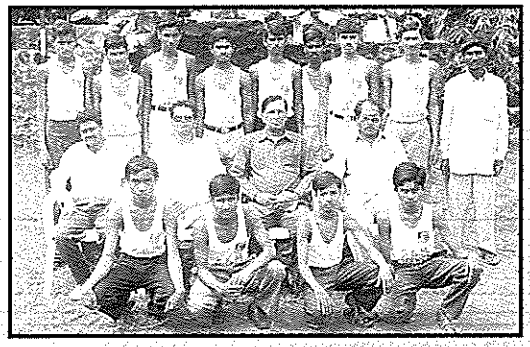

जिल्हास्तरीय खो-खो स्पर्धेतील
उपविजेत्या संघासमवेत मा. प्राचार्य

जिल्हास्तरीय शालेय टेबल-टेनिस स्पर्धेच्या
उद्घाटन प्रसंगी प्रमुख पाहुणे प्रा. शिंदे,
डॉ. दिलीप पवार व मा. प्राचार्य डॉ. जाधव

हिंदी विभाग

विष घृणा से देश का वातावरण
पहले हुआ सविकार,
खून की नदियाँ बही, फिर बस्तियाँ
जलकर गई हो क्षार,
जो दिखाता था अँधेरे में प्रलय के
प्यार की ही राह,
बच न पाया, हाय, वह भी इस घृणा का
क्रूर, निंद्य प्रहार
सौ समस्याएँ खडी हैं,
एक का भी हल नहीं है पास,
क्या गया है रुठ प्यारे देश भारत -
वर्ष से भगवान ।

- खादी के फूल
हरिवंशराय बच्चन

- विभागीय संपादक -

राजेंद्र इंगोले

अनुक्रमणिका

गद्य विभाग .....

१.	कींमत	कु. कल्पना इंगोले	स्नातकोत्तर प्रथम वर्ष साहित्य	४७
२.	इन्सानियत	कु. शुभांगी माने	स्नातकोत्तर प्रथम वर्ष साहित्य	५१
३.	मृत्यु जीवन की परिपूर्णता	कु. शमा शेख	स्नातकोत्तर प्रथम वर्ष साहित्य	५३
४.	सफर रहेगा याद	कु. वैशाली घाडगे	स्नातकोत्तर प्रथम वर्ष साहित्य	५५
५.	है प्रेम ज़गत में महान	हणमंत सूर्यवंशी	स्नातकोत्तर प्रथम वर्ष साहित्य	५८
६.	सपना की मौत	कु. शुभांगी मोहिते	स्नातकोत्तर प्रथम वर्ष साहित्य	६०

पद्य विभाग .....

१.	इंतजार	कु. शमा शेख	स्नातकोत्तर प्रथम वर्ष साहित्य	५०
२.	जिंदगी	कु. शमा शेख	स्नातकोत्तर प्रथम वर्ष साहित्य	५२
३.	भारतीय संस्कृति	कु. सारिका पाटील	स्नातकोत्तर प्रथम वर्ष साहित्य	५४
४.	खोओ और सुख पाओ	कु. ज्योती इंगोले	१२ वी विज्ञान	५७
५.	इरादा	सुनिल सकट	स्नातकोत्तर प्रथम वर्ष साहित्य	६१
६.	हे मुसाफिर	अनिल मंडले	स्नातकोत्तर प्रथम वर्ष साहित्य	६२
७.	प्रेम का फल	सुनिल सकट	स्नातकोत्तर प्रथम वर्ष साहित्य	६२
८.	दुनिया की रीत	कु. शुभांगी माने	स्नातकोत्तर प्रथम वर्ष साहित्य	६३
९.	तू न सही	प्रशांत मांडके	स्नातकोत्तर द्वितीय वर्ष साहित्य	६३
१०.	तुम कौन हो	कु.मनिषा पाटील	स्नातकोत्तर द्वितीय वर्ष साहित्य	६४
११.	लम्हा	कु.सुषमा माने	स्नातकोत्तर द्वितीय वर्ष साहित्य	६४

कीमत

- कु.कल्पना इंगोले
स्नातकोत्तर प्रथम वर्ष साहित्य

पात्र परिचय

फिरोज : शेरखान का इकलौता लड़का, महाविद्यालयीन युवक
शेरखान : एक शिल्पी, कारागीर
मुमताज : फिरोज की माँ, गृहस्थी स्त्री
फरिदा : फिरोज की बहन, महाविद्यालयीन युवती
मोईन : फिरोजका सहपाठी मित्र
रजिया : एक बुढी स्त्री, मुमताज की पडोसन

दृष्ट १

(संध्या समय है । लंगडा शेरखान अपने घर के सामने आँगन में चारपाई पर लेटा हुआ है । आसमान की ओर देखता हुआ कुछ बुदबुदा रहा है, मानो उधर बैठा कोई उससे बात कर रहा हो । इसी समय रजिया आती है ।)

रजिया : किससे बात कर रहे हो शेरखान ।

शेरखान : मैं किससे बात करुँ, चाची? अपने आप से ही कुछ सवाल कर रहा हूँ । आज पूरा एक साल हो गया, सब मुझे छोड़कर चले गए । (रोने लगता है । बुढ़ी चाची भी खुद रोते-रोते उसे समझाने का प्रयास करती है ।)

रजिया : अब चुप भी रहो शेरखान । होनी को कौन टाल सकता है?

शेरखान : लेकिन चाची यह मेरे ही भाग्य में क्यों? मैंने किसी का क्या बिगाडा था? मेरे परिवार ने किसी क्या बिगाडा था? जबकि हमने किसीका कुछ नहीं बिगाडा था, तो हमें इतनी बड़ी कीमत क्यों चुकानी पडी? अल्लाने ऐसे दिन देखने के लिए क्या मुझे जिंदा रखा है? उस ट्रक के नीचे आते-आते मैं क्यों बच गया? मेरी दोनों टाँगे जाने की बजाए, मुझे मौत आती तो कितना अच्छा होता ।

रजिया : शेरखान, इस बुढ़ी की ओर देख । इसने कुछ कम नहीं झेला है । मैं तेरी पीड़ा समझ सकती हूँ । देख, यहाँ मैंने थाली रखी है । जब तुझे भूख लगेगी तब खाना खा लेना । (चली जाती है ।)

(शेरखान को एक साल पहले की घटनाएँ एक के पीछे एक याद आ रही है, चलचित्र की भाँति वे घटनाएँ उसकी आँखों के सामने आ रही है ।)

मुमताज : (फिरोज, फरिदा और मोईन को कॉलेज से आ देखते) सुनो जी बच्चे कॉलेजसे आ रहे हैं । मैं उनके लिए चाय बना रही हूँ । तुम कहीं बाहर न जाना ।

शेरखान : हाँ जल्दी बनाओ । सिंधीया के घर जाना है । कलसे उनके यहाँ कामपर जाना हैं । वे नया मकान बना रहे हैं । (तीनों घर के अंदर आते हैं ।)

फिरोज : (आते ही तुनककर कहता है ।) मैं इन सालों को नहीं छोडूँगा । पुलिस स्टेशन में जाकर अभी शिकायत दर्ज करुँगा । मुझे धमका रहे हैं ।

मोईन : अब छोड़ भी दो फिरोज । हमने इन्कार किया है ना !

फिरोज : कितनी बार हम इन्कार कर चुके हैं । फिर भी हमें दो-चार दिन के बाद डराते ही रहते हैं । कबतक बर्दाश्त करेंगे हम ।

फरिदा : भैय्या, उन चारों के इरादें मुझे ठीक नहीं लगते । मेरी एक सहेली कह रही थी कि ये लोग कॉलेज के साथ-साथ बाहर भी आतंक फैलाते है और जिनसे जो काम करवाना है करा लेते हैं ।

मुमताज : क्या हुआ? क्या बात है? आज तुम इतने बौखलाए हुए क्यों नजर आ रहे हो? कॉलेज में कुछ हुआ हैं क्या?

शेरखान : क्या हुआ कॉलेज में? कुछ बोलते क्यों नहीं ।

मोईन : चाचा, हमारे कॉलेज में चार गुंण्डे हैं, जो बार-बार हम दोनों से कहीं चलने के लिए कहते हैं । लगता है कि उनका आतंकवादियों के साथ कोई संबंध है । और वे हमसे कोई ऐसा-वैसा काम करवाना चाहते हैं?

फिरोज : पिताजी,आज तो उन्होंने हमें डराया-धमकाया है कि अगर वह काम हम नहीं करेंगे जो वह कहेंगे, तो अंजाम बुरा होगा ।

शेरखान : देखो बेटा हमारे मुल्क में कुछ लोग ऐसे हैं जो इस वतन की रोटी खाते हैं और उसी को बरबाद करनेपर तुले है । हो सकता है वे वही होंगे । ऐसे लोगों से हमें सावधान रहना चाहिए ।

ममुताज : जी हाँ । इनसे हमें किसी भी प्रकार का संबंध नहीं रखना चाहिए । और फरिदा बेटी, कल से तुम कॉलेज नहीं जाओगी । मुझे डर लग रहा है कि कहीं कुछ उल्टा-सीधा न हो ।

फरिदा : माँ यह तुम क्या कह रही हो? यह कोई समस्या का समधाना नहीं है । इस मसले के साथ मेरा प्रत्यक्ष-अप्रत्यक्ष कोई संबंध नहीं है ।

शेरखान : फिर भी बेटी माँ जो कह रही है, ठीक ही कह रही है ।

फिरोज : पिताजी, हम कायर नहीं है । घर में बैठे रहना हमें शोभा नहीं देता । फरिदा का कॉलेज बंद करना ठीक नहीं रहेगा ।

मोईन : चाचाजी, मेरे विचार से फिरोज ठीक ही कह रहा है ।

मुमताज : क्या ठीक है, क्या ठीक नहीं है मैं नहीं जानती । मैं इतना जानती हूँ कि मुल्क में माहौल ठीक नहीं है । हररोज कुछ न कुछ सुनने के लिए मिल रहा है । पता नहीं और क्या क्या सुनने के लिए मिलेगा ।

शेरखान : बेटा मैं तो चाहूँगा कि कुछ दिनों तक तुम दोनों भी कॉलेज जाना बंद कर दो । घर में बैठे-बैठे पढ़ाई की जा सकती है ।

फिरोज : नहीं पिताजी, कुछ नहीं होगा । आप निश्चिंत रहें । (सभी चाय पी लेते है । शेरखान सिंधीया के घर चला जाता है और दोनों मित्र बाहर घुमने तथा फरिदा पडोस में चाची के घर चली जाती है ।)

दृष्य २

(मोईन और फिरोज दोनों कॉलेज में अभ्यास कक्ष में बैठे है । घबरायी हुई फरिदा भागते-भागते उनकी ही ओर आ रही है । दोनो डर जाते हैं ।)

फिरोज : क्या हुआ फरिदा । तुम इतनी भयभीत क्यों हो?

फरिदा : चलो, यहाँसे पहले घर चलते है ।

मोईन : लेकिन हुआ क्या यह तो बताओ ।

फरिदा : मैंने कहा ना, पहले घर चलो । मैं वहाँ सबकुछ कहूँगी ।

फिरोज : देखो फरिदा, हम घर चलेंगे । अब हम आपके साथ है ना । तुम्हे घबराने की बिल्कुल आवश्यकता नहीं है । क्या हुआ, तुम निर्भय होकर बताओ ।

मोईन : हाँ फरिदा, फिरोज ठीक ही कह रहा है। और घर पर हम यदी इन बातों की चर्चा करेंगे, तो कलसे शायद हम तीनों का कॉलेज ही बंद हो जाएगा।

फरिदा : नहीं भैया, मुझे बहुत डर लग रहा है। पता नहीं क्यों मेरा मन किसी भयावह आशंका से काँप रहा है।

फिरोज : ठीक है फरिदा। चलो मोईन, हम घर ही चलेगें। (तीनो घर आते हैं।)

शेरखान : अरे, आज जल्दी आ गए। आज कॉलेज बंद है क्या?

मोईन : चाचा, आज आप काम पर नहीं गए क्या? तबीयत तो ठीक है ना?

शेरखान : मेरी तबीयत को क्या हुआ है बेटे? दोपहर का खाना खाने के लिए आया था। काम पर तो जाना ही पडेगा। कामपर नहीं गया तो यह गृहस्थी कैसे चलेगी? और इनकी पढ़ाई-लिखाई कैसे होगी।

फिरोज : हाँ, अब बताओ फरिदा क्या हुआ। तुम्हें किसने क्या कहा।

मुमताज : (घबरायी हुई) क्यों क्या हुआ? किसने क्या कहा मेरी बेटी को?

फरिदा : (ऑखों से आँसू बहाती हुई) भैय्या, जब मैं पुस्तकालय से बाहर आ रही थी, तब अचानक वे चारों मेरे सामने आ गए। और उन्होंने मुझे... मुझे.. (कुछ कह नहीं सकती रोने लगती है।)

फिरोज : क्या कहा फरिदा! क्या कहा!! कहीं उन्होने तेरे साथ कोई बतमीजी तो नहीं की? कहो फरिदा क्या कहा?

शेरखान : (घबराया हुआ) कहो बेटी क्या हुआ।

मोईन : देखो बहन, तुम कुछ नहीं कहोगी, तो हमें कैसे पता चलेगा।

फिरोज : फरिदा, यदि तुम नहीं बताओगी तो न बताओ। मैं अभी उन्हें ढूँढने जाता हूँ और उनसेही पूछ लेता हूँ। (जाने लगता है।)

फरिदा : (फिरोज को रोकते हुए) नहीं भैय्या, मैं बताती हूँ। (पलभर के लिए रुक जाती है। अपने आपको संभालती है।)

फिरोज : जल्दी बता दे। मेरा दम घूट रहा है। (शेरखान, मुमताज, मोईन तीनों भयभीत दृष्टीसे फरिदा की ओर देख रहे है।)

फरिदा : उन चारों मे से एक ने जो लम्बा था, मुझसे कहने लगा... कहने लगा... कहने लगा कि.....

फिरोज : क्या कहने लगा? कहो फरिदा क्या कहने लगा?

फरिदा : कहने लगा कि, 'ये छोकरी तेरे भाई से कहना, अगर वे दोनों हमारा काम नहीं करेंगे तो हम तुम सबको, तुम्हारे घरवालों को मार देंगे।

फिरोज : (क्रोधसे) अच्छा, तो अब नौबत यहाँ तक आई है? अब मैं उन्हे देख लूँगा।

मुमताज : नहीं बेटा। (रोते हुए) अब कोई कुछ नहीं करेगा। कलसे कोई कॉलेज नहीं जाएगा।

शेरखान : हाँ फिरोज! तेरी माँ ठीक ही कह रही है।

मोईन : लेकिन चाचा, इस प्रकार डर के मारे कितने दिन घर में बैठे रहेंगें।

फरिदा : मुझे बहुत डर लग रहा है माँ। मैं तो कलसे कॉलेज नहीं जाऊँगी।

शेरखान : केवल तुम ही नहीं, ये दोनों भी नहीं जाऐगें।

फिरोज : लेकिन पिताजी अगर हम...

शेरखान : (बीच में ही रोककर) मैं कुछ सुनना नहीं चाहता। मैनें जो कह दिया सो कह दिया। बेटे मोईन, अब तुम अपने घर जाओ! तुम्हारे माँ-बाँप इन्तजार कर रहें होंगे। नहीं तो ठहरो, मैं खुद तुम्हें घर छोड दूँगा।

मोईन : नहीं चाचा, मैं चला जाऊँगा। (चला जाता है।)

दृष्य ३

(शेरखान सिंधीया के लिए नया घर बना रहा है। अपने सहयोगियों के साथ वह काम में व्यस्त है । अचानक 'चाचा, चाचा' की पुकार सुनता है । देखता है पसीने से तरबतर मोईन भागता हुआ आ रहा है ।)

शेरखान : (भयभीत होकर) क्या हुआ मोईन, तुम इतने डर क्यों गए हो?

मोईन : चाचा.... चाचा.... (साँस फुल रही है) चाचा..... उन लागोंने.... उन लोगोंने.....

शेरखान : किन लोगोंने क्या किया मोईन । जल्दी बता दो । मेरी जान निकल रही है ।

मोईन : (जैसे तैसे अपने आपको सँभाल कर) चाचा उन लोगोंने सबको मार डाला ।

शेरखान : नहीं ऐसा नहीं हो सकता । कह दो मोईन की तुम झूठ बोल रहे हो । (घर की और बेतहाशा भागने लगता है । पीछे-पीछे मोईन है । सारे मजदूर उनके पीछे भाग रहे हैं । देखते हैं कि अचानक तेजी से आती हुई एक ट्रक से शेरखान टकरा गया है । ट्रक के नीचे आते-आते वह बच गया । लेकिन टकराकर वह वहीं बेसुध हो गया । ॲक्सिडेंट में दोनों टाँगे चली गई है ।)

दृष्ट ४

(शेरखान आँगनमे चारपाई पर लेटा हुआ है । आँखों से आँसू बह रहे हैं । पास में थाली रखी गई हैं ।)

शेरखान : या अल्ला, तुने मुझे ऐसे दिन देखने के लिए जिंदा रखा है क्या? (मोईन आता है । शेरखान को रोता हुआ देख)

मोईन : चाचा, मत रोओ । (कहते-कहते खुद भी रोने लगता है ।)

शेरखान : बेटा मोईन, आतंकवादियों का साथ न देने की इतनी बड़ी कीमत मुझे चुकानी पडेगी, इसका अंदेशा नहीं था ।

मोईन : हाँ चाचा, तुम ठीक कह रहे हो । पता नहीं आज तक कितने बेगुनाह लोगों को इन आतंवादियोने मौत के घाट उतार दिया है और कितने लोगोंने इनका साथ न देने की क्या क्या कीमत चुकायी है । चलो चाचा, मेरे घर चलते है । (शेरखान को अपने साथ ले जाता है ।)

समाप्त

इंतजार

ये दुनिया है इक इंतजार,
रात को दिन का इंतजार,
व्यापारी को ग्राहक का इंतजार,
माँ को बच्चों का इंतजार,
ये दुनिया है एक इंतजार ।
गरीब को अमीर बनने का इंतजार,
प्राध्यापक को प्राचार्य बनने का इंतजार,
प्रेमिका को अपने प्रेमी का इंतजार,
ये दुनिया है एक इंतजार ।
किसान को वर्षा का इंतजार
नेता को मंत्री बनने का इंतजार,
विद्यार्थी को कॉलेज खत्म होने का इंतजार ।
हर किसी को किसी न किसी का इंतजार,
ये दुनिया है एक इंतजार ।

- कु. शमा शेख
स्नातकोत्तर प्रथम वर्ष साहित्य

इन्सानियत

- कु.शुभांगी माने
स्नातकोत्तर प्रथम वर्ष साहित्य

लगभग सुबह के दस बज रहे थे । प्रभात की सुनहली किरणें धीरे धीरे तीव्र धूप फैला रही थी । धूप की तीव्रता के साथ ही अपने-अपने घरसे लोग कामपर जाने की तैयारी में थे । मुझे भी आज एम्पलॉयमेंट ऑफिस जाना था । कई दिनोंसे दफ्तर के चक्कर लगा रही थी पर कभी मुलाखत के लिए पत्र मिलता ही नहीं था । हर सप्ताह नई आशासे दफ्तर जाती और निराश होकर लौट आती थी । सिलसिला दो सालों से चल रहा था । पता नहीं भाग्य में कहीं नौकरी लिखी भी है या नहीं ।

इसी सोच विचार में घर से बस स्टॉप पर कब आ गई, पता ही नहीं चला । देखा बस स्टॉप पर भी भारी भीड है । जहाँ जाओ, वहाँ भीड ही भीड । दफ्तर में भी बेरोजगारों की काफी भीड होती है । बस स्टॉप पर दफ्तर जानेवाले कर्मचारी, स्कुल जानेवाले बच्चे, काम की तलाश में जानेवाले मेरे जैसे कई बेरोजगार। जहाँ जाओ वहाँ भीड, इन्सान की भीड, पर इस इन्सान की भीड में इन्सानियत की कमी । यह अनुभव बार-बार आता रहा पर मैं कभी उतनी चिंतीत नहीं हुई, जितनी आज ।

कई स्कूल के बच्चे भी मेरी तरह बस की राह देख रहे थे । अचानक देखा कि एक आठ-दस साल का लड़का बस आती हुई देखकर सड़क पार कर भागते आ रहा था। ताकि उसकी बस न छुटे । इसी भाग दौड में वह रिक्षा से टकरा गया और व लहु लुहान होकर धरती पर गिर पडा। रिक्षावाला चला गया, जानेवाले भी चले गए । बस आ गई । बस स्टॉप पर खडे लोग भी बस में बैठकर चले गए। मेरी इच्छा नहीं हुई । कुछ दस-बीस लोग वहाँ जमा हो गए । लेकिन कोई उसे अस्पताल ले जाने की बात नहीं कर रहा था । हर कोई एक दुसरेसे पुछता कि क्या हुआ । पता लगा लेता और आगे चला जाता । भीड की मानसिकता बड़ी विचित्र थी । मैं भी उसी मानसिकतासे बंधी थी । कई गाडियाँ आती रही और जाती रही । पर बच्चे को किसीने अस्पताल नहीं पहुँचाया ।

अचानक मैंने देखा कि एक साईकिल पर आता हुआ एक ४०-४५ साल का आदमी रुक गया और भीड को हटाकर उसने देखा कि बच्चा बेसुध हो गया है । तुरंत उसने उसे कंधेपर उठाया और भागने लगा अस्पताल की ओर । भीड़ने और मैने भी समझ लिया कि शायद वह उसीका बेटा होगा । ऐसा न होता तो उसने किसीसे कुछ पुछा क्यों नहीं? बच्चे का चेहरा देखे बिना ही वह उसे उठाकर भाग गया । सोचते-सोचते मैं बारह बजे एम्पलॉयमेंट ऑफिस पहुँची । देखती हूँ तो दफ्तर में बहुत ही भीड जमा हुई है । इंन्टरव्यूह कॉल की पूछताछ के लिए मैं कतार में खड़ी रही । शायद दो घंटे तो कमसे कम लग जाएँगे । कतार में धीरे-धीरे आगे बढती गई । लगभग एक घंण्टा हो गया था । सोच रही थी, एक घण्टे के बाद इस टेबल के सामने जाऊँगी । वह क्लार्क गर्दन उठाकर तक नहीं देखेगा । हमेशा की तरह मैं अपना नंबर बताऊँगी और वह भी हमेशा की तरह शुष्क आवाज में कहेगा कहीं कोई कॉल नहीं है । हम आपके पतेपर आपको सूचित करेंगे । और मैं निराश अपने घर लौटूंगी । इस सिलसिले में कई बार साहबसे मिलना चाहती थी, लेकिन मिलने नहीं दिया जाता था ।

देखा कि इसी समय वह आदमी जिसने उस बच्चे को अस्पताल पहुँचाया था और बाकी सारे लोग देखते ही

रह गए थे । किसी के सामने हाथ जोड रहा था । और वह कुछ सुनने के लिए तैयार नहीं था । यहाँ तक की उसने पैर भी पकड लिए पर वह कुछ सुनना नहीं चाहता था । बाद में पता चला कि वह जिसके सामने हाथ जोड रहा था, वही इस दफ्तर का साहब था और जो हाथ जोड़ रहा था वह चपराशी । सुना कि वह दफ्तर लेट आ गया, इसलिए उसने उसे बहुत डाँटा और विना वेतन की छुट्टी लेने को कहा । यह भी सुना कि उस आदमीने साहब को बहुत समझाने का प्रयास किया कि वह लेट क्यों हुआ । पर साब कुछ सनने के लिए तैयार ही नहीं थे ।

उस दिन मैंने दफ्तर से उसी समय सीधे घर पहुँची। क्लार्क से मिली तक नहीं । फिर इन्टरव्यूह कॉल के बारे में कुछ पुछना दूर की ही रही । दूसरे दिन मैं फिर ऑफिस गई, तो देखा कि वह आदमी कुछ काम कर रहा है । इसे पहले कभी तो यहाँ देखा नहीं । उसे पुछनेपर पता चला कि अभी कुछ दिन पहले यहाँ उसका तबादला हुआ । अभी मैं उससे कल की घटना के बारे में कुछ पुछनेहीवाली थी कि दफ्तर के साहब बड़ी दीनता के साथ आ रहे थे । आतेही उन्होंने उस आदमी के पैर पकड़ लिए । वह आदमी कुछ समझ नहीं पा रहा था कि उसके साहब ऐसा क्यों कर रहे है । साहब हाथ जोडकर माफी माँग रहे थे । अब मुझे उनकी बातों से पता चला कि उन्हें घर जाने के बाद उनके बेटे की ॲक्सिडेंट की खबर मिली । और अस्पताल जाने के बाद उस आदमी का पता चला जिसने उसे अस्पताल पहुँचाया था । साहब दीनतासे माफी माँगते-माँगते पूछ रहे थे, 'बताओ, तुम मेरे बच्चे को जानते तक नहीं थे । फिर उसे अस्पताल क्यों ले गए ।' उस आदमीने कहाँ सिर्फ इन्सानियत के खातिर । और मुझे कई दिनों के बाद इन्सानियत का दर्शन हुआ ।

जिंदगी

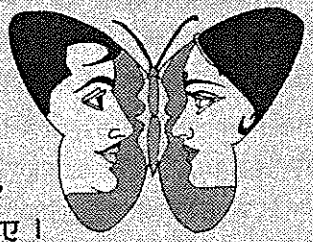

जिंदगी एक अफसाना है,
मिला तो अपना है ।
ना मिला तो सपना है,
उसे कभी भूलना पड़ता है ।

जिंदगी एक सफर है,
उसपे चलना ही चाहिए ।
जिंदगी एक रास्ता है,
उसे काटना ही चाहिए ।

जिंदगी एक काँच की दीवार है,
उसे सँभालना ही चाहिए ।
जिंदगी एक खुशी है,
उसे मुस्कुराना ही चाहिए ।

जिंदगी एक उलझन है,
उसे सुलझाना चाहिए ।
जिंदगी एक पहेली है
उसे सहेली बनाना चाहिए ।

- कु. शमा शेख
स्नातकोत्तर प्रथम वर्ष साहित्य

मृत्यु जीवन की परिपूर्णता

- कु.शमा शेख
स्नातकोत्तर प्रथम वर्ष, साहित्य

मनुष्य एक ऐसा प्राणी है जो जिंदगीभर जो कुछ भी हासील कर सके उसे हासिल करने का प्रयास करते रहता है, जैसे कि वह हजारों साल जीने का वरदान पाकर या फिर अमरता लेकर आया हो । लेकिन वास्तविकता तो यह है कि, मृत्यु तो एक ऐसी घटना है जिसके बिना जीवन में अर्थ ही नहीं आ सकता परंतु इसी मौत को मानव अपना बडा शत्रु मानता है । लेकिन फिर भी जब कभी उसका मन विवश तथा विव्हल हो उठता है, तो वह अपने होने से ज्यादा अपने न होने का विचार अधिक करता है ।

जो लोग अपने आसपास के वातावरण से दब जाते है, जिंदगी के हर लम्हें में जिन्हें उदासी नजर आती है वे मौत के बिना कुछ सोच भी नहीं सकते । मृत्यु उनके जीवन का अंतिम बिन्दू नहीं बल्कि, केंद्र बिन्दू हो जाता है। अपना पूरा जीवन वे इस बिन्दु के आसपास घुमते रहते है । याने कि मानव के मन में जो मृत्यु का भय फैला हुआ है वह एक वास्तव सच होकर भी भयानक और रोमांचकारी घटना है । बिलकुल अंग्रेजी कवि शेली की इन पंक्तियों में -

''डेथ इज हिअर
डेथ इज देअर
डेथ इज बिझी एव्हरी व्हेअर''

मृत्यु यहाँ है, मृत्यु वहाँ है, मृत्यु हर जगह कार्यरत हैं ।

मृत्यु हर किसी को अस्वस्थ कर देनेवाला, दिलमें भयसा उत्पन्न कर देनेवाला विषय है । लेकिन उसे नजर अंदाज करने से किसी को अमरता तो नहीं प्राप्त हुअी । इतिहास की घटनाएँ और आज वर्तमान में घटित घटनाएँ जैसें कि, बम विस्फोट, भूकंप, जातीय दंगे-फसाद जैसी घटनाओं के माध्यमसे हिअर-देअर की मौत इतने करीबसे देखनेपर कौन मौत का विचार मन से हटा पायेगा ।

लेकिन फिर भी मौत किसी को नहीं आती? हममें से हर एक को अपना जीवन पुरे जोश-खरोश के साथ जीना होता है । तथा झुरियों के साथ आनेवाले बुढापे सफेद बाल आदि के बगैर जीने की इच्छा होती हैं । यह तो स्वाभाविक ही है, क्योंकि जीवन का पहला और अत्यंत मूलभूत तत्व है - सुख और आनंद का उपभोग लेना । काश ! हम जीवन का हरपल, हरदिन खुशी से बिता पाते, जी पाते । इतना सब जानते हुये भी इन्सान खुद की आयु को बढाने की कोशिश में है । परंतु मनुष्य का अत्यंत गुढ निर्दयी ऐसा शत्रु है मृत्यु, जो हमारे करीब है । मौत हमारे आस-पास मंडराती रहती है । इसीलिए उसका विचार मन में निराशा, अस्वस्थता पैदा कर देता है । और फिर ऐसे लगता है, जैसे जीने से क्या फायदा? अगर हमें मरना ही है, तो फिर इतना परिश्रम करकें जीने की क्या जरुरत? इन बातों से मानो दिमाग की सोच ही रुकसी जाती है । और शैली के 'हिअर-देअर-डेथ' ने मेरे विचारप्रणाली को ब्रेक ही लगा दिया है । लेकिन मुझे ऐसा लगता है, जैसे मेरा ही दिल मुझे पुछ रहा हो ।

'मृत्यु' यह शब्द वैसे देखा जाए तो बहुत छोटा है । लेकिन उसमें कितनी ताकत है । तूने जन्म लिया तू बडी हो गई तेरे जीवन का विकास हो गया । तेरे जीवन का हर

पहलू उभर आया, और फिर भी तू मौत का ही विचार करती है । मनुष्य जन्मपर कितनी खुशियाँ मनाता है । चाहे वह गरीब आदमी ही क्यों न हो । लेकिन अपने घरमें आनेवाले किसी के जन्म का स्वागत बड़ी खुशियों से करता हैं । लेकिन मृत्यु की बात में इतना भय होता है कि, मनुष्य अपना सबकुछ खो देता है । ऐसा क्यों होता है? सबको मालूम है, मृत्यु एक ना एक दिन आनेवाली है, उसका सामना हर किसी को करना हैं ।

मेरा ही क्यों सबका यही अनुमान होगा । हम सब अपने जन्म का, अपने जीवन का तथा अपने होने का विचार करने लगते है, तब मृत्यु का भय ही पिछे नहीं रहता । उल्टा हम हमारे छोटे से जीवन को ही अधिक अर्थ प्रदान करने का प्रयत्न करते है । जीवन में हार जीत के मध्य झुलसते हुए भी हम 'बिझी' रहते हैं । यहीं महत्वपूर्ण है क्योंकि कविशैली के अनुसार 'हेथ इज बिझी एव्हरी व्हेअर' होगा तो दो बिझी मॅन ही सहजता से एक दूसरें को नहीं मिलते । 'हॅलो हाऊ आर यू' कहते-कहते एक दूसरे को प्रेम से अलिंगन देते है, एकरुप हो जाते है । दोनो की भावनाएँ, संवेदनाएँ एक जैसी ही होती है । एक दुसरें की पूछताछ करते है, और एक-दुसरे के साथ कदम से कदम मिलाकर आगे रास्ता काटते चलते है । मृत्यु से हमारी भेट इसी प्रकार होनी चाहिए। इसलिए हमें 'बिझीमॅन' बनना चाहिए । तभी हम अपने जीवन का आनंद सही मायनेमें पुरी तरहसे ले सकते है । आज तक मृत्यु भय के कारण या साहस से हम मृत्यु को दूर हटा सके है? नहीं....

यही तो वास्तवता है क्योंकि, मृत्यु मानव जीवन का एक अटल सत्य है, अंतिम तत्व है । उसके बिना हमारा जीवन परिपूर्ण बन नहीं सकता । अपूर्णता से पूर्णता की ओर हमें मृत्यु ही ले जा सकती है । आजतक पुरे विश्व में जिन महान विभूतियों की मृत्यू हुई उनकी महानता जीते जी जितनी सिद्ध नहीं हो पाई, उतनी मृत्यू के बाद सिद्ध हुई । इतना सब जानकर हमें मृत्यु की वास्तविकता को पहचाना चाहिए । उसकी उपयुक्तता जानकर उससे दोस्ती करना ही ठीक होगा ।

आज मृत्यु एक प्रवृत्ति है, जबकि जीवन एक विकृती बन गया है । जीवन की इस विकृती के कारण ही समाज में घटित घटनाओं को देखकर हम डर जाते है । हम शैली की कविता का हाथ थामकर मृत्यु के साम्राज्य में घुस जाते है । लेकिन हम अगर शैली के कविता का हाथ थामने के बजाय उसी कविता से एकरुप होकर उसके अर्थ से अलिंगन करेंगे, तो हमारे हृदय से मृत्यु का भय हमेशा-हमेशा के लिए निकल जाएगा ।

भारतीय संस्कृति

दुनिया में तू ही एक हो,
जो अभी तक मजबूत हो ।
तुझे कितने लोग फँसाते है,
मगर तुम फँसती नहीं है ।
तुझपर कितने लोग हँसते है,
तुम उनकी ओर ध्यान न देना ।
कुछ लोग तुझे पागल कहते है,
फिर भी तुम अपनी राह न छोड़ना ।
क्योंकि तुम सत्वशील हो,
सत्वशील रहना सदा ।
हम तुमसे प्यार करते है,
तुम साथ देना सदा ।
तुम 'भारतीय संस्कृति' हो,
पवित्र रहना सदा ।
यह मनोकामनाएँ है मेरी,
'भारतीय संस्कृति' अमर रहे सदा ।

- कु. सारिका पाटील
स्नातकोत्तर प्रथम वर्ष साहित्य

सफर रहेगा याद

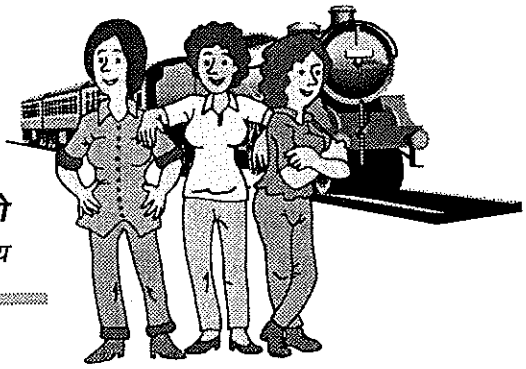

- कु.वैशाली घाडगे
स्नातकोत्तर प्रथम वर्ष साहित्य

एक दिन बातों-बातों में मैंने अपनी सहेलियों मीनल, रजनी और नीता से कहा कि, बहुत दिनों से मेरे मन में एक विचार आ रहा है कि हम कई बार अपने कॉलेज की ट्रीप में अध्यापकों के साथ, सहपाठियों के साथ गए हैं । पर हम केवल लडकियाँ कभी ट्रीप पर नहीं गए । मेरा विचार है कि हम चारों कहीं की सफर के लिए निकलें । सहेलियोंने हाँ-ना, हाँ-ना करते-करते स्वीकार कर लिया कि घर मे बात कर निर्णय लेंगे । अब कौन माता-पिता अपनी लडकियों को सफर के लिए भेजेंगे । पर मैंने संकल्प किया कि मैं जैसे-तैसे सब लोगों को मनाऊँगी । दो दिनों तक मैं सबको मनाती रही । चर्चा से यह तय हुआ कि हम आगरा की सफर करें । क्योकि आगरा में मेरी मौसरी बहन रहती थी । वहींपर रहने का प्रबंध हो जाएगा । आज तय हुआ और कल आगरा के लिए सफर प्रारंभ हुई।

सफर के लिए निकलते समय यह तय हुआ था कि हम मुंबई से सीधा आगरा जाएँगे । रेलस्थानक पर हमे विदा देने के लिए हमारे साथ आए माता-पिताने आगरा का ही टिकट बुक किया । हम चारों आगरा के लिए रेल में सफर करने लगे । और सफर में हम चारों की मौजमस्ती प्रारंभ हुई । साथ सफर करनेवाले कुछ यात्री हमारी मौज मस्तीसे तंग आ चुके थे, लेकिन कुछ हमारा साथ दे रहे थे । कोई भला माने कि बुरा इसकी हमें कोई चिंता नहीं थी । हम तो बस अपनी ही मस्ती में नाचते-गाते-कुदते हुए सफर का मजा ले रहे थे । मुंबई से हम भुसावल कब पहुँचे पता ही नहीं चला । भुसावल स्थानक पर जब हमारी ट्रेन पहुँच गई तब हमारे ही साथ रेल में सफर करनेवाली एक अधेड उम्र की स्त्री जिसे वहाँ उतरना था, उसे उतरते-उतरते यह कहते हुए हमने सुना कि 'चलो भुसावल जल्दी आ गया, अच्छा हुआ। इन कुलछानियों के दंगे से मुक्ति तो मिल गई ।' लेकिन हमें इस बात का कोई रंज नहीं था।

भुसावल से आगे महाराष्ट्रा की सीमा पार कर मध्यप्रदेश में भी हम कब पहुँचे इसका भी पता हमें नहीं चला । मुंबई से भुसावल तक जो मस्ती हमने ट्रेन में की थी, जिससे काफी थकान का अनुभव हमने किया । भुसावल छुटते ही हम सो गए । जब नींद टूट गई तो हमने देखा हमारी गाडी भोपाल पहुँच गई है । नींद से जागकर हम तरोताजा हो गए । भोपाल स्थानकपर कुछ यात्री उतर गए, कुछ नए राही हमारे डिबे में आ गए । और गाडीने जैसे ही भोपाल को पिछे छोडा, मुझे डिबे के वातावरण में कुछ गडबड-सी लगी । लगा कि कुछ तो ऐसा है जो सामान्य नहीं है । किसी अघटित की आशंका से मुझे डर लगने लगा । लेकिन मैंने अपने आपको यह सोचकर तसल्ली दी कि ऐसा कुछ हुआ जो नहीं होना चाहिए तो हम उसका सामना करेंगे । हम चारों सहेलियोनें कराटे का प्रशिक्षण प्राप्त किया था । मैंने अपनी सहेलियों से मेरी आशंका से अवगत कर उन्हे आनेवाली स्थिति का सामना करने के लिए तैयार रहने को कहा ।

भोपाल से रेल निकलकर अभी आधा घण्टा भी नहीं हुआ था कि अचानक एक व्यक्तिने अपनी उँची आवाज में कहा जिसके पास जो कुछ है वह चुपचाप दे। वे कुल मिलाकर पाँच लोग थे जो भोपाल स्थानक पर अपने चेहरे पर घूँघट ओढकर स्त्री वेष में गाडी में चढ़े थे। वे लुटेरे किसी यात्री को डराते-धमकाते, किसे तमाचा जडाकर किसी की कनफटीपर पिस्तुल रखकर जिससे जो कुछ मिलता वह लेते-लेते हमारे पास पहुँचे । हमारे पास पहुँचतेही हम चारोंने उनपर अचानक हमला किया। वे इस बाते से बेखबर थे कि स्त्रियों के लिए आरक्षित डिबे में कोई उनका प्रतिरोध करेगा। हमने केवल प्रतिवाद नहीं किया, बल्कि कराटे की शिक्षा का उपयोग कर उनकी धुलाई भी की । और उन्हें पुलिस के हवाले भी किया । हमारे सहयात्रियोंने हमारी बहुतसी प्रशंसा की।

इसी घटना की चर्चा करते-करते, लोगों की प्रशंसा सुनते-सुनते हम भोपालसे झाँसी पहुँचे । हमें मालूम भी नहीं था कि रास्ते में झाँसी से होते हुए हमे आग्रा जाना है। जब पता चला कि हम झाँसी पहुँचे हैं तो हम अपने आपको 'खुब लड़ी मर्दानी, वह तो झाँसीवाली रानी थी' के उत्तराधिकारी समझने लगे । शायद झाँसी की मिट्टी और वहाँ के पानी में ही कुछ ऐसी चीज होगी । हममें भी वीरश्री का संचार इसी कारण हुआ होगा । झाँसी की लक्ष्मीबाई की कई कथाओं को याद करते-करते हम गाडी में ही बैठे रहे, गाडी छुटने के इन्तजार में । गाडी छुटने का नाम ही नहीं लेती थी । पुछताछ के बाद पता चला कि आगे ग्वाल्हेर के पास कुछ आतंकवादियोंने रेल की पटरियाँ उखाडकर फेकी है और वहाँ मरम्मत का काम चल रहा है। कितना समय लगेगा पता नहीं है । हम चारोनें फैसला किया कि चलो लक्ष्मीबाई की झाँसी देख आते हैं ।

झाँसी देखने के लिए हम वहाँ उतरे और एक मुसीबत मोल ली । झाँसी में हमें पता चला कि यहाँसे चालीस कि.मी.की दूरीपर शिवपुरी नामक एक सुंदर स्थल है । निकले इस सुंदर स्थल को देखने और पहुँचे नरक में । मीनल, रजनी और नीता तीनों कह रही थी कि शिवपुरी के लिए टुरिस्ट गाडी से जाएँगे । लेकिन मेरी जिद के कारण उन तिनों को मेरे साथ टॅक्सी में आना पडा । ड्राईव्हरने कहा 'मॅडम शिवपुरी के लिए एक दूसरा रास्ता है जो तीन किलोमीटर है लेकिन वह जंगल से जाता है । उस बेचारे को मेरी जिद के कारण जंगल से ही टॅक्सी ले जानी पड़ी । जंगल का नजारा, वहाँ के पेड, हिरण, हाथी, शेर आदियों के दर्शन करते-करते शिवपुरी जाने की मेरी इच्छा ड्राईव्हर के साथ-साथ मेरी सहेलियों को भी बहुत मँहगी पड़ी । ड्राईव्हर के लाख समझाने पर भी जंगल से शिवपुरी जाने की मेरी जिदने हमें ऐसा अनुभव दिया कि फिर कभी हम यात्रा का नाम न ले ।

हुआ यों कि जंगल से जाते हुए सड़क पर हमने देखा कि एक छोटासा प्राणी तड़प रहा है । मेरा प्राणी प्रेम जागृत हुआ । हम गाडीसे नीचे उतर गए । उस प्राणी को पिलाने के लिए पानी की आवश्यकता थी । हमारे पास पानी नहीं था। हम चारों उस जंगल में पानी ढूँढते रहे, पानी नहीं मिला । लेकिन एक भयंकर खूँखार जंगली जीव का सामना करना पड़ा । उसे सामने देखकर हम बहुत डर गए । हमने अपनी जान बचाने के लिए भागना शुरु किया । वह खूँखार जानवर भी हमारे पीछ भाग रहा था । उसकी दहाड हमें सुनाई दे रही थी । मेरे हाथ में वह छोटा-सा प्राणी वैसे ही था । अब उसकी तड़प मैं देख नहीं पा रही थी। मेरी जान मेरे लिए प्रिय थी । हम चारों बड़ी तेज गतिसे सड़क की ओर भाग रहे थे । कराटे की शिक्षा यहाँ कोई काम आनेवाली नहीं थी । भागते-भागते मैने पीछे मुडकर देखा वह जानवर बहुतही करीब आ गया था । हमनें अपनी गति और बढायी । भागते-भागते पता भी नहीं चला कि वह छोटासा जीव मेरे हाथ से कब गिर गया । हम तो बस भागते रहे सड़क की ओर, पर सड़क

हमसे दूर भाग रही थी । दूर क्यों नहीं भागेगी, हम जंगल में भागते-भागते रास्ता भटक गए थे ।

भागते-भागते अचानक कहीं से कुल्हाडी चलने की आवाज सुनाई दी । हम उस आवाज की दिशा में भागने लगे । पीछे वह जंगली जानवर था या नहीं यह देखा भीं नहीं । हम बेतहाशा भागे जा रहे थे । सामने कुछ दूरीपर लकडी काटते हुए कुछ लोग नजर आ गए और हमने राहत की साँस ली । उन लोगों के पास पहुँचतेही उन्होंने हमें तसल्ली दी । पीने के लिए पानी दिया । कुछ समय तक वहीं बैठे रहे । जब उनके द्वारा हमें धीरज दिया गया तब हमारी जान में जान आ गई । कुछ देर के बाद दो आदमी हमें छोडने के लिए सड़क की ओर आ रहे थे । हमें कुछ पता नहीं चल रहा था कि हम किस दिशासे पानी ढूँढते-ढूँढते आए थे, किस दिशा में भागे थे । उन दो लोगों के साथ चुपचाप चल रहे थे । अभी भी हम डरे हुए, सहमें हुए थे । अचानक मैंने देखा कि जो जंगली जानवर हमारा पिछा कर रहा था वह उसी रास्तेपर हमसे आगे है । मैने उन लोगों से बताना ही चाहा था कि देखा उसी रास्तेपर वह छोटासा प्राणी, प्राणी क्या था वह मात्र हड्डियो का ढाँचा था । मैंने समझ लिया कि क्या हुआ था? उस छोटेसे जीवने हमारे प्राण बचाए थे । अगर वह मेरे हाथ से न छुटता वह जंगली जानवर कब का हम तक पहुँच चुका होता । वह मेरे हाथसे छुट गया और उस जंगली जानवर को भोजन मिल गया । जिस छोटेसे प्राणी को बचाने के लिए हमने सबकुछ किया था, उसीने हम चारों को बचाया ।

हम आगे शिवपुरी गए, झाँसी देखी, आग्रा गए । मेरी सहेलियोनें वहाँ क्या-क्या देखा मालुम नहीं है । पर मैं न शिवपुरी का सौंदर्य देख सकी, न झाँसी का इतिहास और न ही आगरे का ताजमहाल । मैं तो बस वह छोटासा प्राणी और उसकी वह तड़प देखती रही ।

खोओ और सुख पाओ

चाहते हैं हम सुख पाना
पर मिलता है बडा दु:ख
चाहते हैं हम न मिले दु:ख
पर मिलता है दु:ख ही दु:ख ।

कुछ पाने में हम खोजते रहते है सुख
पर भागता है वह दूर हो हमसे विमुख
कुछ खोने से मिलता है हमें दु:ख
पर वहाँ सुख न देखने से होते हैं रुष्ट ।

अक्सर कुछ पाने में मिलता नहीं सुख
पर लगता है हमें पाने में ही बड़ा सुख
अक्सर भागते हैं कुछ पाने के लिए
पर जानते नहीं कितना खो रहे हैं सुख ।

हम कुछ खोना नहीं चाहते कि न हो दु:ख
पर जानते नहीं कि न खोनेमें कितना दु:ख
अक्सर सजग रहते कि हमें कुछ न खोना पडे
पर जानते नहीं कि कितना खो रहे हैं सुख ।

सचमुच पाना चाहते हो सुख
तो छोड दो भागना पाने के लिए
सचमुच पाना चाहते हो सुख
तो सीख लो कुछ खोना ।

– *कु. ज्योती इंगोले*
१२ वी विज्ञान

है प्रेम जगत में महान

- हणमंत सूर्यवंशी
स्नातकोत्तर प्रथम वर्ष साहित्य

प्रेम शब्द मिठाई से भी बढ़कर मिठास लिया हुआ है । प्रेम सें मीठा प्रेम से सुंदर और प्रेम से शक्तिशाली दुनिया में कोई वस्तु है ही नही । जीवन का सार ही प्रेम है। प्रेम है तो सार है । प्रेम है तो संसार है, नही तो दुनिया असार है । जीवन में अगर प्रेम पुष्प सूखा है तो जीवन वाटिका सूखी है, नीरस है, मायूस है । प्रेम से अतृप्त जीवन, जीवन नही बस मात्र एक जीता-जागता रेगिस्तान और सूखता-साखता उद्यान है ।

प्रेम 'ईश्वर' का नाम है । प्रेम ही भक्ति है, प्रेम ही शक्ति है, प्रेम ही श्रद्धा है, प्रेम ही सबकुछ है । माँ ने पुत्र को प्यार की घूट वात्सल्य कहकर पिलायी । बहन-भाई के प्यार को स्नेह कहा गया है । घरवाले अतिथि से प्यार करते है । यह उसके आदर-सत्कार के रुप में दिखाई देता है । शिष्य गुरु का प्यार आदर और श्रद्धा के रुप में होता है । प्रेम या प्यार मानव का मानव के प्रति, ईश्वर का भक्तों के प्रति, शक्तिशाली का शक्तिहीनों के प्रति, बड़ों का छोटों के प्रति होना चाहिए । यही है नियम और यही है धर्म, यहि है देवतुल्य संस्कार ! बस प्यार बाँटते चलो प्यार...प्यार... ! निरा प्यार, निस्वार्थी और निष्कलंक प्यार ।

आजकल की भाषा में प्रेम का अर्थ ही कुछ और लिया जा रहा है । प्रेम नाम सुनते ही लोगों के कान फड़फडा उठते है, गला सूखने लगता हैं, सर में खुजली, नाक पर पसीना और आपस में फुसफुसाहट शुरु होती है। क्योंकि प्रेम का अर्थ ही बदल गया है ।

एक अच्छी भारतीय कहावत है, ''जैसी दृष्टी, वैसी लगे सृष्टि ।'' दृष्टि होती है, तीन प्रकार की उसमें सें पहली प्रेममय, दुसरी है वासनामय और तिसरी शरीरमय या रुपमय !

प्रेमपूर्ण निरीह नजरों सें इसी सृष्टि को जो देखते है, उनकी दृष्टि प्रेममय दृष्टि कहलाती है । उनके नयनों में एक विलक्षण गहराई स्पष्ट दिखाई पड़ती है, जिसमें लहरे उमड़ती रहती है, करुणा, दया, सहानुभूति बहती रहती है । प्यार की यह निर्मल धारा शुभ-भावना और शुभ-कामना रुपी दो किनारों के बीच सें गुजरती रहती है। वही भाग्यवान होते है, जो ऐसी दृष्टि में समाए होते है। उनके हृदय में सभी जीवात्माओं के लिए समभाव, प्रेम और समान आदर सत्कार समाया होता है । इसका मूल कारण है कि, ऐसी दृष्टिवाले अन्य प्राणियों को अपने समान ही जीवात्मा समझते हैं । उनसें किंचित ही किसी को दु:ख मिल पाता हो ! मगर औरों को सुखी, शांत और हर्षित देखकर यह भी आनंदातिरेक से भावविभोर ही उठते है। फलस्वरुप बिन मांगे इन्हे मान, सम्मान, इज्जत सबकुछ मिलता है । वास्तव में ऐसे लोग आम लोगों सें काफी उपर उठतें है और देवतुल्य होते है ।

दूसरें प्रकार के लोगों की पलकों में चंचलता और आखों में लालच भरी होती है। एक तरफ जहाँ पहले किस्म के लोग धरती पर नही-जो किसी के दिल पर राज करना चाहते है, उनमें भावना होती है, विशाल हृदय होता है, और आरमान छूता पौरुष तथा विवेक होता है । वही

दूसरी और कामी व्यक्तियों के हृदय में भावना नही, बल्की आवेश होता है । पौरुष की जगह हीन भावना, अविवेक और असहाय वृत्ति घर किए होती है । ऐसें व्यक्तियों के लिए धर्म-कर्म या शास्त्र-पुराण का कोई महत्त्व ही नहीं होता । ये किसी के न तो दिल में जगह बना पाते और न ही किसी को अपने दिल में बिठाते है । डर-भय, और अशांति के दास ऐसे लोग कदम-कदम पर दु:ख ही पाते और उसका इल्जाम खुदा पर थोपते रहते है ।

तीसरे प्रकार के लोग प्रथम और दूसरों के बीच में होते है । इनकी दृष्टी में रुप-यौवन का स्थान होता है । सुंदरता के पुजारी ऐसे लोग, शृंगार के दास होते है । रुप जाल में अटकना, भटकना और फिर पश्चाताप कर माथा पटकना इनका स्वभाव होता है । इनकी दृष्टि अपेक्षाकृत विकारी कम और शारीरिक अधिक होती है । ये मायाजाल में आसानी सें फस जाते, मोह का डंक इन्हे आसानी सें और बार-बार लगता रहता है । इसकी वृत्ती गुलामवत होती है ।

अब पहले प्रसंग पर लौट आऐंगे ! प्रसंग था प्रेम-सुंदर ! सबसें सुंदर !! अति सुंदर !!! क्योंकि सबकुछ होते हुए भी इस दुनिया में इस युग में एक चीज कही नहीं दिखाई पड़ती, कही नही मिल पाती और वह है, प्रेम ! नि:स्वार्थ प्रेम ! नि:हेतुक प्रेम !! निरपेक्ष प्रेम !!!

आज का युग आधुनिक युग कहलाता है । जिसमें पाश्चात्य महक मौजूद है । विज्ञान और तकनीक के इस युगने एक से बढ़कर एक अविष्कार मानव कल्याण के निमित्तही किये हैं । ये वैभवशाली इमारतें, तीव्रतर वायुयान मशीनी मानव, वगैरे-वगैरे न जाने कितने प्रकार के अविष्कार सुख पाने के उद्देश सें किये गयें है । ऐसी बात नहीं की उन आविश्कारों सें सुख नहीं मिल रहा है । मिल कैसे नही रहा है । भला इस बात से कौन मुकर सकता है कि, विज्ञान के चमत्कार हमें सुख नही पहुँचा रहे है । फिर भी आज विश्व भर में अशांति भय, क्रोध, और हिंसा का तांडव व्याप्त है । जीवन सें लोग जैसे उब गए है । मन करता है, घर-कर्मस्थान छोडकर जंगल में चले जाएँ । आखिर क्यों? इसका कारण है आपसी मतभेद और कलह । स्पष्ट है, कि प्रेम के भूखे लोग कलह; क्लेश का शिकार बन जाते है ।

आज एक तरफ विनाशकारी युद्ध की तैयारियों पर खर्च किया जा रहा है । तो दुसरी तरफ शांति पाने के लिए माथापच्ची की जा रही है । आखिर अशांति का कारण क्या हैं? तो इसके पिछे केवल विनाशकारी बुद्धी का इस्तेमाल है । अंतिम सवाल है युद्ध अच्छा या प्यार? अवश्य युद्ध सें अच्छा प्यार है । तो युद्ध को कैसे रोका जाय? सच में युद्ध को प्रेम सें ही रोका जा सकता है ।

प्रकृति के सब नियमों में सुंदर और श्रेष्ठ नियम है, आकर्षण-विकर्षण का नियम । अर्थात राग-विराग का नियम या संयोग-वियोग का नियम । एक तरफ आकर्षण या राग या संयोग होगा तभी दुसरी तरफ विकर्षण, विराग या वियोग होगा । स्पष्टत: युद्ध से वैराग्य तब उठेगा जब वह कहीं प्रेम सें जकड़ा हुआ हो । और प्रेमी कभी युद्ध नही चाहता न चाहेगा । युद्ध करनें में खर्चा होता है, शक्ति, संपत्ति और समय नष्ट होता है, किंतु प्रेम में शक्ति, संपत्ति और समय कुछ भी खोना नहीं पडता । प्रेम सें संगीत, सुंदरता, अल्हाददायक वातावरण की ओर मन आकर्षित होता है । प्रेम को शास्त्रग्रंथ, पुरान, पोथी आदी से श्रेष्ठ बतातें हुए कबीर ने हा है, -

''पोथी पढि-पढि जग मुआ पंडित भयान कोई !
ढाई आखर प्रेम का पढ़े सो पंडित होई !!''

सपना की मौत

- कु.शुभांगी मोहिते
स्नातकोत्तर प्रथम वर्ष साहित्य

सपना मेरी बहुत अच्छी सहेली थी । उसको भूल नहीं सकती, जो मेरे मन में बसी है । सबसे अच्छी और प्यारी मेरी सहेली सब लड़कियों से अलग थी । उसकी हर बात बहोत ही प्यारी लगती थी । उसकी आँखे चमकिली और खुबसूरत थीं, जो मुझे बहुत पसंद थी । वहीं आँखे अब मुझे कभी दिखायी नहीं देगी । क्योंकि वह आँखे अब इस जगत में नहीं रही ।

सपना की स्मृतियाँ मेरे मन में आज भी जिंदा है, और हमेशा रहेंगी । मैं उसे नहीं भूल सकी । हम दोनों बचपन की सहेलियाँ थी । मुझे उसकी और उसे मेरी हर छोटी हो या बड़ी बात का पता हमेशा रहता था । उसके घर की स्थिति ठीक नही थी । फिर भी हमेशा खुश रहने की कोशिश करनेवाली सपना अब इस जगत में नही रहीं ।

वह दिन जो मेरे जीवन का सबसे बुरा दिन था । उस दिन मुझे सुबह से ही कुछ अकेलापन महसूस हो रहा था । इसलिए सुबह का सारा काम करने के बाद सपना को मिलने उसके घर चली गयी । हमारे घर के नजदीक ही सपना रहती थी । वह हमेशा की तरह ठीक लग रही थी, पर चेहरे पर बेबसी की छाया । मानों वह कुछ मुझे कहना चाहती हो, मैं तब उस बात को समझ न सकी । लेकिन अब उस बात को समझ सकती हूँ जो सपना मुझे कहना चाहती थी । कुछ इधर-उधर की बाते करके मैं वापस अपने घर गई, लेकिन मेरा मन घर में नहीं लग रहा था ।

उसी दिन सपना दोपहर हमारे घर आयी थी, वो तो हमेशा मेरे घर आया करती थी, हर पल हम दोनों का साथ रहता था । वैसे तो सपना संगीतप्रिय, होनहार दुसरों का दिल जीतनेवाली मासूम लड़की थी । उसकी जबान पर हररोज 'गाना' यह ईश्वर की आरती के समान रहता था, वैसे वह मुझे भी गाना गाने के लिए बहुत ही जीद किया करती थी । वह बहुत जिद्दी स्वभाव की लड़की थी । हमारे स्कूल में गाने का कार्यक्रम था, वह हर कार्यक्रम में दिलो जान से सक्रिय रहती थी ।

शाम के छः बज रहे थे । मैं सपना से मिलने जानेवाली थी, याने जा ही रही थी, कि मेरी बहन की छोटी लड़की जो छुट्टी मनाने आयी थी । उसने मुझे आवाज दी । अपने भाई के साथ झगड़ा चल रहा था, मैं सपना के घर जाने की बजाय उन दोनों का झगड़ा मिटाने में लग गयी । और कुछ देर तक मैं उनके साथ ही वहाँ बैठी ही थी कि.... मुझे जोर से चिल्लाने की आवाज सुनाई दी । मैं दौडते ही बाहर गयी, आवाज सपना के घर से आ रही थी । मैं उसके घर की तरफ दौड़ती चली गयी । मेरे मन में एक पल के लिए भी ये नहीं आया कि वह कभी ऐसा कर सकती थी । मैं उसके घर में जानेवाली ही थी, मुझे किसीने पकड लिया । मैंने पीछे मुड़कर देखा तो प्रिया थी । उसकी आँखो में आँसू थे । वह मुझे अंदर जाने से रोक रही थी, फिर भी मैं चली गयी और.... मैंने जो देखा वह मैं बयान नही कर सकती ।

उस दृश्य को देखकर मैनें आँखे बंद की । मुझे मेरी आँखे खोलने का साहस ही नही हो रहा था । एक पल में ऐसा महसूस हो रहा था कि यह एक बुरा सपना हैं । पर आँखे खोलकर देखा तो उपर लटकी सपना की लाश । उसने अपने गले में रस्सी का फंदा डालकर आत्महत्या की थी । उसने ऐसा क्यों किया?

मुझे आज भी याद हैं वह दिन । जिस दिन सपना की शादी पक्की हुई थी । राज जिससे सपना प्यार करती थी, उसके सारे सपने राज से जुडे हुए थे । राज मिलट्री में था । सपना की शादी दस दिनों में ही होनेवाली थी, घर में सब तरफ खुशियाँ थी, इतने में किसीने खबर लायी कि सपना के मनोनीत पति राज आतंकवादियों के साथ लडते-लडते शहीद हो गए । ये बात जब सपना ने सुन ली तो उसे चक्कर आयी और नीचे गीर गयी । उसके सारे सपने टूट गये जो उसने राज के साथ देखे थे ।

इस बात को करीब दो मास हो रहे थे और सपना उस हादसे बाहर भी न निकली थी कि उसके पिताजी ने उसकी शादी किसी दूसरे लड़के से तय कि थी । यह बात सपना को पसंद नही थी । वह राज के अलावा और किसीसे शादी करना नहीं चाहती थी । और मुझे पुरा यकिन हैं कि इसी कारण उसने आत्महत्या की होगी ।

मैं कितनी बदनसीब हूँ, जो सपना की बचपन की सहेली रहकर भी उसे बचा न सकी । उसे समझा न सकी की राज के बगैर भी जिंदगी जी जा सकती हैं । इस बात को सपना कभी समझ ही न सकी क्योंकि वो राज से बहोत प्यार करती थी । और उसके बिना उसे जिंदगी बेजान लग रही थी ।

हाँ पर मैं इतना कह सकती हूँ कि, उसकी हर स्मृती छोटी हो या बड़ी मेरे मन में हमेशा जिंदा रहेगी । मैं स्मृतियों को कभी भूलना नहीं चाहती । उसकी स्मृती हमेशा मुझे यह एहसास देती रहेगी कि वह मेरे साथ हैं, और हमेशा साथ रहेगी ।

सपना की स्मृतियाँ मेरे मन में हमेशा रही है, और रहेगी । मुझे उसकी आँखे हमेशा रुलाती रहती है । मैं उन आँखो में रहना चाहती हूँ, स्मृति बनकर.... ।

''मुस्कराहट में छुपाती है जो अपने गम को,
अपनी हालत पे वो, गैरो को रुला देती है ।''

इरादा

पहली नजर में ही तुझे मैने अपनाया
जिंदगी की किताब में बस,
तेरा ही नाम लिख दिया,
सच्चे दिल से, सच्ची मोहब्बत से
तुम्हें पाने का निश्चय किया
न भुतो, न भविष्यति
ऐसा तुम्हपर मैने प्यार किया ।
मेहनतसे सुख-दु:ख के साथ
जीनेका निश्चय किया
तुम्हारे प्यार के खातिर
दुनिया की सारी रस्मों को छोड दिया,
तुम्हारी प्यार की प्रेरणा से
जीवन की हर बाधा को पार किया ।
हर घडी, हर वक्त मैं
तुझे मिलने के लिए तड़पा रहा,
तुम्हारे दिलमें प्यार होकर भी
मुझसे रुठ जाने का बहाना किया,
दुनिया की सारी खुशियाँ
तुम्हारे कदमोंपर रखने का मैंने प्रयास किया
तुम्हारे सारे अरमानों को मैने अपने तकदिर
के साथ जोडने का संकल्प किया ।
जिंदगी मे तुझे पाने के लिए मैं,
दुनिया से लडता रहा,
जिंदगी की सारी खुशियाँ तुमपर कुर्बान किया,
लेकिन प्यार के बदले तुमने
मुझे जिंदगीभर गम ही गम दिया,
फिर भी मैंने तुम्हारे साथ ही
जिने-मरने का इरादा किया ।

- *सुनिल सकट*
स्नातकोत्तर प्रथम वर्ष साहित्य

हे मुसाफिर

हे मुसाफिर चलते रहना,
बीती बातें भुल न जाना ।
इथर उधर देखते रहना,
सृष्टि का मजा लेते रहना ।

आयी मुसिबतों का सामना करना,
दुनिया की भीड से तू न डरना ।
इस पर तुझे है हल निकालना
इसके लिए तुझे है संघर्ष करना ।

तू है मुसाफिर भुल न जाना
अच्छे कर्मों को तुझे है अंजाम देना,
इसके लिए तुझे है सदैव तैयार रहना
फूल की अभिलाशा तू न करना ।

तू आगे हमेशा बढते रहना
ये जिंदगी है तूझे हँसकर गुजारना ।
हे मुसाफिर चलते रहना
बीती बाते भुल न जाना ।

- अनिल मंडले
स्नातकोत्तर प्रथम वर्ष साहित्य

प्रेम का फल

हर इन्सान की तकदीर में कुछ ना कुछ लिखा होता है,
उसी को पाने के लिए हर आदमी उसके पिछे भागता है,
लेकिन उसको क्या मिलता है,
जो उसके तकदीर में लिखा होता है ।
प्यार मोहब्बत जजबात के लिए तड़पता है ।
सच्चा प्यार, सच्ची मोहब्बत और उसकी
यादोंपर अपना जीवन बीताता है,
हर दिन हर वक्त अपनी जिंदगी को
सुधारने का प्रयत्न करता है ।
उसकी यादोंपर अपना जीवन बीताता है ।
अमीर और गरीबी के तराजू में प्यार को तोला जाता है,
सच्चा प्यार, सच्ची मोहब्बत करनेवाले
इन्सान को ठुकरा दिया जाता है ।
किसी की प्रेरणा होने के कारण
जीवन में सबकुछ प्राप्त करने की कोशिश करता है
किसी एक पर ही अपना दिल लगाकर
जीवन की यात्रा खतम करता है,
उसकी खुशियों में अपनी खुशियाँ मानता है,
नि:स्वार्थ प्यार करनेवालों को आखिर क्या मिलता है ।

- सुनिल सकट
स्नातकोत्तर प्रथम वर्ष साहित्य

दुनिया की रीत

हम जिसे अपना समझते है,
वह अक्सर बेगाना होता है
सबकुछ जानकर भी
वह क्यों अनजाना होता है ।
जिंदगी मे जो पाया है हमने,
एक दिन उसे भी खोना होता है ।
जिसके मिलने से खुश है हम
उससे तो बिछडना ही होता है ।
पलभर की हँसी के बाद
एक दिन रोना भी पड़ता है ।
जिससे करे हम वफाई
वों तो बेवफा ही होता है ।
किसको हम अपना समझे,
हर एक मतलबी होता है ।
हम जिसे अपना समझते है,
वह अक्सर बेगाना होता है ।
यहीं दुनिया की रीत है,
यही सच्ची हकिकत है ।

- कु.शुभांगी माने
स्नातकोत्तर प्रथम वर्ष साहित्य

तू न सही

जब तुम याद कभी आओगी
समझेंगे तुम्हें हमने चाहा भी नही
जिस दिल में बसा था प्यार मेरा
उस दिल को तूने तोड़ दिया
तूने ही कहा था बदल जाये दुनिया
हम न कभी बदलेंगे
वादा तोड़कर आपने क्या पाया?
मैने तो कुछ भी नहीं खोया
लेकिन तूने बहुत कुछ खोया
अब मेरे जीवन में तुम तो नही
तू न सही, तू ही सही
याद तुम हरदम आओगी ।

- प्रशांत मांडके
स्नातकोत्तर द्वितीय वर्ष साहित्य

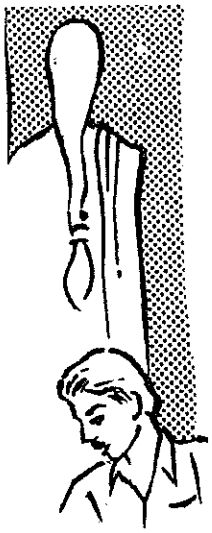

तुम कौन हो

कभी कभी सोचती हूँ, तुम कौन हो?
हर पल मेरे आस-पास होनेवाला
एक कोमल प्यारा-सा एहसास हो,
या मेरे अतीत, मेरे वर्तमान और मेरे भविष्य के
कण-कण में व्याप्त खुशी का साज हो
कभी कभी सोचती हूँ कि तुम कौन हो?
बरसों से जिसकी तलाश थी उस खुशी के
लमहें का धुँधला-सा ख्याब हो,
या मेरे दिल के आईने में सजी हुई,
प्यार की प्रतिमा का मूर्तिमंत रूप हो
कभी कभी सोचती हूँ, तुम कौन हो?
भगवान की इस मायावी दुनिया में
मेरा, सिर्फ मेरे लिए बनाया हुआ
सच्चे प्यार का अनमोल नजराना हो, या
जिसकी राहों में मैं आँखो के दीप जलाए बैठी हूँ
तुम वो मनभावन मुसाफिर हो,
या कच्चे धागे से बँधा हुआ फिरभी,
तुम पवित्र अटूट रिश्ता हो, क्या तुम वही हो
तुम जो भी हो मेरी रग-रग में बसा विश्वास हो,
इस संसार में जीने की आस हो

- कु.मनिषा पाटील
स्नातकोत्तर द्वितीय वर्ष साहित्य

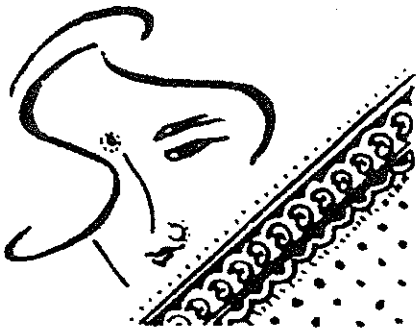

लम्हा

एक-एक लम्हा याद करो
उन्हीं लम्हों में हमारी जिंदगी समायी है।
वही दास्ताँ है, जो
हमें तुम्हारे पास बुलाती है ।
उन्हीं लम्हों को हमने
आज तक संजोया-पिरोया है ।
क्यों न हम उन्ही लम्हों
को याद करके जीवन व्यतित करे ।
एक पल या सारी जिंदगीभर
उन्हीं लम्हों को समेटे
हम तुम में समा जाये
या उन्हीं लम्हों को याद करके जीते रहें ।

- कु.सुषमा माने
स्नातकोत्तर द्वितीय वर्ष साहित्य

कोमल है, कमजोर नहीं है । शक्ती का रुप, नारी है ।।

कॅप्टन प्रा. सौ. मंगला पवार

अंडर ऑफिसर कु. सविता लोकरे, ऑल इंडिया थल सैनिक कॅम्प, दिल्ली येथे निवड विद्यापीठ नेमबाजी प्रथम

सार्जंट कु. शिवांगी दबडे ऑल इंडिया थल सैनिक कॅम्प, दिल्ली येथे निवड विद्यापीठ नेमबाजी स्पर्धा द्वितीय, निलगिरी ट्रेकिंग कॅम्प उटी, ग्रुप सिलेक्शन सिग्नल ब्रॉझ मेडल

सी. पी. एल्. कु. मीनाक्षी पवार, औरंगाबाद नॅशनल इंटिग्रेशन कॅम्पसाठी निवड

सी.पी.एल्. कु. सुप्रिया सावंत ऑल इंडिया निलगिरी ट्रेकिंग कॅम्प उटी, प्री.टी.एस्.सी.

सी.पी.एल्. कु. सुषमा पाटील, नॅशनल इंटिग्रेशन कॅम्प गुजरात येथे निवड

सी.पी.एल्. पाकिजा मुल्ला औरंगाबाद नॅशनल इंटिग्रेशन कॅम्पसाठी निवड

सार्जंट शुभस्वा शिखरे ग्रुप सिलेक्शन नेमबाजी सिल्व्हर मेडल, टी.एस्.टी. मुंबई

एल्.सी.पी.एल्. कु. मीनाक्षी भोसले. प्री.आर.डी.सी. कॅम्प पर्यंत निवड

कु. संध्या गरवारे, रोप क्लायम्बिंग कॅम्प ग्वाल्हेर येथे निवड

कु. तृप्ती वीर नॅशनल इंटिग्रेशन कॅम्प, गुजरात

कु. सुनिता वाठारकर ए.टी.सी. कॅम्पची अंडर ऑफिसर

कु. नूरजहाँ मणियार सोशल वर्क, पल्स पोलिओ

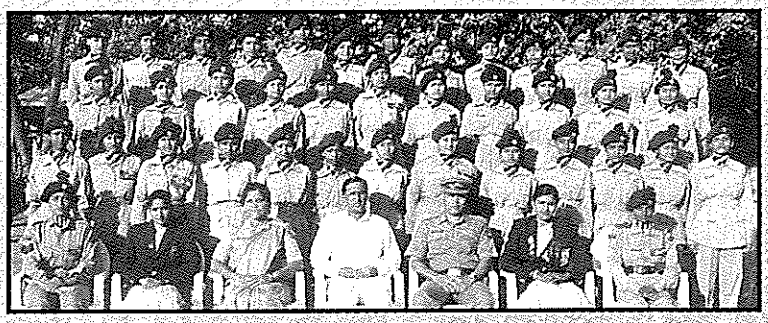

राष्ट्रीय छात्रसेनेतील विद्यार्थिनी व कॅप्टन सौ. मंगला पवार, मा. प्राचार्यासमवेत

''शूर आम्ही सरदार आम्हाला काय कुणाची भीती ''

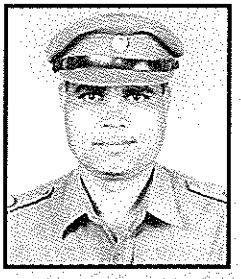

मेजर प्रा. एच. डी. पाटील
एन.सी.सी. विभाग प्रमुख

राहुल पाटील
सिनिअर अंडरऑफिसर
एन्.आय.सी. कॅम्प, दिल्ली.

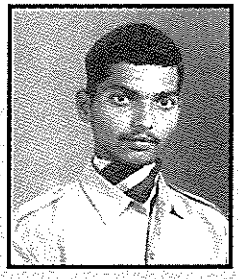

सचिन जाधव
अंडर ऑफिसर

जितेंद्र मगरे
ज्युनि. अंडर ऑफिसर
एन्.आय.सी. कॅम्प, गोवा.

विजय रैनाक
सार्जंट सी.ए.टी.सी.
I, II, III

संदीप कदम
सी.ए.टी.सी.
I, II, III

प्रवीण शिंदे
ट्रेकिंग कॅम्प, गोवा

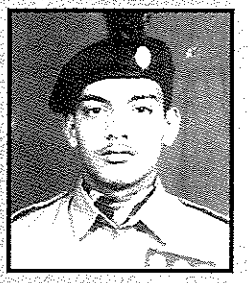

अजय पावशे
सी.ए.टी.सी.
I, II, III

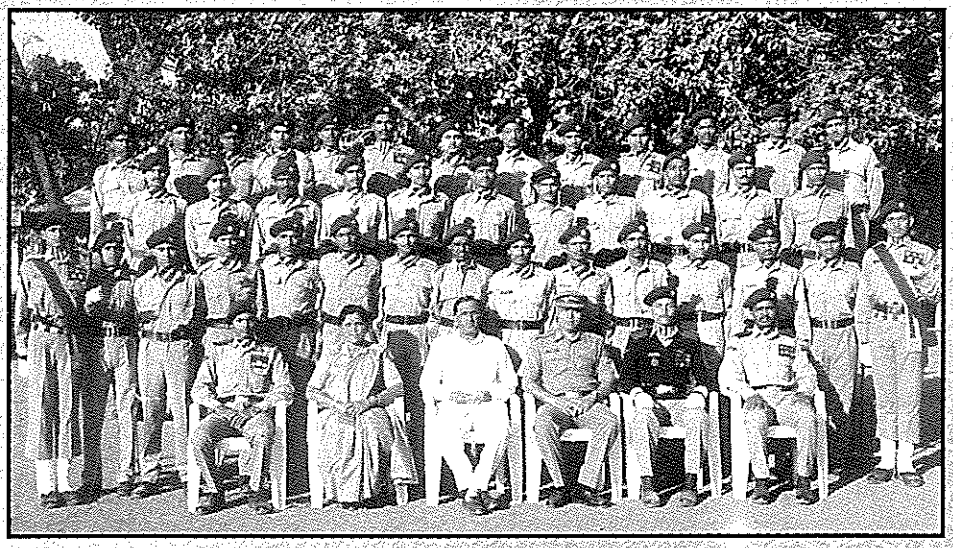

महाराष्ट्र स्टेट एन्.सी.सी. बटालियन -
मा. प्राचार्य व ऑफिसर्स यांच्या समवेत

कलादालन

मीनाकुमारी

विश्वास कदम
बी.ए. भाग १

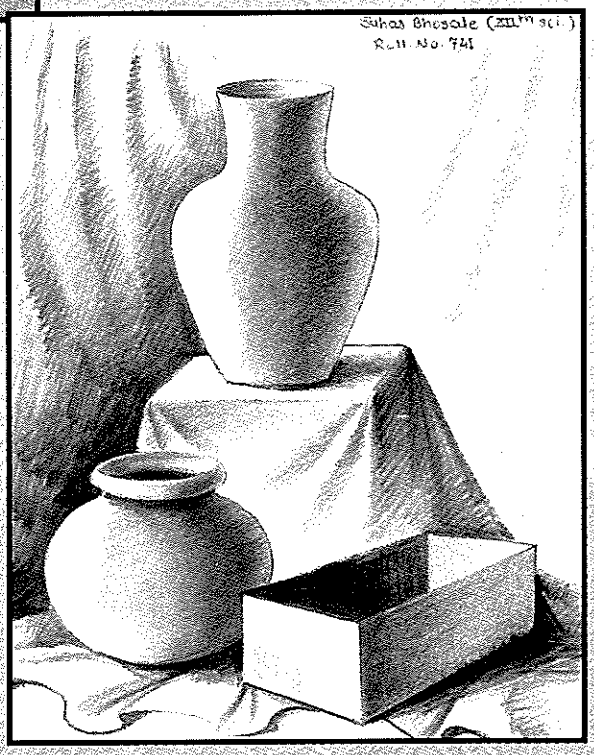

वस्तुचित्र

सुहास भोसले
११ वी विज्ञान

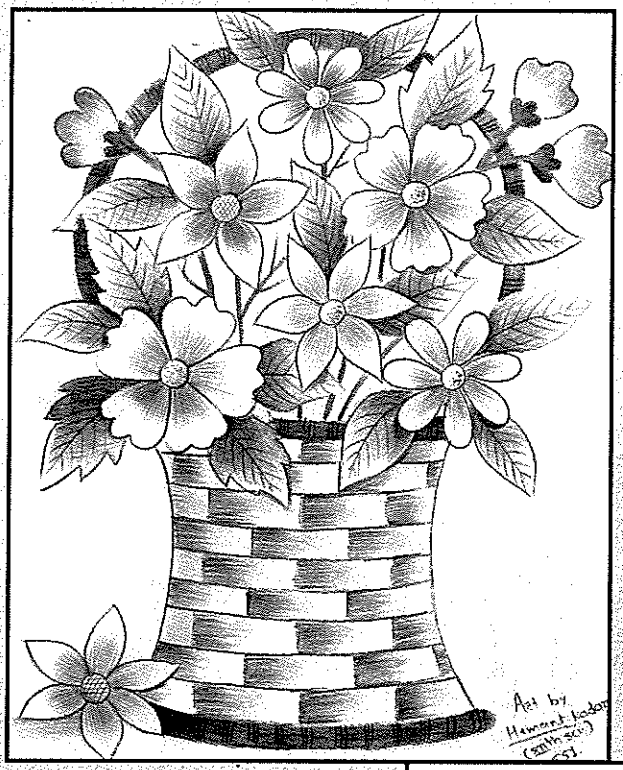

कलादालन

पुष्परचना

हेमंत कदम
१२ वी विज्ञान

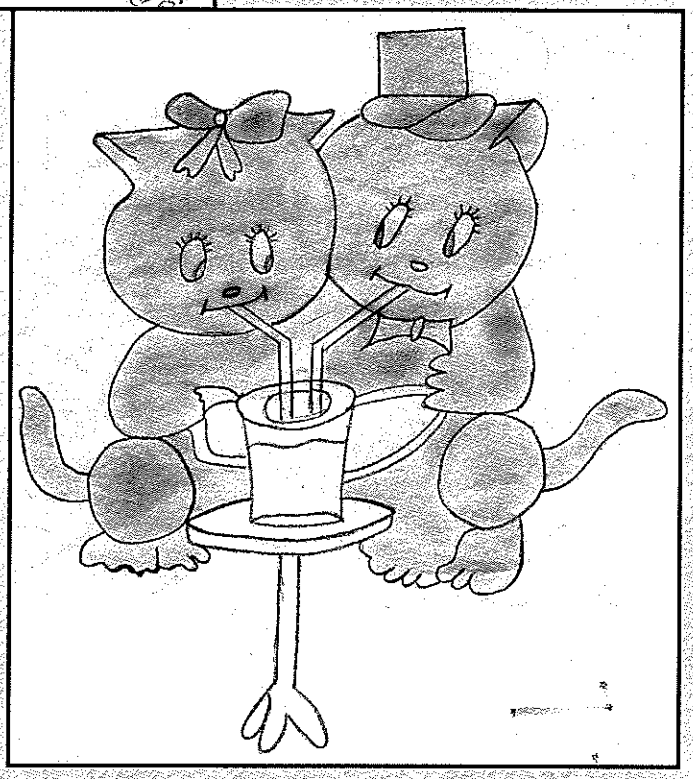

कार्टून

रुपाली खोत
११ वी विज्ञान

English Section

The world has had enough of Great men, and they have led it near pardition. What the world needs today is good men, who can think for themselves. The Renaissance movement has set itself the task, to see that the no. of such good men in our country grows so that the light of truth and the message of freedom will be spread by them far and wide.

- M.N. Roy
New Humanism

- SECTION EDITOR -

GIRISH KALYANSHETTI

INDEX

PROSE

1.	Terrorism - At A Glance	- Mr. Kedar Joshi - Mr. Sachin Shewale - Mr. Ravi Awasare	M.A. Part - I M.A. Part - I M.A. Part - II	67
2.	Karmaveer Bhaurao Patil : The Very Embodiment of 'Karma'	- Mr. Amitahamad Tamboli	M.A. Part - II	71
3.	'Gitanjali' - A Critical Review	- Mr. Awasare R.J.	M.A. Part - II	74
4.	The Nature of Friendship	- Miss. Amarveli Patil	B.A. Part - III	78
5.	INDIA 2020 : A Vision for the New millennium.	- Mr. Pradeep Pawar	B.Sc. Part - III	80

ONE - ACT PLAY

1.	'Rainbow' (A Ray of Hope)	- Mr. Hemant Jadhav	M.A. Part II.	82
2.	"You Have To die my Dear" Based on John Steinbeck's Novel 'Of Mice and Men'	- Miss. Farida Mujawar - Miss. Gauri Mhaiskar	M.A. Part - II M.A. Part - II	89

POETRY

1.	The College Girl	- Miss. Bharati Patil	M.A. Part - II	73
2.	Love	- Mr. Kishor Babar	B.Sc. Part - I	79
3.	'A Sudden Realization'	- Miss. Gauri Mhaiskar	M.A. Part - II	92
4.	Life is what you take it as !	- Mr. Pradeep Pawar	B.Sc. Part - II	92
5.	Love	- Miss. Bharati Patil	M.A. Part - II	93
6.	A Door to Success	- Miss. Gauri Mhaiskar	M.A. Part - II	93
7.	Broken Heart	- Miss. Gauri Mhaiskar	M.A. Part - II	94
8.	Field of Roses	- Mr. Kedar Joshi	M.A. Part - I	94
9.	Roads	- Mr. Kedar Joshi	M.A. Part - I	94

Terrorism - At A Glance

- Mr. Kedar Joshi
- Mr. Sachin Shewale
M.A. Part - I
- Mr. Ravi Awasare
M.A. Part - II

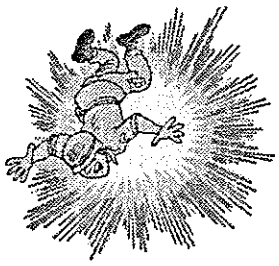

Down the ages man was fighting with stone weapons, then there came metal weapons. Nowadays, nations, groups or gangs are fighting with each other with modern destructive weapons. Though the weapons are different, they have the same intention in their deepest mind. To snatch out the things they want through terrorism - is the sole aim of all such battles on our planet from the stone - Age. So there are not wide differences between gang - wars existed in ancient era and modern wars.

Afterwards there is gradual emergence of 'Culture' in the human history, establishment of monarchy and its result was that the actual terrorism came into being as an 'Imperial Rights'. Religions existed side by side of the so called culture and terrorism took religion as its shield and shelter. Most of the religions were male - dominated and ultimate result was exploitation of female race. In the Medieval period christian religious leaders set up a torture - system named 'Inquisition'

Philosophers arrived in quick-succession to religion and they painted the masks of 'Principles' for 'terrorism' Communism or fascism are their worst examples. We should not deny the purpose of any ism of the welfare of human race. But what does present picture indicate? Communist Revolution was meant for labourers but what was its out come? Communist rulers had thrown away the 'rights of citizen' into dustbin. The whites, traders of Negro slaves, the inferior race, proclaimed the theory of inferiority of Blacks'. They needed the principles for the support of their injustice and they got it easily Hitlers 'Mein Kamf' was the climax of racial philosophy. According to him, the Jews and Gypsies were the undesirables' So they have to die. This was nothing but the crown for the demonic desire of power. Even in India, there are shades of Racial disorder and terrorism in our history.

Extreme Nationalists, too, take a support of terrorism to prove their great patriotism, faith in their own nation e.g. Edi Amin in Uganda, they crush the minorities to maintain their power.

European nations, to fill their own bellies, established colonies. They savagely treated the nations in Africa, South America and Asia. They used each and every terrorist efforts to control the situation. Britishers came as traders and become the masters here and we better know, what kind of renaissance they gifted us?

But terrorism is like two-edged sword or a boomerang. Terrorists get victimised to their hideous deeds, like Hitler, Slavadon, Milosavich. Now this terrorism has deeply rooted in every part of the world. The Democratic nations become partially successful in preventing this dragon from spreading its deadly poison. But, in vain, it gets some chances to enter into them are very alert for human rights inside them. At the time,

for more profit, they wear a mask of various laws and economic strategies. Western democracies. are very alert for human rights inside them. At the time for more profit, they wear a mask of various laws and economic strategies. This is nothing but hidden economical terrorism.

Dictatorship, uncontrolled monarchy, one party Rule, Military Rulers are equals in their terrorist political systems. A political system based on religions fanaticism is also an example of terrorist state. All these political systems are built on the terrorism of one or another kind at their root and there will be no place for human rights or fundamental rights of citizens. The people have only one way to get these rights back is - 'Revolution'.

As this terrorism goes wider, organised and mightier, it pulls the police in that nation, officials, rulers and judiciary under its wings. It's not easy to control over the organised and powerful terrorism, for they behave in the Manner they suit, don't pay heed to consequences.

Terrorism is not an enemy of only its rivals, but of all the nations where the people enjoy their life, being not chained in the shackles. Why do they hate such freedom - blessed lifestyle and culture? They don't want to offer this liberty to their citizens, they want to crush the dreams of freedom of their citizen and so they try to attack the idols of individual freedom, biggest democracies like U.S. and India. Their leaders, priests and godfathers will not be contented till that day when the entire universe will be of their own creed.

Unless this type of perversity changes, there will be no chance to check the flow of terrorism, ever-growing. Assassination of Lincoln, of Gandhi, of Martin Luther etc. are saddest incidents in the world history happened due to a certain kind of terrorism. Every days massacre in Kashmir, in Arab-Israel borders, attacks on assemblies, complete destroy of WTC's twin towers and severe attack on Pentagon and the secret Hitlist, slumbered terror in Punjab and in some degrees in Assam, Lankan war with LTTE, America's former attack on Vietnam etc., etc. are the never - forgotten examples of terrorist deeds.

A) Terrorism In India -

Since the partition we I have been suffering from various kinds of terrorism. Our entire political system, financial status and sociocultural sectors have been affected by it. Terrorism in the regions like Punjab, J & K, North eastern states have its intensity at the greatest level, whereas states like U.P., Bihar, Tamilnadu, Orissa, Gujrat and other states have been affected by terrorism once in their life.

1. Kashmir - Once a paradise on the earth, Kashmir, became now an area of darkness. India has been fighting with the terrorism in J & K since last 20 years or so. Till this year 30,000 victims of it are recorded and the killings are even now in motion. To maintain law and order in the valley India had spent nearly 2 lakh crores, but, only failure and complexity come at our disposal. Kashmir was a place for summer tourism and an outdoor set for Hindi movies upto the late 80's. Retreat of Russian Army from Afghanistan and collapse of mighty soviet union were the most influential incidents for the western Asia. But India was a decade late in coming to terms with the post-soviet world order.

Since we are very much familiar with intricacies of Kashmir issue, there is no need to tell each and every thing in detail. What we can do here is to think over the betterment of average Kashmiri and search a way for creating favourable atmosphere for the proper solution of this. When a state uses terrorism as a weapon, we cannot afford to keep quiet. Our problem is we have never exercised our right to active defence. Unless we retaliate in a similar fashion and they lose blood, they will not stop this proxy war. And there are various reasons why the Kashmiri youth choose to become 'Jehadis'. This movement has economic overtone also. Because the Mujahideen are seen as freedom fighters. Their outrage is for the fact that these Jehadis can't forget partition and the 1971 humiliation etc.

There is another view; come forward after attacks on WTC. There is a plenty of evidence that Pak is training, harbouring and exporting these terrorists - does this not make an aggressor of the kind the US has attacked thousand of miles away from its shores? Why then do we tolerate similar activity at our doorstep? We have to take care that they should not consider terrorism as the 'liberation struggle'. We have to drive away every kind of separatism from the minds of Kashmiri people.

Nowadays, attacks on WTC, American's war against Taliban and recent attacks on our parliament have changed the entire atmosphere of Kashmir issue in particular and international terrorism in general. At the moment, both India and the US are on the right side of history. So we can use this golden opportunity as one of the means to solve this issue. But terrorism has now no face of its own but only masks and our duty is to throw off these masks.

2. Other States - Though, Kashmir is prominent issue, other states, also, are not out of this devil's clutches. In the 1980's,the 'Khalistan' movement took roots into the soil of Punjab. It was based on separatism and a challenge to the integration of our nation. Bhindranwale, a supreme leader of this movement, made it to proliferate. When the terrorists took shelter in 'Swarnmandir', there was not a single alternative for Indian government besides attacking that holy place. It was a sudden shock to the Sikh community in India. Later decade was search a way for creating favourable atmosphere for the proper solution of this burning issue. First of all we have to think what are the duties left for our nation for improvement of this miserable conditions of the natives. The Indian Government has abandoned the people of Kashmir-Muslims and Pandits. The tremendous presence of security forces, arms and ammunition in valley is a statement of a massive military investment that has been made here. But there's been no spending on civil administration. The Government must realise that Kashmiris are an educated, cultured and civilised people. And they are feeling isolated. They can be won over only through integration, not through militarisation. They cannot be won over without civil and cultural weapons. The people have to be given opportunities. It's not enough to people the valley with 'Khaki' uniforms.

Present situation Kashmir can be described as 'Vajpayee tells Bush India is losing patience. Farooq Abdulah tells Vajpayee Kashmir is getting impatient. Advani asks Pak to hand over Masood Azhar. While Kashmir struggles through days and nights, years of terror, praying for change" So we have

to change our strategic policies about this problem. In this direction we must consider the view of KPS Gill, "Inconsistency is at the core of India's failure to defeat terrorism. Each time the security forces succeed in consolidating their position through sustained counter-terrorism campaigns, the gains are frittered away through opportunistic, ill-conceived and unprincipled "Political initiatives' and attempts to cut deals with terrorists or with their supporters across the border. This has wasted the sacrifice of Indian security men again and again" Isn't it true? What's needed is a consistent strategy, sustained over an extended period of time, aimed at crushing every manifestation of terrorism within our boundaries. The enemy manifestation of terrorism within our boundaries. The enemy speaks of a thousand year war, and we don't seem to be able to think and plan beyond a few weeks. The government should articulate its strategic perspectives in the form of clearly defined and openly declared counter- terrorism policy.

Terrorists way of fighting with own army have completely changed. Now, they come garbed in army was a region of chaos in Punjab. By the time, this movement become feeble and it resulted in complete destroy of the terrorist principles behind this movement.

Dacoits in Chambal valley, Naga terrorists, Ranbir Sena, ULFA, extremists of Bodo-land, Gurkha land and recent organisations like SIMI and alike efforts are outbursts of the hidden terrorism in India. They are not only concerned with socio-political realities but also with having many sides. There are four problematic phases in this way : regional rivalry, global intervention, religion and conflict resolution. The was against terrorism has to be fought on many fronts, the key one being the economic one. Employment opportunities and good governance are pre-requisite for ending it. Hijacking of IC-814, attack on Red fort, the recent attack on our parliament is a threat to the soul of one of the largest democracies in the world. It has changed all the arithmetic. Now people are trying to push toward their hidden desire of war - mongering. If the government of India, fails yet again to take convincing steps, there will be a dangerous loss of faith in its ability to act. Now what we have to do is to recognise the foot - prints of time and behave likewise.

According to KPS gill "Eventually, terrorism in India will have to be defeated by India, and on Indian Soil. We must prepare ourselves for a dramatic extension of terrorist activities beyond Kashmir, in the Indian metros. The groundwork has already been prepared, and execution is imminent".

However India and India alone can make these things right answers to all these intricate problems can be found this atmosphere of socio-culturall heritage of India. Because as per our ancient cultural heritage, we are the strongest believers in multiculturalism. We can pace forward in such a bright direction that not only our Indian peninsula but the entire planet attract to us with hope and aspiration. All the world is in search of the blessed region where it will have no such unimaginable tensions and quarrels. It there starts a journey to build the new world out of the garbage of WTC and Pentagon, then its main path, no doubt, will go through the philosophy of supreme endurance and multiculturalism, which has been India's pride since the origin of our species.

●●●

Karmaveer Bhaurao Patil : The Very Embodiment of 'Karma'

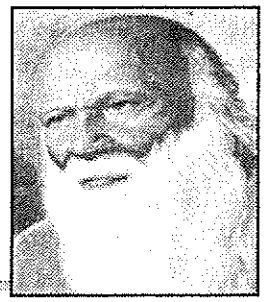

- Mr. Amitahamad N. Tamboli
M.A.Part - II (English)

The dawn of last century! How was it? Of course it was as usual. But India was far behind than today's our nation. There were giggling, smiling trees chirping birds, dancing children, whispering clouds, voiceless wanderings of butterflies and what not? But it was haunted by one monstrous colonizer who was blind by the infinite hunger of authority, of power of colonies. India was innocent prey to those imperialists for nearly hundred years then. The sweet country was over-burdened by the brutal means and bloody acts of so called rulers. How were down troddens? They were struggling for their lives in the dark world. For them, education was nearly mirage. Only so called sophisticated clan was in search of knowledge and learning. Women were almost prohibited from small educational stream. It was flowing only for the upper-clans guys who took delight in clerical jobs. And there came who?

A magnanimous 'sun' rose on the horizon of downtrodden. A mighty giant man with long beard, simple cloths and naked feet. Who was he, Bhai? He's modern saint in the province of holy education. Mr. Bhaurao Patil, our dear 'Anna' who valued his life, for the sake of education; 'education to all was his motto. He pined for the magnificent pearls which were dispored between the downtrodden (Bahujan Samaj), picked them up on his strong shoulders and showed them the way of bright future life. But don't coin him, any so called educationist. sitting in the ivory tower. He was within the man, within the clan. He lived for them only. He made them alive; alive in really revolutionary way. He not only baked for them but also begs for them before anyone - either prince or beggar. Really he was the key-word of education for masses. He was a 'Sir' in the true sense of the word.

As a Jain, he was influenced by Jainism, especially its Chatur-Vidha-dan (four-fold gifts) which it advocates. These gifts of 'Anna' (food) 'abhaya' (refuge), 'aushadha' (Medicine) and 'vidhya' (knowledge). Bhaurao made an extensive contribution to public life of Maharashtra through 'Vidhya-dan' And how in rendering vidhya-dan he has also served the rising generation of Maharashtra through providing them Anna (food) and abhaya (Shelter) as well.

His actions were perfumed by hard work and sweat. He made the labourers and hard workers an idol baked in knowledge, by giving them unconventional weapon i.e. the pen. He lit the lamp of knowledge and education in Maharashtra. He tried to destroy injustice and ignorance from poor villagers. So he was the

light-giver, he was the light. Really he was 'Prakash-Putra' (Son of light).

But was it possible for Anna to revolutionise the society randomly? Certainly not. So many extraordinary efforts had been made by social thinkers in 19th century. Raja Ram Mohan Roy was the first one who paved the way for these social entities. He was the first attacker on the social evils of our nation. He established - Brahmo Samaj. Mahatma Jotirao Phule was the another offender of these evils. His sacred Savitri opened the doors wide for feminine race. Shahu Maharaja of Kolhapur wide the contemporary of Anna, who opened so many boarding houses and hostels for the poor downtroddens. And Sayajirao did the same kind of work. Anna was fascinated by the works of these. And he attacked on sophisticated, rich class of the society which denied chances of the lower-class to get the same they were enjoying. They attacked these cunning ghosts.

India was under the foreign rule for centuries including Muslim rule which was dominant for almost three hundred years. What was the out come? Poor and innocent hearted people could not get the mere taste of word 'Knowledge', 'education'. Poverty was their another for in this battle the rich and aristocrates - 'means educated few' - become toy in the hands of Britishers. Bahujan Samaj was long neglected by these aristocrates too. But few extra ordinary men like Vittal Ramji Shinde, Mahatma Phule, Maharshi Karve, Sayajirao Gaikwad, Shahu Maharaj and Karmveer Bhaurao Patil devoted their lives for education of Backward classes. Many leaders took interest in religion. Anna too respected all religions but the didn't indulge in religious matters. Though he was Jain, he shared food with anybody; while strict Jain doesn't do so. Bhaurao Patil as influenced by Mahatma Phule, was a active member of Satyashodhak Samaj. His anger was directed mostly against entrenched social evils as they existed in privileged sections of the Hindu community, especially of Brahmins.

He wandered nearly all over Maharashtra to pick up an intellectual blossoming from depressed classes, gave the food, shelter and holy knowledge by opening hostels, primary schools, highschools and colleges in ascending order. He truaged hundreds and hundreds of miles on bare feet and his all time companion was his loving 'Ghongadi'. He did not even point out something extra-ordinary in men around him but he made the unfertile lands productive by long view of life. He used to say, "Give me waste lands and I will turn it into best lands".

He's done superbly. One of the distinguishing features of his educational system is the proverb 'Earn and Learn'. Yes, he made it alive. He made it the watch word of education. What was his philosophy? 'Education through self help'. That's all. The pupils are expected to work hard on specific farms, made hard on specific forms, made to do their own meals and learn independently. He gave them holy opportunity. Manual labour as a means of education is one the first principles of his life as a promoter of rural education.

Why is 'Anna' called as 'Karmaveer'?

Of course, he did something, no doubt, but how can we regard him as veer when he didn't fight with so called weapons? The answer to this criticism is very simple. He fought a war, but it was not destructive. It's another name is 'Productive Philosophy'. He revolted against the so called cultural barriers which prevent depressed clan from delicious drink of knowledge. He fought against the cunning rulers and clean clothed rich upper clan i.e. 'Pandhar Pashis'. He was the Light house, but not fixed at one place motionless. He wandered and wandered and gave heavenly light for the innocents who were drowned deep into the bloody white cultural code of conducts. He wiped it out. And his very act benefited him with the title 'Karmaveer'. He didn't care for tattered Gaongadi, old silver long beard, bitting says of heated sun. But he went on and on, with his long sacred march, towards knowledge reign as it delicate fragrance of musk.

●●●

- Love thy neighbours as thou love thyself.
- Whom God loves dies young.
- Better a witty fool than a foolish wit.
- The goal may be attained by meditating on a saint.
- Blessed is he who is blessed with parents.
- Patience is the best menas of success
- Cleanliness is next to godliness.
- A stich time saves nine.

- Mr. Manik Yedage
B.A. Part - II

The College Girl

The college girl
With a Jeans pant shirt and well-set hair style;
with bobbed hair,
Her sandle is four inches high.
She walks as if to touch the sky.
She talks of films the whole day long,
And is ever eager to sing a filmy song,
To talk with boys is her hobby
And she calls herself Bobby.
She wants to be a queen of beauty;
Little has she got of the sense of duty,
College is her picnic place
Where she passes her time
With grace.
She never bothers to attend the class
In a theatre her time she would pass,
Notes she never prepare from her book
But wants to get her degree by fluke.
Yet she seems sure of success in life
And hopes to become a faithful wife.

- Miss. Bharati Patil
M.A. Part - II (Eco.)

'Gitanjali' - A Critical Review

- Mr. Awasare R.J.
M.A. Part - II (Eng. Dept.)

A study of Ravindranath Tagore's 'Gitanjali' Song offerings - Macmillan Pocket Tagore Edition, 1974.

Every Artist in the world tries to speak through his works. Very few of them are those who handle various types of arts at the same time. But we can't deny their proportions exhibited in arts they possess. Ravindranath is not an exception to this rare case.

Our nation has a hoary past. We have a rich cultural heritage. Ravindranath was a product of this holy soil. We can experience ever growing excellence in Ravindranath Tagore's character. That great man deserves many epithets. There was nothing too minute to his genius. Versatility is a word unable to depict Tagore's personality. We remember many historical figures who were the greatest in their particular field of action. Ravindranath excels them in all respects. His life was the focusing point of all virtues. His genius, his contemplation and his thoughts are never meant for his own regeneration but has been proved as a great source of inspiration for the next generation. His scholarship peeps through his writings. His writings have a literary flavour. 'Shanti Niketan', his efforts turned a shadow into a reality. 'Shanti Niketan' was nothing but a dream seen by and fulfilled by Tagore himself. The people enflowered in its atmosphere got a novel sight to see at art in particular and life in general. Many sculptors, painters, singers and intellectuals are the blessing boons from 'Shanti Niketan' to India. Inspiration they got from Ravindranath and 'Shanti Niketan' were varied in sense.

Ravindranath was born on 7th May 1861 in Jatasanko near Calcutta in a well sophisticated family. Character is the product of up-bringing. Good teachers mould children's mind. His love for literature is an outcome of preaching made by his parents and teachers as well as of readings of ancient Hindu fable and epics, Ravindranath, as a literary personality, is a result of a fine blending of the heritage of Indian literature and influence of an European literature. He welded a link between the eastern and the western culture. He skilfully handled all the modes of literature like short stories, novels, essays, poetry, drama, autobiography etc. He acted in many roles as an educationist, a political thinker, a philosopher, artist and a man with scientific attitude. He is one of the greatest sages in Indian tradition. His writings is nothing but an attractive reflection of his profound genius. He is an universal poet because we find a power to go to an immortal root-cause of entire human life in his poetry. He observed the world according to purely Indian view. His literature is nothing but a search for eternity. He believed in eternal

human values and he had respect for the universal religion - 'Humanity'.

The writing period of Gitanjali was from 1905 to 1911. Ravindranath himself translated Gitanjali into English and later it was published in 1913. The 'Noble Prize' for literature was awarded to Gitanjali in 1913 and because of this, he became the most important and famous man in literary as well as in common society. He was the first Asian writer who achieved this prestigious award. In the world's literary circle, Indian literary work had got equal status and it was very proudful thing for India.

Gitanjali, really a beautiful anthology, where we can observe the feelings of 'Love' and 'Devotion', eagerness of poet's mind to meet God, relationship between 'human mind' and 'nature', his ways of welcoming death, and above all his spiritual and emotional touch for his poems. Gitanjali, it is the same work through which Tagore exhibited his concept of 'Universal Man'. It is Tagore's master piece and 'Supreme love to God' is its core. 'I am here to sing thy songs' is a motto of all these poems. It is honest to the ancient Indian tradition of 'Bhakti - Kavya', however we feel poet's personal yearning to merge into God in it. He has painted many forms of 'devotions' and changing moods of the poet due to it. According to Tagore, this world is a beautiful creation of God and so to remain in this same world is equal to enjoy the heavenly ecstacies. Though the central theme of more than hundred lyrics is this divine love, there are wide structural differences so they can't be criticised as monotonous. We can sense poet's mastery over the words, symbols and an elastic rhythm. The overall impression of it is that the rhythm in this poetry generally silent and its total poetic form has bent to delicacy and serenity than forcefulness and striking nature.

There are various themes discussed in Gitanjali. It is my humble attempt to present few of them, as per my perception before you.

Relation of Man with God :

A recurrent theme in Tagore's poetry is relation of a man with God. It comes forward in different styles. It is a beloved theme of many poets but Tagore's speciality lies in his imaginative power, his colourful ways of expressing it. In following poem, he says, "O Almighty God. You are every where in this world. You are the light of this world and you are moving from blood to blood". Human existence is only because of you. He says like this.

'The light of thy music illumines the world the life breath of thy music runs from sky to sky'

It is a fact that sleep is a blessing for a human being but in following poem, he blames his sleep because of which he could not see God. He says God was with me and it is only because of this cursed sleep I could not meet Almighty.

The lines are as follows :

He come and sat by my side but I woke not
What a cursed sleep it was, O miserable me

- -

Alas why are my nights all thus lost?
Ah, Why do I ever miss his sight
Whose breath touches my sleep?

But he is aware that God is not only in temple but He is everywhere. He is with tiller, with pathmaker and also with a common hardworking man. He does not like lazy persons. Tagore says like this :

'Open thine eyes and see thy
God is not before thee
He is there where the tiller is
tilling the hard ground
and where the pathmaker is
breaking stones'.

It is fact that common men always say that God is not with them. But Tagore has exactly opposite views. He says it is only because of God today I am present in his world. God always wants to share my sorrows and also wants to take lion's share in it, He says like this

Have you not heard his silent steps?
He comes, comes, ever comes,
- -
In sorrow after sorrow his steps,
that press upon my heart, and
it is the golden touch of his feet,
that makes my joy to shine.

At last, he knows this fact that he has not done anything wrong in his life which he has spent until now. Still there is a question in his mind whether he could stand before God. Tagore says like this.

'Day after day, O lord of my life,
shall I stand before thee Face to face'

Overall at the end he is happy with his life and he is hopeful that he will be rewarded by God's mercy. He says, 'O Lord, O God, our relation is ever lasting. Since from the beginning of this universe we are together and we will remain together upto the end'. The lines are as follows!

'Day come and ages pass, and it is ever He who moves my heart in many a name, in many a guise in many a rapture of joy and of sorrow'

Other Minor Themes :

Patriotism :

The story brings home the lesson that national interests rule supreme. The Indian Independence struggle influence us even on having a passing glance at the history. As Ravindranath was a Indian, he showed his great patriotic nature by rejecting the honour of 'Sir' which was given to him by British Government, after the Jaliyanwala Bhagh Massacre. We can observe pure Indianness in his Institutions and thoughts on various fields of culture. He saw a dream of an 'Ideal state' i.e. India after independence and painted a picture of such a nation in the words :

'WHERE the mind is without fear and the head is held high -

Where knowledge is free
- -
Where the mind is led forward by thee into
ever widening thought and action -
Into that heaven of freedom,
my father, let my country awake'

Strength :

He is not very aggressive in making demands to God but when he asks something to God, we can understand that those demands

are not meant for him alone but there are transparent wishes to the welfare of the world. In the following poem he asks God for strength, necessary for making him an idle human being.

Give me the strength lightly to bear
my joys and sorrows
Give me the strength to make
my love fruitful in service
- -
Give me the strength to raise
my mind high above daily trifles.

Death :

'Life is transitory and Death is eternal'. We are aware of this universal truth. Death makes man terrified and rootless. But it is not true about Ravindranath. He sees 'Death' in many forms like messenger of God, companion, and as a friend. Death seems to him as a final farewell to this world which he loved most. Following lines can tell us his optimistic view about death.

DEATH, thy servant is at my door.
He has crossed
the unknown sea and brought
thy call to my home
- -

I will worship him with folded hands and with tears, I will worship him placing at his feet the treasure of my heart.

Conclusion :

Ravindranath was a poet of leaves, flowers, birds and children. He was an innocent child at heart. For him there were no barriers of religion, cast, race, language or any geographical area. This whole world is a shrine for him and his life was pilgrimage towards it. He distinguished himself in many fields. Nothing was beyond the keen of his genius. He has presented fundamental thoughts on human life before the world. His conception of 'Universal Man' was not time bound. Ravindranath was a singing tree. Many Indians had taken shelter in its shadows permanently [Person like Y.B. Yeats said that Gitanjali is a mirror in which we can see our form and figure. We can hear our own voice like in a dream. We achieve something more valuable than our life. So we attract towards it]. My opinion can't be different from Y.B. Yeats. God affects his decision in the manner he desires. Even the 'God of Death' didn't want to take him early. But as human beings are mortal, we have to die. After living a glorious life of about eighty years, he passed away on 7th Aug. 1941. Good culture shows the man the path of duty and on the same line we can say that good culture and good literature show the man the path of duty. It is our pride to say that Ravindranath was purely a Indian Soul.

●●●

- Bitter goes before the sweet and foreasmuch it does it makes sweet sweeter.
- The man who goes alone can start today but he who travels with another must wait till the other is ready.
- Don't count your chickens before they're hatched.

- Mr. Dnyneshwar Dunde
B.Sc.Part - III

The Nature of Friendship

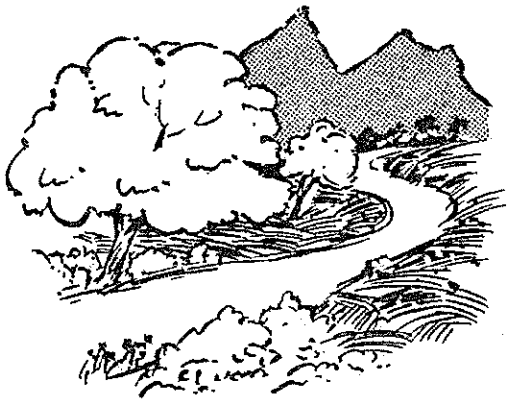

- Miss. Amarveli Patil
B.A. Part - III

"Friendship is a valuable gift
It can't be found in a market.
A real wealth
A real gold
But rare thing
Hard to obtain."

Friend is a loving partner of life. Friendship protects us from evil forces, In our life, we want to gain a number of materialistic joys. But true friendship is more valuable than anything else. True friendship is that which gives pleasure and real way to life. Life is defined as a garden and true friendship is the blossom in that garden. Without friendship, life will be wilderness. A friend in need is a friend indeed. True friends remain with us in miserable times. Though it is the general law of society that in prosperity number of men stay with us, but in adversity only the true are with us. It is the law of nature that more men adore the sun rising than the sun setting.

Who so ever is delighted in solitude is either a wild beast or a god. It is true that a natural and secret hatred towards society in man shows somewhat the tendency of the savage beast. But it is false that it should have any character at all of the divine nature. In general, men do not perceive what solitude is. For a crowd is not company. It is said two is company, three is crowd. Francis Bacon states, faces are a gallery of pictures. A talk is thinking symbol, where there is no love. 'A great city, a great solitude." Though there are some advantages of solitude. Due to friendship, man becomes 'man' and not a beast. A man in the company of friends forgets tensions and worries for atleast sometime.

William Shakespeare says, "A person will stay as our friend, as long as we have money to spend". This is the dangerous friendship for the true friends. If a friend behaves in such tricky way then you mind that enemy is hidden under the guise of friendship. Such friend should not be believed who take us on the side of life, which is full of darkness. A friend should be our guide, who leads and guides us on the bright path, Again it is said by a wiseman that friendship should not be like hot rays of the sun but it should be pleasant like the rays of the moon. The friendship should be like the full moon & loveable stars.

Friendship is that relation which is formed and shaped with our feeling, expressions, thoughts and methods of behaviour. If the thoughts and ideas corelate with each other then the friendship, becomes more deep and real. It is the relation based on faith, trust, confidence, and belief. Friendship hasn't restrictions of age, caste, religion, region or colour and gender.

Life is a constant fight and continuous struggle. On such a battle field friends encourage and cheer us to face all difficulties boldly. Friendship redoubles joys and cuts grief in halves. The second fruit of friendship is healthful. Friendship makes a fair day in the affections. Friendship is like the pomegranate, full of manly kernels. All things are graceful in a friend's mouth. So, we must have good friends.

It is hard to live without friends. It is difficult to leave the friends. When we meet friends we are extremely happy but when we say good bye to our friends we become sad. It is hard to forget good friends. A good friendship is chemical compound which is difficult to prepare but easy to break.

●●●

Love

Love is wave
always breaking against heart.
Love is a walk through a deadly night.
Love is a fight against partition.
Love is an appeal against exploitation.
Love is a weapon against war.
Love is a property to shower.
Love is a treatment for hatred.
Love is constume to be worn by all.
Love is a medicine having no side effect.
Love is a disease which gives warmth.
Love is a stream flowing endlessly.
Love is a science called lovealogy.
Love is a bird flying towards horizons.
Love is a stone signifying enternity.
Love is hundred moons in one sun.
Love is U, Love is Me, Love is God.

- Mr. Kishor Babar
B.Sc.Part - I

There are 365 days in a year. Excluding 52 Sundays, there are 313 days. Students are sleeping 8 hours a day. It means that they are sleeping 120 days a year. Now only 140 days remain, out of this, about 35 days are spent in sports and extra curricular activities. Now, they have only 105 days. Diwali and X'mas vacation count for 35 days, out of 70 days left 50 days are summer vacation. Remaining 19 days are taken for exams. And then only one is left. It is spent for declaring the result. How will student pass then?

- Mr. Hemant Pol
B.Sc.Part - I

INDIA 2020 : A Vision for the New millennium

- *Mr. Pradeep Pawar*
B.Sc. Part - III

Author - Dr. A.P.J. Abdul Kalam.

What would you expect from a person who has given India missiles like Nag, Prithivi, Akash and Agni, also who had a big hand in Pokharan blast? But this time, it's a vision of India in this 21st *Century in this book.*

And he sees and proves that India will be a super power not only by defence standards but also by agriculture, healthcare, technology, material and in all other fields or in short the position where US stands now.

India is considered as a developing nation. First, Indians saw a dream of independent India. They achieved it by showing their potentials. But we can see after 50 years poverty, illiteracy, corruption and pessimism. India has the greatest strength with her i.e. her people or one of the biggest skilled human resources. Now India's needs are very clear to remove the poverty of our millions as speedily as possible and to provide health, education and skills to all. And to see what will make the country a developed nation.

In this book, author rightly points out the areas where we have a core strength and can develop very fast areas like computers where India is emerging as a major software power and the use of Information Technology (I.T.) in every field. He also shows that India's strengths in software and I.T. are due to its talented youth. India will witness fibre optic communication within next 5 to 10 years.

In agriculture also, India will become self sufficient and new technology in hybrid seeds, food processing, land development and food security. Much of the attention will also be provided in hybrid seeds - used farming in north-east region of out country that region will become a major producer of wheat. Use of computer Aided Designing (CAD) and computer Aided manufacturing (CAM) will be largely used in our industry. In the future, we will develop technologies that will help us to make right use of unnatural resources. By developing and using indigenous technologies our metal manufacturing will increase tremendously that will help to improve our infrastructure and to set up big industries in our countries. And there will be large use of newly developed alloys in every sphere of life.

In material technology, India has a fair chance to improve her standing. Like ceramic material, which is in abundance in India, can be used in automobile, aircraft engines as propellers and rotors, electronics devices and in sensors. Use of super conducting materials will help us in generating low cost electrical energy. Research and development in nuclear technologies could from the base of major industries.

There will be a larger interaction between

our Research and development labs with industry. So colleges of the future will also be centres of Research and development which will provide new designs and ideas to industries. So don't be surprised if, in future, colleges like ours develop new machines, make new chemicals or design new circuits. Steps will also be taken to reduce losses in electricity transmission. In addition, indigenously developed nuclear and thermal power plants will be set up.

Thus, in this book, Dr. Kalam has breathed optimism and practical vision of India. He has discussed many aspects of technology. He has also discussed our plants and projects in space technology and defence industries. Now India is developing 'scramjets' and 'Ramjets' required for space programme. But these engines are so powerful that their speed is much higher than sound. Suppose time taken from Chennai to Delhi is 5 hours with today's planes having speed ¾ of the sound. So just imagine when we will travel with those engines with much greater speed of sound. As well, India is developing numerous strategically important technology such as our new sonar system 'Panchendriya' and new 'Naval Integrated Electronic warfare Programme (NIEWP). He says India will be a big missile power in the world in next 5 years. India will have best and most dangerous missiles in the world. He also stresses the need for acquiring nuclear weapons by India. He Say's nuclear weapons are a strong component of global strategy. Thus, to become a super power India will have the best nuclear and conventional weapons. To become a super-power, India should have very strong economy, strong technological base and indigenously developed technology in defence forces.

Talking about investment, Dr. Kalam says much of the investment can be done within existing budgets. We have enough potential for investment, for example do you know that Indians hold 90% gold for world? For investment form private sector we should create atmosphere by decreasing administrative barriers and encouraging people to commit to their work. And we can create such right climate. When this will be done, automatically investment will flow from people, industry, financial institution and MNCS.

Thus in this book Dr. Kalam has created a very optimistic vision of India. We all feel and want India to become the best in the world. But as individuals we don't know how to do it. So he has told us that as students, teachers, people from different modes of life can do something to make India a super power. It might be helping a poor child in his studies. It can be a new way of efficient forming or designing a new fuel efficient engine. And he has encouraged all people to work something of high quality which will make India a superpower.

He says younger generation is an endless source of ideas and potential. So if all play our little part as he says rightfully, it wouldn't be long before we would be citizens of the world most advanced and developed nation, India.

I would say it is a guide for the people who want to do something for country.

●●●

'Rainbow' (A Ray of Hope)

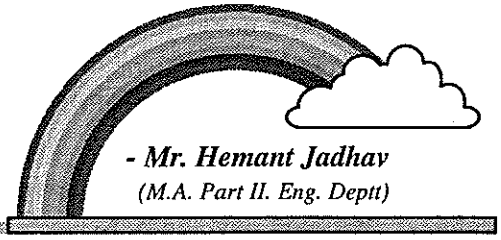

- Mr. Hemant Jadhav
(M.A. Part II. Eng. Deptt)

Dramatis Personae :

Bhargav : A well -built and ever-smiling boy.
Amir : A Herculean, giant but lovely boy
Sumit : A clownish but innocent fellow.
Kumud : A bulky girl with poetic sensibility.
Saylee : An intelligent girl with broad and delicate heart.
Akshay : A very calm and quiet boy lost in his own world.

Act I - Scene I

Locale : [Large college area, outside the city of Indian sub-continent, situated on the bank of the river, Krishna. Scene opens in one of the rooms of two building in college premises. The room is lonely, shivering with breeze of winter winds. The room contains lot of desks but a few are without dust. The black-board is trembling of the cold as if a newly wedded bride. And on the first bench, there is a female couple, fighting with the cold too.]

(The audience hears the quiet footsteps approaching the room. The two girls make their heads towards the entrance. And he enters.)

Amir : Good morning, twins!

(The girls exclaim and reply with a blast of delicate smiles.)

Kumud: Good morning. But where are the twins?

Amir : Of course, on the first bench. Its you.

Saylee : Are we twins?

Amir : No, you aren't . But you are.

Saylee : Oh! Stop nonsense. Where is Virginia?

Amir : Virginia? She is not in the hostel. I am not of 'that' kind. Believe me.

Saylee : (Beats the bench and utters) I am talking about the 'text' and not of a beautiful lass.

Amir : Oh! I see. Its lying helpless between my books like Lennie. Leave the nonsense and enjoy the lovely Virginias around, dear topper.

Kumud: Always notes and Xerox and texts and the critics. Forget them Yaar! Enjoy something.

Amir : Enjoy beauties, enjoy melodious world, enjoy killing interruptions, enjoy gaits, enjoy velvet and enjoy roses too.

Saylee : What a loving tie of a lier! What a poor philosophy of a priest! Words of a beautiful bachelor enjoying barren moorlands!

Amir : (Laughs a little) for God's sake, don't coin me as 'non-romantic'.

Kumud: What you say? Romantic and you? Don't corrupt the 'word' which is so romantic (Breaks laughter)

(Meanwhile, there enter Bhargav and Sumit.)

Bhargav: Good morning friends!

Saylee : Good morning! Where were you, bhai? Its quarter to nine.

Bhargav: Oh! Shoot the bloody quarter, for today at least. We are free today.

Kumud: What? Free?

Bhargav: Yeah! Our mam is out of station, so I am out of tension.

Sumit : Aye Mr. Tension-free! if you handover me a chance to, may I speak on Derrida?

Bhargav: Why not dear swan, bravo!

Amir : Let me enjoy Venus, baba. Close Derrida or let me go.

Sumit : God bless you! I won't waste my critical time before the bunch of so called intellectuals. (There is a loud laughter of remaining four except blank Sumit. At the same time, enters one silent animal with 'Jo' (rosey notebook) in hand, wearing the mask of muteness and Miss 'Sony' (pencil) in pocket near stern 'cello')

Bhargav: Good morning, Akshay!

Akshay: Good morning! (Dry voice spiced with artificial smile and keeps silent.)

Sumit : Madam won't come today, Akshay.

Akshay: No? (Expressionless face once again.)

Bhargav: Arre! she is to Kolhapur today, she phoned me. (Akshay places the 'ALAG' (a silent sack of treasures) on the bench and leaves the room for terrace, neglecting the rest. The four try to analyse his quiet departure. But they can't. They restrict their flowing stream of dialogue behind the closed shutters of delicate lips.

Scene - II

(Akshay stands at college terrace, lost somewhere, as if a statue; shivering breeze is continuously flowing and makes his hair dance speechlessly. Though he is, he is not in the world, in true sense of the world. There enter Amir, Bhargav, Sumit, Kumud and Saylee.)

Amir : Hello Akshay! What are you doing here?

Akshay: Doing? Nothing.....

Bhargav: Let's have a cup of tea, or sweets.

Akshay: I hate sweets.

Amir : A clove then?

Akshay: Its pungent.

Kumud: Will you come for a trip?

Akshay: I don't like it.

Saylee : What do you like, then?

Akshay: Like? I like solitude. I love loneliness. I like this empty terrace. (He stops and leaves the stage neglecting the five jumbled souls.)

Scene III

(Setting: One of the corners of the Auditorium, under one unknown tree, there appears one group with the texts and notebooks in hands and the large Goodman enclosed in the delicate finger. Fingers are crying by the overweight of the bulk and awaiting the dispersement of chatting mouths. Atmosphere is enthusiastic with occasional smiles and loud laughter)

Bhargav: When I stepped into the Thiba Palace, I was simply enchanted.

Kumud: By what?

Bhargav: By his huge, heart - thrubbing Palang, his extraordinary throne and by the Archives preserved.

Kumud: Oh! What a saintly speech by the cleaniest man of the world!

Sumit : How do you dare to stop at cleaniest only? He is purest, healthiest, cleverest outwordly and worst, trickiest and cunningest idol of our class, inwardly. What do you know, Yaar?

Saylee : Yes, he may be. Always he hankers for 'Lovely Lalanas'.

Amir : Who? Bhargav? Its their 'Sacred duty' to chase him and its his 'Sacred honour' to be chased by.

Sumit : What a point, Yaar? Amir, you should be a lawyer. Why are you wasting your time between the bunch of fools?

Saylee : Fools? How dare you to call us fools, Jawlikar? Its not your jungle, my lion.

Kumud: Sumit, mercy on her bubbling fair complexion, baba! Do you like to see the beautiful creation of God in fools' face? Correct yourself, re.

Amir : Try to be blind, Sumit. Atleast, don't speak the truth.

(And there breaks a loud laughter, while Saylee gazes furiously in Amir's eyes. At the same time, there appears a statue of feelingless human being.)

Bhargav: Arre, Akshay! How are you?

Akshay: Fine (A voice drenched in dryness).

Bhargav: Where were you?

Akshay: Drinking water.

Sumit : But life is not only for water.

Amir : When are you engaging your seminar?

Akshay: No, sorry.

Bhargav: Speak something Yaar. What's the use of dumbness? Look at Sumit, look at us. Do you see the quietness around us? Be free a little. Break the lock and join us. Come on. (But he is still as usual).

Kumud: Did anyone taunt you?

Amir : Any harsh comment?

Saylee : Or any insult?

Sumit : Are you dumb?

(At the very moment, there spreads silence.. Akshay is mute. In a few sounds, he leaves the group behind and marches towards library)

Bhargav: Wait a minute, Akshay, Akshay ..... (But he goes.) Oh! God help me. Help me in getting him back. Help me in getting his words back. Help me to tear off the mask of cruel quietness. (Everyone is calm and quiet. All engage in tackling Akshay's mute dilemma'.)

Scene IV

(Room No. 28 is highlighted on the stage. Someone is sitting in the room. He is watching outside the window; the 'lively' college. He is in a dilemma. "Is he alive?" He doesn't get the answer, Yes, he is Akshay.)

Akshay: (Soliloquy) All the guys lost in their world like the dancing butterflies. Beautiful lilies wander here and there, Many haunting souls. Two beautiful roses are speaking with the Romantic counsellor. A few are waiting for their 'magnets', And I .... What am I doing? What have I been doing for the last seven years? Only watching and watching and watching! Occasional smiles and hateful dry face are my all time companions. Why don't I appreciate loving Mogra? Why don't I amaze at the large mountain of Daffodils? Don't I love these things? Don't I get lost in merry peacock? O, my Lord! Who will brake the long silence? Who will banish the utter boredam? Will the words come to me? Will they love me? Or am I born as mere wasteland? Will my life stop at tasteless, barren, deserted only? Don't make me like this or let me die, while watching the words and words and words and words...

(He shuts his eyes with trembling heart and the sleep haunts him calm and quietly.)

Scene V

(Scene opens in the garden on the bank of river, Krishna. The garden is devided into parts by beautiful paths having pleasurable plants and flowers. Children are running after the delicate butterflies near the sacred tomb of Yashwantrao Chavan. The sun has touched the Western mountain. Its golden beams are reflected among the green leaves. And there appears one group, sitting in circular and enjoying the Bhel.)

Sumit : Cheers!

Kumud: What a joke! Cheers to bhel?

Sumit : Its not. Its cheerful to enjoy Bhel so we must say 'cheers!'

Bhargav: Sumit has a laughing brain for us, haa na?

Amir : Not only laughing but jungly brain too! (a loud laughter)

Kumud: And our handsome Amir has a taunting brain, yes naa?

Saylee : Miss, Kumud, you, too have a very very sensitive, 'nataki' and typical 'Kokani' brain, haven't you?

Kumud: O, miss Shukshuk! What you think? Don't we know the family of your poor brain? Most matured, intelligent, delicate, beautiful and philosophical brain. (Now, the Bhel also starts laughing with them.)

Bhargav: Look friends, we are enjoying the every drop of our life. But ....

Kumud: But what Bhargav?

Bhargav: One of us is drowned deep and deep into the dark reign of solitude. Its not fair, yaar.

Kumud: You mean, Akshay?

Bhargav: Yeah! He is not a playmate in our colourful life. Why? Is he not a man? Doesn't he have any emotions? Why does he hate people? Why

doesn't he laugh? He must laugh, Kumud, he must speak. Or he will be mad. (A long pause)

Amir : We must do something.

Sumit : But why doesn't he mix with us?

Saylee : It is a psychological complex. If you get love, then only you can love others. As the same, he is rough and bitter because he might have been getting the same from the world around. Not from all, but by the 'Some' at least. And his weakened mind might have been measuring the rest by the same angle. So he feels neglected because of the act of 'few' who neglect him. We must wipe out this sense of 'neglectedness' from his mind. For his survival, for his life, Don't we?

Kumud: We must, he is innocent.

Amir : Its not a matter of innocence. Its a matter of living. Its a matter of wonderful life. He is in desert, running after the 'mirage'. He must live his life happily and so we must be his 'Oasis'. (All join hands together and vow for a solitude-loving creature.)

Scene VI

(It's a college campus. Students approach, depart, sing, whistle, smile, wait, follow, linger-out side the room and inside it-sit Akshay - motionless with the life - long companion -loneliness.)

Akshay: (Soliloguy) Hey Almighty, Governor and the God!

Why do you create the thirsty souls
When not a drop in golden bowls?
Why did you make the beautiful sky
When noon is able to fly?
Why do you make the mountains bride
When all are engaged in their pride?
Why do you create the day and night
When everyone has lost his sight?
Why do you make the sweet snow shine
When everyone waiting for years to dine?
Why do you portray the Nature live
When I am shattered in pieces five?
Why do you dance on Heavenly hills
When the world is littered with death & kills?
Why do you allow others to speak
When I am bound to remain meek?
O dear constructor, shaper of the world!
Make me stronger and not a meek,
I have silence, quietness and meek.

(And he begins to sob when silence, quietness, and meekness mingle together to make the stage dimmer and dimmer and dimmer. Audience guess his flowing tears. He sits and loses balance and brakes his heart to be dumbstage darkens.)

Scene VII

(A misty morning and the sun has hidden himself behind the dispersed but innocent clouds, there is chill in very corner of the room no. 29 in the room, there sits a group, wearing the unbearable mask of silence. And there enters Akshay.)

Bhargav: Good morning! (Formal tone)

Akshay: Good morning! (Extra-formal tone)

(Akshay goes and takes a seat and begins to watch 'Jo' girl in rosey costume. Noon speaks. Silence begins to dominate the room. Its 20th February)

Akshay : (Aside) How strange! Five showering gentlemen in utter silence! Arre! They're retravelling towards the state of Buddha - the dumb Buddha? It's insipid, baba, it's fearful too. Don't be childish, foolish guys. Taste the sweet melodies of coloured life with smiling face, re! Here I am. Leave me alone to drink the "Quietness", spread over the beautiful world. Leave the bloody seriousness which wants to attack you. Smile, baba, smile. I won't bear your paper-like faces. It's better to see one feelingless than to view the beautifying faces of all in the 'purdah' of speechlessness.

(Akshay is calm and quiet. Rest of five come to him with blank face and something in hands. They beautifully shower the countless rosy petals over him with jolly face and start the song.)

All in chorus : Happy Birthday to you, happy birthday to you, Happy birthday to dear Akshay. Many many happy returns of the day!

Akshay : (A shock) (Aside) Arre, today is my birthday, how they know it? Why they know it? What they know it for? Am I of that worth? (He tackles the raised questions with the smiling face. Probably the first smile of the class.)

Akshay : but ..... you all .... How? My ..... this day ..... (he is unable to utter. Bhargav picks up one of the petals from his blushing head)

Bhargav: Do you see this petal, Akshay, how beautiful and how innocent? It makes world delightful too. Be as it is. Live in pleasure and make all pleasured; like sweet roses.

Kumud: What do you feel, are we monsters?

Sumit : Yes, you are, but beautiful mosters. (And the laughter enters the room for the firs time, today.)

Akshay : But you are so Big, Ameer and Bulky people. Will you speak to me?

Kumud: What? Bulky? (With a slant of laugh)

Bhargav: Akshay, peep into my eyes, do you feel insecurity? See towards Summit, will you call him cunning? Glance at Amir, is there poor mean mind in Lennie like mountain? View dear Kumud, don't you see the sensitive mind in her sensible eyes? Gaze at Saylee (Shukshuk), does she betray with her every-smiling eyes?

Amir : Not only smiling eyes Mr. Bhargav. They are philosophical eyes, spiritual eyes. Buddha eyes and forthcoming professor's really First class eyes.

Kumud : Akshay, are you happy, naa?

(A long pause. He exhales a long stream of warm air.)

Kumud: Yes. bulky but by flesh only re, big by the measure of laughter re and Amir by ....

Amir : By Dil Se, haa naa? (A great laughter and Akshay cannot control himself.)

Akshay: Its infinite, its measureless, its simply.... (Tears appear in his trembling eyes) When I entered this class, it's horrible to recollect. All were speaking and laughing and smiling and joking and dancing with the pleasured heart. And I .... I was the most neglected soul. A stone like face and lost all feelings, smiles had left me, friends were running away from me and the silence over weighted me. What was I doing then? I was slaughtering continuously my emotional mind with the sharp weapon of dryness. And the heart congealed into feelingless cold particles of the ice. Was then possible to wear the 'pleasure-mask?' Was it able to smile then? Oh! It was utter darkness and darkness all around.

And today you come and sing and dance and make me to do it. What a life! Really delicious. You wiped out my Age-Long tear and made me a 'man', a man in true sense, a 'living man' once again. Its my beginning. Now I don't fear of the call of Him, for my chariot today.

Amir : What are you doing, bhai? Don't steal the delicious words of my delicious star Emperor. (Now the '29' begin to laugh with six.)

Kumud: See the giant advocate of Mr. Emperor (laugh)

Saylee : And Mr. Advocate, its your legal duty to take care of your newly flourished friend.

Sumit : New friend? Hold your tongue Miss. Note Writer. Its not new friend but Mr. Dumb, Mr. Serious and Mr. Silence (And the laughter roars with the six human mouths.)

Bhargav: Don't repeat the 'dumb' hereafter. Now he has opened his mouth wide and wide and wide and wide ....

Saylee : Wait, Wait, its too much Prajapati, Aammaala Baas! (Another roar of laughter)

Kumud: Aarree Akshay, what's this, tears? (He laughs and says)

Akshay: Its of victory, Tai, its of pleasure, its of love and not of fear. Its of Ecstasy. Why should I be afraid of? And of Whom? I feel, I think, I like to dance with you; with the new life gifted by you. I must dance, I must.....

(He neglects all and begins with his melodious lines)

"My heart leaps up when I behold
A rainbow in the sky;
So was it, when my life began;
So is it, now I am a man;
So be it, when I shall grow old,
Or let me die."

(Now the Heavenly Tears appear in the six of eyes. Dumb is not 'lonely' but with 'somebody' It rains somewhere. And on the Eastern horizon, there smiles a Rainbow besides the defeated Dark Clouds).

(Curtain Falls)

●●●

"You Have To die my Dear" Based on John Steinbeck's Novel 'Of Mice and Men'

- Miss. Farida Mujawar
- Miss. Gauri Mhaiskar
M.A. Part - II

Introduction :

What is the chief end of a work of art? What's the sole purpose behind it? Simply to expose man, to expose its typical manliness, to expose follies and to give its readers a sense of Ecstasy. Many more tried their hands to get this status. But a few win the battle and emerge as victorius. On literary horizon of American men of letters, John steinbeck emerges as a mighty - man in the province of novel with one magnum opus work of regional novel which deals with the lively portraiture of a male couple - absolutely made for each other. The above quoted central theme is the heart of Steinbeck's novel - 'Of Mice and Men' (1937) carrying another, name as 'Something that Happened'. Though the novel is not mega one but the attempt is superbly powerful. The very essence of the story makes the novel to convert into dramatic form to cater the hungry spectators. This play based on the novel has won great success on American stage. It's a sincere effort to do the same, an attempt of dramatising the novel .... Delicious and charishmatic one.

Dramatis Personae :

1. George Milton } very close two friends.
2. Lennie Small -
3. Curley - Son to the boss, hot tempered
4. Curley wife Foppy woman.
5. Boss Owner of the ranch.
6. Crooks A strong Negro
7. Carlson A worker
8. Old Candy A Swamper
9. Slim A skillful skinner

George Milton and Lenny Small are two close friends. They two are itinerant farm workers, come to work on the bank of Salinas River in California. George Mitton is a small, quick, dark faced, sharp and restless eyes, strong features, slender arms, bony nosed person. Very opposite to him is a Lennie Small. He is huge, having shapeless face, large and pale eyes, wide and sloping shoulders, heavy walk, Swinging arms person. In short, he is a Shakespearean hill of flesh.

Lennie Small possesses a great desire to handle soft objects. He is in the habit of having pets of dog, cat, rat, etc, and giving loving mild strokes to them. But while giving heavy stroke to it, if the pup dies he does not feel any guilt or self-blame, but gets only fear. At the same time George supplies Lennies deficiencies, exploiting his strength and cherishing their mutual dream of a small farm of their own.

Now both George and Lennie come

to farm to work there. They are given a bunk-house, a small bed or berth room. Curley, the ranch-boss and al so the owner of the large farm and Candy, a swamper are in the bunk house. Curley is cursing, abusing George and Lennie for arriving late in the farm. Now, Slim, a skilful skinner comes there and he offers his dog's newly born puppies to the men. Lennie, with a childlike desire, asks George for having a puppy. At this time the wife of Curley arrives on the farm. She is foppy kind of woman and always desires to flirt with the workers. She is a troublesome issue among all the workers.

Carlson, another worker begins to tease Candy about how Candy's old and fruil dog smells bad I the bunk-house. Slim suggests that Candy should shoot his dog and replace it with one of his puppies. There is a quarrel between Candy and others, but in any way it is cooled down.

Again Curley's wife arrives there, George tries to throw out her but at the same time Curley and Slim arrive. Curley becomes violent to find his wife there. He tries to pick a fight with George, but then Lennie giggles sarcastically and as such, Curley's rage is turned to Lenny, Curley beats Lennie bitterly who doesn't resists until George allows him. As soon as he gets. George's permission immediately Lennie holds Curley's first in his big hand and crushes it. Curley lays on the ground crying uproariously. Slim warns Curley to keep his mouth shut about what happened and to say he caught his hand - in a machine.

Lennie is in the barn, mourning on his dead puppy. He accidentally kills it by stroking it very hard. Curley's wife once again, enters and sits down besides him. She sees that the puppy is dead and Lennie tells her that it nipped his finger and he play-fully slapped it and then the puppy is dead, she assures him for another puppy. Lennie says he likes to pet soft things and she says her hair is soft and takes Lennies' hand and puts it one her head. He strokes her hair and in his rapture he starts to muss it. She cries out angrily and tried to jerk her head away. Lennie cannot bear this hinderance and puts her huge paw upon her mouth and everything is over. Lennie knows he has done a bad thing and disappears.

Candy comes looking for Lennie and finds the body. He calls George. Candy waits. for sometime and summons the others. Curely says Lennie must have killed his wife and goes to get his shotgun. Carlosn goes to the bunkhouse for his pistol. Slim takes George aside and asks that if curley finds Lennie he will shoot him down like a dog.

Then men go out to look for Lennie and George follows. He goes to the secluded spot on the bank of the river where he told Lennie to hide in case of trouble and he finds the anguished giant there. As the others are heard beating the brush, George tells Lennie to look across the river and to imagine he is seeing the place they are going to buy. While he is telling Lennie the old dram about the house. And the rabbits, he takes Carlson's pistol from his pocket and shoots Lennie in the back of the head.

We have attempted the dramatization of the aforesaid action and giving it as a sample.

"You Have To die my Dear"

Locale : Near Salinus River (Lennie is seen sitting on the bank of the river near the brush. He embrances his knees and lays his chin on it)

Lennie : What will George do? I will not raise any trouble to George ..... I know George. He will come and then we will have that land. I will never trouble him and he will let me tend rabbits .... But - I have done wrong - oh! George - George please! (George comes out of the brush)

George : Why are you yelling? Huh!

Lennie : (Gets up on his knees) You will not leave me, will you George?

George : (Comes stiffly, sits beside him) No.

Lennie : I knew - George, I had done another bad thing.

George : It doesn't make any difference (The leaves rustle, the wind wave flow up the green pool and the shouts of men are heard.)

George : (Take off his hat) Take off you hat Lennie. The air feels fine (Lennie removes his hat dutifully)

Lennie : George, tell me about the land and the rabbits.

George : Of Course! Look across the river Lennie so you can almost see it.

(Lennie turns his head - George takes out a lager from his side - pocket.)

George : We will get a little place....

(George aims at the back of Lennies head, but his hand shakes and drops his hand to the ground.)

Lennie : Go on, George.

George : Yeah, we will have a cow and a pig and...

(again George raises the gun but fails again)

Lennie : And rabbits?

George : Yes, of course, rabbits (Lennie giggle and turns his head)

George : No, Lennie. Look across the river.

(Lennie obeys him. George looks down at the gun. Footsteps in the brush are heard. George turns and looks towards the sound.)

Lennie : Go on, George

George : We will get it soon.

Lennie : I thought, you will be angry. ... will be mad at me.

George : No Lennie. No. I am not mad at you. That's the thing I want you to know.

(The voices come close. George raises the gun listens to the voices)

Lennie : Let's get that place, now.

George : Sure, right now.

(George raises the gun. His hand is shaking violently but he controls it and pulls a trigger. Lennie jars and lays without quivering. George remains stand still standing at the gun.)

●●●

Remember

The best day : Today
The best gift : Forgiveness
The greatest Sin : Fear
The meanest feeling : Jealousy.
The greatest need : Common sense
The greatest happiness : Satisfaction
The greatest religion : Non violence
The easiest thing : Finding fault
The best way of life : Live and let live.

- Mr. Gandhi R. C.
B.A.Part - I

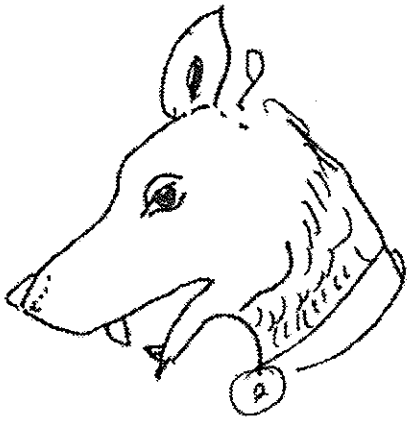

'A Sudden Realization'

There was a dog on a way to college. Tall, lean, black-white; having an ill feeling on his face. Something was strange! I stopped.
He did not have his left ear at all !

I went close, thinking that,
perhaps the ear had fallen behind. But no !
Really he did not have it.

I smiled and went in
my own reverie. Unknowingly, my hand went towards my left ear. It was there.

After some time I felt ashamed,
for I smiled at his physical deformity. I should not have done it.

"Place yourself there. Imagine
yourself in his place, Gouri." - my mind told me.

Really, I have done a bad thing.
Yes, I was wrong. At once my eyes filled with tears.

- Miss. Gauri Mhaiskar
M.A. Part - II

Life is what you take it as !

Life is like an echo
it all comes back to you
So give the world the best
and the best will come back to you.

Life is a stage
Where each one of us
Acts a part
So act well your part and
there all the honours lie.

Life is like an arthmatic,
Where joys are added,
sorrows are subtracted,
Friends are multiplied
and enemies are divided,
So face it boldly.

The mystery of life
is nothing else, But
Have, affection and Truth!!!

Life is nothing But a joy.
If you know how to enjoy.

Life is nothing until it is lived;
but it is you to make sense of
and the value of it is nothing
else but the sense that you choose.

- Mr. Pradeep Pawar
B.Sc. Part - II

Love

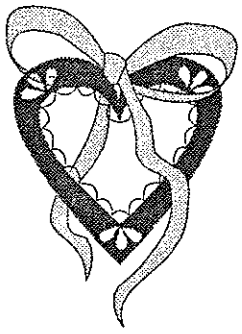

Love is .....
Two beings who know
Just as soon as they meet
that being together
makes life meaningful.

Love is .....
a wondrous gift
to be shared by;
enriching the lives
for ever and ever-green.

Love is .....
The warmth of a smile
the soft, gently touch
of two special mortals
who care each other,

Love is .....
that pleasant time
when two lovers understand
That laughter and sorrows
Are shared hand in hand.

Love is spontaneous.
Love is inspiration.
Love is sublime.
Love is courage
To those who are lovebirds.

- Miss. Bharati Patil
M.A. Part - II

A Door to Success

We met together,
Principal, students and teachers.
Some fear and feel astonishment,
Made us remain quiet.
Principal explained us,
His expectations from us.

We couldnot show promptness.

Now I advise you -
My friends,
Do not follows us.
Speak you openly - all,
Do not remain a wooden doll.
You should act,
Act and react,
Express your feelings,
Be transparent as a diamond.
Do not misuse your talent,
I know it's a challenge.
You should follow one path -
'Read more, write more and speak more',
And it will take you to success - door.

- Miss. Gauri Mhaiskar
M.A. Part - II

Broken Heart

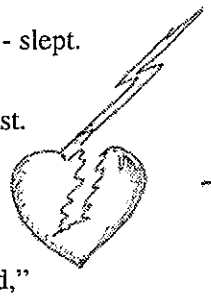

A bunch of twinkling starts - slept.
Bathed Night-Queen's sob,
Smelt by sparrows in the nest.

"Did you hear?"
"No"
"You were in sleep, but I did,"
Yes, I did

And parted myself since then.

- Miss. Gauri Mhaiskar
M.A. Part - II

Field of Roses

There - in the field of roses
Thorns have ceased to grow
Towards the gates of my
Heart.

Here - on the mossy wall
Birds denied their song;
For my eyes, the canals of my
Heart.

Where - do the rolls mad for
breaking the earth eject the entry
in my dreams - the portrait of my
Heart?

- Mr. Kedar Joshi
M.A. Part - I (English)

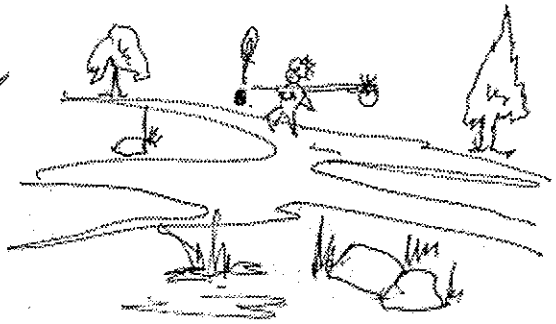

Roads

Roads, untaken
Silken. Like a foot-path
in a unique dream,
studded with stars.

Roads forgiven
Stolen Jewels.
Treasure in
a cellar.

Roads broken
token of my heart,
Banned to
Flowers.

Roads presented
Embroidery of shadows.
Prospect of flowers
Derived by your palms.

Roads accepted
Preparation to live (only)
Lo! I'll make them
Lillies in your path.

- Mr. Kedar Joshi
M.A. Part - I (English)

कलादालन

'पळभर एका फांदीवरती भिन्न दिशांचे पक्षी बसती'

जलरंग चित्र

कु. पूनम कुंभार, ११ वी विज्ञान

'कर्मवीर जयंती निमित्ताने आयोजित विविध स्पर्धातील उल्लेखनीय कलाकृती !'

चित्रकला : प्रथम क्रमांक
कु. संगीता पाटील

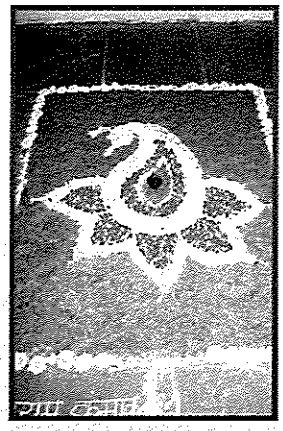

'पानाफुलांची गट्टी जमली'
प्रथम क्रमांक : पुष्प रांगोळी - कु. नीता थोरात

पुष्परचना : प्रथम क्रमांक
कु. संजिवनी पिसाळ

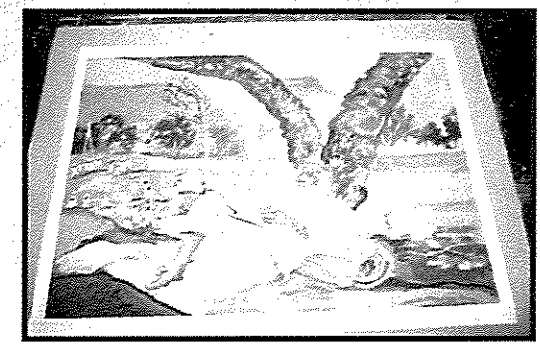

रांगोळी : प्रथम क्रमांक कु. अर्चना कांबळे

'तळव्यावर मेंदीचा रंग अजून ओला'
मेंदी स्पर्धा - प्रथम तीन क्रमांक
कु. शुभांगी रैनाक, कु. सुजाता जाधव, कु. सुषमा लोहार

बी.एस्सी. भाग २ पीक संरक्षण शास्त्र विद्यार्थी
पॉली हाऊसची पाहणी करताना

असे उपक्रम ! अशा भेटी !!

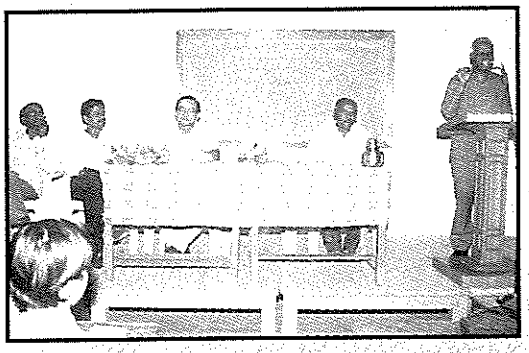

'मराठी विज्ञान परिषद' उद्घाटन प्रसंगी
मा. प्राचार्य डॉ. सबनीस

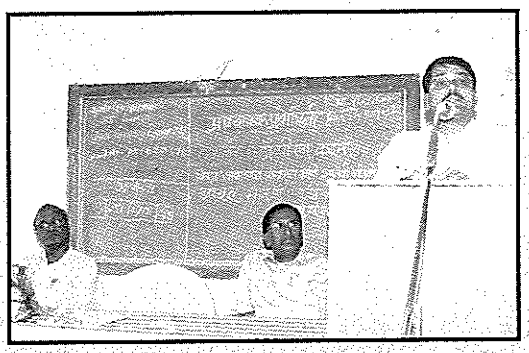

'प्राध्यापक प्रबोधिनी'
'ताणतणाव आणि आनंदी जीवनाचे रहस्य' या विषयावर
मार्गदर्शन करताना डॉ. पी.एन्. कदम (कोल्हापूर)

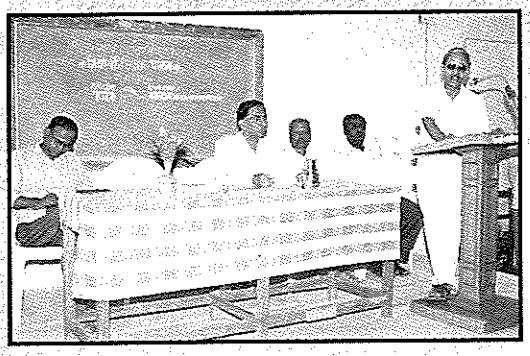

विद्यार्थी - शिक्षक - पालक मेळावा (टॅलेंट बॅच)
यावेळी बोलताना उपप्राचार्य बी.टी. जाधव

यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ संलग्न
एम्.सी.एस्. संदर्भात व्याख्यान

व्यवसाय शिक्षण - इ. ११ वी
कराड अर्बन बँक विद्यानगर शाखेस भेट
सोबत शाखाधिकारी मा. कुलकर्णीसाहेब

सौ. सुमतिबाई पांडुरंग पाटील विद्यार्थिनी 'वसतिगृह दिन'
समारंभ प्रसंगी न्यायमूर्ती मा. चावरेसाहेब, प्रा. इंगोले,
प्रा. झुळझुळे, मा. प्राचार्य जाधव

- दिन विशेष -

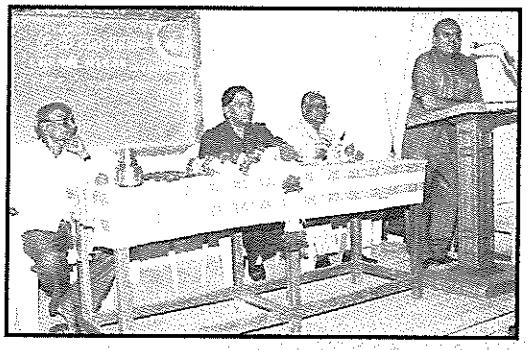

हिन्दी दिन समारोह प्रमुख अतिथी
प्रा. के. पी. शहा कोल्हापूर

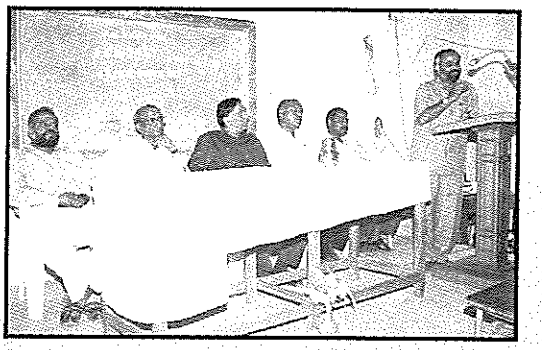

राष्ट्रीय सेवा योजना (सिनियर विभाग) यांच्या वतीने
'शिक्षक दिन' साजरा केला. त्यावेळी आपले मनोगत व्यक्त
करताना प्रा. राजेंद्र पाटील

'एडस्' न भवतु एतदेव औषधम्।
संस्कृत दिनानिमित्त संस्कृतचे विद्यार्थी 'एडस्' या
विषयावर आधारित लघुनाटिका सादर करताना.

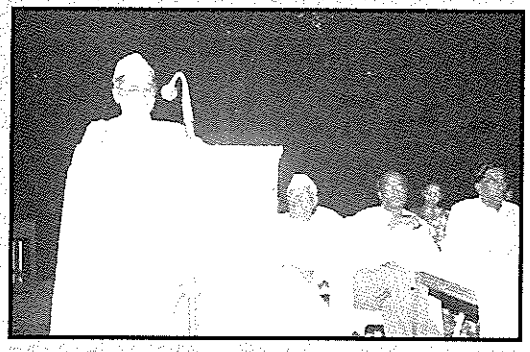

'भाषासु मुख्या मधुरा दिव्या गीर्वाणभारती ।''
संस्कृत दिनानिमित्त मा. श्री. हरि घळसासी
मार्गदर्शन करताना

'संत गाडगे महाराज पुण्यतिथी प्रसंगी व्याख्यान देताना
प्राचार्य डॉ. डी. पी. कांबळे

'स्वामी विवेकानंद जयंती'
व्याख्यान - प्रा. व्ही. के. निकम
व्यासपीठावर सौ. शोभना रैनाक, प्रा. के. बी. नांगरे

विज्ञान व शोध

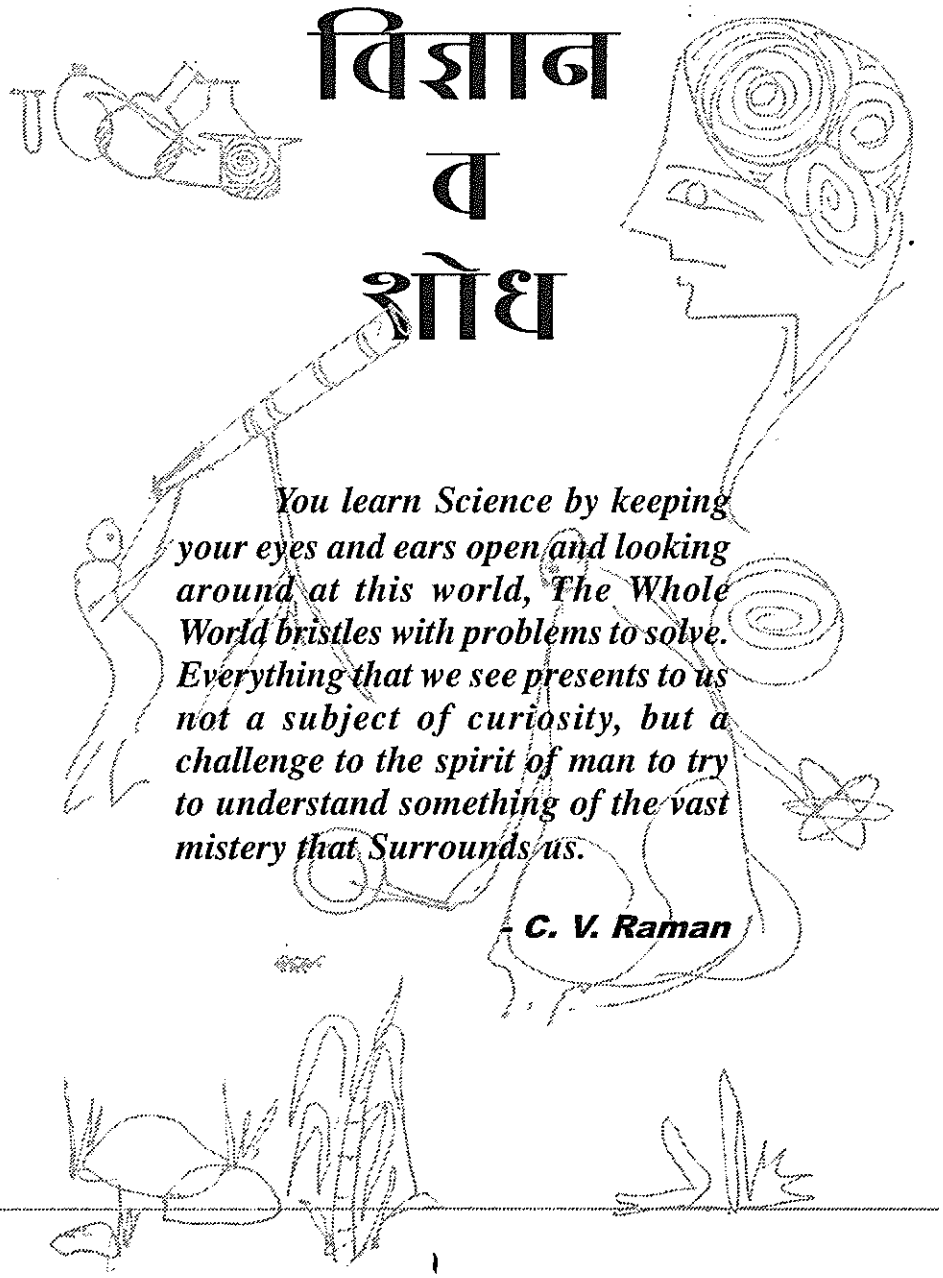

You learn Science by keeping your eyes and ears open and looking around at this world, The Whole World bristles with problems to solve. Everything that we see presents to us not a subject of curiosity, but a challenge to the spirit of man to try to understand something of the vast mistery that Surrounds us.

- C. V. Raman

- विभागीय संपादक -

राजेंद्र कुंभार **राजेंद्र पाटील**

अनुक्रमणिका

विज्ञान

१.	बीजपेशी संशोधन	- अमोल अडसुळे - जयकर जगताप	बी.एस्सी.भाग ३ बी.एस्सी.भाग ३	९७
२.	प्रदूषणाचे वैश्विक परिणाम	- प्रदीप पवार	बी.एस्सी.भाग २	१०१
३.	भारतीय अवकाश संशोधन कार्यक्रम	- कु. योगिनी शिंदे	बी.एस्सी.भाग ३	१०६
४.	विज्ञान की (वि) ज्ञान.	- सागर पाटील	बी.एस्सी.भाग १	१११

शोध

१.	येरवळे येथील गूळ उद्योग - एक अभ्यास	- यादव एस्.टी. - देसाई एस्.वाय्.	बी.एस्सी.भाग २ बी.एस्सी.भाग १	११३
२.	मोड्यातील मीठाचे कोडे - एक संशोधन	- जाधव व्ही.पी. - लोकरे ए.बी. - दुंडे डी.बी. - ढेकळे एस्.आर.	बी.एस्सी.भाग ३ बी.एस्सी.भाग ३ बी.एस्सी.भाग ३ बी.एस्सी.भाग २	११५
३.	क्षमताधिष्ठित अभ्यासक्रमाची फलश्रुती (इ. ४ थी) : एक अभ्यास	- भरत कळंबे - विनोद पिसाळ	बी.ए.भाग २ बी.ए.भाग २	११९
४.	ऊस शेतीचे अर्थशास्त्र	- शिवाजी पाटील - महेश नलावडे	बी.कॉम.भाग ३ बी.कॉम.भाग ३	१२३
5.	'Learner-Centred Curriculum' Approach and an Experiment	- Charusheela Jadhav - Surekha Kshirsagar	B.A.Part 1	129
६.	चाळीशी नंतरचे आरोग्य एक चिकित्सा	- श्रीकृष्ण शिंदे - शैलेष सूर्यवंशी	बी.एस्सी.भाग १ बी.एस्सी.भाग १	१३१
७.	साखर कारखान्यातील ऊसतोड मजूर - एक समाजशास्त्रीय अवलोकन	- शशिकांत बोंद्रे - गणेश साळुंखे	एम्.ए.भाग१ एम्.ए.भाग १	१३५

बीजपेशी संशोधन

- अमोल अडसुळे
- जयकर जगताप
बी.एस्सी.भाग ३

जैव तंत्रज्ञानाच्या युगात आश्चर्य वाटाव्यात अशा अनेक गोष्टी घडताना दिसत आहेत. बाजारात यंत्राचे सुटे भाग जसे मिळतात तसे जर का मानवी शरीराचे अवयव सुट्टे मिळायला लागले. तर आपण स्वप्नात तर नाही ना? असे वाटल्याखेरीज राहणार नाही. परंतु ही किमया अत्याधुनिक अशा 'बीजपेशी' संशोधनाने साकार केली आहे.

मानव हा एक प्राणीच आहे. परंतु पृथ्वीवरील इतर प्राण्यांच्या तुलनेत त्याचे महत्व वेगळेच आहे. इतर सर्व प्राण्यांना मेंदू आहे, परंतु विचार करण्याची शक्ती नाही. 'जीवन जगायचं कशासाठी व ते कसं जगायचं' याबद्दल विचार करण्याची क्षमता फक्त मानवामध्येच आहे. इतर प्राणी निसर्गाने बहाल केलेल्या जीवनपद्धती जशाच्या तशा अनुसरतात. परंतु मानव प्रत्येक ठिकाणी बुद्धीच्या जोरावर विचार करून नवनवीन संशोधन करून त्याचे उपयोजन करतो. अलिकडच्या काळात मानवाने औद्योगिक क्रांती, हरित क्रांती, धवल क्रांती, नील क्रांती अशा अनेक क्रांत्या यशस्वी करून मानवी जीवन अधिक सुखकर व संपन्न करण्याचा यशस्वी प्रयत्न केला.

आपल्या मेंदूची क्षमता, अगाध कल्पना व विज्ञानाचा आधार घेऊन मानवाने १९ व्या शतकात यांत्रिकीकरणाला चालना देणारे अनेक महत्वपूर्ण शोध लावले. पुढे २० व्या शतकात मूलभूत अणुविज्ञान, किरणोत्सारीता या संदर्भात शोध लावले. तसेच १९४६ ला संगणकाचा शोध लावला. त्यातून माहिती तंत्रज्ञानाचे महाजाळे सर्वत्र पसरले व जग कमालीचे जवळ आले.

२१ वे शतक हे माहिती तंत्रज्ञानाबरोबरच (Information Technology) जैव वैज्ञानिक तंत्रज्ञानाचे (Bio Technology) शतक मानले जात आहे. यामध्ये मधुमेहासारखे जटील रोग बरे करण्यासाठी जिवाणूंमार्फत इन्शुलिनची निर्मिती, तसेच जिनोम 'प्रकल्प' की ज्यामध्ये मानवी पेशींतील जनुकांचा क्रम शोधून काढला जातो व अनुवांशिक रोग का होतात? किंवा कोणत्या जनुकामुळे होतात? हे माहित करून, त्यावर औषध निर्माण करणे सोपे जाते, इत्यादी प्रकल्प राबवले जात आहेत. याचबरोबर भरपूर दूध देणाऱ्या गायींची पैदास, पेनिसीलीनची निर्मिती, टेस्ट ट्यूब बेबी, जैविक खते, जैविक किटकनाशके, डी.एन्.ए. (DNA) फिंगर प्रिंटींग, क्लोनिंग व सध्या चर्चेत असलेला बीजपेशी (Stem cell) संशोधन कार्यक्रम ही सर्व जैव वैज्ञानिक तंत्रज्ञानाची किमयाच आहे.

जैव तंत्रज्ञानाच्या युगात आश्चर्य वाटाव्यात अशा अनेक गोष्टी घडताना दिसत आहेत. बाजारात यंत्राचे सुट्टे भाग जसे मिळतात तसे जर का मानवी शरीराचे अवयव सुटे मिळायला लागले तर आपण स्वप्नात तर नाही ना? असे वाटल्याखेरीज राहणार नाही. परंतु ही किमया अत्याधुनिक अशा 'बीजपेशी' संशोधनाने साकार केली आहे. या संशोधनास चालना मिळालीच तर मानवाला स्वत:च्या पेशीपासून तयार केलेले अवयव भविष्यात उपलब्ध होऊ शकतील, अशी शक्यता या संशोधनातून शास्त्रज्ञांनी निर्माण केली आहे.

बीजपेशी (Stem Cell) म्हणजे काय?

मानवी शरीरातील प्रत्येक पेशीमध्ये सर्व प्रकारची कार्ये करण्याची क्षमता असते. गर्भाची जसजसी वाढ होत जाते तसतसे पेशींचे स्पेशलायझेशन होत जाते. काही पेशी हात, पाय तयार करण्यात, काही पेशी नाक, डोळे, कान तयार करण्यात तर काही पेशी छाती, धड इत्यादी अवयव तयार करण्यात कार्यरत होतात. त्यामुळे त्यांच्याकडे असलेल्या इतर क्षमता हळूहळू विसरल्या जातात. हे वैज्ञानिक सत्य लक्षात घेऊन काही शास्त्रज्ञांनी नियंत्रित पद्धतीने विशिष्ट पेशी वाढविली तर त्याचे रुपांतर हवे त्या अवयवात होऊ शकते हे सिद्ध केले आहे.

'बीजपेशी' ही सर्व क्षमता असणारी पेशी आहे. विशिष्ट अशा प्रथिनांच्या व विकरांच्या सानिध्यात बीजपेशींची संख्या वाढविली जाते. बीजपेशीमध्ये तीन स्तर तयार होतात. सर्वात आतील भागाला, 'अंतरावरण' (Endoderm) मधील आवरणास, 'मध्यावरण' (Mesoderm) व बाहेरील आवरणास, 'बाह्यावरण' (Ectoderm) असे म्हणतात. अंतरावरणापासून शरीरातील आतील भाग म्हणजे पचनसंस्था, पचनसंस्थेचे अवयव, मध्यावरणापासून उती, रक्त, रक्तवाहिन्या, स्नायू, पुनरत्पादन करणारे अवयव तर बाह्यावरणापासून त्वचा, केस, नखे, अवयवांच्या (नाकाच्या) आतील ओलसर पडदे, दात, तोंड व मध्य मज्जासंस्था तयार होतात. एकदा का पेशींचे स्पेशलायझेशन झाले की उती एकाच कामासाठी वापरली जाते व अवयवाची निर्मिती होते.

बीजपेशी संशोधनातील विज्ञान व तंत्रज्ञान -

गेली दहा वर्षे जगभरातील बरेच शास्त्रज्ञ गर्भामधील बीजपेशी स्वतंत्र करण्यात प्रयत्नशील होते. बीजपेशी निर्मितीतील पायऱ्या पुढीलप्रमाणे आहे.

फलित अंडे विभागीत होऊन त्यापासून गर्भ निर्माण होतो. गर्भपातातून मिळणारे अपूर्णावस्थेतील ५ ते ७ दिवसांचे गर्भ एकत्रित केले जातात. सुक्ष्मदर्शकाखाली

काही टूल्स (Tools) वापरुन त्यांचे विच्छेदन करण्यात येते व त्यातून बीजपेशी बाहेर काढल्या जातात. या बीजपेशी नंतर प्रथिनांच्या व विकरांच्या सानिध्यात वाढवून त्यांची संख्या वाढविली जाते. त्यानंतर त्यामध्ये काही प्रथिने मिसळली जातात तर काही प्रथिने काढून घेतली जातात. व त्या बीजपेशींचे रुपांतर नवीन अवयवामध्ये केले जाते. तसेच फलित अंड्यासारख्या इतर महत्वपूर्ण उतींच्या बाबतीत देखील अवयव निर्मितीचा प्रयोग करता येऊ शकतो.

भारतीय शास्त्रज्ञाचे योगदान -

डॉ.मातापूरकर यांनी या बीजपेशी संशोधनाबद्दल मालकी हक्क (Us Petent 6227202 B1) मिळविला आहे. त्यांनी पुनरनिर्मित शल्यचिकित्सेमध्ये क्रांतीकारी शोध लावला, तो म्हणजे 'बीजपेशीपासून प्राण्यांच्या अवयवांची निर्मिती.'

मानवापेक्षा खालच्या वर्गातील प्राण्यांच्या बाबतीत अवयवांची पुनरनिर्मिती शक्य आहे. उदा. पालीचे शेपूट

तुटल्यानंतर आपोआप तयार होते किंवा बेडकाचा पाय तुटल्यास पुन्हा तयार होतो. परंतु मानवाच्या एखाद्या अवयवाची पेशी निकामी झाली तर त्या अवयवाची पुनर्निर्मिती होऊ शकत नाही. हे लक्षात घेऊन डॉ.मातापूरकर यांनी पचनसंस्थेवरील आवरण, 'पेरीटोनीयम' (Peritonium) चा वापर केला. ही बहुउद्देशीय व अमर्यादित अशी वाढणारी उती आहे. त्यांनी या प्रयोगात कुत्रीच्या खराब झालेल्या गर्भनलिकेचा वापर केला आहे. खराब गर्भनलिकेचा ५ ते ७ से.मी. लांबीचा तुकडा घेतला व त्यामध्ये पेरीटोनियम ऊतीतील बीजपेशींचा तुकडा टाकला असता ६ ते १२ महिन्यानंतर त्या गर्भनलिकेची पूर्ण वाढ झाली.

क्लोनिंग व बीजपेशी संशोधन -

या दोन्हीही तंत्रज्ञानामुळे जैव वैज्ञानिक तंत्रज्ञानात कमाल केली आहे. दोन्हीही संशोधनांची सुरवात बीजपेशीपासूनच होते.

'क्लोनिंग' या तंत्रज्ञानाचा उपयोग आपल्याला हव्या असलेल्या प्राण्याची प्रतिकृती तयार करण्यासाठी केला जातो. या प्रक्रियेत स्त्रिलिंगी प्राण्यातील अफलित अंड्यातील बीजपेशी घेऊन त्यातील केंद्रक काढून टाकला जातो. आपल्याला ज्या प्राण्यासारखी प्रतिकृती तयार करायची आहे त्याच्या बीजपेशीतील केंद्रक काढून घेतला जातो. नंतर तो केंद्रक स्त्रिलिंगी केंद्रकविरहित बीजपेशीत विद्युत झटका देऊन सोडला जातो. नंतर ही बीजपेशी त्या स्त्रीलिंगी प्राण्याच्या गर्भनलिकेत सोडली जाते. अशा तऱ्हेने 'क्लोन'ची निर्मिती होते. यामध्ये ज्याप्रमाणे बीजपेशी वापरल्या जातात. त्याचप्रमाणे अवयव निर्मितीसाठीसुद्धा बीजपेशींच वापरल्या जातात. क्लोन हे अलैंगिक पुनरुत्पादनातून निर्माण होते.

या दोन्हीही तंत्रज्ञानाची सुरवात जरी बीजपेशीं-पासून होते तरी क्लोनिंग तंत्रज्ञानात मानवाची प्रतिकृती तर बीजपेशी संशोधनात मानवाचे अवयव तयार होतात.

फायदे -

यापूर्वी अवयव प्रत्यारोपण हे जवळच्या नातेवाईकाचे अवयव घेऊन केले जायचे. यामध्ये प्रत्यारोपण केलेला अवयव त्या व्यक्तीशी जुळतोच असे नाही. त्यामुळे अनेक समस्या निर्माण होऊ शकतात. परंतु बीजपेशी संशोधनामुळे या समस्या निर्माण होऊ शकत नाही.

१. अवयव प्रत्यारोपण करणे हा या बीजपेशी संशोधनाचा महत्वाचा उपयोग आहे. त्यामध्ये स्वत:च्या बीजपेशीपासून तयार केलेला अवयव स्वत:साठी वापरता येतो.

२. मधुमेह, हृदयरोग, पारकिनसन्स (Parkinsons) अल्झायमर्स (Alzheimer's) इ. रोग मानवी अवयवामध्ये बिघाड किंवा अवयवाच्या काही पेशी नष्ट झाल्यामुळे होतात. तेव्हा हा अकार्यक्षम अवयव काढून त्याठिकाणी बीजपेशी संशोधनातून तयार झालेल्या अवयव वापरून पिडीत लोकांचे जीवन सुसह्य होऊ शकते.

३. हृदय, मेंदू यासारख्या महत्वपूर्ण अवयवातील पेशी मेल्यानंतर त्यांचे पुनरनिर्माण होऊ शकत नाही. त्यामुळे त्यांच्या कार्यात बिघाड येऊ शकतो. या बिघाड झालेल्या पेशी बीजपेशी संशोधनाने बदलता येऊ शकतात.

४. औषधामुळे गर्भावर किंवा त्यातून जन्मास येणाऱ्या बालकाच्या शरीरावर होणारे परिणाम बीजपेशीद्वारे माहिती करून घेता येतात व अशी औषधे गर्भधारणेच्या काळात टाळून सुदृढ बालके जन्मास येऊ शकतात.

५. प्रत्यारोपणासाठी योग्य अवयव मिळण्यासाठी वाट पहावी लागते. या संशोधनामुळे अशी वाट पहाण्याची गरज नाही.

वादाचे मुद्दे -

या संशोधनामुळे अनेक सामाजिक, राजकिय व नैतिकतेचे प्रश्न निर्माण झाले आहेत.

१. या संशोधनाच्या विरोधी असणाऱ्यांच्यामते, हे संशोधन निसर्गविरोधी असून त्यामुळे एखाद्या निष्पाप जीवाचा जगण्याचा हक्क हिरावून घेतला जात आहे.

२. या बीजपेशी संशोधनाच्या बाजूने असणाऱ्या शास्त्रज्ञांच्या मते, गर्भपातातून होणारे गर्भ हे नष्टच होणार असतात. त्यांच्या बीजपेशीपासून मानवाची निर्मिती होऊ शकत नाही, परंतु तेच गर्भ प्रयोगशाळेतील शीतगृहात ठेवून, त्याच्यावर प्रक्रिया करुन बीजपेशीपासून मानवाचे विविध अवयव बनवले जाऊ शकतात.

३. असा या बीजपेशी संशोधन प्रकल्प वादात सापडला आहे. कारण या प्रकल्पास आर्थिक मदत करायची की नाही हा महत्वाचा प्रश्न आहे. परंतु इंग्लंड, अमेरिका इ. प्रगत देशात या प्रकल्पास थोड्या प्रमाणात मदत केली जात आहे.

४. या बीजपेशी तंत्रज्ञानाचा वापर गरजेनुसार अवयव निर्मितीसाठी होईल की याचा व्यापार होईल? तसेच हे तंत्रज्ञान खर्चिक असल्याने याचा फायदा सामान्य लोकांना होईल की नाही, की फक्त श्रीमंतांनाच होईल? हेही प्रश्न या संशोधनासमोर आहेत.

शरीराच्या काही अवयवामध्ये बिघाड झाल्यामुळे किंवा त्या अवयवांतील पेशी नष्ट झाल्यामुले जे लोक जर्जर, पिडित व त्रासदायक जीवन जगत आहेत; अशा लोकांसाठी हे 'बीजपेशी तंत्रज्ञान' संजिवनीच ठरणार आहे.

प्रदूषणाचे वैश्विक परिणाम

- प्रदिप पवार
बी.एस्सी.भाग २

मानवाने आपली बुद्धिमत्ता व विचार करण्याच्या क्षमतेचा सर्वतोपरी वापर करून भौतिक प्रगती साधण्याच्या अभिनिवेशात प्रदूषणाचे संकट ओढावून घेतले आहे. त्याचा भाग म्हणून प्रदूषणाचे काही वैश्विक परिणाम निर्माण झाले आहेत.

कमालीचे औद्योगिकरण, शहरीकरण, स्वयंचलीत वाहनाचे वाढते प्रमाण, जंगलतोड, विमान वाहतूक, तेल वाहतूक, अणु ऊर्जा प्रकल्प, अण्वस्त्र निर्मिती, शीतकरणासाठी वापरात येणारे रेफ्रिजरेटर्स आदि कारणांमुळे पृथ्वीवरील हवा आणि पाणी यांच्या प्रदूषणाची समस्या गंभीर स्वरूप धारण करत आहे. मानवाने आपली बुद्धिमत्ता व विचार करण्याच्या क्षमतेचा सर्वतोपरी वापर करून भौतिक प्रगती साधण्याच्या अभिनिवेशात प्रदूषणाचे संकट ओढावून घेतले आहे. त्याचा भाग म्हणून प्रदूषणाचे काही वैश्विक परिणाम निर्माण झाले आहेत.

प्रदूषणातून निर्माण होणारे वैश्विक परिणाम कोणते? याची सविस्तर मांडणी करून त्याचे जीवसृष्टीवर होणारे विपरीत परिणाम व उपाययोजना याची चर्चा करणे हे या लेखामागचे उद्दिष्ट आहे. या लेखामध्ये (१) हरित गृह परिणाम (Green House effect) व (२) ओझोन वायूच्या स्तरावर होणारा परिणाम (Ozone depletion) या वैश्विक परिणामांचा अंतर्भाव करण्यात आलेला आहे.

हरितगृह परिणाम (Green House Effect)

हरित गृह परिणामास हरित गृह वायू जबाबदार असतात. हे हरित गृह वायू म्हणजे काय? सूर्यापासून पृथ्वीवर येणाऱ्या प्रकाश किरणातील काही ऊर्जा पृथ्वी शोषून घेते व काही ऊर्जा ऊसर्जित करते. ही उत्सर्जित केलेली ऊर्जा पृथ्वीच्या वातावरणात साठून राहिली तर पृथ्वीचे तापमान वाढेल. अशा प्रकारे पृथ्वीचे तापमान वाढविण्याचे काम काही वायू करतात. त्यांना 'हरित गृह वायू' म्हणतात.

या परिणामाला हरित गृह परिणाम का म्हणतात याची माहिती रंजक आहे. युरोपातील थंड प्रदेशात अत्यंत कमी तापमानामुळे हिवाळ्यात पीक घेता येत नाही, म्हणून काचेची बंद घरे तयार करून त्यात फुले व भाजीपाल्याची पीके घेण्याची पद्धत होती/आहे. काचेमधून आत येणारे प्रकाशकिरण आपली ऊर्जा काचगृहाबाहेर परावर्तीत करु शकत नाहीत. त्यामुळे काच गृहातील तापमान वाढते. व हिवाळ्यात पीक घेणे या युरोपीय देशात शक्य झाले. याच काच गृहांना 'ग्रीन हाऊस' म्हणतात. जे काम या काचगृहामध्ये होते, तेच काम निसर्गामध्ये 'हरित गृह वायू' करत असतात.

पृथ्वीच्या वातावरणातील हरित गृह वायू कोणते? कार्बन डायऑक्साईड, मिथेन, क्लोरोफ्युअरो कार्बन (फ्रेऑन), ओझोन व नायट्रीक ऑक्साईड इत्यादिचा उल्लेख हरित गृह वायू म्हणून करावा लागेल. तरीही कार्बन डायऑक्साईड हा हरित गृह परिणामास जबाबदार

असणार प्रमुख घटक आहे, त्यानंतर मिथेन या वायूचा नंबर लागतो. उरलेल्या इतर हरित गृह वायूचे हरितगृह परिणामातील योगदान अगदी नगण्य आहे.

हरितगृह वायूंची पृथ्वीच्या वातावरणात वाढ होण्याची कारणे -

वातावरणातील कार्बन डायऑक्साईड व इतर हरित वायूंचे प्रमाण सातत्याने वाढत आहे त्याची कारणे खालीलप्रमाणे देता येतील.

१. स्वयंचलीत वाहनांसाठी जीवाश्म इंधनाचा वापर केला जातो व त्याच्या ज्वलनातून कार्बन डायऑक्साईड वायूची निर्मिती होते व त्याचे वातावरणातील प्रमाण वाढते.

२. जंगल तोडीमुळे झाडांचे प्रमाण घटते आहे. त्यामुळे प्रकाशसंश्लेषण क्रियेमार्फत स्वत:चे अन्न तयार करण्यास झाडांना लागणारे कार्बन डायऑक्साईडचे प्रमाणही घटत आहे, परिणामी हवेतील या वायूचे प्रमाण वाढते आहे.

३. उद्योगधंद्यातून बाहेर पडणाऱ्या वायूत कार्बन डायऑक्साईडचे प्रमाण जास्त असलेने वातावरणातील त्याचे प्रमाण वाढते.

४. कुजण्याच्या प्रक्रियेतून मिथेन वायू निर्माण होतो व त्याचे वातावरणातील प्रमाण वाढत आहे.

५. रेफ्रिजरेटरमधून बाहेर पहणाऱ्या फ्रेऑन वायू वातावरणात मिसळतो.

हरित गृह परिणाम निर्मितीमागील विज्ञान -

पृथ्वीच्या वातावरणातील कार्बन डायऑक्साईड व मिथेन वायू सतत हालचाली करत असतात. या हालचालीना रेणविक हालचाली (Moleonlar motion) म्हणतात, या हालचालीसाठी इन्फ्रा रेड प्रकाश किरणांच्या उर्जेइतकी उर्जा लागते.

कार्बन डायऑक्साईडचा रेणू हा कार्बनचा अणू व दोन ऑक्सिजनचे अणू यापासून बनलेला असतो. त्याला रसायनशास्त्रामध्ये CO_2 या रासायनिक सूत्राने ओळखतात. हा CO_2 चा रेणू पुढे दर्शवलेला आहे. कार्बनचा अणू, दोन ऑक्सिजनच्या अणूबरोबर रासायनिक बंधानी बांधलेला असतो. हे CO_2 चे रेणू पृथ्वीच्या पृष्ठभागापासून परावर्तीत झालेले इन्फ्रारेड किरण आपल्या रेणविक हालचाली करण्यासाठी शोषून घेतात. CO_2 या रेणूच्या विविध रेणविक हालचाली खालीलप्रमाणे -

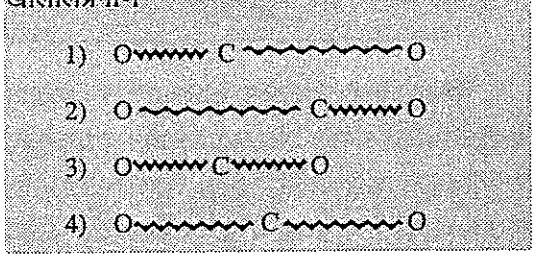

या हालचाली सतत चालू असतात. हालचाली करण्यासाठी इन्फ्रा रेड किरणांची ऊर्जा लागते. ती ऊर्जा हे रेणू पृथ्वीपृष्ठभागापासून परावर्तीत झालेला इन्फ्रा रेडे किरणांपासून मिळते. परावर्तीत किरण शोषल्यामुळे पृथ्वीचे तापमान वाढते.

सूर्यप्रकाश पृथ्वीवर पोहोचल्यानंतर त्यातील काही ऊर्जा पृथ्वी ग्रहण करते तर काही ऊर्जा उत्सर्जित केली जाते. ही उत्सर्जित केलेली उर्जा इन्फ्रा रेड प्रकाशकिरणाच्या स्वरुपात पृथ्वीच्या वातावरणात फेकली जाते. पृथ्वीच्या वातावरणातील कार्बन डायऑक्साईड व मिथेन वायू आपल्या रेणविक हालचाली करण्यासाठी इन्फ्रा रेड किरणाची, वातावरणात फेकली गेलेली ऊर्जा शोषून घेतात. त्यामुळे वातावरणाचे तापमान वाढत आहे. या वातावरणाचे तापमान वाढीस जबाबदार असणाऱ्या परिणामास, 'हरित गृह परिणाम' म्हणतात.

यावरून एक महत्त्वाची गोष्ट ध्यानात आली. ती म्हणजे कार्बन डायऑक्साईड हा प्रदूषण निर्माण

करणारा वायू जरी नसला तरी त्याचे प्रमाण वाढल्यास वातावरणाचा समतोल ढळू शकतो?

वाढत्या औद्योगिकरणाबरोबर व जंगल तोडीमुळे कार्बन डायऑक्साइडचे हवेतील प्रमाण वाढत आहे. त्यातूनच हरित गृह परिणामाचा भाग म्हणून पृथ्वीचे तापमानात वाढ होत आहे. कार्बन डायऑक्साईड वायूचे पृथ्वीच्या वातावरणातील प्रमाण ०.०२८३ वरून सध्या ०.०३५६ पर्यंत वाढले आहे.

पृथ्वीच्या तापमानात (कार्बन डायऑक्साईडच्या वातावरणातील वाढत्या प्रमाणामुळे) १°C ने वाढ झाली तरी खालील परिणाम दिसून येतील.

(१) अंटार्क्टिका व इतर बर्फाच्छादित पर्वतावरील बर्फ वितळून समुद्रपातळीत वाढ होईल. त्यामुळे समुद्रकिनाऱ्यावरील मोठी शहरे पाण्यात बुडण्याची शक्यता वैज्ञानिकांनी वर्तवली आहे. मद्रास, गोवा, मुंबई यासारखी शहरे व बांगला देश, मालदिवसारख्या देशांना त्यामुळे धोका पोहोचण्याची संभावना व्यक्त केली जात आहे.

२. पृथ्वीवरील काही संपन्न भाग हे वाळवंटात रुपांतरीत होतील.

३. भारताच्या पूर्व किनाऱ्यावर मोठी वादळे होतील व पूर येतील.

४. पृथ्वीवरील वातावरणात कार्बन डायऑक्साईडचे प्रमाण ०.०२८३ आहे. या कार्बन डायऑक्साईड-मुळे पृथ्वीचे वातावरण आवश्यक त्या प्रमाणात ऊबदार राहिलेले आहे. त्यामुळेच केवळ पृथ्वीला हरित गृह म्हणून संबोधले जाते. इतर गृहावर ही स्थिती नाही. पृथ्वीवरील जीवसृष्टीचे अस्तित्व यामुळेच शक्य झाले आहे. वातावरणातील कार्बन डायऑक्साईडचे प्रमाण सातत्याने वाढत राहिले तर पृथ्वी हा गृह शुक्र या गृहासारखा कोरडा होऊ शकतो.

५. भारतामध्ये लक्षावधी हेक्टर जमिनीवर भाताचे पीक घेतले जाते. त्या क्षेत्रातील जमीन बराच काळ पाण्याखाली राहिल्यामुळे, तेथे सूक्ष्म जंतूच्या साह्याने मिथेन वायूची निर्मिती होते. तसेच एक अब्जभर जनावरांच्या शेणापासून प्रचंड प्रमाणात मिथेन तयार होतो. या मिथेन वायूच्या वातावरणातील वाढत्या प्रमाणामुळे तापमान वाढून हिमनंद्याच्या वितळण्याच्या प्रमाणात वाढ होत आहे.

यावर उपाय म्हणजे पृथ्वीवरील हिरवळीचे अच्छादन वाढविणे, म्हणजेच झाडे लावणे व ती जगवणे तसेच जनावरांच्या शेणापासून बॉयोगॅसची निर्मिती करून इधनाचा प्रश्न सोडवता येईल व हरित गृह परिणामाची तीव्रता कमी करता येईल.

ओझोन वायूच्या स्तरावर होणारा परिणाम
(Ozone depletion)

आझोन वायू ऑक्सिजनच्या तीन अणुपासून बनलेला आहे. वातावरणात ओझोन वायूचा स्तर पृथ्वीपासून १२ ते १५ कि.मी.उंचीवर एखाद्या छत्रीसारखा

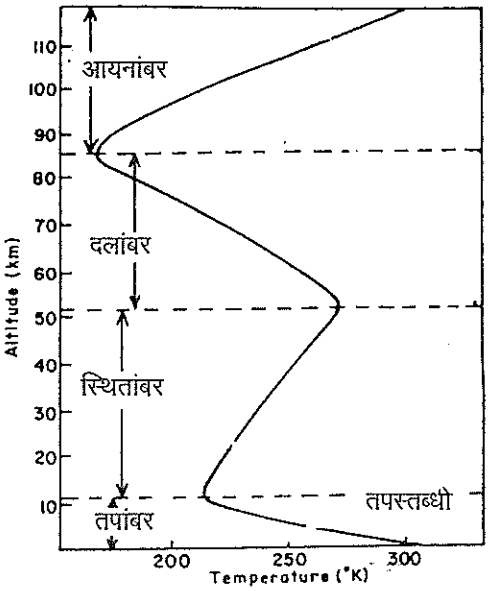

आच्छादलेला असतो. सूर्यापासून येणारे धोकादायक, अतिनीलकिरण (U.V.Rays) या ओझोन वायूच्या स्तरामुळे अडविले जातात व त्यामुळे पृथ्वीवरील जीवसृष्टीला धोका पोहचू शकत नाही. वातावरणातील ओझोन वायूच्या अस्तित्वाबद्दल आपल्याला निसर्गाचे आभारच मानावे लागतील. या ओझोन वायूच्या स्तरामुळे. सूर्यमालेतील इतर ग्रहाच्या तुलनेत, केवळ पृथ्वीवरच जीवसृष्टीचे अस्तित्व आहे. म्हणून ओझोन वायूच्या स्तराला पृथ्वीचे 'संरक्षक कवच' म्हणावे लागेल.

पृथ्वीच्या वातावरणातील स्तर व ओझोनची उपस्थिती-

पृथ्वीच्या पृष्ठभागावर वातावरणाचे विविध स्तर असतात. अगदी पृथ्वीच्या पृष्ठभागाला लागून असलेल्या स्तरास तपांबर (Troposphere) म्हणतात. हा पृष्ठभागापासून १२ कि.मी. उंचीपर्यंत पसलेला आहे.

त्यानंतर १२ ते ५० कि.मी.उंचीपर्यंत वातावरणात असलेल्या स्तरास स्थितांवर (Stratosphere) म्हणतात. यातील बराच भाग ओझोन वायूने व्यापल्यामुळे स्थितांबर त्याला 'ओझोनोस्फिअर' असे म्हणतात. वातावरणातील ओझोन वायूची उपस्थिती स्थितांबरात आहे.

स्थितांबराच्या वर वातावरणात उपस्थित असलेल्या स्तरास, दलांबर (Mesosphere) म्हणतात. तो स्तर पृष्ठभागावर ५० ते ८० कि.मी. उंची दरम्यान पसरलेला आहे.

पृथ्वीच्या पृष्ठभागापासून ८० कि.मी.पेक्षा जास्त उंचीवर असणाऱ्या वातावरणाच्या स्तरास आयनांबर (Ionosphere) म्हणतात. या आयनांबर स्तरातूनच रेडिओ व टेलिव्हीजन तरंग जात असताना तेथे उपस्थित असणाऱ्या विविध आयनाला (Ions) थडकतात व पृथ्वीवर पाठवले जातात.

ओझोन वायूची निर्मिती -

वातावरणात ओझोन वायूची निर्मिती निसर्गात:च होत असते. ज्यावेळी वीज चमकते. त्यावेळी वीजेच्या प्रचंड तापमानामुळे वातावरणातील ऑक्सिजनचे विघटन होऊन क्रियाशील ऑक्सिजन किंवा नवजात ऑक्सिजन निर्माण होतो. हा नवजात ऑक्सिजन वातावरणातील ऑक्सिजनच्या रेणूबरोबर संयोग पावून ओझोन वायूची निर्मिती होते.

ओझोन वायूच्या नाशाची कारणे -

१) **क्लोरोफ्ल्युअरोकार्बन्स (फ्रेऑन)**- घर, ऑफिसेस, उद्योगसमूह, बँका, हॉटेल्स् आदि ठिकाणी रेफ्रिजरेटर व फ्रिजचा सर्रास वापर केला जातो. उन्हाळ्यामध्ये तापमान थंड ठेवण्यासाठी रेफ्रिजरेटर्सचा वापर वाढतो. या फ्रिज व रेफ्रिजरेटर्समध्ये शीतकरणासाठी फ्रेऑन वायू म्हणजेच क्लोरोफ्लुअरोकार्बनचा वापर केला जातो या उपकरणांतून हा वायू गळतीच्या स्वरूपात बाहेर येऊन वातावरणात मिसळतो. या वायूला सी.एफ्.सी. या नावाने संबोधले जाते.

याशिवाय एअर कंडिशनींग सिस्टिम्स, पफ (Puff) निर्मिती प्रक्रिया, विमानातून बाहेर फेकलेले वायू (aerosoles) आदि गोष्टीमधून क्लोरोफ्लुअरोकार्बन्स हवेत मिसळतात.

क्लोरोफ्लुअरोकार्बन्स हे स्थिर संयुग आहे. कित्येक दशके त्यावर परिणाम होत नाही व त्यामुळे त्याचे वातावरणात प्रमाण वाढत राहते. हे संयुग वायूस्वरूपात असलेने, वर जात स्थितांबरापर्यंत जाऊन पोहोचते. त्या ठिकाणी अतिनील किरणांमुळे त्याचे विघटन होते व त्यापासून नवजात क्लोरिनची निर्मिती होते.

या नवजात (Nescent) क्लोरिनची ओझोनबरोबर अभिक्रिया होऊन ओझोनचा स्तर झपाट्याने कमी होऊ लागला आहे.

२) **सुपरसॉनिक विमाने किंवा स्वनातीत विमानांची वहातूक व अण्वस्त्र चाचणी**- स्वनातीत विमानांमधून बाहेर पडणाऱ्या धुरात नायट्रोजनच्या ऑक्साईडस् (NOx) चे प्रमाण लक्षणीय असते. नायट्रोजनची

ऑक्साईडस् "NOx' या प्रकारे दर्शवण्याची पद्धत आहे. नायट्रीक ऑक्साईड हे नायट्रोजनचे ऑक्साईड ओझोन वायू बरोबर संयोग पावते व त्यामुळे ओझोनचा स्तर कमी होऊ लागला आहे.

जगातील अनेक देश. अणुचाचण्या घेत असतात. या चाचण्यामधून नायट्रोजनचे ऑक्साईडस् बाहेर पडतात, स्थितांबरातील ओझोन स्तराबरोबर संयोग पावतात व त्यामुळे ओझोन वायूच्या स्तराचा ऱ्हास होऊ शकतो. अण्वस्त्र चाचण्यांमधूनही अगदी असाच परिणाम ओझोनच्या स्तरावर होतो.

३) **रासायनिक खतांचा अतिरिक्त वापर** - वरील दोन महत्वाच्या कारणांमुळे प्रामुख्याने ओझोन वायूच्या स्तराचा ऱ्हास होत आहे. पण त्याबरोबरच रासायनिक खतांच्या अतिरिक्त वापरामुळे हवेत नायट्रीक ऑक्साईडचे प्रमाण वाढते व त्यामुळे ओझोन वायूच्या स्तरावर त्याचा परिणाम होतो.

अंटार्क्टिका प्रदेशावरील छिद्र -

१९८० च्या आधीपासून अंटार्क्टिका प्रदेशावरील ओझोन वायूच्या स्तरास छिद्र पडले आहे. सूर्यप्रकाशा-बरोबर येणारे अतिनील किरण या छिद्रातून पृथ्वीच्या, ऑस्ट्रेलिया खंडापर्यंत पोहचले आहेत. त्यामुळे ऑस्ट्रेलियातील बऱ्याच लोकांना कातडीचा कर्करोग झाला आहे. हे छिद्र हळूहळू मोठे व्हायला लागले आहे. C.F.C. चा वापर सर्व जगभर वाढायला लागला आहे. त्याचा परिणाम म्हणून हे छिद्र मोठे व्हायला लागले आहे.

''द मॉन्ट्रियल प्रोटोकॉल''- (मॉन्ट्रीयल परिषद)

ओझोन वायूचा स्तराला छिद्र पडले आहे. त्याचे स्थितांबरातील प्रमाण कमी होत आहे व त्यामुळे पृथ्वीवरील जीवसृष्टीला भयानक धोका भविष्यात निर्माण होणार आहे हे ध्यानात घेऊन सर्व राष्ट्रांची एक परिषद मॉंट्रियल या ठिकाणी भरण्यात आली होती. १९८७ मध्ये ही परिषद भरविली होती. त्या परिषदेत सर्व विकसित राष्ट्रांनी क्लोरोफ्ल्युअरो कार्बनचा शीतकरण प्रक्रियेतील वापर सन २००० सालापर्यंत पूर्ण बंद करण्याचे ठरावाद्वारे मान्य केले होते. पण त्याची कार्यवाही आजअखेर झालेली नाही. तसेच CFC चे ग्राहक व उत्पादकांनी CFC चे वातावरणातील प्रमाण ५०% नी कमी करावयाचे या परिषदेत मान्य केले होते. त्यासाठी शीतकरण प्रक्रियेसाठी CFC ला पर्याय शोधण्याचे प्रयत्न जगभर चालू आहेत. परंतू त्यामध्ये अद्यापही यश मिळालेले नाही.

या मॉन्ट्रीयल प्रोटोकॉलवर (ठरावावर) भारता-सारख्या अनेक विकसनशील राष्ट्रांनी सह्या केल्या नाहीत. याचे महत्त्वाचे कारण म्हणजे, जेवढा फ्युरोफ्लुअरोकार्बन विकसित देश दिड दिवसात बाहेर टाकतात. तेवढा क्लोरोफ्लुअरोकार्बन भारत देश एक वर्षात बाहेर टाकतो. याचे प्रमाण ६००० टन इतके आहे.

स्थितांबरातील ओझोन वायूच्या स्तराचा हळूहळू ऱ्हास होऊ लागल्याने, सूर्यापासून पृथ्वीवर येणाऱ्या अतिनील किरणांच्या प्रमाणात वाढ होत आहे. त्यामुळे मानवांमध्ये त्वचेच्या कर्करोगाचे प्रमाण, मोतीबिंदू होण्याचे प्रमाण व पृथ्वीचे तापमान वाढण्याची शक्यता आहे. तसेच सूक्ष्मजीवाच्या डी.एन्.ए. मध्ये अचानक बदल होऊन, त्यापासून एकदम वेगळेच गुणधर्म दाखविणारे सूक्ष्मजीव तयार होतील, समुद्र जीवनाचा आधार असलेले फ्लॅंक्टनचे नुकसान होईल, पावसाच्या प्रमाणावर विपरीत परिणाम होऊन पृथ्वीवरील जीवसृष्टीवर अनिष्ट परिणाम संभवतात.

पृथ्वीवरील जीवसृष्टीचे अस्तित्व जास्त काळ टिकावयाचे असेल अथवा वरील सर्व अपेक्षित धोकादायक परिणामापासून मानवाला मुक्ती हवी असेल तर, पृथ्वीच्या वातावरणातील स्थितांबर स्तरातील ओझोनचे प्रमाण योग्य राखणे, हे जगातील सर्व राष्ट्रांनी आद्यकर्तव्य समजले पाहिजे.

भारतीय अवकाश संशोधन कार्यक्रम

(Indian Space Programme)

- कु.योगिनी शिंदे
बी.एस्सी.भाग ३

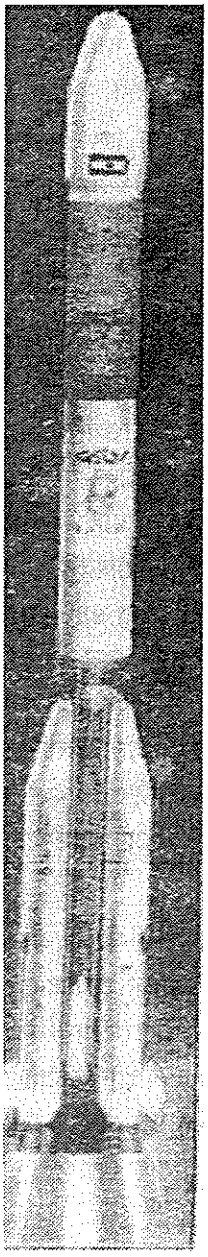

या उपक्रमामध्ये पृथ्वीवर पाय घट्ट रोवून आकाशाला गवसणी घालण्याची ताकद आहे; कारण अवकाश संशोधन कार्यक्रम हा संशोधनापुरता मर्यादित राहिलेला नसून, भारताच्या आर्थिक व सामाजिक उन्नतीसाठी याचे योगदान लक्षणीय आहे. या क्षेत्रात भारताने जागतिक पातळीवरचे आपले स्थान वादातीत ठेवले आहे.

जागतिक पातळीवर भारताने अनेक उपक्रमांमध्ये आपले एक वैशिष्ट्यपूर्ण असे स्थान निर्माण केले आहे, त्यामध्ये अणूउर्जा कार्यक्रम, अवकाश संशोधन कार्यक्रम, संगणक, माहिती तंत्रज्ञान यांचा प्रामुख्याने उल्लेख करावा लागेल. यातील अवकाश संशोधन कार्यक्रम हा सर्वसामान्यांपर्यंत पोहचवण्यांचा कसा प्रयत्न केला जातो, हे माझ्या लेखाचे मुख्य उद्दिष्ट आहे.

आता काहीजण असे म्हणतील की भारतात निम्म्याहून अधिक लोक अशिक्षित, दारिद्र्यरेषेखाली आणि अनेक व्याधींनी त्रस्त असताना अशा प्रकारचा कोट्यावधी रुपये खर्चाचा कार्यक्रम अवलंबणे, आपल्या देशाच्या आर्थिक स्थितीला पेलवणारं आहे का? ही शंका तशी रास्तही आहे. पण आपण हे लक्षात घेतले पाहिजे की, बटन दाबलं की दूरदर्शन सुरु होतं. हे दूरदर्शन आपल्याला जगातील सर्व बातम्या देतं. हे सर्व कशाच्या जोरावर चालतं? हे सर्व उपग्रह दळणवळणामुळे शक्य आहे. दळणवळण हे अवकाश संशोधन कार्यक्रमाचा भाग आहे. म्हणूनच मला वाटते की या उपक्रमामध्ये पृथ्वीवर पाय घट्ट रोवून आकाशाला गवसणी घालण्याची ताकद आहे; कारण अवकाश संशोधन कार्यक्रम हा संशोधनापुरता मर्यादित राहिलेला नसून, भारताच्या आर्थिक व सामाजिक उन्नतीसाठी याचे योगदान लक्षणीय आहे. या क्षेत्रात भारताने जागतिक पातळीवरचे आपले स्थान वादातीत ठेवले आहे.

सुरुवातीलाच हा उपक्रम अणुऊर्जा आयोगाचा भाग होता. नंतर भारताचे दिग्गज व दृष्टे शास्त्रज्ञ डॉ.विक्रम साराभाई यांच्या अध्यक्षतेखाली भारत सरकारने अंतरिक्ष विभाग व अंतरिक्ष आयोग हे दोन स्वतंत्र विभाग १९७२ साली निर्माण केले.

अंतरिक्ष आयोगाच्या कामाचे यश भारताला मिळावे म्हणून एक प्रचंड मोठी योजना व यंत्रणा असणे गरजेचे आहे. त्यानुसार काही विभाग कार्यरत करण्यात आले. त्यानुसार आपण त्याची थोडीफार माहिती घेणे गरजेचे आहे.

ISRO(इस्रो)(Indian Space Reasearch Organisation)

ही मध्यवर्ती संस्था असून, ती बेंगलोरमध्ये आहे. ही संस्था भारतीय अवकाश संशोधन विभागाला पूर्णपणे मार्गदर्शन व शास्त्रीय दृष्टीकोन देते.

VSSC (Vikram Sarabhai Space Centre) -

ही संस्था तिरुवनंतपूरममध्ये असून, तेथे अग्नीबाण व उपग्रह सोडण्याचा मुख्य विभाग आहे.

The Space Physics Laboratory -

ही संस्था थुंबामध्ये असून, येथे वातावरणाचा व अवकाश शास्त्राला जोडलेल्या सर्व कार्याचा अभ्यास केला जातो.

ISAC Indian Satellite Centre -

हे उपग्रह तंत्रज्ञानाचे मुख्य कार्यालय असून, ते बेंगलोरमध्ये आहे. येथे उपग्रह तंत्रज्ञानाचे संशोधन केले जाते.

SHAR (Shiriharikota High Altitude Range)-

हे श्रीहरीकोटा (आंध्रप्रदेश) येथे असून, चेन्नई-पासून १०० कि.मी. उत्तरेला त्याचे मुख्य उड्डाण केंद्र आहे.

LPSC (Liquid Propulsion Systems Centre)

हे तिरुवनंतपूरम येथे आहे. येथे उपग्रह व त्याला वाहून नेणाऱ्या यानाला लागणाऱ्या इंधनाची तयारी केले जाते. याची चाचणी तामिळनाडूमध्ये महेंद्रगिरी येथे करण्यात येते.

SAC (Space Applications Centre) -

ही संस्था अहमदाबाद येथे असून, येथे उपग्रह अवकाश दळणवळणाचे संशोधन व विकास केंद्र आहे.

DECU (Development & Educational Communication unit) -

ही संस्था अहमदाबाद येथे असून, येथे उपग्रह अवकाश संशोधनाची संकल्पना, नियोजन, अंमलबजावणी, आर्थिक व सामाजिक परिणाम यांचा विचार केला जातो.

MCF (Master Control Facility) -

ही संस्था कर्नाटकमध्ये 'हसन' येथे आहे. उपग्रह अवकाशात सोडल्यानंतर त्यांच्यावर नियंत्रण ठेवणे हे या संस्थेचे मुख्य कार्य आहे.

NRSA (National Remote Sensing Agency centre)-

ही या संस्था हैद्राबाद येथे आहे. या ठिकाणी दूरसंदेशवाहक उपग्रहामार्फत मिळणाऱ्या माहितीचे विश्लेषण करुन, माहितीचे वितरण केले जाते.

अशा संस्था या उपक्रमाशी संलग्न आहेत. प्रत्येक संस्था ही यासाठी खूप महत्त्वपूर्ण अशी आहे.

उपग्रहांचे प्रकार :

अवकाशात प्रक्षेपित केलेले उपग्रह दोन प्रकारचे असतात. त्यातील एक प्रकार म्हणजे 'भूस्थिर उपग्रह' व दुसरा प्रकार म्हणजे 'सौरस्थित उपग्रह' होय.

'भूस्थिर उपग्रह' - हे उपग्रह विषुववृत्तावर जमिनीपासून ३६००० कि.मी. उंचीवर सोडले जातात. ते पूर्व-पश्चिम अशी मार्गक्रमणा करत असतात. त्याला स्वत:भोवती एक प्रदक्षिणा पूर्ण करण्यासाठी लागणारा कालावधी हा २४ तासांचा असतो. हा कालावधी पृथ्वी स्वत:भोवती एक प्रदक्षिणा पूर्ण करण्यासाठी लागणाऱ्या कालावधीइतका आहे. त्यामुळे हे भूस्थिर वाटतात.

उदा. इन्सॅट (INSAT)

'सौरस्थित उपग्रह' - हे उपग्रह ध्रुवावर ७०० ते १००० कि.मी. इतक्या उंचीवर सोडले जातात. हे उपग्रह उत्तर ध्रुवाकडून दक्षिण ध्रुवाकडे मार्गक्रमणा करत असतात. पूर्व क्षितिजावर सूर्य विशिष्ट अंतरावर असताना, हे उपग्रह पृथ्वीवरील ठराविक ठिकाणावरुन अवकाशातून जात असतात. (त्यावेळी त्या उपग्रहाला मिळणारा सूर्यप्रकाश हा एकसारखा असतो.)

उदा. IRS दूरसंदेशवाहक उपग्रह

या उपक्रमामध्ये पहिल्यांदा आर्यभट्ट हा उपग्रह १९७५ मध्ये. सोडण्यात आला. त्यानंतर भास्कर-I १९७९ मध्ये, भास्कर-II १९८१ मध्ये, ॲपल १९८१ मध्ये, रोहिणी उपग्रह १९८० मध्ये इत्यादी उपग्रह सोडण्यात आले. यामुळे त्यावेळी अनेक कार्यात या उपग्रहांचा उपयोग झाला. नंतर 'इन्सॅट सेरीज्'ला सुरुवात झाली. या उपक्रमात 'इन्सॅट-१A' पासून ते 'इन्सॅट-१D' पर्यंत उपग्रह सोडले. त्यामध्ये आणखी नावीन्य व सुलभता निर्माण करून नवीन उपग्रह तयार करण्यात आले, त्याला 'इन्सॅट-२ सेरीज' असे म्हणतात. त्यात 'इन्सॅट-२A' ते 'इन्सॅट-२ E' पर्यंत उपग्रह सोडण्यात आले. त्यातील

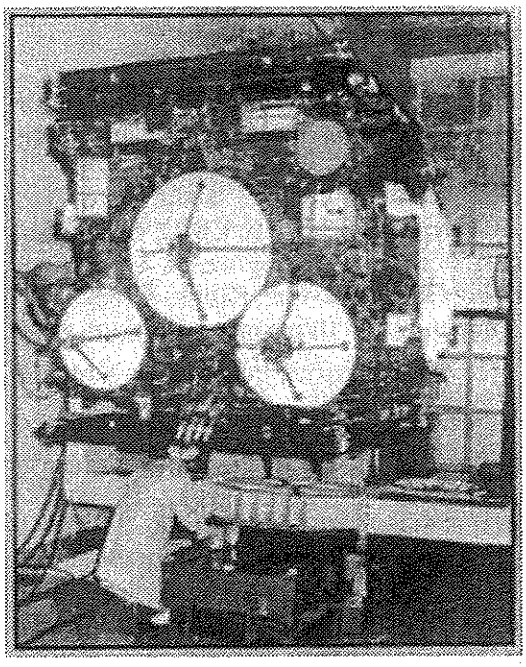

'इन्सॅट--२A' व 'इन्सॅट-२ E' आतापर्यंत कार्यरत होते, आणि 'इन्सॅट-२ C' कमी प्रमाणात कार्यरत आहे. सध्या 'इन्सॅट-३ सेरीज्' चालू आहे. अलिकडे 'इन्सॅट - ३ B' हा उपग्रह सोडण्यात आला आणि 'इन्सॅट-३ C' हा उपग्रह काही दिवसांपूर्वीच सोडण्यात आला.

भूस्थिर उपग्रहाची कार्ये -

१. दूरसंचार दळणवळण - यामध्ये उपग्रहामार्फत आतंरखंडीय दळणवळण केले जाते. यामुळे दूरवर असलेले भाग दळणवळणाच्या माध्यमातून परिणामकारकपणे एकत्र जोडण्यास मदत होते.

२. दूरदर्शन - दूरदर्शनच्या प्रसारणाचे दळणवळण उपग्रहामार्फत होते. त्यामुळे भारतातील एकूण लोकसंख्येच्या ८०% लोक दूरदर्शन बघू शकतात. उपग्रहामुळे दूरदर्शनवर येणाऱ्या चित्रांचा व ध्वनीचा दर्जा चांगला असतो.

३. शैक्षणिक दूरदर्शन - यामध्ये दूरदर्शनवर विद्यापीठातील विद्यार्थ्यांसाठी चांगल्या दर्जाचे शिक्षण दिले जाते. यामध्ये विद्यापीठ अनुदान आयोगामार्फत, 'Country-wide classroom' हा कार्यक्रम दूरदर्शनवर सकाळी दाखवला जातो.

४. बातम्या गोळा करणे - उपग्रहामुळे जगभरातील बातम्या कमी वेळात आपल्याला दूरदर्शनवरुन समजतात. 'प्रसार भारतीने' पाच आऊटडोअर वाहिन्या काढल्या आहेत. त्यातून सगळीकडील माहिती गोळा करून दिल्ली केंद्राला पाठवून; नंतर दूरदर्शनच्या इतर वाहिन्यांना पाठविली जाते.

५. उपग्रहामार्फत "All-India Radio' मध्ये २०० केंद्र एकमेकांना जोडलेले आहेत.

६. हवामानविषयक माहिती उपग्रहामार्फत गोळा केली जाते. यामार्फत कुठे वादळ होणार असेल तर त्यांची पूर्वसूचना मिळू शकते.पं. बंगाल, ओरिसा, तामिळनाडू, गुजरात या किनारी प्रदेशावरील लोकांना व मासेमाऱ्यांना संभाव्य वादळाची पूर्वसूचना दिली जाते. यासाठी उपग्रहावर VHRR (Very High Resolution Radiometer) आहे. त्याच्यामार्फत दर अर्ध्या तासाला पृथ्वीच्या पृष्ठभागावरील एक किमी अंतराचा फोटो काढून

वादळ, समुद्र पृष्ठभाग व ढगांचे तापमान यांची माहिती दिली जाते.

७. मोबाईल म्हणजे Wireless Telephone ही सेवा उपग्रहामार्फत सर्व देशभर पुरवली जाते.

८. धोक्याचा शोध घेऊन, त्याची पूर्वसूचना देण्यासाठी व धोक्यापासून सुटका करून घेण्यासाठी विशिष्ट यंत्रणा उपग्रहावर आहे. या यंत्रणेचा बांग्लादेश, भूतान, केनिया, मालदीव इत्यादी प्रदेशांना उपयोग होऊ शकतो.

IRS (Indian Remote Sensing Satellite) - (दूरसंदेशवाहक उपग्रह) हे उपग्रह सौरस्थित उपग्रह होत. यात दोन विशिष्ट सुविधा आहेत. एका सुविधांमार्फत कॅमेऱ्याने पृथ्वीवरील एकाच ठिकाणचे वेगवेगळ्या फिल्टर्स्मधून छायाचित्रण केले जाते. दुसरी सुविधा म्हणजे छायाचित्राचे रुपांतर संगणकामार्फत 'इलेक्ट्रॉनिक सिग्नल' मध्ये व त्याचे रुपांतर संगणकाच्या साह्याने चित्रामध्ये केले जाते. त्यामुळे कोणत्या भागाचा फोटो घेतला आहे, त्यासंदर्भात एकूण माहिती मिळते.

'दूरसंदेश उपग्रहाचे कार्य' -

१. देशभरातील पडीक जमिनीचा अंदाज घेण्यासाठी यांचा उपयोग होतो.

२. पडीक जमिनीची माहिती त्या त्या जिल्ह्यांना दिली जाते.

३. भारतातील राज्यातील पिण्याच्या पाण्याचा नकाशा येथे तयार केला जातो.

४. या उपग्रहाचा उपयोग करून, शेतीची, दुष्काळ परिस्थितीची माहिती गोळा केली जाते. ही माहिती जिल्हास्तरीय असते.

५. जंगलाने व्यापलेला भाग किती आहे, याचा नकाशा काढून याच्यावर उपाययोजना करता येते.

६. शेतकी उपाययोजना - उपग्रहामार्फत भारतातील कुठली राज्ये किती व कोणती पिके घेतात, याचा आढावा घेता येतो.

७. एकूण बारा राज्यांत गहू, भात व सोयाबीन, नऊ राज्यात तेलबिया तसेच पाच राज्यात कापूस उत्पादने मोठ्या प्रमाणात होतात. हे उपग्रहामार्फत कळणे शक्य होते. ही माहिती सरकारच्या शेती विभागाला कळविली जाते.

८. अन्नधान्य किती एकरावर आहे व त्याचे उत्पादन किती प्रमाणात आहे. याची माहिती मिळते.

९. पुराचा नकाशाही मिळतो व पुरामुळे झालेल्या नुकसानीचा नकाशाही मिळतो.

१०. जमिनीला मीठ फुटल्याने किती जमीन नापीक झाली आहे हे समजते.

११. समुद्र किनाऱ्यावर माशाची पैदास करणे कुठे शक्य आहे हे समजते.

१२. 'वसुंधरा प्रकल्पा' मार्फत भारतातील, राज्यामधील खजिनसंपत्तीची माहिती मिळते.

असे अनेक उपयोग (IRS) दूरसंदेश उपग्रहापासून आपल्याला मिळतात. जेवढा श्रीमंताना याचा उपयोग आहे तेवढाच गरीबांनाही आहे.

उपग्रह वाहक/यान (Launch Vehicle Programme)-

उपग्रहाला अवकाशात वाहून नेणाऱ्या वाहनाला 'यान' वा Launch vehicle लाँच व्हेईकल असे म्हणतात. याचे चार प्रकार आहेत.

1. SLV-3 (satellite launch vehicle)

यामार्फत ५० किग्रॅ वजनाचा उपग्रह (ध्रुवीय) सोडण्याची ताकद असते. हे यान चार स्तरीय आहे. तसेच हे यान 'अग्नी' क्षेपणास्त्र तयार करण्यासाठी वापरतात. यांची रेंज २५०० किमी आहे.

2. **ASLV - (Augumented satellile Launch vehicle)-**

यामार्फत १५० किग्रॅ वजनाचा उपग्रह ८०० किमी उंचीपर्यंत सोडला जातो. हे यान पाच स्तरीय आहे.

3. **PSLV - (Polar Satellite Launch vehicle) -**

यामध्ये द्रव व घन इंधन वापरतात. हे चार स्तरीय उपग्रहवाहक यान आहे. यामार्फत १२०० किलो वजनाचा उपग्रह प्रक्षेपित करता येतो.

4. **GSLV - (Geostationary Satellite Launch Vehicle)-**

तीन स्तरीय उपग्रहवाहक यान यांच्यामार्फत २००० ते २५०० कि.ग्रॅ. वजनाचा व ५० मी. उंचीचा उपग्रह अवकाशात सोडला जातो.

क्रायोजेनिक इंजिन : GSLV या उपग्रहवाहकासाठी क्रायोजेनिक इंजिनची आवश्यकता असते. हे इंजिन रशियाने आपल्याला द्यायचे मान्य केले होते. पण त्याचा वापर भारत क्षेपणास्त्रे निर्माण करण्यासाठी करेल यासाठी रशियाने ते इंजिन देऊ नये, म्हणून अमेरिकेने त्यांच्यावर दबाव आणला. त्यावर उपाय म्हणून भारतीय शास्त्रज्ञांनी आपली बौद्धिक क्षमता पुरेपूर वापरून क्रायोजेनिक इंजिनची स्वत:च निर्मिती केली. त्याबद्दल आपल्या शास्त्रज्ञांचे कौतुक करावे तेवढे थोडेच आहे.

PSLV-C_2 च्या वाहनातून मागील वर्षी 'इन्सॅट-3D म्हणजेच 'ओशियनसॅट' हा उपग्रह प्रक्षेपित केला. त्याबरोबर इतर देशाचे दोन उपग्रह 'किटसॅट' व 'ट्यूबसॅट' हे अवकाशात सोडण्यात आले. यावर्षी PSLV-C3 या यानामार्फत तीन उपग्रह सोडण्यात आले. त्यातील 'टेस्' उपग्रह भारताचा, 'प्रोबा' बेल्जिमचा तर 'बर्ड' जर्मनीचा होता.

भारतीय 'ओशियन सॅट' उपग्रहामार्फत समुद्रावरील वातावरण, सागर किनारा व सागर संपत्ती याची माहिती मिळवली जाते. 'टेस' या उपग्रहात 'बीम स्टिअरिंग अँटिना' बसवण्यात आली आहे. त्याच्यामार्फत आपल्या शत्रूला आपली गुपीते सहजासहजी मिळू शकणार नाहीत. त्यामुळे या उपग्रहाला हेरगिरी करणारा उपग्रह म्हणतात.

इतर देशाच्या तुलनेत ३० टक्के कमी खर्चात आपला देश उपग्रह सोडतो. त्यामुळे या माध्यमातून आपल्याला प्रचंड पैसा म्हणजे परकीय चलन इथूनपुढे मिळवता येईल. याचे महत्त्वाचे कारण म्हणजे आपल्याकडे त्याचे यशस्वी तंत्रज्ञान आहे. PSLV (Polar Satellite Launch vehicle) d GSLV (Geostationary satellite Launch vehicle) सारखी उपग्रह वाहक याने तयार करण्याची क्षमता भारताकडे आहे. त्यामुळे या क्षेत्राशी संबंधित अब्जावधी डॉलर्सच्या आंतरराष्ट्रीय बाजारपेठेत उपग्रह वाहकांना चांगली मागणी आहे. त्यामधूनही आपल्याला आर्थिक लाभ होऊ शकतो. तसेच अमेरिकेच्या 'इन्टेलसॅट' या उपग्रहाला 'दहा-ट्रान्सपॉंडर' आपण भाडे तत्त्वावर दिले आहेत. आपला देश ७० दशलक्ष डॉलर्स एवढी रक्कम एक उपग्रह सोडण्यासाठी परदेशी देशाला यापूर्वी देत होता. आपण स्वत: हे उपग्रह अवकाशात सोडत असल्याने हे पैसे वाचतात. भारतीय अवकाश संशोधन कार्यक्रमामुळे औद्योगिक क्षेत्रांना तंत्रज्ञानविषयक प्रगती करण्यासाठी उपयोग झाला आहे. एकूण २३६ प्रकारचे तंत्रज्ञान इस्त्रो ने औद्योगिक क्षेत्रासाठी दिले आहे. त्यातून उद्योगांची आर्थिक उन्नती होऊ शकते. विकसनशील राष्ट्रांतील प्रशिक्षणार्थ्यांना प्रशिक्षण देण्याचे काम या कार्यक्रमामार्फत केले जाते.

अवकाश संशोधन प्रकल्पाचे जनक डॉ.विक्रम साराभाई, भारतरत्न अे.पी.जे. अब्दुल कलाम, अवकाश आयोगाचे अध्यक्ष डॉ.कस्तुरीरंगन् व त्यांचे सहकारी शास्त्रज्ञ नेहमीच आपल्या देशाला प्रगत, समृद्ध बनविण्यासाठी झटत राहणार आहेत. आपणही यांना तेवढी साथ देणे जरुरीचे आहे.

विज्ञान की (वि)ज्ञान.

- सागर पाटील
बी.एस्सी.भाग १

जय जवान, जय किसान, जय विज्ञान असा नारा आपण केला. उशीरा का होईना विज्ञानाचे महत्त्व आपणाला पटले आहे. आपण विज्ञानाला जेवढे मोठे केले त्याहीपेक्षा विज्ञानाने आपणाला मोठे केले. हरघडीला 'विज्ञान' शब्द वापरला जातो; पण खरंच विज्ञान म्हणजे काय? यावर आल्बर्ट आईनस्टाईन म्हणतात की; यासंबंधी एकमत होणे कठीण नाही. विश्वातील इंद्रियगोचर घटना एकत्र आणून त्यांची तर्कशुद्ध विचारांनी शक्य तितकी सुसंगती लावण्याचा मानवी प्रयत्न म्हणजे, 'विज्ञान'. मानवाने प्रगतीची शिखरे केवळ विज्ञानाचे बोट धरूनच साध्य केली. पण विज्ञानामुळे मानवी प्रगतीच्या दिशा विस्तारल्या असल्या तरी क्षितीजावर तात्काळ होणाऱ्या संपूर्ण विनाशाचे सावट दिसत आहे. कारण विज्ञान हे अग्नीसारखेच दुधारी हत्यार आहे. त्याचा उपयोग सामर्थ्यशाली, वैभवशाली, सुखी मानवसमाज निर्माण करण्याऐवजी कोणी त्याच्या विनाशासाठीच केला तर त्यात विज्ञानाचा काय दोष?

विज्ञानाच्या प्रत्येक अंगाची चर्चा करणे पस्तुत लेखात शक्य नाही. पण मुख्यत्वेकरून अणुस्फोट, मानवी क्लोनिंग, प्रदुषण, जी.एम्.प्लँट आदीविषयी साधक बाधक चर्चा करून त्यातून योग्य तो बोध घेणे गरजेचे आहे. सध्या जगातील कांही देशात युद्धजन्य परिस्थिती निर्माण झाली असताना अणुशक्ती ही आपल्या देशाची बलस्थाने समजून त्याचा वापर केल्याच्या बातम्या वारंवार वर्तमान पत्रातून प्रसिद्ध होतात. केवळ मानवी कल्याणासाठी डॉ.होमी भाभा यांनी अणुशक्तीला चालना दिली. अणुशक्तीचा वापर मानवाला भेडसावणाऱ्या अनेक गूढ गोष्टींची उकल करण्यासाठी व्हावा ही त्यांची इच्छा होती. पण अमेरिकेने जपानच्या हिरोशिमा व नागासाकी या दोन शहरावर बॉंबहल्ले करून अणुशक्तीचा उपयोग विध्वंसासाठी होतो आहे हे जगाला दाखवून दिले. अणूस्फोटाच्या दुखण्यातून जपान जरी सावरलेला दिसत असला तरी हजारो लोक त्याचा परिणाम आजही भोगत आहेत. पाकिस्तान व पाकिस्तानात आश्रयाला असणारे माथेफिरु दहशतवादी अणुशक्तीचा वापर कुठेही आणि केंव्हाही करून जगाला विनाशाच्या खाईत लोटू शकतात.

अणुशक्तीच्या समस्येने जग घेरलेले असताना आणि औद्योगिक प्रगती होताना निर्माण झालेली प्रदूषणाची समस्याही गंभीर होत चालली आहे. रासायनिक कारखान्यामुळे हवेत, पाण्यात होणारे प्रदूषण या समस्या आपल्यासमोर आहेत. विकास साधताना मानवी अस्तित्वाला कोणताही धोका पोहोचत नाही ना? याकडे जाणूनबुजून कानाडोळा केला जात आहे. हवेतील वाढत्या प्रदूषणामुळे मानवाच्या आरोग्यावर त्याचे विपरीत परिणाम होत आहेत. तीच अवस्था पाणी प्रदूषणाची आहे. निरनिराळ्या कारखान्यातील रासायनिक द्रव्य, प्लॅस्टिकच्या पिशव्या व उपकरणे, केरकचरा आदीमुळे पाणी प्रदूषणास तोंड फुटले आहे. या मानवनिर्मित समस्यांचा मानवानेच गांभिर्याने विचार केल्यास प्रदुषणाची ही समस्या टाळता येण्यासारखी आहे. प्रदूषण

होऊ नये म्हणून घालून दिलेल्या नियमांचे काटेकोरपणे पालन केल्यास ते शक्य आहे. विकासाच्या नावाखाली केवळ याकडे दुर्लक्ष करुन चालणार नाही. वैज्ञानिक प्रगती साधत असताना होणाऱ्या परिणामाबरोबरच होत असलेल्या दुष्परिणामांचाही विचार करणे आज गरजेचे बनले आहे.

अलिकडेच शास्त्रज्ञांनी जी. एम्. प्लँटस् (Genetically Modified Plants) ओळख संपूर्ण जगाला करून दिलेली आहे. विकसीत देशातील कांही शास्त्रज्ञांनी या वनस्पतींच्या जनुकामध्ये सुधारणा करून अशा जाती निर्माण केल्या आहेत की ज्यांना पाणी, खते कमी लागतात. किडनाशकांची गरज नसते कारण त्या वनस्पतीला कोणताही रोग न होता उत्पादन भरघोस मिळते. पण या बीयाणांचा वापर एकदाच होतो. त्यामुळे भारतासारख्या शेतीप्रधान देशाची बाजारपेठ काबीज करणे अमेरिकेसारख्या देशाचे मुख्य उद्दिष्ट आहे. म्हणून या बियाणांच्या विक्रीचे पेटंटस् त्यांनी स्वत:कडे ठेवली आहेत. ही बीयाणे भारतात उपलब्ध झाल्यास शेतकरी भरघोस उत्पानाच्या हव्यासापोटी या बियाणांना प्राधान्य देतील व याची परिणिती म्हणून देशातील जुन्या पारंपारिक बियाणांच्या जातींचा नाश होईल. अमेरिकेसारख्या देशाकडून ती बियाणे घेतल्याशिवाय शेतकऱ्यांना पर्याय उरणार नाही. म्हणजे विकसित केलेल्या बियाणामध्ये परकियांनी मारलेली मेख लक्षात घेऊन भारताच्या कृषीशास्त्रज्ञांनी आपल्याच बियाणांच्या जाती विकसित करण्याचा प्रयत्न करावा व तेच भारतातील शेतीस सोयीस्कर ठरेल.

सोनोग्राफी हे तंत्र विज्ञानाच्या अनेक अविष्कारापैकी एक म्हणावे लागेल. बहुउद्देशाने तयार करण्यात आलेल्या या तंत्राचा वापर सर्रास स्त्रीच्या गर्भात मुलगा आहे की मुलगी हे ओळखण्यासाठी केला गेला. मुलगी असल्यास पुरुषी अहंकारापुढे महिलांना नमते घ्यावे लागते आणि गर्भपात करावा लागतो. ही प्रवृत्ती दिवसेंदिवस स्त्रीयांचे प्रमाण घटण्यास कारणीभूत ठरली आहे.

भारतात पुरुषप्रधान संस्कृतीने विसाव्या शतकाच्या उत्तरार्धात स्त्रीस्वातंत्र्याचे पोवाडे गायले आहेत. स्त्रीयांच्या व्यथा नितीमत्तेच्या भिंगाखालून पाहून त्यावर आम्ही विचार करून स्त्रीयांना समान दर्जा दिला. या झाल्या चारचौघापुढे सांगायच्या गोष्टी. पण वस्तुत, स्त्रीयानी त्यांचे कार्यक्षेत्र मर्यादित ठेवण्याची पुरुषी भावना २१ व्या शतकात जोमाने फोफावताना दिसते.

जागतिक आरोग्य संघटनेच्या पाहणीनुसार भारतातील चाळीस लाख स्त्रीया दरवर्षी गर्भपात करून घेतात. या गर्भपाताच्या शस्त्रक्रियेमुळे मृत्युमुखी पडणाऱ्या स्त्रीयांची संख्या जवळ जवळ दीड लाख आहे. संपूर्ण जगाचा विचार करता बहुतांश गर्भपात करून घेण्याचे प्रकार आशियायी देशामध्ये होतात. भारतात गेल्या दहा वर्षात बेकायदा गर्भपाताचे प्रमाण ५० टक्के आहे. गर्भपाताच्या या घटनामध्ये ज्या प्रमाणे सामाजिक कारण आहे त्याप्रमाणे कांही वैद्यकीय त्रुटीमुळेही त्यात भर पडत आहे हे दुर्लक्षून चालणार नाही. वैद्यकिय प्रगतीने मुलगा आणि मुलगी हे अगोदरच समजते मग ही प्रगती आपल्यासाठी गौरवशाली म्हणावी काय? याला शेवटी एकच पर्याय उरला आहे. आणि तो म्हणजे समाज प्रबोधन व त्या अनुषंगाने कृतीशील चळवळ उभी राहिली पाहिजे.

येरवळे येथील गूळ उद्योग - एक अभ्यास

- यादव एस्.टी.
बी.एस्सी. २
- देसाई एस्.वाय्.
बी.एस्सी. १

प्रस्तावना :

''अतिथी देवा भव:'' या पूर्वापार चालत आलेल्या हिंदू संस्कृतीचा गूळ हा एक साक्षीदार आहे. पूर्वी आलेल्या पाहुण्यांचे स्वागत गूळ - पाणी देऊन करत. आजच्या धावपळीच्या औद्योगिकरणाच्या युगात गुळाचा वापर कमी होत असला तरी, आपल्या चवीमुळे व गोडव्यामुळे गूळ आजही लहानापासून - मोठ्यांपर्यंत सर्वांच्या मनात आपले स्थान टिकवून आहे. भारतीय वैदिक साहित्यामध्ये ऊसाचा उल्लेख आढळतो. खासकरुन अथर्व वेदामध्ये गुळाचा उल्लेख आहे. इ.स.पूर्व ४० मध्ये मेगॅस्थनीसने, की जो चंद्रगुप्ताच्या राजवटीमध्ये सेल्युकस निकोटरचा राजदूत होता त्याने गूळाचे वर्णन ''गूळ म्हणजे असा दगडासारखा कठीण पदार्थ की ज्याचा रंग तांबूस पिवळा असून गोडी मधापेक्षा जास्त आहे'' असे केले आहे. पाच हजार वर्षापूर्वी भगवान श्रीकृष्णाच्या काळात मुळाचा वापर महत्वाच्या खाद्यपदार्थात केला जात होता असा उल्लेख हिंदू धर्म ग्रंथ 'महाभारत' यामध्येही आढळतो.

पश्चिम महाराष्ट्रात परंपरागत पद्धतीने चांगल्या प्रतीचा गूळ तयार केला जातो. पूर्वी हा गूळ राजापूर येथील बाजारपेठेत पाठवला जात असे. त्याकाळी 'राजापूरी गूळ' म्हणून तो संपूर्ण देशभर प्रसिध्द होता. शाहू महाराजांनी नंतर कोल्हापूर येथे गुळाची बाजारपेठ निर्माण केली. आज ही बाजारपेठ चांगल्या प्रतीच्या गुळासाठी संपूर्ण देशभर प्रसिद्ध आहे. आपल्या देशात एकूण ऊसाचे उत्पादन २२७.०६ लाख टन आहे. एकूण उत्पादनाच्या ४३.५% ऊस गूळ व खांडसरी उत्पादनासाठी वापरला जातो. गूळ उत्पादन हा देशाच्या ग्रामीण भागातील एक महत्वाचा कुटीरउद्योग आहे. आजच्या युगात बेरोजगारीचे प्रमाण वाढते आहे. त्यामुळे गूळ उत्पादन हा एक ग्रामीण भागातील युवकांसाठी महत्वाचा उद्योग आहे. भारत हा एक शेतीप्रधान देश आहे. जगाच्या तुलनेत तो एक मोठा ऊस उत्पादक देश आहे. भारतात ऊस उत्पादनासाठी एकूण चार लक्ष हेक्टर क्षेत्र वापरले जाते. आपल्या महाराष्ट्रात एकूण ६०१ हेक्टर क्षेत्र ऊस उत्पादनासाठी वापरले जाते. हे क्षेत्र देशाच्या ११.१% आहे. महाराष्ट्रात एकूण हेक्टरी ८३ टन ऊस उत्पादन आहे. या उद्योगामधील महत्वाची मर्यादा म्हणजे कोणतीही प्रमाणित पद्धत गूळ - उत्पादनासाठी वापरली जात नाही. आजही थोडेफार तांत्रीक बदल सोडले तर गूळ - उत्पादन पारंपारीक पद्धतीने केले जाते. मोठ्या प्रमाणात गूळ उत्पादन होत असूनही भारतीय गूळ आंतरराष्ट्रीय बाजारपेठेत पाहिजे त्या प्रमाणात पोहोचू शकला नाही. महाराष्ट्रामध्ये कोल्हापूरनंतर कराडचा गूळ उत्पादनामध्ये नंबर लागतो. कराड तालुक्यात चांगल्या स्थितीत अनेक साखर कारखाने सुरू असूनही गुळाची बाजारपेठ मोठी आहे. याच तालुक्यातील येरवळे हे गाव की, ज्या गावात एकूण २० गुऱ्हाळघरे आजही उत्तम प्रतीचा गूळ तयार करतात. इतर सर्व बाबींचा विचार करता हे एक कुतुहलच वाटते. म्हणूनच या गावाचा या अभ्यासासाठी विचार करणे क्रमप्राप्त आहे.

कराड तालुक्यातील येरवळे हे गाव कराडपासून १० कि.मी. अंतरावर आहे. या गावाचे शेती क्षेत्र एकूण ४२५ एकर असून त्यापैकी ४०० एकरामध्ये ऊसाचे पीक घेतले जाते. या गावात असलेल्या गुऱ्हाळघरात नजीकच्या विंग, चचेगाव, येणके व आणे या भागातील ऊस गाळण्यासाठी आणला जातो.

या गावातील गूळ उत्पादक शेतकऱ्यांच्या व कामगारांच्या मुलाखती, प्रश्नावली व गूळ उत्पादनाचा

सर्वे या माध्यमांचा वापर करुन त्यांच्या समस्या मांडण्याचा प्रयत्न या लेखात केला आहे. सर्वेद्वारे जमा केलेली माहीती सोबतच्या तक्त्यामध्ये दिलेली आहे. त्यामध्ये गूळ उत्पादक शेतकरी, ऊसाची जात (वाण), गूळ उत्पादन, दर, एकरी उत्पन्न हे घटक समावीष्ट केले आहेत.

सदर अभ्यासामधून खालील माहीती उपलब्ध झाली.

१) गाळपासाठी वापरल्या जात असलेल्या ऊसाच्या जाती पुढीलप्रमाण {CO - 8014, CO - 8011, CO - 419, CO - 740, CO - 671, CO - 86032

२) एका आधणासाठी ७५० लीटर ऊसाचा रस घेतला जातो व सरासरी १८० किलो गूळ तयार होतो.

३) एका आधणासाठी १.२५ ते १.५० टन ऊस लागतो.

४) भेंडी, भेंडीपावडर, चूना, हायड्रास पावडर, एरंडी तेल वाफा पावडर आणि कामगारांचा रोजगार असा एकूण रु. ६००/- एका आधणासाठी खर्च येतो.

५) एका गुऱ्हाळावर सरासरी १५ ते २० कामगार असतात.

६) हायड्रॉस ($Na_2S_2O_4$) या विरंजक पावडरचा वापर ठरवून दिलेल्या प्रमाणापेक्षा (१००० लिटर रसासाठी ३६ ग्रॅम) जवळ जवळ १० ते २० पट जादा होत असल्याचे आढळून आले. वास्तविक पाहता या पावडरचा वापर आरोग्यास घातक असल्याने करुच नये असे या क्षेत्रातील शास्त्रज्ञांचे मत आहे.

७) बाजारपेठेत गूळाची प्रतवारी (ग्रेड) ग्रेडर (पगारी नोकर) मार्फत केली जाते. ही प्रतवारी गुळाची चव (गोडी), रंग व कणीदारपणा या घटकांवर केली जाते. या पद्धतीनुसार एस्ट्रा, नंबर -१ , नंबर - २, नंबर - ३ व नंबर - ४ या पाच प्रतींमध्ये (ग्रेड) केली जाते. बऱ्याचवेळा ही पद्धत सदोष असते.

८) शेतकरी स्वखर्चाने आपला गूळ मार्केटमध्ये आणतो व दलालामार्फत तो व्यापाऱ्यांना विकतो.

९) गुऱ्हाळात तयार होणाऱ्या मळीचा वापर कंपोस्ट खतासाठी केला जातो. मळीमधील तसेच चिपाडामधील रसाचे प्रमाण जास्त असते. साधारणत: ४०% रस चिपाडात रहातो असे आढळून आले.

१०) गूळ तयार झालेपासून १५ ते २५ दिवसाच्या काळात त्याच्या सुरवातीचा असणारा सोनेली पिवळा रंग बदलून तांबूस पिवळा होतो. त्यामुळे त्याच्या ग्रेडमध्ये बदल होऊन त्यास कमी दर मिळतो.

११) गुऱ्हाळावर काम करणारे कामगार अनुभवी होते परंतू निरक्षरांचे प्रमाण जास्त होते.

१२) पुरुष कामगारांबरोबर महिला व बालकामगारांचा वापर सर्रास केला जात असल्याचे आढळले.

१३) काळ्या जमीनीतील ऊसापासून गूळ उत्पादन जास्त होते.

गूळ उत्पादक व कामगारांच्या समस्या -

साधारण नोव्हेंबर मध्ये गुऱ्हाळे सुरू होतात. नोव्हेंबर ते एप्रिल पर्यंत सर्व कामगार आपल्या कुटुंब कबील्यासह या गावात घाटावरून येतात. कामगारांच्या मुलांची आरोग्याची व शिक्षणाची हेळसांड होते. या कामगारांना हव्या त्या सोई उपलब्ध होत नाहीत. नोकरीची शाश्वती नाही. अपघातातून संरक्षण नाही, विमा नाही तसेच प्रशिक्षणाचीही सोय नाही.

गूळ उत्पादक शेतकऱ्यांची महत्वाची समस्या म्हणजे मार्केटमधील दलाल व व्यापाऱ्यांकडून होणारी फसवणूक, काही व्यापारी गुळाचा साठा करुन ठेवतात त्यामुळे प्रतीमध्ये बदल होतो. बऱ्याचवेळा कामगारां-कडूनही फसवणूक केली जाते. कामगार पुढील वर्षाच्या कामाची उचल (ॲडव्हान्स रक्कम घेतात) करुन जातात व हंगाम सुरु झालेनंतर कामावर येत नाहीत. अनियमीत वीजपुरवठा ही एक मोठी समस्या आहे. प्रोत्साहनपर बक्षीस योजना नाही. कोणत्याही प्रकारचे संघटन नाही. या अभ्यासास प्रा.एस्.टी.पवार यांचे मार्गदर्शन लाभले.

मोड्यातील मिठाचे कोडे - एक संशोधन

- जाधव व्ही. पी.,
- लोकरे ए. बी.,
- दुंडे डी. बी.
बी.एस्सी.भाग ३
- ढेकळे एस्. आर.
बी.एस्सी.भाग २

प्रस्तावना -

महाभारतामध्ये एक कथा आहे. कौरव - पांडवांच्या युद्धामध्ये कर्णाचा वध झाला, तेंव्हा कर्णाला ज्या ठिकाणी अग्नी देण्यात आली त्या जागेला कुमारीभूमी असे संबोधले जाते. अशा या कुमारीभूमीचे विशेष म्हणजे त्या जागेवर कोणतीही वनस्पती अगर लहान गवत झाडे-डुडपे उगवत नाहीत. अशीच कुमारीभूमी कराड-पासून काही अंतरावर वसलेली आहे. हे आम्हांला प्रथमच रसायनशास्त्र विभागाचे प्रा. कुंभार सर यांनी दाखविली. त्या ठिकाणी असलेल्या जमिनीपैकी जवळपास शंभर एकर जमिनीवर कोणतीही वनस्पती उगवू शकत नाही. त्या जमिनीवर शेतकरी कोणतेही पीक घेऊ शकत नाही. एक उत्सुकता म्हणून आम्ही प्रा. कुंभार सर यांच्या मार्गदर्शनाखाली संशोधनास सुरवात केली.

महाराष्ट्रामध्ये हजारो एकर जमीन अधिक पाण्यामुळे क्षारयुक्त झाली आहे. त्या जमिनीला मीठ फुटले आहे. त्यामध्ये कोणत्याही प्रकारचे पीक घेता येत नाही. त्या जमिनीपैकी जास्तीत जास्त म्हणजे चार ते पाच हजार एकर जमीन ही सातारा व सांगली या जिल्ह्यात आहे. हा पाण्याखालील भाग नापीक बनत चालला आहे. त्यामुळे महाराष्ट्राच्या उत्पन्नावर वाईट परिणाम होत चालला आहे. हा परिणाम रोखण्यासाठी मातीतील क्षारांचे प्रमाण कमी करणे गरजेचे आहे.

अशा क्षारयुक्त जमिनीला 'मोडा' असे संबोधले जाते. अनेक जंगलामध्ये अशाच प्रकारची खारट जमीन आढळते, ही खारट जमीन चाटण्यासाठी हरणे व इतर प्राणी येतात व आपली क्षारांची गरज भागवतात त्या जमिनीस 'चाटण' असेही संबोधले जाते. पूर्वीच्या काळी जेंव्हा दळणवळणाची साधने अपुरी होती तेंव्हा समुद्रापासून मिळणारे मीठ खेडेगावापर्यंत पोहचू शकत नव्हते, त्यामुळे मिठाचा अभाव दूर करण्यासाठी खेड्यातील लोक विशेषत: स्त्रिया 'मोडा' जमिनीतील माती (लोण्याची माती) एका भांड्यात घेत व ती माती पाण्यात विरघळवत असत, अशा प्रकारे विरघळवलेली माती फडक्याच्या साह्याने गाळून घेत व गाळून मिळालेले पाणी तव्यामध्ये अगर पातेल्यामध्ये गरम करत असे व पाणी उकळल्यानंतर ते बाष्पीभवनाने निघून जाते व शेवटी तळाला मीठ शिल्लक राहत असे.

अशाप्रकारे जमीन कराडपासून २२ कि.मी. अंतरावळ नेर्ले या.गावात आहे. प्रथम आम्ही ज्यावेळी त्या ठिकाणी भेट देण्यासाठी गेलो, तिथे अनेक लोक भेटले, त्यांच्याकडून वेगवेगळ्या प्रकारची माहिती मिळाली, काही लोकांनी जमिनीला मीठ फुटले आहे असे सांगितले तर काही म्हणाले यामध्ये क्षारांचे प्रमाण जास्त झाले आहे. वयोवृद्ध लोक म्हणाले आम्ही या मातीपासून मीठ तयार करायचो व तयार कलेले मीठ हे खाण्यासाठी वापरले जायचे. नंतर आम्ही त्या मातीची चव घेतली असता ती पूर्णपणे खारट लागली त्या जमिनीमध्ये मीठ असल्याची जाणीव झाली व मातीतून मीठ काढण्याची उत्कंठा वाढली त्यासाठी तेथील वेगवेगळ्या ठिकाणची माती आम्ही जमा केली व प्रयोगशाळेमध्ये घेवून आलो.

कार्यपद्धती :

प्रथम आम्ही ज्या जागेवरील वेगवेगळ्या ठिकाणची म्हणजे ज्या ठिकाणी थोडेफार गवत उगवते व दुसरा भाग

म्हणजे काहीही उगवत नाही अशा प्रकारची माती जमा केली.

१) नमुना एका प्रकारची माती -

प्रथम त्या मातीचे वजन घेतले ते ८३० ग्रॅम भरले. ती वजन घेतलेली माती एका चंचुपात्रात घेवून संपृक्त द्रावण मिळेपर्यंत पाणी ओतले व ते द्रावण रॉडच्या साह्याने ढवळले आणि शांत ठेवले. त्यामुळे त्यातील मातीचे जाड कण चंचुपात्राच्या तळाशी बसले नंतर ते पाणी फडक्याने गाळून घेतले तरीसुद्दा लहान मातीचे कण वेगळे झाले नाहीत म्हणून तेच पाणी फिल्टरने परत गाळून घेतले. परंतू मातीचे बारिक कण छिद्रामध्ये अडकल्यामुळे पाणी व्यवस्थीत गाळले गेले नाही. त्यामुळे ते पाणी व्हॅक्युम पंप द्वारे गाळून घेतले. मिळालेले पाणी पूर्णपणे स्वच्छ होते. मिळालेले पाणी पूर्णपणे स्वच्छ होते. मिळालेले पाणी ६०० मि.ली. भरले.

सर्व पाणी एका चंचुपात्रात घेवून त्याला गॅसद्वारे उष्णता दिली. त्यामुळे त्या पाण्याचे बाष्पीभवन झाले. या प्रक्रियेसाठी बराच वेळा लागला. चंचुपात्रात राहिलेले मीठ रॉडच्या साह्याने वॉच ग्लास मध्ये काढून घेतले परंतु ओलसर मीठ रॉडने पूर्णपर्ण निघू शकले नाही म्हणून त्यामध्ये ॲसिटोन टाकून वॉच ग्लास मध्ये काढून घेतले, ॲसिटोन (व्होलाटाईल) चटकन उडून जाणारे असल्यामुळे ते हवेत निघून गेले. त्यामुळे वॉच ग्लास मध्ये फक्त मीठ शिल्लक राहिले. शिल्लक राहिलेल्या मीठाचे वजन घेतले ते ६ ग्रॅम भरले. त्या मिठाच्या चाचण्या घेण्यात आल्या.

२) नमुना दुसऱ्या प्रकारची माती -

ही माती ज्या ठिकाणी कोणत्याही प्रकारचे गवत अथवा वनस्पती उगवलेली नव्हती तेथून घेण्यात आली. ती माती हाताला चिकट लागत होती व त्याची चव एकदम खारट होती. प्रथम या मातीचे वजन घेण्यात आले ते १००० ग्रॅम म्हणजे एक किलो भरले. एक चंचुपात्रात घेवून द्रावण संपृक्त होईपर्यंत पाणी ओतले. ते संपृक्त द्रावण थोडा वेळ शांत ठेवले त्यामुळे त्यातील मातीचे कण चंचुपात्रात तळाशी बसले व वर राहिलेले पाणी व्हॅक्यूम पंपच्या सह्याने गाळून घेतले. मिळालेले पाणी पूर्णपणे स्वच्छ होते. ते पाणी एका मोठ्या ट्रे मध्ये प्लास्टिकच्या कागदावर ओतले व तो ट्रे बाष्पीभवनासाठी ठेवला. तीन दिवसानंतर सूर्याच्या उष्णतेमुळे पाण्याचे पूर्णपणे बाष्पीभवन झाले व प्लास्टिकच्या कागदावर मीठ शिल्लक राहीले.

दुसऱ्या प्रकारच्या मातीतून मीठ मिळवताना कमी वेळ व कमी खर्च लागला त्या मिळालेल्या मिठाचे वजन केले असता ते ७० ग्रॅम भरले. हे पहिल्या प्रकारच्या मातीपेक्षा खूपच जास्त होते. या मातीतून मीठ मिळण्याचे प्रमाण हे ७% आहे. हे प्रमाण समुद्रातून मिळणाऱ्या मिठाच्या दुप्पट आहे. समुद्रामध्ये मीठ मिळण्याचे प्रमाण ३.५% एवढे आहे. या मिठाची चव घेतली. असता ती खारट, आंबट व तिखट लागली. त्या मिठाच्या काही स्फटिकांचा आकार हा सुईच्या टोकासारखा दिसतो. हे मीठ उन्हात ठेवले असता वितळते व थंडीमध्ये म्हणजे सावलीत ठेवले असता पुन्हा घट्ट होते. या मिठाचे गुणधर्म हे समुद्रापासुन मिळणाऱ्या मिठाच्या पेक्षा भिन्न आहेत असे दिसते, चवीवरुन व रंगावरुन सदर मीठे ' सैंधव' असावे असा निष्कर्ष आयुर्वेद तज्ञ यांच्या मते आहे.

चाचण्या (Tests)

क्लोरिन -

मिठाचे संपृंक्त द्रावण + सिल्व्हर नायट्रेट $\longrightarrow$
पांढरा साका (क्लोरिन)

परिक्षानळीत पांढरा साका निर्माण झाला व मिठामध्ये क्लोरिन असल्याचे आढळले.

सल्फेट -

मिठाचे सपृक्त द्रावण + बेरियम नायट्रेट $\longrightarrow$
पांढरा साका (सल्फेट)

परिक्षानळीत पांढरा साका निर्माण झाला व मिठामध्ये सल्फेट असल्याचे आढळले.

कारबोनेट -

सुरवातीला आम्ही माती धुवून घेतली होती व त्यातून पाणी बाजूला घेतले. त्या पाण्याची (conductivity) आणि सामू (pH) घेण्यात आला. जे पाणी घेण्यात आले ते दोन प्रकारचे होते. एक म्हणजे न धुतलेले मातीतील पाणी व दुसरे म्हणजे एकदा धुतलेल्या मातीतील पाणी त्याची conductivity आणि pH घेण्यात आला.

	Conductivity	pH
पाणी	0.08×10^{-3} मोज (Ω)	7.00
न धुतलेली माती	2.13×10^{-3} मोज (Ω)	6.5
एकदा धुतलेली माती	1.27×10^{-3} (Ω)	7.2

बीजांकुर (Germination) शिल्लक राहिलेली माती आम्ही बी रुजवण्यासाठी वापरली यासाठी वापरल्या जाणाऱ्या मातीचे तीन नमुने केले

१) न धुतलेली माती
२) एकदा धुतलेली माती
३) दोनदा धुतलेली माती

अशा प्रकारे तीन प्रकारची नमुन्याची माती वेगवेगळ्या भांड्यामध्ये घेवून त्यामध्ये एकदल व द्विदल गहू, हरबरा, ज्वारी, मका अशी बियाणे टाकली व बी रुजण्यासाठी ठेवण्यात आली. त्यानंतर पाच ते सहा दिवसांनी त्यामध्ये थोडासा फरक दिसून येवू लागला. न धुतलेल्या मातीमध्ये जी बियाणे टाकण्यात आली ती त्या बिया कुजून गेल्या होत्या. त्यामध्ये त्या बियांचे बिजांकुरण झाले नव्हते. तसेच एकदा धुतलेल्या मातीमध्ये बियांच्यामध्ये कोणताही परिणाम दिसून आला नाही. त्यामध्येही बिजांकुरण होऊ शकले नाही. तिसऱ्या प्रकारच्या भांड्यामध्ये ज्या बिया टाकण्यात आल्या होत्या त्यामध्ये थोडाफार बदल दिसून आला. त्यामध्ये बियांना कोंब आले व त्यामध्ये बिजांकुरण दिसून आले. परंतू कोणत्याही नमुन्यामध्ये रोपांची निरोगी वाढ होऊ शकलेली नाही.

प्रायोगिक भाग :

महाविद्यालयाच्या प्रयोगशाळेच्या मर्यादेत प्रयोग करुन या मिठासंदर्भात परीक्षण करण्याचे ठरविण्यात आले होते. त्यानुसार या परीक्षणाचे तीन भाग पडतात.

१) इन ऑरगॅनिक क्वालिटेटिव्ह ॲनॅलिसीस
२) फिजीकल प्रॉपर्टी अनॅलिसीस
३) प्रिलिमिनरी मायक्रोबीयल जजमेंट

१) इन ऑरगॅनिक क्वालिटेटिव्ह ॲनॅलिसीस :

या परीक्षणानुसार Ca^{++}, Mg^{++}, Na^{+}, K+, So_4^{-}-, $CO3^{--}$, Cl^{-}, Br^{-}, I^{-} यामध्ये Mg^{++}, Ca^{++} यांची चाचणी हार्डनेस (दुष्फेनता) EDTA ट्रायट्रेशन नुसार घेण्यात आली.

EDTA टायट्रेशन :

प्रथम एक ग्रॅम मिठाचे वजन घेण्यात आले व ते १०० मिली मध्ये विरघळते. त्या १०० मिली मधून २५ मिली शोषून (pipette out) घेतले व त्यामध्ये Erichrome black - T (ammonia burette + one to two drop indicator) घातला. तसेच burette मध्ये 0.01 MEDTA द्रावण घेतले व टायट्रेशनास सुरवात केली. अंन्य बिंदू (end point) हा निळा रंगाचा (sky blue) मिळाला. त्याचे रिडींग - ६.४ ला मिळाले. मिळालेल्या रिडींग वरून Ca^{++} व Mg^{++} चे प्रमाण काढण्यात आले.

Calculation for Ca^{++}

$6.4 \times 0.000243 = A$

$0.001555 = A$

In 100 ml solution

$= A \times 4$

$= 0.001535 \times 4$

$= 0.00614$ g Ca_2+

Calculation for mg_2++

ICm^3 1MEDTA = 0.00024305 g mg2+

$6.4 \times 0.00024305 = A$

0.01555	=	A
for 100cm3 0.01 MEDTA	=	A x 10
	=	0.15 g.mg^{2+}

२) **फिजीकल प्रॉपर्टी ॲनॅलिसीस -**

१) स्वरुप हे मीठ स्फटीक रुप आहे. सुईच्या टोकासारखा आकार आहे.

२) रंग - मिठाचा रंग हा पांढरट व तपकीरी होता.

३) चव - मातीची चव ही खारट होती परंतू त्यापासून तयार झालेल्या मीठाची चव ही आंबट, खारट व तिखट होती.

४) कंडक्टीवीटी - तीन प्रकारच्या द्रावणांची कंडक्टीवीटी घेण्यात आली.
पाण्याची कंडक्टीवीटी 0.06 x 10^{-3} (Ω) भरली.
न धुतलेल्या मातीच्या पाण्याची 2.13 x 10^{-3} (Ω) व एकदा धुतलेल्या मातीच्या पाण्याची 1.27 x 10^{-3} (Ω) भरली.

५) सामू (pH) धुतलेल्या मातीचा सामू हा ७.२ व न धुतलेल्या मातीचा सामू ६.५ भरला. शुद्ध पाण्याचा सामू हा ७.०० आहे.

६) उत्पादन व टक्केवारी उत्पादन (Yield & % yield) 100 ग्रॅम मातीमध्ये ७० ग्रॅम मीठ मिळाले. याचे टक्केवारी उत्पादन हे ७% उत्पन्न आहे.

७) वितळण बिंदू - (melting point) मिठाचा वितळण बिंदू हा ४०० सें.ग्रे. पेक्षा जास्त आहे.

३) **प्रिलिमिनरी मायक्रोबीयल जजमेंट :**

सुक्ष्मजीवशास्त्रीय दृष्टीकोनातून मिठाचे संशोधन करण्यात आले. प्रथम आम्ही पेट्रीडिशमध्ये आगार-आगार मिडीयावर मिठाच्या द्रावणाचा थेंब टाकण्यात आला व त्याची ४ ते ५ दिवसानंतर वाढ बघण्यात आली. त्यावरुन असे दिसून आले की, थोड्याफार प्रमाणात रायझोबियम, ॲझोटोबॅक्टर व पेनिसिलीयम यांची वाढ दिसून आली.

या माहितीवरून असे दिसून येते की ही माती पूर्णपणे मेलेली नसून जिवंत आहे. या मातीत थोड्याफार प्रमाणात पीक घेता येईल. काही शेतकरी वेगळी पद्धत वापरुन पीक थोड्याफार प्रमाणात घेवू लागले आहेत. ती म्हणजे सर्व माती गोळा करुन एक टेकडी बनवली जाते. व त्याच्या भोवती ओढा किंवा चर काढली जाते. ज्यावेळी पावसाचे पाणी टेकडीवर पडल्यावर मातीतील मीठ आणि क्षार पाण्यात विरघळतात व पाण्याबरोबर ओढ्याने निघून जातात. त्यामुळे राहिलेल्या मातीमध्ये थोड्याफार प्रमाणात पीक घेता येवू लागले.

आमच्या रसायनशास्त्राच्या प्रयोगशाळेत जेवढ्या चाचण्या करता आल्या तेवढ्या करण्यात आल्या व याच्यापुढच्या मर्यादेमुळे आम्हाला पुढील भाग करता आला नाही.

आजच्या नवीन पिढीतील शास्त्रज्ञांनी या गोष्टीकडे जागरुकतेने लक्ष घातले तर यातून जरुर काही नवीन गूढ उकलू शकते. कदाचीत यामध्ये मिठाची खाण ही सापडू शकते. जी आजपर्यंत अंधारात होती. ती संशोधनाने समोर आली पाहिजे. ज्या प्रमाणे रात्रीच्यावेळी बॅटरीच्या उजेडात एक पाऊल उचलावे व नंतर दुसरे पाऊल पुढे टाकत जावे त्याप्रमाणे या विज्ञानाचा प्रवास चालूच असेल.

निष्कर्ष :

१) नेर्ले येथील 'मोड्या' मध्ये नैसर्गिक मिठाची (सैंधव) खाण असावी.

२) यातील मिठाचे प्रमाण समुद्रजलापेक्षा दुप्पट आहे.

३) यामध्ये अनेक प्रकारचे क्षार असून काही क्षार सेंद्रीय मिश्र (कॉम्प्लेक्स) स्वरुपाचे असावेत.

आभार - प्रा.राजेंद्र कुंभार

क्षमताधिष्ठित अभ्यासक्रमाची फलश्रुती (इ. ४ थी) : क्षेत्रनिरीक्षण अहवाल

- कळंबे भरत,
- पिसाळ विनोद
बी.ए. भाग २

पार्श्वभूमी -

आजच्या औपचारीक शिक्षण प्रक्रियेत अभ्यासक्रमाचे महत्व अनन्यसाधारण आहे. प्रचलित अभ्यासक्रम हा उद्दिष्टांच्या दृष्टीने परीपूर्ण असला तरी, त्यावर तयार झालेल्या पाठ्यपुस्तकांमध्ये विद्यार्थ्यांनी निश्चित कोणत्या क्षमता प्राप्त करावयाच्या आहेत हे स्पष्ट होत नाही. शैक्षणिक उद्दिष्टे दुर्लक्षून आकलनापेक्षा स्मरणाला जास्त महत्व दिले जाते, त्यामुळे अध्ययनास जडत्व आल्याचा भास निर्माण होतो. खऱ्या अर्थाने विद्यार्थी विकास म्हणजे त्यांच्यामधील उपजत सुप्त गुण व शक्तींचे दृष्ट व मूर्त रूपांतर होय. त्यालाच आपण क्षमता असे संबोधतो. क्षमतांच्या विकासासाठी प्राथमिक स्तरावर क्षमतांची विशिष्ट क्षेत्रे आणि पायऱ्या निश्चित केलेल्या असून शाळेतील शिक्षण प्रक्रियेचा निश्चित आराखडा 'क्षमताधिष्ठीत अभ्यासक्रम' म्हणून तयार केलेला आहे. तो जून १९९७ पासून टप्या टप्याने अंमलात येत आहे. प्राथमिक स्तरासाठी विहित केलेल्या क्षमता सर्व विद्यार्थ्यांना प्रभुत्व पातळीपर्यंत प्राप्त होणे म्हणजेच दर्जेदार शिक्षणाचे सार्वत्रिकरण होय.

दर्जेदार प्राथमिक शिक्षणासाठी 'क्षमताधिष्ठित अभ्यासक्रम - १९९५' व त्यावर आधारीत पाठ्यपुस्तके, ९७-९८ या वर्षापासून लागू झाली आहेत. तेंव्हा या 'क्षमताधिष्ठित अभ्यासक्रमा' द्वारे खरोखरच क्षमता विकसित होते का? त्याप्रमाणे कार्यवाही होते का? हे अभ्यासण्याच्या दृष्टीने आम्ही संशोधनात्मक अभ्यास केला. या संशोधनात्मक अभ्यासासाठी आम्हाला शिक्षणशास्त्र विभागाचे प्रा. एम्. एस्. पोंधे यांचे मार्गदर्शन लाभले.

समस्येचे शब्दांकन :

'क्षमताधिष्ठित अभ्यासक्रमाची फलश्रुती (इ. ४ थी)' : क्षेत्रनिरीक्षण अहवाल

संशोधनाची व्याप्ती व मर्यादा :

वरील संशोधन सातारा जिल्ह्यातील कराड शहरापुरते मर्यादित आहे. इ. ४ थीच्या वर्गापुरते मर्यादित आहे. लेखन, वाचन व अंकगणिती कौशल्यांपुरतेच मर्यादित आहे तसेच इयत्ता ४ थी च्या मराठी माध्यमातील विद्यार्थ्यांपुरते मर्यादित आहे.

संशोधनाची उद्दिष्टे :

१. इ. ४ थी च्या विद्यार्थ्यांची लेखन, वाचन व अंकगणिती कौशल्ये अभ्यासणे.
२. प्रतिसादांचे वर्गीकरण करणे व असामाधानकारक प्रतिसादांची कारणे शोधणे.
३. चुका कमी करण्यासाठी व नाहीशा करण्यासाठी उपचारात्मक अध्यापनाचे मार्ग सुचवणे.

नमुना निवड :

वरील अभ्यासासाठी कराड शहरातील चार प्राथमिक शाळांची निवड करण्यात आली. या चार शाळांची नावे खालीलप्रमाणे -

१) जिल्हा परिषद प्राथमिक शाळा क्रमांक - ९.
२) नगर परिषद प्राथमिक शाळा क्रमांक - १२

३) शिवाजी प्राथमिक शाळा.

४) सद्गुरु गाडगे महाराज प्राथमिक शाळा.

क्रमांक १ व २ च्या शाळा सरकारी तर क्रं. ३ व ४ च्या शाळा खाजगी संस्था संचलित आहेत. चारही शाळा शहराच्या विविध भागातील आहेत. प्रत्येक शाळेतील १० विद्यार्थ्यांची संशोधनासाठी निवड करण्यात आली. ही निवड साध्या यादृच्छिक (Random Sampling) पद्धतीने करण्यात आली. अशा रितीने संशोधनासाठी ४० विद्यार्थ्यांचा नमुना तयार झाला.

संशोधनाची साधने :

संशोधनासाठी वापरण्यात आलेली साधने संशोधनाच्या तंत्राला अनुसरुनच बनवण्यात आली. विद्यार्थ्यांचे लेखन व अंकगणिती कौशल्य तपासण्यासाठी कोरे कागद वापरण्यात आले, तर वाचन कौशल्य आजमावण्यासाठी वर्तमानपत्रातील कात्रणांचा वापर करण्यात आला.

कार्यपद्धती :

निवडलेल्या विद्यार्थ्यांचे लेखन कौशल्य तपासण्यासाठी त्यांना कोऱ्या कागदांचे वाटप करण्यात आले. त्या कागदांवर विद्यार्थ्याचे नाव, पत्ता, इयत्ता, तुकडी यांचा निर्देश केलेला होता. विद्यार्थ्यांनी या बाबी अचूक लिहिणे अभिप्रेत होते.

नमुना (अ) :

विद्यार्थ्याचे पूर्ण नाव : _____

पूर्ण पत्ता : _____

इयत्ता : _____ तुकडी :

वाचन कौशल्य अभ्यासण्यासाठी विद्यार्थ्यांना वर्तमानपत्राची कात्रणे वाटण्यात आली. कात्रणावरील मजकूर त्यांना वाचण्यास सांगितले व वाचन कौशल्याचे निरीक्षण केले.

नमुना (ब) :

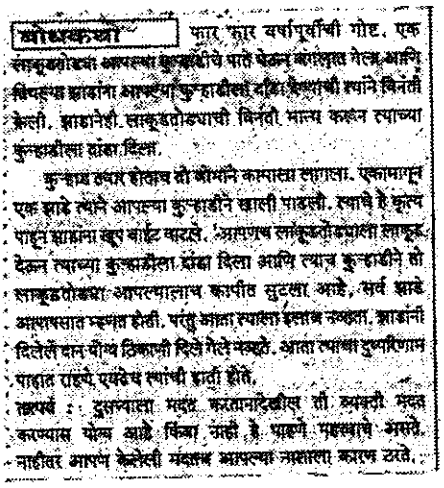
बोधकथा

फार फार वर्षांपूर्वीची गोष्ट. एक साकूबतोडया आपल्या कुऱ्हाडीचे पाते घेऊन जंगलात गेला आणि विविध झाडांना आपल्या कुऱ्हाडीला दांडा देण्याची स्थाने विनंती केली. झाडांनेही साकूबतोड्याची विनंती मान्य करून त्याच्या कुऱ्हाडीला दांडा दिला.

कुऱ्हाड तयार होताच तो जोमाने कामास लागला. एकामागून एक झाडे त्याने आपल्या कुऱ्हाडीने खाली पाडली. त्याचे हे कृत्य पाहून झाडांना खूप वाईट वाटले. 'आपणच साकूबतोड्याला साकूब देऊन त्याच्या कुऱ्हाडीला दांडा दिला आणि त्याच कुऱ्हाडीने तो साकूबतोड्या आपल्यालाच कापीत सुटला आहे, सर्व झाडे आपणसात म्हणत होती. परंतु आता त्याला इलाज नव्हता. झाडांनी दिलेले दान-पाणी ठिकाणी दिले गेले नव्हते. आता त्याचा दुष्परिणाम पाहात राहणे, एवढेच त्यांची झाली होते.

तात्पर्य : दुसऱ्याला मदत करतानादेखील ती व्यक्ती मदत करण्यास योग्य आहे किंवा नाही हे पाहणे महत्त्वाचे असते. नाहीतर आपणे केलेली मदतच आपल्या नाशाला कारण ठरते.

अंकगणिती कौशल्य अभ्यासण्यासाठी विद्यार्थ्यांना कागद पुरवण्यात आले. त्यावर बेरीज, वजाबाकी, गुणाकार, भागाकार यांची उदाहरणे होती. उदाहरणांची काठिण्यपातळी समान ठेवण्याचा प्रयत्न केला होता.

नमुना (क) :

खालील उदाहरणे सोडवा.

१) ३८ + १९ २) ६४ − १७ ३) ३)८१ ४) १३ × ४

लेखन कौशल्यासाठी ५ मिनिटे तर अंकगणिती कौशल्यासाठी १० मिनिटे इतका वेळ देण्यात आला; वाचनाचे कौशल्य एका वेळी एकाच विद्यार्थ्यांचे तपासण्यात आले.

माहितीचे संकलन व विश्लेषण :

लेखन कौशल्याच्या बाबतीत शुद्धलेखन, व्याकरण, हस्ताक्षर इ. गोष्टींचा विचार करण्यात आला. वाचन कौशल्य तपासताना शब्द उच्चार, वाचनातील स्पष्टता, ओघवतेपणा इ. बाबींचे निरीक्षण करण्यात आले, तर अंकगणिती कौशल्य आजमावताना अचूक उत्तरांचा आधार घेण्यात आला.

विद्यार्थ्यांनी दिलेल्या प्रतिसादांचे असमाधान-कारक, समाधानकारक व चांगला अशा तीन भागात वर्गीकरण करण्यात आले. प्रतिसादांची नोंद विद्यार्थ्यांचे निरीक्षण केल्यानंतर लगेचच करण्यात आली. मिळालेल्या माहितीचा अर्थ लावणे सुलभ जावे यासाठी प्रतिसादांची टक्केवारी काढण्यात आली.

शाळा निहाय प्रतिसाद (% मध्ये)

शाळा	विद्यार्थी संख्या	कौशल्य प्रकार	प्रतिसाद (%)		
			असमाधान कारक	समाधान कारक	चांगला
जिल्हा परिषद प्राथमिक शाळा क्रं. ९	१०	लेखन	५०	२०	३०
		वाचन	४०	१०	५०
		अंकगणिती	३०	५०	२०
नगरपरिषद प्राथमिक शाळा क्रं. १२	१०	लेखन	६०	१०	३०
		वाचन	२०	४०	४०
		अंकगणिती	४०	४०	२०
शिवाजी प्राथमिक शाळा	१०	लेखन	२०	२०	६०
		वाचन	१०	३०	६०
		अंकगणिती	१०	४०	५०
स.गा.म.प्राथ.शाळा	१०	लेखन	३०	३०	४०
		वाचन	१०	२०	८०
		अंकगणिती	३०	२०	५०

संकलित प्रतिसाद (% मध्ये)

कौशल्य प्रकार	विद्यार्थी संख्या	प्रतिसाद		
		असमाधानकारक	समाधानकारक	चांगला
लेखन	४०	४०	२०	४०
वाचन	४०	१९	२५	५६
अंकगणिती	४०	२८	३५	३७

निष्कर्ष व सूचना :

अभ्यासाअंती असे आढळले की तीनही कौशल्यांच्या बाबतीत विद्यार्थ्यांना प्रभुत्व पातळी अजूनही गाठता आलेली नाही. लेखन कौशल्याच्या बाबतीत असामाधानकारक प्रतिसादांची संख्या अधिक आढळून आली. वाचन कौशल्याच्या बाबतीत चांगल्या प्रतिसादांची संख्या अधिक आढळली तरी अंकगणिती कौशल्याच्या बाबतीत तीनही प्रकारच्या प्रतिसादांची संख्या जवळ जवळ सारखीच असल्याचे आढळले.

वास्तविक या मूलभूत क्षमतांची चाचणी शैक्षणिक वर्षाच्या उत्तरार्धात घेतल्याने या क्षमता विद्यार्थ्यांमध्ये चांगल्या प्रकारे विकसित होणे आवश्यक आहे. प्रतिसादांचा संकलित स्वरुपात विचार करता तीनही कौशल्यांमध्ये सुधारणा होणे गरजेचे वाटते.

लेखन कौशल्याचा विचार करता विद्यार्थ्यांना शुद्धलेखन व जोडशब्द लिहिण्याच्यावेळी अडचणी आल्या. लेखन कौशल्य सुधारण्यासाठी खालील उपाययोजनांची आवश्यकता आहे.

१) विद्यार्थ्यांच्या वाक्यरचना सुधारण्यासाठी प्रयत्न होणे आवश्यक.

२) विद्यार्थ्यांचा शब्दसंग्रह वाढीस लागेल यासाठी प्रयत्न होणे आवश्यक.

३) विद्यार्थ्यांचे शुद्धलेखन वाढीस लागेल यासाठी प्रयत्न होणे आवश्यक.

४) वरील सर्व बाबींचे शिक्षकांकडून वेळोवेळी मूल्यमापन होणे आवश्यक.

वाचन कौशल्याच्या बाबतीत चांगल्या प्रतिसादांची संख्या अधिक असली तरीही विद्यार्थी जोडशब्दांचे वाचन करताना अडचणीत येत होते. वाचनातील ओघवतेपणा कमी होता. विद्यार्थ्यांना चांगल्या वाचनाच्या अधिकाधिक सवयी लावणे आवश्यक आहे. सुस्पष्ट शब्दोच्चारांसाठी प्रयत्न होणे आवश्यक आहे. यासाठी शाळेने विविध उपक्रमांच्या बाबतीत प्रयत्नशील असले पाहिजे.

अंकगणिती कौशल्यांचे प्रतिसाद हे अचूक उत्तरांच्या आधारे मिळवलेले होते. चारही उदा. अचूक सोडवणाऱ्यांचा प्रतिसाद चांगला मानण्यात आला. तीन उदाहरणे अचूक सोडवणाऱ्यांचा समाधानकारक तर दोन उदा. बरोबर सोडवणाऱ्यांचा प्रतिसाद असमाधानकारक मानण्यात आला. या कौशल्याच्या बाबतीत तीनही प्रकारच्या प्रतिसादांची संख्या जवळजवळ समान होती. ज्या चुका झाल्या होत्या त्या बहुतेक गुणाकार व भागाकाराच्या उदाहरणाच्या बाबतीत होत्या. म्हणून अशा उदाहरणांचा अधिकाधिक सराव करुन घेणे आवश्यक आहे.

या अभ्यासाच्या निमित्ताने दोन गोष्टींची चर्चा करावीशी वाटते. एक म्हणजे. खरेतर या क्षमता विद्यार्थ्यांमध्ये इयत्ता दुसरी पासूनच विकसित होत असतात. म्हणून इयत्ता ४ थी पर्यंत तर विद्यार्थ्यांनी या क्षमतांवर प्रभुत्व मिळवणे आवश्यक आहे. परंतु अभ्यासाअंती आलेले निष्कर्ष मात्र विरुद्ध परिस्थिती दर्शवितात. तीनही कौशल्यांचा एकत्रितरित्या विचार करता चांगला प्रतिसाद असणाऱ्या विद्यार्थ्यांची संख्या ५०% देखील नाही. ही बाब शिक्षण प्रक्रियेचा पाया मजबूत होण्याच्या दृष्टीने निश्चितच हितावह नाही.

दुसरी महत्वाची गोष्ट म्हणजे या अभ्यासाच्या निमित्ताने सरकारी व खाजगी शाळांतील विद्यार्थ्यांच्या प्रगतीविषयी विधान करणे शक्य झाले आहे. सरकारी शाळांमधील ३०% विद्यार्थ्यांचे लेखन कौशल्य, ४५% विद्यार्थ्यांचे वाचन कौशल्य आणि २०% विद्यार्थ्यांचे अंकगणिती कौशल्य चांगले असल्याचे आढळले. खाजगी शाळात हेच प्रमाण ५०%, ७०% व ५०% आढळले. म्हणजेच तीन ही कौशल्य प्रकारात खाजगी शाळांमधील विद्यार्थी अग्रेसर आहेत हे स्पष्ट होते.

वरील विवेचनावरून असे म्हणता येईल की भारतीय संविधानाने शिक्षणाची समान संधी दिली असली तरी शिक्षणाच्या दर्जाकडे मात्र गांभीर्याने लक्ष दिलेले नाही. सरकारी व खाजगी शाळांत प्रवेश घेणाऱ्या विद्यार्थ्यांचा भू- सांस्कृतिक घटक विचारात घेतला जात नाही. प्रगती मागे राहण्याचे कारण पूर्व- प्राथमिक शिक्षणाचा अभाव हे देखील असू शकते. या सर्व स्तरातील विद्यार्थ्यांचा अभ्यासक्रम मात्र सारखाच. अशा भिन्न स्तरातील विद्यार्थ्यांमध्ये अपेक्षित क्षमता समानगतीने विकसित होणे निश्चितच शक्य नाही. म्हणूनच क्षमताधिष्ठित अभ्यासक्रमाचे पुनर्मूल्यांकन होण्याची आवश्यकता आहे.

निष्कर्ष :

- लेखन व अंकगणिती कौशल्य चांगले असणाऱ्या विद्यार्थ्यांची संख्या निम्म्याहून ही कमी आहे.
- निम्म्यापेक्षा जास्त विद्यार्थ्यांचे वाचन कौशल्य चांगले आहे.
- सरकारी शाळांतील विद्यार्थ्यांच्या पेक्षा खाजगी शाळांतील विद्यार्थ्यांची प्रगती चांगली आहे.
- इ.४ थी च्या विद्यार्थ्यांना इ. २ रीत आवश्यक असणाऱ्या क्षमताही प्राप्त झाल्या नाहीत ही अत्यंत खेदाची बाब आहे.

ऊस शेतीचे अर्थशास्त्र

- शिवाजी पाटील
- महेश नलावडे
बी.कॉम.भाग ३

प्रस्तावना :

भारत हा कृषीप्रधान देश आहे. भारतात ११% शेती बागायती तर ८९% शेती जिरायती आहे. गेल्या ५० वर्षात शेतीवर अवलंबून असणाऱ्या लोकांचे प्रमाण वाढले पण राष्ट्रीय उत्पन्नात शेतीपासून मिळणारे उत्पन्न कमी झाले. भारतातील सर्वांत मोठा कृषी उद्योग म्हणून साखर उद्योगाकडे पाहिले जाते. महाराष्ट्राचा विचार करता महाराष्ट्रातील ग्रामीण भागातील शेती विकासात ऊस शेतीचा सिंहाचा वाटा आहे. महाराष्ट्रात साडेपाच लाख हेक्टर क्षेत्र उसाचे आहे. तरीपण एकूण बागायती क्षेत्राचा विचार केला तर ते ऊस क्षेत्र फक्त २% आहे. संपूर्ण देशातील ऊस उत्पादनापैकी १४% ऊस उत्पादन महाराष्ट्रात होते. परंतु एकूण उत्पादनाच्या ३५% साखर उत्पादन महाराष्ट्रात होते. साखरेच्या उताऱ्यामध्ये महाराष्ट्र प्रथम क्रमांकावर आहे. महाराष्ट्राचा सरासरी साखर उतारा ११.३ टक्के एवढा आहे. महाराष्ट्रातील एकूण सुमारे १३७ कारखान्यापैकी बरेच कारखाने पश्चिम महाराष्ट्रात आहेत.

महाराष्ट्राचे संपूर्ण राजकारण या ऊस शेतीवर चालणाऱ्या साखर कारखान्याच्या माध्यमातून चालते. एक एकर ऊस शेती असणाऱ्या शेतकऱ्यापासून ते ५० एकर ऊस शेती असणाऱ्या शेतकऱ्यापर्यंत ज्याच्या त्याच्या कुवतीनुसार राजकारणाचे वर्चस्व आहे. त्यामुळे ऊस पिकवणारा शेतकरी श्रीमंत आहे, पैसेवाला आहे. असा समज संपूर्ण महाराष्ट्रभर आहे. कारण अलिकडील काळात ऊस उत्पादक शेतकरी स्वत:च्या मोटर सायकलवरून किंवा स्वत:च्या जीपमधून फिरताना किंवा निवडणूक लढवताना दिसतात. तसेच कारखान्याने शेतकऱ्यांना दिलेले उसाचे बील दिसते. परंतु त्याच्यामागे शेतकऱ्याने केलेला कर्जाचा डोंगर त्यांना दिसत नाही. बायका-पोरासकट दिवस रात्र राबणारा शेतकरी दिसत नाही. काही उद्योजकांनी काळा पैसा शेतात ओतला व शेतीतील उत्पन्नाच्या नावाखाली तो पांढरा करून घेतला, आणि सर्वांचाच समज झाला की शेतीतून खूपच फायदा किंवा उत्पन्न मिळू शकते. त्यामुळे शेती उत्पन्नावर कर आकारावा असे अनेक तज्ञांना वाटू लागले. ऊस शेती व साखर कारखाने यावरही कर आकारण्याची कल्पना तज्ञांनी शासनास सुचविली वास्तविक पाहता शेती उत्पन्नावर इंन्कम टॅक्स लावण्यापूर्वी इन्कमची हमी पाहिजे. शेतीचे उत्पन्न मोजण्याची निश्चित अशी पद्धत पाहिजे. शासनाने ऊस शेतीसाठी शेतकऱ्यास दराबद्दलची हमी दिली पाहिजे. उसासाठी सिंचनाच्या सोयी उपलब्ध करून दिल्या पाहिजेत, अधिक उत्पन्न देणाऱ्या उसाच्या जाती विकसित करून त्या शेतकऱ्यापर्यंत पोचविण्याची व्यवस्था केली पाहिजे. इ. सर्व गोष्टी शेतकऱ्यास पुरविल्यानंतर शेतकऱ्यास मिळालेल्या निव्वळ उत्पन्नावर कर लादावेत.

प्रगत तंत्रज्ञानाच्या नावाखाली व्यवसाय व उद्योग क्षेत्रात सरकार प्रचंड पैसा खर्च करते. त्या उद्योग व्यवसायांना मोफत सुविधा पुरविते, त्यांच्यासाठी स्वतंत्र बजेट तयार केले जाते. परंतु शेतीसाठी स्वतंत्र बजेट तयार केले जात नाही, शेतीसाठी अमुक एवढी रक्कम शेती, विकासावर खर्च केली जाईल अशी केवळ घोषणा करते

आणि दुसऱ्या बाजूला शेतकऱ्याच्या अनुदानाच्या नावाखाली कारखानदारांना अनुदान दिले जाते आणि अनुदानाची रक्कम कमी करून रासायनिक खतांच्या किंमती वाढविल्या जातात. ऊस शेतीच्या बाबतीत बोलायचे झाल्यास उत्पादन खर्च ज्या प्रमाणात वाढतो आहे. त्या प्रमाणात ऊसाला मिळणाऱ्या दरामध्ये वाढ होत नाही, किंबहूना काही ठिकाणी तर घसरणच आढळून येते. या सर्व गोष्टींचा केंद्र सरकारने विचार केला असल्यामुळे शेतीवरील कराविषयी स्वत: मौन पाळले असून शेती उत्पन्नावर कर बसविण्याविषयीचे सर्व अधिकार राज्यांना बहाल केले आहेत.

संशोधन पद्धती व विश्लेषण :

ऊस शेतीचे उत्पन्न व खर्च किती येतो. हे संशोधन का करत आहे याचा मुख्य हेतू या सहा शेतकऱ्यांना प्रथम समजावून सांगितला व त्यांना प्रश्नावली देऊन त्याची उत्तरे मिळविली. तसेच त्यांच्या मुलाखतीही घेतल्या. एक एकर ऊस उत्पादनासाठी येणारा एकूण खर्च, खर्चाचे वेगळे घटक, ऊस उत्पादनापासून मिळणारे उत्पन्न दुय्यम पिकाचे उत्पन्न, शेतकऱ्याच्या स्वत:चा पगार (सुपरव्हिजश्व चार्जेस) इ. गोष्टींची संपूर्ण आकडेवारी गोळा करून त्याचे पुढीलप्रमाणे विश्लेषण केले.

१ एकर ऊसाचा उत्पादन खर्च (रुपयामध्ये)

शेतकऱ्याचे नाव	पूर्व मशागत	बियाणे अंतर्गत मशागत	दुय्यम पिकाचा खर्च	खत हप्ता	खत हप्ता (मजुरीसह)	पाणी	तोडणी नंतरचा खर्च	देखरेख	बँक मुद्दल व व्याज	गुऱ्हाळ खर्च	एकूण खर्च
रा.म.पाटील	२६००	९१००	१८००	१९५०	२५५०	४६००	१९००	२४०००	११०००	-	५९५००
रा.मा.नलवडे	२४००	७२००	१०५०	२९००	४५००	४८००	२५००	२४०००	११५००	-	६०८५०
ता.ता.पाटील	२४००	६६००	-	२३००	५१००	४८००	२०००	२२,०००	१०८००	-	५६०००
सु.मा.पाटील	२२००	७७००	१८००	३५००	४९००	४९००	२२००	२३०००	१२०००	-	६२२००
शा.कृ.नांगरे-पाटील	५८५०	६९५०	-	७१००	७३००	५०००	२०००	२५०००	१३५००	-	७२७००
प्र.कृ.पाटील	३८००	३४००	-	४२००	३८२६	४०००	२०००	२५२००	१२०००	२७१८०	९०६०६
सरासरी खर्च	३२०८	७६५८		३६५८	४६९६	४६८३	२१००	२३८६६	११८००		६६९७६

एक एकर ऊसापासून मिळालेले उत्पन्न (रुपयामध्ये)

शेतकऱ्याचे नाव	उत्पादन (टन)	दर	एकूण रक्कम	वजा कपात	निव्वळ उत्पन्न	दुय्यम पिकापासून	निव्वळ एकूण
रा.म.पाटील	४६	९००	४१,४००	१,५६४	३९,८३६	२५००	४२,३३६
रा.मा.नलावडे	३५	९००	३१,५००	१,१९०	३०,३१०	२०००	३२,३१०
ता.ता.पाटील	४५	९००	४०,५००	१,५३०	३८,९७०	-	३८९७०
सु.मा.पाटील	५०	९००	४५,०००	१,७००	४३,३००	२,२००	४५,५००
शा.कृ.नांगरे-पाटील	७०	९००	६३,०००	२,३८०	६०,२२०	-	६०,२२०
प्र.कृ.पाटील	गूळ ५४ क्विंटल	१,२०० दर	६४,८००	१,०८० (वहातूक)	६३,७२०	८००० बियाणे+भाडे	७१,७२०

एक एकर ऊस शेती नफा-तोटा

शेतकऱ्याचे नाव	एकूण उत्पादन (टन)	एकूण खर्च	एकूण जमा	निव्वळ नफा-तोटा
रा.म.पाटील	४६	५९,५००	४२,३३६	- १७,१६४
रा.मा.नलावडे	३५	६०,८५०	३२,३१०	- २८,५४०
ता.ता.पाटील	४५	५६,०००	३८,९७०	- १७,०३०
सु.मा.पाटील	५०	६२,२००	४५,५००	- १६,७००
शा.कृ.नांगरे-पाटील	७०	७२,७००	६०,२२०	- १२,४८०
प्र.कृ.पाटील	७०	९०,६०६	७१,७२०	- १८,८६६
सरासरी एकूण	५२.६६	६६,९७६	४८,५०६	- १८,४७०

शेतकऱ्याने कारखान्याला ऊस घातल्यानंतर कारखाना प्रत्येक टनास सुमारे ९०० रु. दर देतात, या दरान्वये बील शेतकऱ्यास अदा करत असताना प्रत्येक टनास पुढीलप्रमाणे कपाती केल्या जातात.

	रुपये
१. ऊस विकास निधी	८.००
२. भाग विकास निधी	१४.००
३. मुख्यमंत्री निधी	१.००
४. बिनपरतीची ठेव	१०.००
५. आपतकालीन निधी	१.००
एकूण कपात	**३४.००**

उत्पादनाच्या आकडेवारीवरून असे दिसून येते की एकरी कमीत कमी उत्पादन ३५ टन तर जास्तीत जास्त उत्पादन ७० टन दिसते. सर्व शेतकऱ्यांचे सरासरी उत्पादन विचारात घेतल्यास ते ५२.७ टन एवढे होते. महाराष्ट्र राज्याचे सरासरी उत्पादन क्षमता ३२ टन एवढी आहे. त्याची तुलना करता वरील सरासरी चांगली दिसून आली.

एक एकर उसाचा उत्पादन खर्च विचारात होता कमीत कमी ५९,५०० रु. तर जास्तीत जास्त उत्पादन खर्च ७२,७०० रु. दिसून येतो. गूळ तयार करणाऱ्या शेतकऱ्याचा उत्पादन खर्च (गूळ तयार करण्याच्या उत्पादन खर्चासहित) एकरी ९०,६०६ दिसून येतो. वरील उत्पादन खर्चाची भिन्नता ही त्या शेतकऱ्याने वापरलेल्या खते, मजुरी, पाणीखर्च, बियाणे खर्च इं.च्या कमी जास्त प्रमाणामुळे दिसून येते.

कारखान्याला ऊस घालणाऱ्या शेतकऱ्याचे उत्पन्न कारखान्याच्या कपाती वजा करून टनेजच्या प्रमाणात दिसून आले. परंतु गूळ तयार करणाऱ्या शेतकऱ्याचे उत्पन्न कारखान्याला ऊस घालणाऱ्या शेतकऱ्याच्या ढोबळ उत्पन्नापेक्षा थोडे जास्त दिसून येते.

टेबल मधील सहा शेतकऱ्यांच्या एकूण खर्चाचा व एकूण उत्पन्नाचा विचार करता सर्व शेतकऱ्यांचे उत्पन्नापेक्षा खर्च जास्त दिसून येतात. त्यामुळे सर्वांना तोटा झाल्याचे आढळते. कारखान्यांना ऊस घालण्यापेक्षा स्वत:हा गूळ तयार करणाऱ्या शेतकऱ्यास उत्पादनातील तोटा कमी करता येतो.

वरील सर्व आकडेवारी विचारात घेता ऊस शेतीकडे व्यवसाय म्हणून पाहिल्यास ऊस शेती तोट्याची आहे. कारण व्यवसाय म्हटले की प्रत्येक गोष्टीसाठी येणाऱ्या खर्चाचा उत्पादन खर्चात समावेश करावा लागतो. परंतु कोणताही शेतकरी स्वत: व घरातील इतर व्यक्तींनी केलेल्या कामाचा मोबदला, बँक व्याज किंवा स्वत:कडील भांडवलावरील व्याज व शेती भाडेपट्टीने घेतली असल्यास त्याचा भाडेपट्टा (स्वत:ची शेती असल्याने भाडेपट्याचा खर्च शेतकरी विचारात घेत नाही). विचारात घेत नाही. असे केल्यास ऊस शेती फायदेशील दिसेल. परंतु व्यवसाय म्हणून ऊस शेतीकडे पाहिल्यास वरील सर्व खर्च विचारात घ्यावेच लागतील. त्यावेळी मात्र ऊस शेती तोट्याची आहे.

निष्कर्ष -

१. ऊस शेती करणाऱ्या शेतकऱ्यास पशुपालन व दुग्ध व्यवसाय करता येतो. त्यातून कुटुंबातील इतर व्यक्तीसाठी अंशत: रोजगार उपलब्ध होतो.

२. साखर कारखाने शेतकऱ्याच्या बिलातून विकास निधी कपाती करतात. त्यातून खेड्याचा विकास झालेला आहे. शेतकऱ्याच्या स्वत:च्या सहभागातूनच स्वत:चा विकास ही गोष्ट अत्यंत महत्वाची आहे.

३. साखर कारखाने आपल्या क्षेत्रातील गावांना, शेतीसाठी पाण्याची सोय करण्यासाठी पुढाकार घेतात. त्यामुळे बरीच जिरायत जमीन ओलिताखाली आली आहे.

४. ऊस शेती शिवाय गावाचा विकास झाला नसता असे ऊस उत्पादक शेतकऱ्याचे मत आहे.

५. ऊस शेती तोट्याची असूनदेखील सभोवताली ऊसच ऊस असेल तर शेतकऱ्यालाही ऊस घेण्याशिवाय पर्याय नसतो. इरिगेशनच्या माध्यमातून मिळणाऱ्या पाण्याची अनिश्चितता, पाण्याचा ताण सहन करण्याची शक्ती, ऊस विक्रीची हमी. शिवाय कारखाना स्वत: ऊस तोड व वाहतूक करून ऊस नेतो इ. कारणामुळे शेतकरी सातत्याने ऊस पिक घेतो.

६. एकरी ऊस उत्पादन खर्चाचा व उत्पन्नाचा विचार करता सरासरी १८,४७० रू. चा तोटा दिसून येतो.

७. ऊस शेती व्यवसाय म्हणून परवडणारा नाही. असा जरी निष्कर्ष निघत असला तरी सुपरव्हिजन चार्जेस, स्वत:कडील गुंतवणुकीवरील व्याज व स्वत:च्या मालकीची शेती असल्यामुळे न द्यावा लागणारा भाडेपट्टा या सर्व गोष्टींचा विचार शेतकरी करत नाही त्यामुळे हे खर्च तो हिशोबात धरत नाही. असे खर्च हिशोबात न धरल्यामुळे ऊस शेती फायद्याची ठरते म्हणून बरेचसे शेतकरी बेकारीच्या यादीत न येता स्वत:चा रोजगार स्वत:च उपलब्ध करतात. त्यामुळे ऊस शेतीशिवाय पर्याय नाही.

८. ऊस शेतीतून शेतकऱ्यांना भरपूर उत्पन्न मिळते. त्यामुळे त्यांची आर्थिक परिस्थिती उंचावते हा गैरसमज आहे.

शिफारस -

१. ऊस शेती फायद्याची घेण्यासाठी एकरी उत्पादन वाढविणे आवश्यक आहे. महाराष्ट्राचे सरासरी एकरी उत्पादन ३२ टन आहे. परंतु एकरी ८० ते १०० टन उत्पादन झाल्यास ऊस शेतीतून फायदा दिसू शकेल.

२. सरकारने उसाचा उत्पादन खर्च विचारात घेऊन ऊसाची योग्य किंमतीची (दराची) हमी देणे आवश्यक आहे.

३. ऊस शेतीसाठी स्वतंत्र धोरण असायला पाहिजे.

४. उसाच्या जास्त उत्पादन देणाऱ्या नविन जाती विकसित व्हावयास पाहिजेत. अधिक उत्पन्न देणाऱ्या नव्या जातीमध्ये साखर उतारही चांगला असने आवश्यक आहे

५. शेतकऱ्यास प्रत्येक नविन तंत्रज्ञानाची माहिती करून देणे आवश्यक आहे.

६. शेतकऱ्यास अधिक उत्पादन वाढीसाठी प्रशिक्षण आवश्यक आहे.

७. जमिनी क्षारपड होऊ नयेत म्हणून योग्य ते मार्गदर्शन शेतकऱ्यांना करणे आवश्यक आहे.

८. शेतीचा आकार वाढला तर यातील काही गोष्टींचा खर्च समान राहिल्यास उत्पादन खर्च कमी होण्यास मदत होईल. त्यामुळे ऊस शेतीतून नफा दिसू शकेल.

९. साखर कारखान्यांनी ऊसाचा दर, ऊस उत्पादनाचा खर्च विचारात घेऊन देणे आवश्यक आहे. त्यासाठी शासनाने कारखान्यांना मदत केली पाहिजे.

१०. कारखान्यासाठी निवडून दिलेल्या संचालक मंडळाने व कर्मचारी अधिकाऱ्यांनी अत्यंत प्रामाणिकपणे कामे केल्यास खर्च कमी करून शेतकऱ्यांना जास्तीत जास्त ऊसास दर देण्याचा प्रयत्न केला पाहिजे.

ऊस उत्पादक शेतकरी व तृतीय श्रेणीतील नोकरी करणारा कर्मचारी यांची खर्च तुलना :

ऊस उत्पादक शेतकऱ्याचे खर्चाच्या अर्थशास्त्राची तुलना तिसऱ्या वर्गातील नोकरी करणाऱ्या सरकारी कर्मचाऱ्याच्या खर्चाच्या करता त्या शेतकऱ्याचे जीवनमान व राहणीमान निश्चितपणे खालच्या पातळीवरील दिसते. या ठिकाणी २ एकरापर्यंत ऊस शेती करणारे शेतकरी व मध्यमवर्गीय नोकरी करणारे म्हणजे (सुमारे ७००० ते ८००० हजार दरमहा पगार असणारे) कर्मचारी की जे इन्कमटॅक्स भरण्याच्या काठावर उभे असणारे यांची तुलना केलेली आहे.

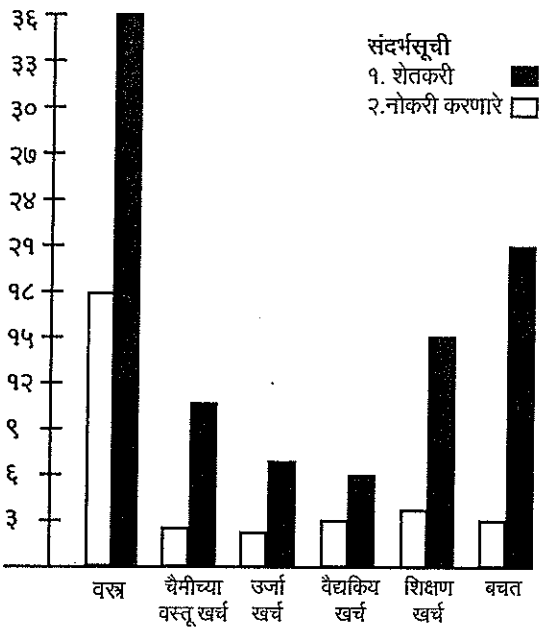

वरील आलेख हा सर्वसाधारण शेतकरी (सुमारे दोन एकर बागाईत शेती असणारा) व तृतीय श्रेणीतील शासकीय कर्मचारी (सुमारे ७००० ते ८००० रु. पगार) यांच्या एक वर्षाच्या खर्चाचा आहे. इन्कमटॅक्स भरण्याच्या काठावर असलेला पगारदार याचा प्रत्येक घटकावरील वार्षिक खर्च व शेतकऱ्याचा प्रत्येक घटकावरील वार्षिक खर्च याचा तौलनीक आलेख पाहता आणि शेतकऱ्यांच्या घेतलेल्या मुलाखती व नोकर वर्गाची मुलाखत यावरुन पुढील गोष्टी दिसून येतात.

१. अन्न व वस्त्र :

नोकरी करणारी व्यक्ती वर्षाला सुमारे ३६,०००/- रु. अन्न व वस्त्र यावर खर्च करते तर शेतकऱ्यास तो खर्च १८,०००/- रु.त म्हणजे निम्म्या रकमेत भागवावा लागतो. शेतकऱ्यास हॉटेलमध्ये जेवणे, दर्जेदार बेकरी उत्पादन, खरेदी उच्च दर्जाचे कपडे वापरणे हे शक्य नाही तर नोकरी करणारी व्यक्ती या गोष्टीचा लाभ घेते.

२. चैनीच्या वस्तू :

चैनीच्या वस्तूंचा खर्च पाहता शेतकरी वर्षभरात फक्त २०००/- रु. खर्च करतो तर नोकरी करणारी व्यक्ती सुमारे १०,००० ते १२,००० हजार रु. खर्च करते. इलेक्ट्रॉनिक्स् मनोरंजनाची साधने, उंची बूट, सौंदर्य प्रसादने, मोटर सायकल व त्यावरील खर्च इ. गोष्टीची तुलना केली तर शेतकऱ्यांचे खर्च नोकरी करणाऱ्या व्यक्तीच्या खर्चाच्या तुलनेने नगण्य आहे.

३. ऊर्जा खर्च :

ऊर्जाखर्चाचा विचार करता शेतकरी शेतात मिळणाऱ्या सरपणावर ऊर्जेची गरज भागवितो तसेच इलेक्ट्रॉनिक्स् व इलेक्ट्रीकल साधने कमी असल्यामुळे वीज बीलावरीलही खर्च कमी होतो तुलनेस नोकरी करणाऱ्या व्यक्तीचा खर्च शेतकऱ्याच्या खर्चाच्या चौपट दिसून येतो.

४. वैद्यकीय खर्च :

वैद्यकीय खर्चाची तुलना करता शेतकऱ्याचा सुमारे १५०० रु. खर्च होतो तर नोकरी करणाऱ्या व्यक्तीचा ६००० ते ७००० रु. खर्च होतो याचे कारण साधारण डिग्री असलेल्या व मोफत तपासणी फी असलेल्या डॉक्टरांच्याकडे शेतकरी जातो तर नोकरी करणारी व्यक्ती उच्च शिक्षण घेतलेल्या डॉक्टरांच्याकडे जातात.

५. शिक्षण खर्च :

या खर्चाचा आलेख पाहता शेतकऱ्याची मुले खाजगी शाळेत शिकत नसल्याचे दिसते या उलट नोकरी करणाऱ्या व्यक्तीची मुले चांगल्या ठिकाणी उच्च पदवी प्राप्त करत असल्याचे दिसते.

६ बचत :

बचतीचा आलेख पाहिला तर शेतकरी बचत करूच शकत नाही परंतु नोकरी करणाऱ्या व्यक्तीची सक्तीची व ऐच्छिक बचत झाल्याचे दिसून येते. वर्षाकाठी ते सुमारे २०,००० रु. बचत करु शकतात.

तसेच इतर बारीक-सारीक खर्चाचा विचार जर केला तर शेतकऱ्याचे जीवन हे नोकरी करणाऱ्या व्यक्तीच्या जीवनमानापेक्षा अगदी खालील पातळीवरचे दिसून येते. असे असूनदेखील शेती उत्पन्नावर किंवा ऊस उत्पादकावर व साखर कारखान्यावर कर आकारण्याचा तज्ज्ञांचा व शासनाचा विचार अव्यवहार्य वाटतो.

आभार – प्रा.बी.जे.पाटील/प्रा.बी.एच्.पाटील

'Learner- Centred Curriculum' - Approach and An Experiment

- *Charusheela Jadhav*
- *Surekha Kshirsagar*
B.A. I

Introduction -

There has been a continuous awareness among the educationists in shopping the curriculum in the realm of higher studies. In the post-Independent era, there have been a number of devices, concepts, techniques that are being recycled and revised in education to cater the needs and requirements of 'Young rising generation of India'. The concept of 'Learner-centred curriculum' has been introduced with much vigour by U.G.C. The policy makers are very much keen in introducing the pattern where the students could complete themselves with the contemporary demands of the professional world. This is a welcome step by the policy - makers to standardise age old educational pattern.

The very purpose of this paper is concerned with those problems and difficulties that are being faced by the students for whom the curriculum is designed.

Methodology :

The best method is used in this context is 'Participatory Rapid Appraisal' PRA. It is the most popular technique used by the modern researchers and social workers. It is effective, time saving, particularly dealing with the large data.

We have carried out the responses from the students randomly during the lecture session on 7.1.2002 and 8.1.2002 under the guidance of Prof. Girish Kalyanshetti.

In this regard, some 200 students from 'A', 'B and 'C' divisions were tested through PRA. The data of which has been analysed on the basis of average and percentage of students. This is a representative data of English Learners in 'Liberal Educational Pattern' (B.A./B.Com./B.Sc.) 'English For Communication' is the paper compulsory for all the faculties. It reflects the general problems of learning English. and most importantly B.A. I students are the beginners in the three years Integrated course. If we know the pinches at this stage, we can discover the 'hooks' to remove the pinches.

Testing has been done randomly using PRA. The experiment designed in such a way that the respondents respond and receive the comments from others simultaneously. So repetition of the suggestions are avoided for the improvisation in the answer quality. We don't intend to limit only for this article, but the students and teachers will periodically think over the practicability of the suggestions. They must design a tool or method to implement the genuine suggestion.

Reason :

The Shivaji University has been preparing and publishing textbooks for the undergraduate classes of Arts, Commerce and Science faculties. The syllabus for B.A. I compulsory English introduces those skills of communication that aim to enable the students enrich their proficiency in language. This is certainly an innovative effort on the part of the University to give more space and atmosphere for the students, leaving behind the teacher just as a facilitator. In doing so, with some of the exceptions, there has been a tremendous unrest felt by students in coping with this 'Learner - oriented Curriculum' in English.

Findings and Recommendations :

One of the most important problems of the students taking B.A. I compl. English syllabus is a lack of atmosphere for class-room communication. After having nurtured in 10+2 pattern they find themselves impervious to adapt to the expected goal. Most of the students feel to have practicability in learning English. In this connection they demand more exposure to 'English learning process' through audio-visual demonstrations, oral examination and a well-knit. Spoken module for understanding the intricacies in learning English.

It has been surveyed that most students find difficulty in coping with the syllabus designed in the second section i.e. 'Reading comprehension'. The essays, articles, lessons included in this context, seem to be very complex because of their profound verbosity, unfamiliar vocabulary which the students feel not to have known. The intense desire of the students in this regard is to have a complete comprehensive aptitude as they had at 10+ 2.

The text-book for B.A. I students emphasizes the basic skills of communication and communicative concepts like Narration, Note-making, summarising etc. This is really a revolutionary step in the formation of 'Learner - centred curriculum', and this would be made more effective by providing an up-to-data Glossary, a Pronunciation key and a well-built comprehensive modale.

One of the most striking features observed among the students is their mental - fright in taking this course, which demand to be highlighted by the members of B.O.S. The reasons for the same might vary from student to student, with the common observance of the way they had been taught from the beginning.

It was observed that students have been taught English by employing the bi-lingual method, the habit which they resist to shun off. The condition would definitely be improved since the 'Policy-makers' and a panel of educationists have agreed to introduce English from the 'First Standard'. In this regard, the syllabus should be so organized where students could feel at home while dealing with the spoken aspects of Language. More and More emphasis is to be given on the spoken evaluation of the students.

Lastly, it is about the Evaluation method. Majority of the students demand question paper to be based on their comprehensive skill particularly with the 'Reading Comprehension'. Present Examination system fails to enhance the students ambition, leaving them merely as a champions of Question-Answer orientation. In the connection, the University should look into the matter while prescribing the syllabus and should instruct the members to include the 'oral Examination, comprehensive skill'.

Tabular Presentation of Data :

We sum up this project by giving a tabular presentation of data collected.

Students Present	Students Partici-pated (in%)	Students Not Partici-pated (in%)	Students demand change in curricu-lum for English (in%)	Students demand oral audio-Visual Demon-stration (in%)
200	60%	40%	30%	80%

These are some of the commonly felt difficulties among the students. There seems to be a number of problems which are left uneyed and unfelt.

Acknowledgement :

We are very much thankful to principal, Vice-Principal for their co-operation and Prof. Girish Kalyanshetti, Prof. Anand Hipparkar and Prof. Mukund Pondhe for their guidance and support.

चाळीशी नंतरचे आरोग्य एक चिकित्सा

- श्रीकृष्ण शिंदे
- शैलेश सूर्यवंशी
बी.एस्सी.भाग १

प्रस्तावना :

सर्वसाधारणपणे चाळीशीनंतर उद्भवणारे आजार व समस्या यांचा अभ्यास आम्ही आमचे मार्गदर्शन प्राध्यापक आर.आर.कुंभारसर यांच्या मार्गदर्शनाखाली केला. त्यामध्ये आम्हाला चाळीशी नंतरच्या लोकांचे आजार, विकार व अनेक समस्या समजल्या. त्यामध्ये बरेच आजार व समस्या या बरेच करून सुखवस्तु लोकांना होतात व जाणवतात. त्यामुळे सर्वात सुखवस्तु म्हणून आम्ही प्राध्यापकांचा अभ्यास केला. त्यामध्ये चाळीशीनंतरच्या लोकांचा आहार, त्यांच्या व्यायामाच्या सवयी, त्यांचे वजन, उंची, वय, छातीचा घेर, पोटाचा घेर, त्यांचे सकाळी उठण्याची वेळ व रात्री झोपण्याची वेळ, त्यांना उद्भवणारे आजार, त्यांची उपचारपद्धती, त्यांचे कौटुंबिक वैद्य या सर्वगोष्टींचा अभ्यास आम्ही केला. त्यामध्ये आम्हाला असे आढळून आले. चाळीशींनतर जास्त लोकांचे वजन ७० पेक्षा जास्त आहे, चाळीशीनंतरचे आम्ही अभ्यास केलेले प्राध्यापक बहुतेक मांसाहारी आहेत. ते कमीत कमी आठवड्यातून एक वेळा मांसाहार करतात.

चाळीशींनंतर बहुतेक लोकांचे व्यायामाकडे दुर्लक्ष झाले आहे. त्यामुळे दिवसभर एका जागी बसल्याने त्यांना पाठदुखी व मानदुखी यासारखे आजार जडतात. रात्री जरी झोप लागत असेल तरी बहुतेक लोकांना रात्री पाय दुखण्याचा आजार आहे. त्यांचे एकमेव कारण व्यायाम न करणे हेच आहे. बहुतेक लोकांना चष्मा आहे. परंतु डोळ्याचे इतर आजार नाहीत. बहुतेक लोकांचा कौटुंबिक वैद्य आहे व ते महिन्यातून कमीत कमी एक वेळा त्यांच्याकडे जातात. बहुतेक लोकांचा आयुर्वेद व ॲलोपॅथी याकडे कल दिसतो. होमिओपॅथीचा उपचार पद्धतीचा बरेच थोडे लोक वापर करतात. बऱ्याच लोकांचा ॲलर्जी, बद्धकोष्ठता यासारखे त्रास जाणवतात. चाळीशीनंतर बऱ्याच लोकांना धुळीची ॲलर्जी जाणवते.

इतर आजारात काही लोकांना कधी कधी सायनसची तक्रार आहे. आम्ही व्यसनाबद्दल प्रश्न विचारला असता असे आढळून आले की, बरेच लोक दिवसातून दोन वेळा सिगारेट ओढतात, तंबाखू खातात. सर्वसाधारणपणे लोकांचे व्यायामाकडील दुर्लक्ष्य आहारात मांसाहाराचे अधिक प्रमाण, सकाळी उशीरा उठणे, रात्री उशीरा झोपणे, या सर्वांचा परिणाम चाळीशी नंतरच्या लोकांच्या आरोग्यावर होतो. कॉलेजच्या प्राध्यापकांमध्ये काही पुरुष प्राध्यापक तर काही स्त्री प्राध्यापक आहेत. पुरुषांप्रमाणे स्त्रीयादेखील कॉलेजला येताना दुचाकी गाडीचा वापर करतात. त्याचप्रमाणे त्या घरात भांडी, धुणे तसेच स्वयंपाकासाठी घरगडी, बाईकामगार ठेवतात. त्यामुळे कॉलेजमधून घरी आल्यावर बसून राहतात. त्याचा परिणाम वजन वाढणे व इतर आजारामध्ये होतो. पुरुषदेखील एक किलोमीटर अंतरासाठी गाडीतून कॉलेजला येतात. त्यामुळे त्यांच्याइतके सुखवस्तू कोण असणार? म्हणून आम्ही चाळीशीनंतरच्या लोकांच्या आरोग्यासाठी त्यांचा जवळून अभ्यास केला आहे.

कार्यपद्धती -

प्रथम आही एक प्रश्नावली तयार केली. त्या प्रश्नानुसार आम्ही ५० प्राध्यापकांचा अभ्यास केला. या प्रश्नावलीनुसार आम्ही त्यांचा आहार, त्यांच्या

व्यायामाच्या सवयी, त्यांचे वजन, उंची, वय, छातीचा घेर, पोटाचा घेर, त्यांची सकाळी उठण्याची वेळ, झोपण्याची वेळ, त्यांना उद्‌भवणारे आजार, त्यांची उपचारपद्धती, त्यांचे कौटुंबीक वैद्य व सर्वगोष्टींचा सर्व्हे केला. या माहितीवरून आम्ही वेगवेगळे गट तयार केले. यानुसार आम्ही सर्वगटांची टक्केवारी व त्यावरून चाळीशीनंतरच्या लोकांचे आजार व समस्या यांचे प्रमाण समजले.

वरील माहितीवरून आम्ही तयार केलेले गट व टक्केवारी

१. उंचीस साजेसे वजन :

योग्य वजन	जास्त वजन	कमी वजन
३०%	५०%	२०%

२. छाती पोटाचे माप

समान	जास्त	कमी
५०%	३०%	२०%

३. रक्तदाब

कमी	योग्य	जास्त
२०%	३०%	५०%

४. किती टक्के लोकांना जास्त रक्तदाब आहे व औषधे घेतात की नाही?

रक्तदाब	औषधे घेतात	घेत नाहीत
५०%	३०%	२०%

५. रोगनिहायस्थिती

रक्तदाब	ॲसिडीटी	पाठदुखी	मानदुखी	कंबरदुखी
२४%	१०%	८%	१२%	१६%

रात्री पाय दुखणे	इतर
१२%	१८%

६. नियमीतपणा :

उठणे		झोपणे	
लवकर	उशिरा	लवकर	उशीरा
८०%	२०%	४०%	६०%

७. आहार

शाकाहारी	मांसाहारी
२०%	८०%

८. व्यायाम : ४०% लोक व्यायाम करतात व ६०% लोक व्यायाम करत नाहीत.

चालणे	धावणे	योगासने	सूर्यनमस्कार	बागकाम
२०%	८%	६%	२%	४%

९. चष्मा :

चष्मा असणारे	चष्मा नसणारे
८०%	२०%

१०. फॅमिली डॉक्टर :

असणारे	नसणारे
४०%	६०%

११.डॉक्टरांकडे जाणारे व न जाणारे

आठवड्यातून १ वेळा	२ वेळा	न जाणारे
४०%	१०%	५०%

१२. उपचारपद्धती :

आयुर्वेद	ॲलोपॅथी	होमिओपॅथी	इतर
२०%	६०%	१५%	५%

१३. बद्धकोष्ठता :

असणारे	नसणारे
३०%	७०%

निष्कर्ष :

वरील सर्व माहितीवरून असे आढळून आले की, चाळीशीनंतरच्या निम्म्याहून अधिक लोकांचे वजन त्याच्या वयाच्या व उंचीच्या मानाने जास्त आहे, मात्र ३०% लोकांचे वजन त्यांच्या वयास व उंचीस साजेसे आहे. यावरून असे दिसून येते की, चाळीशीनंतरच्या लोकांचे वजन हे वयाच्या व उंचीच्या मानाने जास्त असते व याचे कारण नियमीत व्यायामाचा अभाव हे असावे.

वरील माहितीनुसार बरेच लोक हे सुखवस्तु, मांसाहारी व व्यायाम न करणारे आहेत. सर्व साधारणपणे चाळीशीनंतरच्या लोकांचा पोटाचा घेर, हा छातीपेक्षा ८ से.मी.कमी असावा. आम्ही केलेल्या सर्व्हेक्षणानुसार निम्म्याहून अधिक लोकांचा पोटाचा घेर हा छातीच्या घेरापेक्षा जास्त आहे. व छातीच्या मानाने पोटाचा घेर हा बरोबर असणारे लोक २०% आहेत. मात्र पोटाचा घेर हा छातीपेक्षा कमी असणारे लोक ३०% आहेत.

वरील टक्केवारीनुसार असे दिसून येते की, चाळीशी नंतरच्या सुखवस्तू असणाऱ्या व नियमीत व्यायाम न करणाऱ्या ५०% लोकांचा रक्तदाब जास्त आहे. मात्र यामध्ये रक्तदाबाचे प्रमाण कमी जास्त आहे. आम्ही काढलेल्या निष्कर्षावरून असे दिसून येते की जवळ जवळ निम्म्याहून अधिक लोकांना जास्त रक्तदाबाचा त्रास आहे. त्याचप्रमाणे कमी रक्तदाब असणारे २०% लोक आहेत. व सामान्य रक्तदाब असणारे फक्त ३०% लोक आहेत. चाळीशीनंतरच्या लोकांमध्ये रक्तदाबाचे प्रमाण जास्त आहे असे आढळून आले आहे.

तसे पाहता रक्तदाब जास्त असणारे लोकच फक्त डॉक्टरकडून तपासून त्यावर उपचार म्हणून औषधे घेतात. पण रक्तदाब कमी आहे ते लोक मात्र तपासणीकडे व उपचाराकडे दुर्लक्ष करतात. वरील तक्त्याप्रमाणे ६०% लोकच उपचार घेतात. बाकी ४०% लोक मात्र उपचार घेत नाहीत.

तसेच रोगनिहाच स्थितीमध्ये ॲसिडीटीचे प्रमाण १०% आहे. नंतर पाठदुखी, मानदुखी याचे प्रमाणही १० ते १२% आहे. कंबरदुखी, रात्री पाय दुखणे व इतर आजार हे १०-२०% पर्यंत आहेत.

नियमितपणा हीसुद्धा एक आरोग्याच्या दृष्टीने फायद्याची बाब आहे. बहुतांशी आजार हे नियमितपणा नसल्यामुळे ही होऊ शकतात.

'लवकर निजे, लवकर उठे,
तया ज्ञान, आरोग्य, संपत्ती भेटे'

नियमितपणा म्हणजे संध्याकाळी ठरलेल्या वेळेत झोपणे व सकाळी ठराविक वेळेतच उठणे. जर याच्यामध्ये खंड पडला. तर अंगदुखी, पायदुखी, डोकेदुखी इ. आजार जडू शकतात. तसेच नियमित जेवण घेणे, व्यायाम करणे हेसुद्धा महत्वाचे आहे. आम्ही काढलेल्या निष्कर्षावरून जवळ जवळ ८०% लोक नियमितपणा जोपासतात.

सर्वसाधारणपणे चाळीशी नंतरच्या लोकांमध्ये मांसाहारचे प्रमाण जास्त आहे. असे आढळून आले आहे. आम्ही केलेल्या सर्व्हेक्षणानुसार समजते की, ८०% लोक हे मांसाहारी व शाकाहारी आहेत. आणि २०% लोक हे मात्र केवळ शाकाहारी आहेत. वरील तक्त्यानुसार असे दिसून येते की फक्त ४०% लोकच नियमीत व्यायाम करतात. मात्र ६०% लोक व्यायाम करत नाहीत. जे लोक व्यायाम करतात त्यांच्यामते चालणे हा उत्तम व्यायाम आहे. २०-३०% लोक हा व्यायाम करतात. नंतर धावणे हा व्यायाम प्रकार १०% लोक करतात. योगासने, सूर्यनमस्कार, बागकाम, पोहणे, मैदानी खेळ व इतर प्रकारचा व्यायाम करणारे हे १०-२०% लोक आहेत. पुरेसा व शास्त्रीय व्यायाम करणारे १ वा २ च लोक आहेत.

आमच्या माहितीनुसार जवळ-जवळ निम्म्याहून अधिक म्हणजेच ६०% लोक ॲलोपॅथी ही उपचारपद्धती वापरतात. त्याचप्रमाणे आयुर्वेद पद्धती वापरणारेसुद्धा २०% लोक आहेत तसेच १५% लोक होमिओपॅथी पद्धतीने उपचार घेणारे आहेत. वरील तक्त्यात असे दिसते की ॲलोपॅथी व आयुर्वेद याकडे लोकांचा कल जास्त आहे.

आम्ही केलेल्या सर्व्हेक्षणानुसार ३०% लोकांनाच बद्धकोळता याचा त्रास आहे व ७०% लोकांना मात्र या आजाराचा त्रास नाही.

कदाचित यासंदर्भात मिळालेली माहिती चुकीची असण्याची शक्यता आहे. कारण पुरेशा भाजीपाल्याचा अभाव, कमी व्यायाम इ.मुळे अन्यसंशोधकांच्या मते बैठे काम करणाऱ्या ६०% लोकांना बद्धकोष्ठता असण्याची शक्यता असते.

अनुमान व शिफारशी :

"Sound mind in Sound body"

निरोगीमन हे निरोगी शरिरात वास करते. शरीर हाच खरा अलंकार आहे. आतापर्यंत आम्ही केलेल्या अभ्यासात आम्हाला असे आढळून आले की, चाळीशीनंतर केवळ डॉक्टर व जेवण हे आजारावरील उपचार नव्हेत तर व्यायाम ही सर्वात मोठी बाब आहे. प्राध्यापकांसारख्या बैठे काम करणाऱ्या लोकांना व्यायामाबद्दल अपुरी माहिती व ज्ञान आहे. त्यासाठी व त्यांच्यासाठी तसेच इतर बँकींग क्षेत्रात बैठे काम करणाऱ्या लोकांसाठी व्यायामाबद्दल मार्गदर्शन करणारी शिबीरे आयोजित केली पाहिजेत. व्यायामाबाबत मानसिक पातळीवर जागृती आहे. परंतु शारिरीक पातळीवर नाही. फिरणे हा बहुतेक एकच व्यायामाचा प्रकार आढळून आला. आणि तोही अनियमित व आवश्यक वाटेल तेव्हांच फिरायला जाणे. आपण जेवढा व्यायाम करु तेवढे आरोग्य चांगले रहाते. येथे कमी व्यायामामुळे आजार झाल्याचे आढळून येतात. रक्तदाबाचा आजार असणाऱ्या लोकांनी आहारात मीठ कमी केले पाहिजे. याउलट सतत राबणाऱ्या शेतकरी वर्गात इतर आजार दिसून येत नाहीत परंतु त्यांच्यामध्ये मोठ्या प्रमाणात कुंपोषण दिसून येते. शेवटी एकच सांगावेसे वाटते,

"Prevention is better than cure"

आभार -

कॉलेजमधील सर्व प्राध्यापक, प्राध्यापिका, प्राचार्य, उपप्राचार्य यांचे सहकार्य व प्रा.आर.आर.कुंभार सर यांच्या मार्गदर्शनाबद्दल आम्ही आपल्या सर्वांचे मन:पूर्वक आभारी आहोत.

साखर कारखान्यातील ऊसतोड मजूर - एक समाजशास्त्रीय अवलोकन

- शशिकांत बोंद्रे
- गणेश साळुंखे
एम्.ए.भाग १

महाराष्ट्र, गुजरात, तामिळनाडू, केरळ इ. राज्यात सहकारी चळवळीच्या माध्यमातून अनेक आर्थिक, राजकीय, सामाजिक, शैक्षणिक परिवर्तने घडून आली. महाराष्ट्रात तर १९२५ पासून सहकारी साखर कारखान्यांनी ग्रामवासियांचे आर्थिक जीवन पूर्णपणे पालटून टाकले आहे. कितीतरी जोडधंद्याचा विकास सहकारी साखर कारखान्यांमुळे घडून आला. कोल्हापूर जिल्ह्यातील श्री. वारणा सहकारी साखर कारखाना तसेच महाराष्ट्रातील जवळजवळ सर्वच सहकारी साखर कारखान्यांनी आर्थिक क्षेत्रात भरीव व उल्लेखनीय कामगिरी केली आहे. या सहकारी साखर कारखान्यांनी आर्थिक दृष्टीने कमकुवत असणाऱ्या लोकांना आर्थिक छत्र दिले आहे. ऊस उत्पादक शेतकऱ्यांच्या स्थितीत तर सहकारी साखर कारखान्यामुळे बरीच प्रगती झाली आहे.

सहकारी साखर कारखान्यांतील मजुरीमुळे ऊसतोड कामगारांच्या आर्थिक, सामाजिक, शैक्षणिक तसेच आरोग्यविषयक परिस्थितीमध्ये कितपत परिवर्तने झाली हे पाहण्यासाठी आम्ही मु.पो.कासारशिरंबे ता. कराड जि. सातारा येथील ऊसतोड कामगारांकडून प्रश्नावलीच्या माध्यमातून उत्तरे मिळविली या उत्तरामधून आम्हाला पुढील माहिती मिळाली.

वैद्यकिय सुविधा -

याठिकाणी ऊसतोड कामगार हे बीड, परभणी, जालना या जिल्ह्यातून येतात. कामगारांना आणण्यासाठी कारखान्यामार्फत ट्रॅक्टर पाठविला जातो किंवा ते स्वतःची बैलगाडी करून येतात. कामगार आल्यानंतर कारखान्यामार्फत त्यांना बांबू, चटया मिळतात. त्याच्या सहाय्याने ते झोपडी बांधून निवारा करतात. कामगार कारखान्यात आल्यानंतर त्यांच्यावर उपचार व तपासणी केली जाते. या तपासणीसाठी त्यांच्याकडून प्रत्येकी ८० रुपये मिळणाऱ्या वेतनावर वजा केले जातात. त्यानंतर मात्र त्यांना कारखान्यामार्फत कोणत्याही परिस्थितीत, कोणत्याही प्रकारची वैद्यकिय सुविधा मिळत नाही. ऊसतोड कामगारांना काम करताना कोणत्याही प्रकारची इजा झाल्यास तसेच ताप, थंडी, खोकला इ.साठी शक्यतो ते आयुर्वेदिक उपचार करतात.

शिक्षणाच्या बाबतीत पाहिले तर पुरुषांमध्ये शिक्षकाचे प्रमाण अल्प आहे तर स्त्रीयांमध्ये ते अत्यल्प आहे. मात्र त्यांच्या अपत्यांचे वयोगट आणि ते घेत असलेले शिक्षण यांचे प्रमाण योग्य आहे. यावरून त्यांना आपल्या दारिद्र्याची जाणीव होऊन व्यावहारिकदृष्ट्या शिक्षणाचे महत्व पटू लागले आहे असे निदर्शनास येते. प्रत्येक कुटूंबातील कमीत कमी दोन सदस्य वेतन कमवितात. १५ वर्षापुढील जी मुले शाळेत जात नाहीत ती आई-वडिलांना ऊस तोडणीच्या कामात मदत करतात. ऊसतोड कामगारांचा कारखान्याशी साधारणपणे ६ ते ८ महिन्यांचा करार असतो. टोळीप्रमुख किंवा मुकादमसहित ८ ते १० लोक एकत्र येतात. करारानुसार सरासरी ६६ रुपये टन याप्रमाणे ऊस तोडला जातो. जेंव्हा दिवसाला १५ टन ऊस तोडला जातो तेंव्हा त्यांना प्रत्येकी १०० रु. मिळतात. त्यात त्यांच्या

पत्नीचाही समावेश असतो. जेव्हा पुरुष ऊस तोडतात. तेंव्हा त्यांच्या स्त्रीया त्या ऊसाच्या मोळ्या बांधणे, जेवण तयार करणे, लहान मुलांचे संगोपन करणे इ. कामे करतात.

शेतीविषयक परिस्थिती -

जीवनावश्यक वस्तूपैकी वस्त्रांमध्ये (पांघरुण) बिकट परिस्थिती जाणवते. प्रत्येक कुटूंबाला गावाकडे ३ ते २५ एकर शेती आहे. पण त्यात बागायती शेतीच्या तुलनेत जीरायती शेतीचे प्रमाण अधिक आहे. पावसाच्या अनिश्चिततेमुळे व पाण्याच्या कमतरतेमुळे जमीन फारशी उत्पादनशील नाही. त्यातूनही नगदी पिकांपेक्षा भुसार बाजरी व तूर पिके अधिक घेतली जातात. आहारविषयक माहिती घेतली असता असे दिसून आले की, बाजरीची भाकरी व शेतकऱ्यांच्या शेतातील भाजी तसेच गावातून इतर भाजीपाला खरेदी केला जातो. काही कुटूंबात रेडिओ असल्याचे दिसून येते तर टी.व्ही. मोटारसायकल या गोष्टीपासून ९०% लोक वंचित असल्याचे दिसून आले.

बीड, परभणी, जालना या जिल्ह्यातून आलेले ऊसतोड कामगार हे 'मुलगा पाहिजे' अशा संकल्पनेचे आहेत. सरकारच्या धोरणाचा त्यांच्यावर कोणताही परिणाम झाल्याचे दिसून येत नाही. एखाद्या व्यक्तीला ५ ते ६ मुली असल्या तरी मुलगा होण्यासाठी ते कुटूंब नियोजन करीत नाहीत. तर ज्यांना पहिला मुलगा असतो ते मुलगी झाल्यास नसबंदी करतात. त्याचप्रमाणे सरकारी रुग्णालयात मिळणाऱ्या मोफत लसीकरणाचा उपयोग ते अवश्य घेतात. लहान मुलांना पोलिओ डोस पाजणे हिताचे आहे व ते देणे आवश्यक आहे ही गोष्ट त्यांना मान्य आहे. विवाह संदर्भात माहिती मिळविल्यानंतर असे दिसून आले की, हे लोक साधारणपणे १२ ते १५ या वयोगटात मुलींचे तर १७ ते १९ या वयोगटात मुलांचे विवाह उरकून टाकतात. या विवाहात मुलीकडून वधूमुल्य घेतले जाते हे वधूमुल्य वराला असणाऱ्या जमीनीच्या क्षेत्रावर अवलंबून असते. शक्यतो २ हजार रुपये एकर यानुसार जमीनीच्या क्षेत्रास गुणले जाते. तसेच सोनेही दिले जाते. एका वरास १० हजार रुपये रोख व १ तोळा सोन्याची अंगठी हुंडा म्हणून दिला गेल्याचे दिसून आले.

दरवर्षी उसतोड कामगार हे सहकारी साखर कारखान्याबरोबर करार करतात आणि ६ ते ८ महिने कारखाना परिसरात वास्तव्य करतात. त्यामुळे त्यांच्या कारखान्याकडून काय अपेक्षा आहेत हे जाणून घेण्याचा प्रयत्न केला. काम करीत असताना अपघात झाल्यास किंवा नुकसान झाल्यास कारखान्यामार्फत मोफत वैद्यकिय सुविधा व नुकसानभरपाई मिळावी तसेच त्यांच्या मुलांच्या शिक्षणाची सोय कारखान्यामार्फत व्हावी अशी त्यांची अपेक्षा आहे. आजही कामगारांना स्वत:च्या मिळणाऱ्या रकमेतून रहात्या जागेसाठी भाडे द्यावे लागते. त्यामुळे कारखान्यामार्फत रहाण्यासाठी जागा मोफत मिळावी तसेच बैलांना निवाऱ्यासाठी व बांधण्यासाठी गोठा योग्य ते साहित्य मिळावे असे त्यांना वाटते.

ऊस तोडणी मजूरांचे यात्रिकीकरणामुळे बनणारे समस्यामय जीवन -

आज कारखान्यामार्फत ऊसतोडणी यंत्राचा वापर थोड्याफार प्रमाणात यशस्वी होऊ लागला आहे. याबाबत कामगारांना विचारले असता ते म्हणाले की, ऊस तोडणी यंत्र आल्यामुळे आमच्या पोटावर पाय आल्यासारखे झाले आहे. त्यांची परिस्थिती बिकट असल्याने पुरेसे शिक्षण होत नाही. नोकऱ्या मिळत नाहीत आणि त्यातच मिळणारा रोजगारही यंत्र हिसकावून घेत आहे. जर कारखान्यामार्फत ऊस तोडणी यंत्राचा वापर होऊ लागला तर आपला रोजगार बंद होईल आणि धांन्याबरोबर इतर जीवनावश्यक वस्तूंची (तेल, मीठ, वस्त्र इ.) दयनीय अवस्था होईल आणि आपल्याला फार मोठ्या कठीण समस्येला तोंड द्यावे लागेल. अशी त्यांना भिती वाटते. म्हणून त्यांचा ऊस तोडणी यंत्रास विरोध आहे.

‘ बोले अखेरचे तो, आलो इथे रिकामा
सप्रेम द्या निरोप, बहरून जात आहे ’

प्रा. आर्डे व सौ. आर्डे यांचा सेवानिवृत्ती निमित्ताने
ॲड. रविंद्र पवार यांचे शुभहस्ते सत्कार

प्रा. श्री. व सौ. भोसले यांचा उपप्राचार्य
एस्.एस्. फिस्के यांचे शुभहस्ते सत्कार

प्रा. डॉ. सुमन पाटील यांना हृद्य निरोप.

प्रा. डॉ. के. पी. माळी .... अल्विदा ।

प्रा. व्ही.डी. थोरात यांना भावपूर्ण निरोप

जिमखाना विभाग

शिवछत्रपती पुरस्कार विजेती कु. शुभांगी कारंडे

रोहित पाटील - राज्यस्पर्धा निवड

'जिमखाना डे' चे प्रमुख अतिथी
शिवाजी विद्यापीठ प्रकुलगुरु मा. डॉ. व्ही. एम्. चव्हाण

आपल्या लाजवाब शायरीने सातारा जिल्हा पोलिस
अधिक्षक मा. रामराव पवार यांनी श्रोत्यांना मंत्रमुग्ध केले

कराड शहर पोलिस अधिक्षक मा. संजय शिंत्रे

कवी दुर्गेश सोनार काव्यगायन करताना -